

કાવ્ય સંગ્રહ

પ્રથમ વિભાગ

વીર ભક્તામર તથા નેમિ ભક્તામર

સંશોધક

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા (એમ.એ.)

પ્રેરક-માર્ગદર્શક

પ.યૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

નમો નમઃ શ્રી ગુરુપ્રેમસૂર્યે
શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રની પાઠપૂર્તિરૂપ

કાવ્યસંગ્રહ

પ્રથમ વિભાગ

ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર ભક્તામર
તથા
શ્રી ભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર
તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે
શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર તથા શ્રી ગિરનાર-ગિરીશ્વર કવ્ય

● સંશોધક ભાષાંતર તથા વિવેચન કરનાર ●

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા (M.A.)

● પ્રકાશન પ્રેરક ●

પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

* પ્રકાશક *

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
મુંબઈ

● દિવ્યકૃપા ●

પૂ. પૂ. સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.
પ.પૂ. વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.
પ.પૂ. સમતાસાગર પંન્યાસપ્રવર શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્ય

● શુભાશિષ ●

પ.પૂ. સિદ્ધાંતદિવાકર ગદ્ધાધિપતિ
આચાર્યદેવશ્રીમદ્ વિજય જ્યઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.

● પ્રેરણા-આશિષ-માર્ગદર્શન ●

પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજયહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.

● પ્રાપ્તિસ્થાન ●

(૧) શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
દુકાન નં. ૫, બદ્રીકેશ્વર સોસાયટી,
૮૨ નેતાજી સુભાષ રોડ,
મરીન ડ્રાઈવ, 'ઈ' રોડ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦

(૨) શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
ચંદ્રકાન્ત સંઘવી
૬/બી, અશોકા કોમ્પ્લેક્ષ, રેલ્વે ગરનાળા
પાસે, પાટણ - ઉત્તર ગુજરાત.

● મુદ્રક ●

એમ. બાબુલાલ પિન્ટરી
૧૦૭, નાલંદા એન્કલેવ, સુદામા રીસોર્ટની સામે, પ્રિતમનગર,
એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬. ફોન : ૨૬૫૭૬૦૫૬

વીર સં.
૨૫૬૧

વિ. સં.
૨૦૬૧

ઈ. સ.
૨૦૦૪

મૂલ્ય : રૂ. ૧૨૫/-

सिद्धांतमहोदधि सुविशाणगच्छनिर्माता स्व. आचार्यदेव

श्रीमद् विजय प्रेमसूरीश्वरभु महाराज

न्यायविशारद, उग्र तपस्वी, स्रुति प्रेमना परम कृपापात्र
आशुवनान्तेवासी गच्छाधिपति स्व. आचार्यदेव

श्रीमद् विजय भुवनभानुसूरीश्वरजु महाराज

॥ सूरिप्रेमाष्टकम् ॥

कर्ता : पन्यासश्रीकल्याणबोधिविजयगणी

(वसन्ततिलका)

श्रीदानसूरिवरशिष्यमतल्लिका स
गीतार्थसार्थसुपतिप्रणताङ्घ्रिपद्मः ।
सिद्धान्तवारिवरवारनिधिः महर्षिः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥११॥

चारित्र्यचन्दनसुगन्धिशरीरशाली
स्वाध्यायसंयमतपोऽप्रतिमैकमूर्तिः ।
मौनप्रकर्षपरिदिष्टमहाविदेहः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१२॥

कर्माख्यशास्त्रनिपुणो ह्यनुहीरसूरिः
विश्वाद्भुतप्रवरसंयतगच्छकर्ता ।
जैनेन्द्रशासनमहत्कुशलौघकल्पः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१३॥

दर्शस्य रात्रिसदृशे कलिकालमध्ये
प्रेमामृतेन विलसत्परिपूर्णचन्द्रः ।
लोकोत्तरास्वनितदर्शितसार्वकक्षः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१४॥

वैराग्यनीरजलधि-निंकटस्थसिद्धिः
संसारतारणतरी शमसौख्यशाली ।
स्वर्गापवर्गफलदकलकल्पवृक्षः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१५॥

ऐदंयुगीनसमये हि समस्तवर्षे !
मन्ये न साधकवरः परिपूर्णशीलः ।
मन्ये करालकलिकालजवीतरागः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१६॥

अत्यन्तनिःस्पृहमनःकृतदभ्ररागः
संतोषकेसरिविदीर्णविलोभनागः ।
कल्याणबोधिमचलं प्रतिजन्म दद्यात्
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१७॥

क्वाऽहं भवद्गुणसमुद्रतलं यियासुः
नाऽहं भवत्स्तुतिकृतेऽस्मि समर्थबुद्धिः ।
नाऽहं भवत्पुनितपादरजोऽप्यरेऽस्मि
कल्याणबोधिफलदातृतरो ! नतोऽस्मि ॥१८॥

॥ सूरिभुवनभान्वष्टकम् ॥

कर्ता : पन्यासश्रीकल्याणबोधिविजयगणी

(वसन्ततिलका)

सज्ज्ञानदीप्तिजननैकसहस्रभानो !
सद्दर्शनोच्छ्रयविधौ परमाद्रिसानो !
दुष्कर्मभस्मकरणैकमनःकृशानो !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥११॥

यो वर्द्धमानतपसामतिवर्द्धमान-
भावेन भावरिपुभिः प्रतियुध्यमानः ।
क्रुच्छन्नलोभरहितो गलिताभिमानो
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१२॥

तेजः परं परमतेज इत समस्ति
दुर्दृष्टिभित्तदमिचंदानि चामिदृष्टिः ।
भूताऽपि शैलमनसां नयनेऽश्रुवृष्टि
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१३॥

तुभ्यं नमो भविकपङ्कजबोधभानो !
तुभ्यं नमो दुरितपङ्कविशोषभानो !
तुभ्यं नमो निबिडमोहतमोहभानो !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१४॥

गुणैर्महानसि गुरो ! गुरुताप्रकर्ष !
पापेष्वपि प्रकृतदृष्टिपियूषवर्ष !
वृत्त्यैकपूतपरिशुद्धवचोविमर्श !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१५॥

कल्लोलकृद्वरकृपा भवतो विभाति
देदीप्यते लसदनर्घ्यगुणाकरोऽन्तः ।
गम्भीरताऽतिजलधे ! नयनिम्नगाधे !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१६॥

सीमानमत्र न गता न हि सा कलाऽस्ति
प्रक्रान्तदिक्सुगुणसौरभभागुरोऽसि
दृष्टाश्च दोषरिपवो दशमीदशायां
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१७॥

त्वद्पादपद्मभ्रमरेण देव !
श्रीहेमचन्द्रोक्तिकृता सदैव ।
भानो ! नुतोऽसीत्यतिभक्तिभावात्
त्वत्संस्मृतेः साश्रुससम्भ्रमेण ॥१८॥

(इन्द्रवज्रा)

શ્રુતભક્તિ લાભાર્થી

પ્રસ્તુત ગ્રંથરત્નના પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ
શ્રી મુલુંડ શ્વે. મૂ. પૂ. જૈન સંઘની
શ્રી તપગચ્છ સમાજની આરાધક બહેનો,
ઝવેર રોડ, મુંબઈ(વેસ્ટ) તરફથી લેવામાં આવેલ છે.
ટ્રસ્ટ તેઓના આ સુકૃતની ભૂરિ ભૂરિ અનુમોદના કરે છે.

લિ.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

પ્રકાશકીય

ચિત્રં બહુર્થયુક્તં મુનિગણવૃષભૈર્ધારિતં બુદ્ધિમદ્ભિઃ....જિનાગમો એ વિશ્વની અજોડ અજાયબી છે. જગતમાં શાસ્ત્રોનો તોટો નથી. પણ 'સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે' એ ન્યાયે જૈન શાસ્ત્રોની સર્વોપરિતા સિદ્ધ થાય છે. રાગદ્વેષના દ્વાસનું અનન્ય સાધન જિનવાણી છે. અનેક ચમત્કૃતિઓ ધરાવતા શાસ્ત્રો પૈકી આ એક ભક્તિરસ સાથે વિસ્મય પમાડતો ગ્રંથ આપના હાથમાં શોભી રહ્યો છે.

પ્રસ્તુત શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો પ્રથમ વિભાગનું પુનર્મુદ્રણ કરી ચતુર્વિધ શ્રીસંઘને ચરણે ભેટ ધરતા અત્યંત આનંદ અને હર્ષની લાગણી અનુભવીએ છીએ. અત્રે પાદપૂર્તિરૂપ યાને ભક્તામર સ્તોત્રની દરેક ગાથાની ૧-૧ પંક્તિ લઈ અન્ય ૩ નવી પંક્તિઓ રચી બનાવેલ કાવ્ય ઉપર પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર ભક્તામર તથા શ્રી ભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર આ બે કાવ્યો મુખ્યતયા છે. તથા પરિશિષ્ટમાં શ્રી ગિરનાર-ગિરીશ્વર કલ્પ પણ છે. પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક શ્રીમાન્ ૧૦૮ ક્રાંતિવિજયજી મ. લીબડી પોતાના સંગ્રહિત પુસ્તકભંડારમાંથી હસ્તલિખિત ગ્રંથોની અમૂલ્ય સંશોધન-સંપાદન માટે આગમોદય સમિતિને મોકલતા. જેઓ દ્વારા વિવિધ વિદ્વાન મહાત્માઓ તથા પ્રોફેસરો પાસે તેના સંશોધન-સંપાદન થઈ નવા જ અદ્ભુત આશ્ચર્યકારી, આલ્હાદક ગ્રંથરત્નો આપણને મળ્યા. પ્રસ્તુત ગ્રંથરત્નનું સંપૂર્ણ સંપાદન, ગુર્જરાનુવાદ, વિવેચન પ્રોફેસર શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા એ કરેલ છે. આ ઉપરાંત કાવ્યસંગ્રહ ભાગ-૨, શોભનસ્તુતિ ઈત્યાદિ ખૂબ જ સુંદર તથા અર્થગાંભીર્યાવાળા કાવ્યો પણ તેમણે સંશોધન-સંપાદન કર્યા છે. જે પણ અમારી સંસ્થા તરફથી પુનર્મુદ્રિત થયા છે.

પ્રો. હીરાલાલભાઈએ ખૂબ જ પરિશ્રમ લઈ આ બધા સંશોધનો કર્યા છે. સમગ્ર જીવન આ શ્રુતની આરાધનામાં જ વ્યતીત થયું છે. તેમના ઉપોદ્ઘાતને પ્રસ્તાવના જોતાં તેમનો શ્રમ સહેજે જણાઈ આવે છે. વિદ્વતાસભર પ્રસ્તાવના તથા ચોકસાઈપૂર્વકની રજૂઆત એ તેમની ખૂબી હતી. પ્રસ્તુત પુનર્મુદ્રણમાં એ પણ છે જ એટલે આ ગ્રંથરત્નની ગરિમા વિષે તથા તેના કર્તાદિ વિષે અમારે વધુ વિવેચન કરવાનું રહેતું નથી. જિજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જોઈ લેવું.

આ અને આવા અનેક સુંદરતમ પ્રકાશનો એ વખતે શ્રી આગમોદયસમિતિ સેક્રેટરી શ્રી જીવણલાલ સાકરચંદ ઝવેરી મુંબઈ હસ્તક થયા ને શ્રી સંઘને સુંદર વારસો મળ્યો. આવા ગ્રંથરત્નો કાળની થપાટમાં ક્યાંય આવરાઈ ન જાય એ હેતુથી અમે તેનું પુનઃ પ્રકાશન આદર્યું છે. આજથી ૭૮ વર્ષ પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલ ને આજે મળવો દુર્લભપ્રાયઃ થયેલ આ ગ્રંથના પુનર્મુદ્રણ વખતે પૂર્વ સંપાદક તથા પ્રકાશકનો કૃતજ્ઞતાપૂર્વક હાર્દિક આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

કલિકાલે આલમ્બનં ભવજલે પતતાં જનાનામ્ ॥ ભક્તામરની આ પંક્તિ બોલતાં જ સ્મૃતિપટ પર 'જિનબિંબ ઓર જિનાગમ ભવિયણ કુ આધારા' વચન છવાઈ જાય છે. એ આ કળિકાળમાં મોટો આધાર છે. મહો. યશોવિજયજીના આ વચનના ઐદ્યપર્યને સમજાવતી પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાની વાણીથી અમે જાણ્યું કે - કદાચ નષ્ટ થતા દેરાસરો આપણે નવા બાંધી દઈશું પણ નષ્ટ પ્રાયઃ થતા આ ગ્રંથોનું શું ? એના સર્જક ક્યાંથી લાવશું ? આ શ્રુતરક્ષાએ આપણું અગત્યનું કાર્ય બની રહે છે. પૂજ્યપાદશ્રીની હૃદયગતવાણીને ઝીલીને અમે આ શ્રુતરક્ષાનું કાર્ય ઉપાડ્યું. અનેક સંઘોના સહકારથી આજ સુધીમાં આવા ૩૦૦ શ્રી પણ અધિક ગ્રંથરત્નોને પુનર્જીવન દેવામાં અમને સફળતા મળી છે. છપાતાં દરેક ગ્રંથો ભારતભરના જ્ઞાનભંડારોમાં વિનામૂલ્યે ભેટ અપાય છે. હજી પણ આ કાર્ય ચાલુ જ છે. શ્રુતાધિષ્ઠાધિકા મા સરસ્વતી અમને સહાયતા બક્ષે એજ...

લિ.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

ટ્રસ્ટીઓ

ચંદ્રકુમારભાઈ બાબુભાઈ જરીવાલા

લલિતકુમાર રતનચંદ કોઠારી

પુન્ડરિકભાઈ અંબાલાલ શાહ

સિદ્ધાંતમહોદધિની જીવનમલક

– આ. વિ. હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ

સૂર્ય પોતાના દૈનિક ક્રમ મુજબ દરરોજ સવારે ઉગે છે અને સાંજે અસ્ત થાય છે. પણ પોતાના આ દૈનિક ભ્રમણ દ્વારા એ જગતના જીવો ઉપર નિઃસ્વાર્થ ઉપકાર કરે છે.

નદી અવિરતપણે ખળખળ વહ્યા કરે છે અને સમુદ્રમાં ભળી જાય છે. પણ પોતાના આ પ્રવાહ દ્વારા એ દુનિયાના જીવો પર ઘણો ઉપકાર કરે છે.

પૃથ્વી પર વૃક્ષો ઉગે છે. પણ પોતાના અસ્તિત્વ દ્વારા બીજાને ફળ અને છાંયડો આપે છે.

બસ, એ જ રીતે સાધક મહાપુરુષો પોતાની સાધના કરવા આ પૃથ્વી પર અવતાર લે છે, પણ એમના સાધનામય-જીવન દ્વારા ઘણા જીવો પર ઉપકાર કરતા જાય છે.

વિક્રમની ૨૦મી સદીના ઉત્તરાર્ધ અને ૨૧મી સદીના પ્રારંભમાં આવા જ એક સાધક મહાપુરુષ થઈ ગયા જેમનું નામ હતું સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા. ચાલો, એમના જીવનની એક ઉડતી મુલાકાત લઈ લઈએ.

રાજસ્થાનની શૌર્યભૂમિના પિંડવાડા નગરમાં શ્રેષ્ઠિવર્ય ભગવાનદાસભાઈ રહે. એમના શીલસંપન્ન ધર્મપત્ની કંકુબાઈએ પીયર નાંદિયામાં વિ.સં. ૧૯૪૦માં ફાગણ સુદ ૧૫ના પવિત્ર દિવસે એક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. એનું નામ પ્રેમચંદ્ર રાખ્યું. ગામઠી શાળામાં છ-સાત ચોપડીનું શિક્ષણ લઈ વ્યવસાય માટે સુરત જિલ્લાના વ્યારા ગામમાં મામાને ત્યાં આવ્યા. ગામમાં વિહારમાં આવતા જતા મુનિઓની ભક્તિ કરતા પ્રેમચંદ્રજીને સ્વયં દીક્ષા લેવાના ભાવ થયા. એકવાર ઘરે કહ્યા વિના સુરત જતા રહ્યા, પણ મોહાધીન સંબંધીઓ પાછા લઈ આવ્યા. થોડા દિવસોમાં તક મળતા ફરીથી વ્યારાથી સવારે ચાલવા માંડ્યું. ૩૬ માઈલ (લગભગ ૫૭ કિ.મી.) પગપાળા ચાલીને સાંજે સુરત પહોંચ્યા. થાક ઉતારવા ઝાડ નીચે જ સૂઈ ગયા. સવારે ગામમાં ઉપાશ્રયે પહોંચ્યા, ત્યાં બિરાજમાન મુનિના સૂચનથી પાલીતાણા પહોંચ્યા. ત્યાં પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી વીરવિજયજી મ.ના શિષ્ય મુનિશ્રી દાનવિજયજીનો પરિચય થયો. સંયમયોગ્ય તાલીમ લીધી. ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયે વિ.સં. ૧૯૫૭ના કા. વદ દના શુભદિવસે ગિરિરાજની તળેટીમાં અન્ય ચાર મુમુક્ષુઓની સાથે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી મુનિશ્રી દાનવિજયજીના શિષ્ય મુનિશ્રી પ્રેમવિજયજી બન્યા.

સાધનાનો યજ્ઞ માંડ્યો. પ્રથમ વિનય ગુણની સાધનામાં ગુરુની ઈચ્છાને પોતાની ઈચ્છા બનાવી. ગુરુ મહારાજના ગોચરી, પાણી, પડિલેહણ, વિહારમાં ઉપધિ ઉચકવી વગેરે સર્વ પ્રકારની ભક્તિ તેઓ અત્યંત આનંદપૂર્વક કરતા હતા. અન્ય મુનિઓની ભક્તિ પણ તેઓ ચૂકતા નહીં. દરરોજ બે વાર ગોચરી જતા. બિમારી મુનિઓની સેવામાં તેઓ સદા તત્પર રહેતા. લઘુપર્યાયમાં પોતે જાતે જ સેવા કરતા. વૃદ્ધપર્યાયમાં શિષ્ય-પ્રશિષ્ય વગેરે દ્વારા સેવા કરાવતા.

શ્રુતઆરાધનામાં પણ તેઓ પાછળ ન હતા. ગુરુનિશ્રામાં રહીને તેઓશ્રીએ વ્યાકરણ, ન્યાય, ષડ્દર્શન, પ્રકરણ, કર્મગ્રંથ, કર્મપ્રકૃતિ, આગમો અને વિશેષ કરીને છેદસૂત્રોનું અદ્ભૂત જ્ઞાન મેળવ્યું. કર્મસાહિત્યના તેઓ નિષ્ણાત હતા. કર્મગ્રંથ અને કર્મપ્રકૃતિ તેઓ પુસ્તક વિના મોઢે જ ભણાવતા. કર્મસિદ્ધિ, માર્ગણાદ્વારવિવરણ તથા સંક્રમકરણનું નિર્માણ તેઓએ કર્યું, અનેક સાધુઓ-શ્રાવકોને ભણાવ્યા. સાધુઓ પાસે વિશાળકાય કર્મસાહિત્યની રચના કરાવી.

પૂજ્યશ્રી શુદ્ધ સંયમના અત્યંત ખપી હતી. તેથી શાસ્ત્રોમાં જે જે વાતો સંયમને લગતી વાંચતા તે બધી વાતોને તુરત જ અમલમાં મૂકતા.

સંપૂર્ણ ચારિત્રપર્યાય દરમ્યાન પૂજ્યશ્રીએ પ્રાયઃ એકાસણા કર્યા હતા. લગભગ પાંચ-સાત મિનિટમાં એમનું એકાસણું પૂર્ણ થઈ જતું. મિષ્ટાન્ન, મેવો અને ફળાદિનો પૂજ્યશ્રીએ યાવજજીવ ત્યાગ કરેલો. સંપૂર્ણ સંયમજીવનમાં એક જ વાર કેરી વાપરી હતી બાકી જીવનભર કેરીનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેઓ શિષ્યાદિના સ્વાધ્યાયાદિને પ્રોત્સાહિત કરવા પણ ત્યાગ કરતા. પાટણમાં અને પુનામાં ચોમાસામાં પૂજ્યશ્રીએ માત્ર બે દ્રવ્યના એકાસણા કરેલા. અવારનવાર આયંબિલ પણ કરતા. નવપદજીની ઓળી છેલ્લે સુધી ચાલુ હતી. જ્ઞાનપંચમી, સંવત્સરી અને મૌન એકાદશીના ઉપવાસમાં ક્યારેય ખાડો પડ્યો ન હતો.

ફરતા વાંનો દુઃખાવો તેમને લગભગ ૫૦ વર્ષ રહ્યો. દુઃખાવા વખતે તીવ્ર વેદના થતી. માત્ર ગરમ પાણીની કોથળીના શેકથી થોડી રહાત થતી. પણ તેના માટે પણ હોટલમાંથી નિર્દોષ પાણી મંગાવીને તેનો જ ઉપયોગ કરતા, દોષિત પાણી ન કરાવતા. વેદનાને સમભાવે સહન કરતા. માનસિક સહનશીલતા પણ અદ્ભુત હતી. અપમાનોના ઘૂંટડા પણ પૂજ્યશ્રીએ હસતા હસતા પીધા. કોઈની ઉપર ક્યારેય અસદ્ભાવ કર્યો ન હતો.

વિશ્વના પ્રથમ પંકિતના આ વિદ્વાન પાસે પોતાની માલિકીનું એક પણ પુસ્તક કે નોટ કે પેન કે પેન્સિલ ન હતા. પહેરેલા વસ્ત્રોથી વધુ એક જોડી પણ કપડા રાખતા નહીં. વ્યાખ્યાનની પણ તેમને સ્પૃહા ન હતી. એટલું જ નહીં. વ્યાખ્યાન પોતાના શિષ્યોને સોંપી દીધું હતું. શિષ્યોની સ્પૃહા પણ તેમને ન હતી. પોતે પ્રતિબોધ કરી તૈયાર કરેલ અનેક મુમુક્ષુઓને પણ દીક્ષા વખતે બીજાના શિષ્ય બનાવતા. ન છૂટકે જ પોતાના શિષ્ય બનાવતા. તેથી જ ૩૦૦ પ્રશિષ્યાદિનો મોટો સમૂહ હોવા છતાં તેમના પોતાના માત્ર ૧૭ જ શિષ્ય હતા. પદવીથી તો તેઓ હંમેશ દૂર રહેતા. વડિલોના ભારે દબાણથી ન છૂટકે જ તેમણે પદવી ગ્રહણ કરેલી. એમના હાથે ઘણા અંજનશલાકા-પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવો થયા છતાં ક્યાંય પોતાના નામની તકતી મરાવી નથી. યશ, કીર્તિ અને નામનાથી તેઓ દૂર હતા. તેમના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના માત્ર બે-ત્રણ આસનો, એક-બે જોડી કપડા, ઓઘો અને જાપ માટેનો સૂરિમંત્રનો પટ-આના સિવાય વારસદારોને બીજી કોઈ વસ્તુ મળી ન હતી.

આઠ પ્રવચનમાતાનું સુંદર પાલન તેમના જીવનમાં હતું. રસ્તે ચાલતા સદા નીચી દૃષ્ટિ રાખી જોઈને ચાલતા, બોલતી વખતે સદા મુહપત્તિનો ઉપયોગ રાખતા. નિર્દોષ આહાર-પાણીથી જ નિર્વાહ કરવો એવો એમનો સિદ્ધાંત હતો. પૂંજવા-પ્રમાર્જવાનો ઉપયોગ પણ સતત રહેતો. એકાસણુ કર્યા પછી ભરબપોરે દૂર દૂર સુધી સ્થંડિલભૂમિએ જતા.

ઈન્દ્રિયદમન અને કષાયનિગ્રહ પણ અપૂર્વ કોટીના હતા. વાપરતા આહારનો સ્વાદ ન આવે. માટે સીધો જ ઉતારી જતા. કોળીયો મોઢામાં એક બાજુથી બીજી બાજુ ફેરવતા ન હતા. એકવાર બાળમુનિએ આગ્રહ કરી પીપરમીટ વાપરવા કહ્યું તો દવાની જેમ ઉતારી ગયા. સંથારામાં પણ બે આસનોથી વધુ નહીં વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા હતી. અહમદનગરમાં પૂજ્યશ્રીની દીક્ષાતિથિ પ્રસંગે સાધુઓએ તેઓના ગુણાનુવાદ કરતાં તેઓની આંખમાં આંસુ આવી ગયા.

પગથી મસ્તક સુધી સર્વથા પવિત્ર આ પરમબ્રહ્મના સ્વામી મહાપુરુષ કલિકાલનું એક મહાન આશ્ચર્ય હતા. શરીરના એક રૂંવાડામાં પણ એમણે ક્યારેય વિકારનો ક્ષણિક ઝબકારો પણ અનુભવ્યો ન હતો. બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવથી તેમના મનમાં ઉઠતા શાસનના કાર્યોના બધા જ મનોરથો સફળ થતા. પૂજ્યશ્રીના અતિ ઉગ્ર બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ એવો હતો કે તેમની પાસે બેસવા માત્રથી જ નહીં પરંતુ તેમના નામ સ્મરણમાત્રથી વિકારો અને વાસનાઓ શાંત પડી જવાનું અનેક સાધુઓ અને શ્રાવકોએ અનુભવ્યું હતું. એંશી વર્ષની પાકટવયે પણ આ બ્રહ્મનિધિએ સ્ત્રી કે સાધ્વી સામે દૃષ્ટિ કરીને વાત કરી ન હતી. એમની જન્મકુંડલી જોઈને એક જ્યોતિષીએ કહેલું કે આ કોઈ સંપૂર્ણ બ્રહ્મચારીની કુંડલી છે.

‘નિશ્રાવર્તી સાધુઓ જે દોષ સેવે તે માટે આચાર્ય જો બેદરકાર રહે તો આચાર્યને આઠ ગુણો કર્મબંધ થાય.’ આવું શાસ્ત્રમાં વાંચ્યું એટલે તેઓ પોતાના સાધુઓની સંયમની રક્ષા માટે સતત કાળજી રાખતા. આ બતાવે છે કે તેઓ અત્યંત ભવભીર હતા.

સાગર જેવા વિશાળ વાત્સલ્યભાવથી અનેક આત્માઓને આકર્ષી સેંકડો શ્રેષ્ઠ સાધુઓની પૂજ્યશ્રીએ સર્જન કર્યો. ગમે તેવા દોષિતને પણ વાત્સલ્યપૂર્વક હિતશિક્ષા આપીને દોષની શુદ્ધિ કરાવવાની અજબની કળાને પૂજ્યશ્રી વર્યા હતા. એમના વાત્સલ્યના કારણે મુનિઓ તેમનાથી ક્યારેય છૂટા પડવાની ઈચ્છા ન કરતા. હંમેશા લગભગ ૪૦-૫૦ સાધુઓ તેમની સાથે જ રહેતા. યાતુર્માસમાં ક્ષેત્રો સાચવવા મોકલવા પડતા ત્યારે સાધુઓ ન છૂટકે આંખમાં આંસુ સાથે છૂટા પડતા અને યાતુર્માસ પૂર્ણ થયે તુરત જ પાછા આવી જતા.

સામાન્યતઃ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યને સાધુ-સાધ્વી ઉભય સમુદાય હોવાનું શાસ્ત્રમાં વિહિત છે. પણ આ જ તેમનું ગીતાર્થપણું હતું કે પોતાના યુવાન સાધુઓના બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે તેઓએ સાધ્વી સમુદાય રાખ્યો ન હતો.

સંઘની ઉન્નતિ, આબાદી, શાંતિ, સંગઠન, રક્ષા માટે હંમેશા માત્ર ચિંતિત નહિં પણ પ્રયત્નશીલ રહેતા. સંવત ૧૯૯૨થી તપગચ્છ તિથિ આરાધના નિમિત્તે થયેલ સંઘભેદથી તેઓ ખૂબ જ વ્યથિત હતા અને તેને નિવારવા માટે ખૂબ જ પ્રયત્ન તેઓ કરતા. તેઓ હંમેશા કહેતા, “અપવાદમાર્ગનું આલંબન લઈને પણ સંઘભેદ મિટાવવો જોઈએ. શાસ્ત્રો એકાંતે ઉત્સર્ગ જ નથી બતાવતા, એકાંતે અપવાદ પણ નથી બતાવતા, જે કાળે ઉત્સર્ગ કે અપવાદ જેનાથી સંઘને લાભ થતો હોય તે અપનાવવું જોઈએ. સંઘભેદથી થતી ભયંકર શાસન-અપભ્રાજનાનું અપવાદમાર્ગનો આશ્રય લઈને પણ નિવારણ કરવું જોઈએ. આવા સમયે અપવાદ માર્ગ ન સ્વીકારીએ તો જ આજ્ઞાના વિરાધક બનીએ.” પ્રાંતે તેઓએ અપવાદ માર્ગનું આલંબન લઈ સંવત ૨૦૨૦માં પિંડવાડા મુકામે પટ્ટક કરી મહદંશે સંઘભેદનું નિવારણ કર્યું.

મુંબઈમાં ઘણાં સંઘોમાં સ્વપ્નદ્રવ્ય અમુક પ્રમાણમાં સાધારણમાં લઈ જતા હતા તેથી દેવદ્રવ્યના ઉપભોગનો દોષ લાગતો હોવાથી તેનું નિવારણ કરવા પૂજ્યશ્રીએ મુંબઈના જૈન ટ્રસ્ટોનું ‘મધ્યસ્ય સંઘ’ના નામે સંગઠન કરાવી તેઓને શાસ્ત્રથી અબાધિત માર્ગ બતાવ્યો. દેરાસરનિભાવવા ખર્ચમાં પહોંચી ન વળાય તો પૂજાદિની ઉછામણીઓની રકમ, આરતિ-મંગળદીવાની ઉછામણીની રકમ, સ્વપ્નની ઉછામણીની રકમ વગેરે ખર્ચ દ્વારા તે પૂરો કરવો. કેમકે એ કલ્પિતદ્રવ્ય છે અને કલ્પિતદ્રવ્યનો દેરાસરના સર્વ કાર્યમાં ઉપયોગ કરી શકવાનું શાસ્ત્રસંમત છે પરંતુ સ્વપ્નદ્રવ્યને સંપૂર્ણપણે દેવદ્રવ્યમાં લઈ જવું. જરાપણ સાધારણમાં લઈ જઈ શકાય નહિં.

યુવાનોના સંસ્કરણ માટે પૂજ્યશ્રીએ વેકેશનમાં ધાર્મિક શિબિરો શરૂ કરાવી.

વિ.સં. ૨૦૨૩નું છેલ્લું યાતુર્માસ પૂજ્યશ્રીએ ખંભાતમાં કર્યું. તેઓની વય ૮૪ વર્ષની હતી. ધીમે ધીમે તેઓનું સ્વાસ્થ્ય કથળવા લાગ્યું. શ્વાસ વગેરે વધવા માંડ્યા. વૈશાખ વદ ૧૧ના દિવસે એમનું આસન ઉપાશ્રયના બહારના હોલમાંથી પાછળ જ્ઞાનમંદિરના હોલમાં લેવામાં આવ્યું. સંઘ્યા સમય થયો. પ્રતિક્રમણ કર્યું. ઉપમિતિના પદાર્થોનો પાઠ કર્યો. સાધુઓના મુખેથી સ્તવન-સજ્જાય સાંભળવાં લાગ્યા. મુનિ ગુણરત્નવિજયજીએ અવંતિસુકુમાલની સજ્જાય સંભળાવી. સૂરિમંત્રનો જાપ કરવા વસ્ત્રપરિવર્તન કર્યું. સ્થંડિલની શંકા થતા પુનઃ વસ્ત્રપરિવર્તન કરી સ્થંડિલ ગયા. જેવા પાટ પર આવ્યા ત્યાં ભારે શ્વાસ તથા છાતીમાં દર્દ શરૂ થયું. એક બાજુ અસહ્ય દર્દ છે. બીજી બાજુ મોઢામાંથી સર્વ સાધુઓ પ્રત્યે ‘ખમાવુ છું’ શબ્દો નીકળ્યા. સાથે ‘વીર, વીર’ ઉદ્ગાર ચાલુ થયા. અંતે પૂજ્યશ્રી ઢળી પડ્યા. આત્મહંસલો ઉડી ગયો. દેહપિંજર પડી રહ્યું. ૬૮ વર્ષનો સંયમપૂત આત્મા મૂકિતમાર્ગની મુસાફરીએ ઉપડી ગયો.

સેંકડો સાધુઓના સુકાની, હજારો-લાખો જીવોના આધારભૂત, જિનશાસનના સ્તંભરૂપ,

મહાસંયમી મહાપુરુષને કોટિ કોટિ વંદના.

શ્રુતસમુદ્ધારક

૧. ભાણભાઈ નાનજી ગડા, મુંબઈ(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના ઉપદેશથી).
૨. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી, અમદાવાદ.
૩. શ્રી શાંતિનગર શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. તપસમ્રાટ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હિમાંશુસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૪. શ્રી શ્રીપાળનગર જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની દિવ્યકૃપા તથા પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય મિત્રાનંદ સૂ.મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૫. શ્રી લાવણ્ય સોસાયટી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પ.પૂ. પંન્યાસજી શ્રી કુલચંદ્રવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી).
૬. નયનબાળા બાબુભાઈ સી. જરીવાળા હા. ચંદ્રકુમાર, મનીષ, કલ્પનેશ (પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા. પ્રેરણાથી).
૭. કેશરબેન રતનચંદ કોઠારી હ. લલિતભાઈ (પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી)
૮. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છીય જૈન પૌષધશાળા ટ્રસ્ટ, દાદર, મુંબઈ.
૯. શ્રી મુલુંડ શ્વેતામ્બર જૈન સંઘ, મુલુંડ, મુંબઈ(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૦. શ્રી શાંતાકુળ શ્વે. મૂતિ. તપાગચ્છ સંઘ, શાંતાકુળ, મુંબઈ (આચાર્યદેવશ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૧. શ્રી દેવકરણ મૂળજીભાઈ જૈન દેરાસર પેઢી, મલાડ (વેસ્ટ), મુંબઈ (પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી સંયમબોધિ વિ.મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૨. સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, ખંભાત, (પૂ.સા.શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા.શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા. શ્રી દિવ્યયશાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી મૂળીબેનની આરાધનાની અનુમોદનાર્થે).
૧૩. બાબુ અમીચંદ પનાલાલ આદીશ્વર જૈન ટેમ્પલ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી હિરણ્યબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૪. શ્રી શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, મુંબઈ(પૂ. મુનિશ્રી હેમદર્શન વિ.મ. તથા પૂ. મુનિશ્રી રમ્યઘોષ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૫. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, મંગળપારેખનો ખાંચો, શાહપુર, અમદાવાદ. (પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રૂચકચંદ્રસૂરિ મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સંઘાણી સ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ. (પૂ. કલ્યાણબોધિવિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૭. શ્રી નવજીવન સોસાયટી જૈન સંઘ, બોમ્બે સેન્ટ્રલ, મુંબઈ. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી અક્ષયબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૮. શ્રી કલ્યાણજી સોભાગચંદ જૈન પેઢી, પીંડવાડા (સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આ. શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સંયમની અનુમોદનાર્થે)

૧૯. શ્રી ઘાટકોપર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ (વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૦. શ્રી આંબાવાડી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પૂ. મુનિ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ. મ.ની પ્રેરણાથી).
૨૧. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, વાસણા, અમદાવાદ. (પૂ. આચાર્ય શ્રી નરરત્નસૂરિ મ.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પૂજ્ય તપસ્વીરત્ન આચાર્ય શ્રી હિમાંશુસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૨. શ્રી પ્રેમવર્ધક આરાધક સમિતિ, ધરણીધર, દેરાસર, પાલડી, અમદાવાદ. (પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.ની પ્રેરણાથી).
૨૩. શ્રી મહાવીર જૈન શ્વે.મૂ.પૂજક સંઘ, પાલડી, શેઠ કેશવલાલ મૂળચંદ જૈન ઉપાશ્રય, અમદાવાદ. (પ.પૂ. આચાર્યશ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મહારાજ સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૪. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ.
૨૫. શ્રી જીવિત મહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ, નાંદિયા. (રાજસ્થાન) (પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા. તથા મુનિશ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૬. શ્રી વિશા ઓશવાળ તપગચ્છ જૈન સંઘ, ખંભાત. (વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૭. શ્રી વિમલ સોસાયટી આરાધક જૈન સંઘ, બાણગંગા, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬.
૨૮. શ્રી પાલીતાણા ચાતુર્માસ આરાધના સમિતિ. (પરમપૂજ્ય વૈરાગ્ય દેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સંવત ૨૦૫૩ના પાલીતાણા મધ્યે ચાતુર્માસ પ્રસંગે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી).
૨૯. શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી(ઈ.) મુંબઈ, (પ્રેરક-મુનિશ્રી નેત્રાનંદવિજયજી).
૩૦. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, જૈનનગર, અમદાવાદ. (પ્રેરક-મુનિશ્રી સંયમબોધિ વિ.મ.)
૩૧. શ્રી કૃષ્ણનગર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, સૈજપુર, અમદાવાદ. (પ.પૂ. આચાર્ય વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના કૃષ્ણનગર મધ્યે સંવત ૨૦૫૨ના ચાતુર્માસ નિમિત્તે પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણબોધિવિજય મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૨. શ્રી બાબુભાઈ સી. જરીવાળા ટ્રસ્ટ, નિઝામપુરા, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૨.
૩૩. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથજી ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ, પૂના. (પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૪. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર ટ્રસ્ટ, ભવાની પેઠ, પુના. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી અનંતબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૫. શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ, સુરત. (પૂ.પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૩૬. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ દાદર જૈન પૌષ્ઠશાળા ટ્રસ્ટ, આરાધના ભુવન, દાદર, મુંબઈ(મુનિશ્રી અપરાજિત વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).

૩૭. શ્રી જવાહરનગર જૈન શ્વે. મૂર્તિ સંઘ, ગોરેગામ, મુંબઈ.
(પૂ.આ. શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૮. શ્રી કન્યાશાળા જૈન ઉપાશ્રય, ખંભાત (પૂ. પ્રવર્તિની શ્રી રંજનશ્રીજી મ.સા., પૂ. પ્રવર્તિની શ્રી ઈંદ્રશ્રીજી મ.સા.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પ.પૂ. સા. શ્રી વિનયપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા પ.પૂ.સા. શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા પ.પૂ. સાધ્વીજી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૯. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ.
(પંચાસ પ્રવર શ્રી જયસુંદરવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી).
૪૦. શ્રી શંભેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, ૬૦ ફૂટ રોડ, ઘાટકોપર (ઈ.) (પૂ.પં. શ્રી વરબોધિવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી).
૪૧. શ્રી આદિનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી. (પ.પૂ.આ. શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મ.ના શિષ્ય પૂ. પંચાસજી શ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી ગણિવર્યની તથા પૂ.પં. યશોરત્નવિજયજી ગણિવર્યની.)
૪૨. શ્રી કોઈમ્બતુર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, કોઈમ્બતુર.
૪૩. શ્રી પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, પાલડી, અમદાવાદ. (પ.પૂ.આ. શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ની ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે થયેલ આચાર્ય પંચાસ-ગણિ પદારોહણ દીક્ષા વગેરે નિમિત્તે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી).
૪૪. શ્રી મહાવીર સ્વામી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક દેરાસર, પાવાપુરી, ખેતવાડી, મુંબઈ(પ્રેરક મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૪૫. શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગદ્ગુરુ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, મલાડ(પૂર્વ), મુંબઈ.
૪૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ (પ્રેરક ગણિ શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ.).
૪૭. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ જૈન નગર અમદાવાદ (પૂ. મુનિ શ્રી સત્યસુંદર વિ.ની પ્રેરણાથી ચાતુર્માસમાં થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૪૮. રતનબેન વેલજી ગાલા પરિવાર, મુલુંડ મુંબઈ (મુનિશ્રી રત્નબોધિ વિ.ની પ્રેરણાથી).
૪૯. શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન આરાધક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ.
૫૦. શ્રી સહસ્ર્રણા પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, બાબુલનાથ મુંબઈ (પ્રેરક-મુનિશ્રી સત્ત્વભૂષણવિજયજી).
૫૧. શ્રી ગોવાલિયા ટેંક જૈન સંઘ મુંબઈ (પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ.).
૫૨. શ્રી વિમલનાથ જૈન દેરાસર આરાધક સંઘ બાણગંગા, મુંબઈ-૬. (પ્રેરક-પૂ.આ. હેમચંદ્રસૂરિ મ.)
૫૩. શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ, પ્રાર્થના સમાજ, મુંબઈ (મુનિ શ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પંચાસજી શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી ગણિ).
૫૪. શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, લુહાર ચાલ જૈન સંઘ (પ્રેરક-ગણિ કલ્યાણબોધિ વિ.મ.)
૫૫. શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદીવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
૫૬. પૂ.સા.શ્રી સૂર્યયશાશ્રીજી તથા પૂ.સા.શ્રી સુશીલયશાશ્રીજીના પાર્લા (ઈસ્ટ) કૃષ્ણકુંજમાં થયેલ ચોમાસાની આવકમાંથી.
૫૭. શ્રી પ્રેમવર્ધક દેવાસ શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, દેવાસ, અમદાવાદ.
૫૮. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, સમારોડ, વડોદરા.

- (પ્રેરક : પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી ગણિવર્ય).
૫૯. શ્રી મુનિસુપ્રત સ્વામી જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ (પ્રેરક : પૂ. મુનિરાજ શ્રી પ્રેમસુંદરવિજયજી).
૬૦. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈનનગર શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પ્રેરક : પૂ. પુણ્યરતિવિજયજી મહારાજા).
૬૧. શ્રી દિપક જ્યોતિ જૈન સંઘ, કાલા ચોકી, પરેલ, મુંબઈ. (પ્રેરક : પૂ.પં.શ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી તથા શ્રી ગુણસુંદરવિજયજી ગણિવર્ય).
૬૨. શ્રી પદ્મમણિ જૈન શ્વે. તીર્થ પેઢી પાબલ, જિ. પુના.
(પં. કલ્યાણબોધિ વિ.મ.ની વર્ધમાન તપની ૧૦૦ ઓળીની આરાધનાની અનુમોદનાર્થે, પં. વિશ્વકલ્યાણ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી.)
૬૩. ઝંકારસૂરીશ્વરજી આરાધના ભવન, સુરત. (પ્રેરક : પૂ. આ.શ્રી ગુણરત્નસૂરિજીના શિષ્ય મુનિશ્રી જિનેશરત્ન વિ.મ.).
૬૪. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. તપ. સંઘ
નાયડુ કોલોની, ઘાટકોપર (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
૬૫. શ્રી આદીશ્વર શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, ગોરેગામ, મુંબઈ.
૬૬. શ્રી આદીશ્વર જૈન શ્વે. ટ્રસ્ટ, સાલેમ.
(પ્રેરક પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રી જયઘોષસૂરિજી મ.)
૬૭. શ્રી ગોવાલિયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ.
૬૮. શ્રી વિલેપાર્લા શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ
૬૯. શ્રી નેનશી કોલોની જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ, બોરીવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ-મુંબઈ

દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથોની સૂચિ

- ૧ જીવવિચાર પ્રકરણ સટીક, દંડક પ્રકરણ સટીક, કાયસ્થિતિ સ્તોત્રાભિધાન સટીક
- ૨ ન્યાયસંગ્રહ સટીક
- ૩ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૧
- ૪ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૨
- ૫ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૩
- ૬ જીવસમાસ ટીકાનુવાદ
- ૭ જંબુદ્વીપ સંગ્રહણી સટીક
- ૮ સ્યાદ્વાદમંજરી સાનુવાદ
- ૯ સંક્ષેપ સમરાદિત્ય કેવળી ચરિત્ર
- ૧૦ બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ સટીક
- ૧૧ બૃહત્ સંગ્રહણી સટીક
- ૧૨ બૃહત્ સંગ્રહણી સટીક
- ૧૩ ચૈઠ્યવંદણ મહાભાસ
- ૧૪ નયોપદેશ સટીક
- ૧૫ પુષ્પમાળા (મૂળ અનુવાદ)
- ૧૬ મહાવીરચરિયં
- ૧૭ મલ્લિનાથ ચરિત્ર
- ૧૮ વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર
- ૧૯ શાંતસુધારસ સટીક
- ૨૦ શ્રાદ્ધગુણ વિવરણ
- ૨૧ તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી
- ૨૨ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૩/૪
- ૨૩ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૫/૬
- ૨૪ અષ્ટસહસ્રી તાત્પર્ય વિવરણ
- ૨૫ મુક્તિપ્રબોધ
- ૨૬ વિશેષણવતીવંદન પ્રતિક્રમણ અવચૂરી
- ૨૭ પ્રવ્રજ્યા વિધાનકુલક સટીક
- ૨૮ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય (સંઘાચાર ભાષ્ય સટીક)
- ૨૯ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૧ ધ્યાયા સાથે)
- ૩૦ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૨ ધ્યાયા સાથે)
- ૩૧ વ્યવહાર શુદ્ધિ પ્રકાશ
- ૩૨ અનેકાન્ત વ્યવસ્થા પ્રકરણ
- ૩૩ પ્રકરણ સંદોહ
- ૩૪ ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ પ્રકરણ સટીક
- ૩૫ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૧ (ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
- ૩૬ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૨ (ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
- ૩૭ પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર (સેનપ્રશ્ન)
- ૩૮ સંબોધસપ્તતિ સટીક
- ૩૯ પંચવસ્તુ સટીક
- ૪૦ શ્રી જંબુસ્વામી ચરિત્ર
- ૪૧ શ્રી સમ્યક્ત્વ સપ્તતિ સટીક
- ૪૨ ગુરુ ગુણ ષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકા સટીક
- ૪૩ સ્તોત્ર રત્નાકર
- ૪૪ ઉપદેશ સપ્તતિ
- ૪૫ ઉપદેશ રત્નાકર
- ૪૬ શ્રી વિમલનાથ ચરિત્ર
- ૪૭ સુબોધા સમાચારિ
- ૪૮ શાંતિનાથ ચરિત્ર ગ્રંથ
- ૪૯ નવપદ પ્રકરણ સટીક ભાગ-૧
- ૫૦ નવપદ પ્રકરણ સટીક ભાગ-૨
- ૫૧ નવપદ પ્રકરણ લઘુ વૃત્તિ
- ૫૨ શ્રાદ્ધ પ્રકરણ વૃત્તિ
- ૫૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર
- ૫૪ વિજયપ્રશસ્તિ ભાષ્ય (વિજયસેનસૂરિ ચરિત્ર)
- ૫૫ કુમારપાળ મહાકાવ્ય સટીક (પ્રાકૃતદ્વયાશ્રય)
- ૫૬ ધર્મરત્ન પ્રકરણ સટીક ભાગ-૧
- ૫૭ ધર્મરત્ન પ્રકરણ સટીક ભાગ-૨

५८ उपदेश ५६ भाग-१
 ५९ उपदेश ५६ भाग-२
 ६० श्राद्धदिनकृत्य भाग-१
 ६१ श्राद्धदिनकृत्य भाग-२
 ६२ पार्ष्वनाथ चरित्र
 ६३ विचार रत्नाकर
 ६४ उपदेश सप्ततिका
 ६५ देवेन्द्र नरकेन्द्र प्रकरण
 ६६ पुष्प प्रकरण भाषा
 ६७ गुर्वावली
 ६८ पुष्प प्रकरण
 ६९ नेमिनाथ मडाकाव्य
 ७० पांडव चरित्र भाग-१
 ७१ पांडव चरित्र भाग-२
 ७२ पार्ष्वनाथ चरित्र गद्य
 ७३ हीर प्रश्नोत्तराणि
 ७४ धर्मविधि प्रकरण
 ७५ सुपार्ष्वनाथ चरित्र भाग-१
 ७६ देवधर्म परीक्षादि ग्रंथो
 ७७ सुपार्ष्वनाथ चरित्र भाग-२-३
 ७८ प्रकरणत्रयी
 ७९ समताशतक (सानुवाद)
 ८० उपदेशभाषा-पुष्पभाषा
 ८१ पृथ्वीचंद्र चरित्र
 ८२ उपदेशभाषा
 ८३ पार्थिवलक्ष्मी नाममाला
 ८४ द्वादशो सवासो गाथाना स्तवनो
 ८५ द्विवर्ष रत्नमाला
 ८६ शालिभद्र चरित्र
 ८७ अनंतनाथ चरित्र पूजाष्टक
 ८८ कर्मग्रंथ अवयूरी
 ८९ उपमिति भव प्रपंच कथा भा. १
 ९० धर्मबिन्दु सटीक
 ९१ प्रशमरति सटीक
 ९२ मार्गणाद्वार विवरण
 ९३ कर्मसिद्धि

९४ जंबुस्वामी चरित्र अनुवाद
 ९५ चैत्यवंदन भाष्य सानुवाद
 ९६ गुणवर्मा चरित्र सानुवाद
 ९७ सवासो द्वादशो गाथा स्तवनो
 ९८ द्वात्रिंशत्त्रिंशिका
 ९९ कथाकोष
 १०० जैन तीर्थ दर्शन
 १०१ जैन कथा संग्रह भाग-१
 १०२ जैन कथा संग्रह भाग-२
 १०३ जैन कथा संग्रह भाग-३
 १०४ रयणसेहर निवकडा सटीक
 १०५ आरंभसिद्धि
 १०६ नेमिनाथ चरित्र गद्य
 १०७ मोडोन्मूलनम् (वादस्थानम्)
 १०८ श्री भुवनभानु केवणी चरित्र (अनुवाद)
 १०९ श्री चंद्रप्रभस्वामी चरित्र (अनुवाद)
 ११० आपणा ज्ञानमंदिरौ
 १११ प्रमालक्षण
 ११२ आचार प्रदीप
 ११३ विविध प्रश्नोत्तर
 ११४ आचारोपदेश अनुवाद
 ११५ पट्टावली समुच्चय भाग-१
 ११६ पट्टावली समुच्चय भाग-२
 ११७ रत्नाकरावतारिका अनुवाद भाग-१
 ११८ रत्नाकरावतारिका अनुवाद भाग-२
 ११९ चैत्यवंदन योवीसी तथा प्रश्नोत्तर चिंतामणी
 १२० दान प्रकाश (अनुवाद)
 १२१ कल्याण मंदिर लघुशांति सटीक
 १२२ उपदेश सप्ततिका (टीकानुवाद) पुस्तक
 १२३ प्रतिकमण्डल उेतु (पुस्तक)
 १२४ जैन कुमारसंभव मडाकाव्य
 १२५ देवचंद्र स्तनावलि
 १२६ आनंदकाव्य मडोदधि भाग-१
 १२७ श्री पर्यंत आराधना सूत्र (अवयूरी अनुवाद साथे)

૧૨૮ જિનવાણી (તુલનાત્મકદર્શન વિચાર)
 ૧૨૯ પ્રશ્નોત્તર પ્રદીપ ગ્રંથ
 ૧૩૦ પ્રાચીન કોણ ? શ્વેતામ્બર કે દિગમ્બર (ગુજરાતી)
 ૧૩૧ જંબુદ્વીપ સમાસ (અનુવાદ)
 ૧૩૨ સુમતિ ચરિત્ર (અનુવાદ)
 ૧૩૩ તત્વામૃત (અનુવાદ)
 ૧૩૪ ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર પર્વ-૧
 ૧૩૫ ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર પર્વ-૨
 ૧૩૬ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૪ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
 ૧૩૭ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૫ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
 ૧૩૮ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૬ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
 ૧૩૯ જૈન ધર્મ ભક્તિ કંચનમાળા (સાનુવાદ) ભાગ-૧
 ૧૪૦ જૈન ધર્મ ભક્તિ કંચનમાળા (સાનુવાદ) ભાગ-૨
 ૧૪૧ શ્રીમોક્ષપદ સોપાન
 (ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ)
 ૧૪૨ રત્નશેખર રત્નવતી કથા
 (પર્વતિથિ માહાત્મ્ય પર)
 ૧૪૩ ષષ્ઠિશતકમ્ (સાનુવાદ)
 ૧૪૪ નમસ્કાર મહામંત્ર (નિબંધ)
 ૧૪૫ જૈન ગોત્ર સંગ્રહ
 (પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ સહિત)
 ૧૪૬ નયમાર્ગદર્શન યાને સાતનયનું સ્વરૂપ
 ૧૪૭ મહોપાધ્યાયશ્રી વીરવિજયજી મહારાજા ચરિત્ર
 ૧૪૮ મુક્તિ માર્ગદર્શન યાને ધર્મપ્રાપ્તિના હેતુઓ
 ૧૪૯ ચેતોદૂતમ્
 ૧૫૦ મૂર્તિમંડન પ્રશ્નોત્તર
 ૧૫૧ પિંડવિશુદ્ધિ અનુવાદ
 ૧૫૨ નંદિસૂત્ર (મૂળ)
 ૧૫૩ નંદિસૂત્ર સટીક (બીજી આવૃત્તિ)
 ૧૫૪ નંદિસૂત્ર ચૂર્ણિ સટીક
 ૧૫૫ અનુયોગ દ્વાર સટીક
 ૧૫૬ દશવૈકલિક સટીક
 ૧૫૭ દશવૈકલિક સટીક
 ૧૫૮ ઓઘનિર્યુક્તિ સટીક
 ૧૫૯ પિંડનિર્યુક્તિ સટીક
 ૧૬૦ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૧

૧૬૧ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
 ૧૬૨ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૩
 ૧૬૩ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૪
 ૧૬૪ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૧
 ૧૬૫ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
 ૧૬૬ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૩
 ૧૬૭ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
 ૧૬૮ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
 ૧૬૯ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૩
 ૧૭૦ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૧
 ૧૭૧ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૨
 ૧૭૨ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૩
 ૧૭૩ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ભાગ-૧
 ૧૭૪ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ભાગ-૨
 ૧૭૫ જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર ભાગ-૧
 ૧૭૬ જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર ભાગ-૨
 ૧૭૭ રાજપ્રશ્નીય
 ૧૭૮ આચારાંગ ટીપિકા
 ૧૭૯ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૧
 ૧૮૦ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૨
 ૧૮૧ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૩
 ૧૮૨ પન્નવણા સૂત્ર સટીક ભાગ-૧
 ૧૮૩ પન્નવણા સૂત્ર સટીક ભાગ-૨
 ૧૮૪ ઋષિભાષિતસૂત્ર
 ૧૮૫ હરિભદ્રીય આવશ્યક ટીપ્પણક
 ૧૮૬ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સટીક
 ૧૮૭ આચારાંગ ટીપિકા ભાગ-૧
 ૧૮૮ સૂત્રકૃતાંગ ટીપિકા
 ૧૮૯ ઠાણાંગ સટીક ભાગ-૧
 ૧૯૦ ઠાણાંગ સટીક ભાગ-૨
 ૧૯૧ અનુયોગદ્વાર મૂળ
 ૧૯૨ સમવાયાંગ સટીક
 ૧૯૩ આચારાંગ ટીપિકા ભાગ-૨
 ૧૯૪ સૂત્રકૃતાંગ સટીક ભાગ-૧
 ૧૯૫ સૂત્રકૃતાંગ સટીક ભાગ-૨
 ૧૯૬ ભગવતી સૂત્ર

૧૯૭ કલ્પસૂત્ર પ્રદીપિકા
 ૧૯૮ કલ્પસૂત્ર કૌમુદિ
 ૧૯૯ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભાગ-૩
 ૨૦૦ શ્રી શ્રુતજ્ઞાન અમીધારા
 ૨૦૧ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમૂળ
 ૨૦૨ ઉપધાન વિધિ પ્રેરક વિધિ
 ૨૦૩ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૧
 ૨૦૪ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૨
 ૨૦૫ ચૈત્યવંદનાદિ ભાષ્યત્રયી (વિવેચન)
 ૨૦૬ ભોજપ્રબંધ
 ૨૦૭ શ્રી વસ્તુપાલ ચરિત્ર (ભાષાંતર)
 ૨૦૮ શ્રી યોગબિંદુ સટીક
 ૨૦૯ ગુરુ ગુણ રત્નાકર કાવ્યમ્
 ૨૧૦ જગદ્ગુરુ કાવ્યમ્
 ૨૧૧ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (અનુવાદ)
 ૨૧૨ જૈન જ્યોતિર્ગ્રંથ સંગ્રહ
 ૨૧૩ પ્રમાણ પરિભાષા
 ૨૧૪ પ્રમેય રત્નકોષ
 ૨૧૫ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ ભાગ-૨
 ૨૧૬ શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (ભાવાનુવાદ)
 ૨૧૭ નવસ્મરણ (ઈંગ્લીશ સાર્થ અનુવાદ)
 ૨૧૮ આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાય
 ૨૧૯ આગમસાર (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૦ નયચક્રસાર (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૧ ગુરુ ગુણષટ્ત્રિંશિકા (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૨ પંચકર્મગ્રંથ (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૩ વિચાર સાર (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૪ શ્રી પયુષણ પર્વાદિક પર્વોની કથાઓ
 ૨૨૫ વિમળ મંત્રીનો રાસ
 ૨૨૬ બૃહત્ સંગ્રહણી અંતર્ગત યંત્રોનો સંગ્રહ
 ૨૨૭ દમયંતી સંગ્રહ
 ૨૨૮ બૃહત્સંગ્રહણી યંત્ર
 ૨૨૯ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ
 ૨૩૦ યશોધર ચરિત્ર
 ૨૩૧ ચંદ્રવીરશુભાદિ કથા ચતુષ્ટયમ્
 ૨૩૨ વિજયાનંદ અભ્યુદયમ્ મહાકાવ્ય

૨૩૩ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર-ગોધૂલિકાર્થ- સભાયમત્કારેતિ
 ૨૩૪ અનેકાર્થ રત્નમંજૂષા
 ૨૩૫ સિરિપાસનાહચરિયં
 ૨૩૬ સમ્યક્ત્વ કૌમુદી (ભાષાંતર)
 ૨૩૭ વિમલનાથ ચરિત્ર (અનુવાદ)
 ૨૩૮ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૧ (અનુવાદ)
 ૨૩૯ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૨
 ૨૪૦ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૩
 ૨૪૧ શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર (અનુવાદ)
 ૨૪૨ જૈન સ્તોત્ર તથા સ્તવનસંગ્રહ સાર્થ
 ૨૪૩ વસ્તુપાલ ચરિત્ર
 ૨૪૪ સિદ્ધપ્રાભૂત સટીક
 ૨૪૫ સૂક્તમુક્તાવલી
 ૨૪૬ નલાયનમ્ (કુબેરપુરાણમ્)
 ૨૪૭ બંધહેતુદયત્રિભંગી પ્રકરણાદિ
 ૨૪૮ ધર્મપરીક્ષા
 ૨૪૯ આગમીય સૂક્તાવલ્યાદિ
 ૨૫૦ જૈન તત્ત્વસાર સટીક
 ૨૫૧ ન્યાયસિદ્ધાંતમુક્તાવલી
 ૨૫૨ હેમધાતુપાઠ
 ૨૫૩ નવીન પૂજા સંગ્રહ
 ૨૫૪ સિદ્ધચક્રારાધન વિધિ વિ. સંગ્રહ
 ૨૫૫ નાયાધમ્મકહાઓ (પુસ્તક)
 ૨૫૬ પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર (સાવ.)
 ૨૫૭ તત્ત્વાર્થધિગમસૂત્ર (ગુજરાતી)
 ૨૫૮ વિચાર સપ્તતિકા સટીક -વિચારપંચાશિકા સટીક
 ૨૫૯ અધ્યાત્મસાર સટીક
 ૨૬૦ લીલાવતી ગણિત
 ૨૬૧ સંક્રમકરણ ભા. ૧
 ૨૬૨ સંક્રમકરણ ભાગ ૨
 ૨૬૩ ભક્તામરસ્તોત્રમ્ પ્રત
 ૨૬૪ ષટ્સ્થાનકપ્રકરણ પ્રત
 ૨૬૫ સુવ્રતઋષિકથાનક- સંવેગદ્રુમકંદલી (પ્રત)
 ૨૬૬ શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થોદ્ધાર (મૂળ)
 ૨૬૭ જીવાનુશાસનમ્
 ૨૬૮ પ્રબંધ ચિંતામણી (હિન્દી ભાષાંતર)

२६८ देवयंद्र भाग-२
 २७० भानुयंद्र गणितचरित
 २७१ द्विग्विजय महाकाव्य
 २७२ विशप्ति लेख संग्रह
 २७३ आभू भाग-१
 २७४ आभू भाग-२
 २७५ आभू भाग-३
 २७६ आभू भाग-४
 २७७ आभू भाग-५
 २७८ न्यायाप्रकाश
 २७९ श्री पिंडविशुद्धि ग्रंथ
 २८० ऋषभपंचाशिका ग्रंथ
 २८१ कुमारविहारशतकम्
 २८२ मानव धर्म संहिता
 २८३ वर्धमान द्वात्रिंशिका
 २८४ प्रशमरति प्रकरण-भावानुवाद
 २८५ तत्वामृत प्रत
 २८६ षट्पुरुष चरित्र प्रत
 २८७ छर्यापथिकी षट्त्रिंशिका प्रत

२८८ कर्मप्रकृति प्रत
 २८९ दृष्टान्तशतक प्रत
 २९० षट्त्रिंशिका यतुष्क प्रकरण
 २९१ सुभाषित पद्म रत्नाकर भाग-१
 २९२ सुभाषित पद्म रत्नाकर भाग-२
 २९३ सुभाषित पद्म रत्नाकर भाग-३
 २९४ सुभाषित पद्म रत्नाकर भाग-४
 २९५ श्री यंद्रकेवली चरितम्
 २९६ त्रिषष्ठी शलाका पुरुष चरित्र भाग-१ (पर्व-१)
 २९७ त्रिषष्ठी शलाका पुरुष चरित्र भाग-२ (पर्व २-३)
 २९८ त्रिषष्ठी शलाका पुरुष चरित्र भाग-३
 (पर्व ४-५-६)
 २९९ त्रिषष्ठी शलाका पुरुष चरित्र भाग-४ (पर्व-७)
 ३०० त्रिषष्ठी शलाका पुरुष चरित्र भाग-५ (पर्व ८-९)
 ३०१ त्रिषष्ठी शलाका पुरुष चरित्र भाग-६ (पर्व-१०)
 ३०२ रत्नाकर अवतारिका गुज. अनु. भा. १
 ३०३ रत्नाकर अवतारिका गुज. अनु. भा. २
 ३०४ रत्नाकर अवतारिका गुज. अनु. भा. ३
 ३०५ साधुमर्यादा पट्टक संग्रह

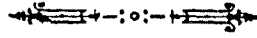

{ १ }

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्याद्धिवृद्धि' इत्यपरनामकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यद्धिवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनामिदं वरिवर्ति भूमा-

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

अथ तृतीयकाव्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह—

'वीर !' त्वया विदधताऽऽमलिकीं सुलीलां

बालाकृतिश्छलकृदारुरुहे सुरो यः ।

तालायमानवपुषं त्वदृते तमुच्च-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुक्त्वथ यत् तद्

जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

१ अभ्यानि सर्वाण्यपि पद्यानि वसन्ततिलकाच्छन्दसि वर्तन्ते ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।
पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु-
र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

कर्मक्षये भगवतो नाम्नो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु
त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।
कण्ठे पिकस्थ कफजालमुपैति नाशं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

‘देवार्य’देव ! भवता कुमतं हतं तन्-
मिथ्यात्ववत्सु सततं शतशः सुरेषु ।
संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु
सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

भगवतो नाम्न आधिक्यमाह—

त्वन्नाम ‘वीर’इति देव ! सुरे परस्मिन्
केनापि यद्यपि धृतं न तथापि शोभाम् ।
प्राप्नोत्यमुत्र मलिने किमृजीषपृष्ठे
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ? ॥ ८ ॥

भगवतो ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भ्रशं जहर्षः ।

प्रद्योतने समुदिते हि भवन्ति किं नो
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जिज ? ॥ ९ ॥

सेवके उपकारविशेषमाह—

वादाय देव ! समियाय य 'इन्द्रभूति-'
स्तस्मै प्रधानपदवीं प्रददे स्वकीयाम् ।
धन्यः स एव भुवि तस्य यशोऽपि लोके
भूत्याऽऽश्रितं य इह नाऽऽत्मसमं करोति ॥ १० ॥

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट-
माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।
पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय
क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवतो रूपाधिक्यमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा
निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।
पूष्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै
यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

भगवद्दर्शने मिथ्यात्वं नोदघटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं
मिथ्यात्विनां मतमहो न तु दर्शने ते ।
काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र
यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

कषायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा
भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

उपसर्गसहने भगवतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट्‘सङ्गमे’न महतामुपसर्गकाणां

या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।

चित्तं चचाल न तथा तव झञ्झया तु

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्दश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !

निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।

नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह—

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुवलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

वर्वर्ति लोकबहुकोकसुखंकरत्वाद्

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥

भगवता (यत्) सांवत्सरिकं दानं दत्तं तदाह—

यद् देहिनां जिनवराब्दिकभूरिदानै-

दौःस्थ्यं हतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ? ।

दुर्भिक्षकष्टदलनात् क्रियते सदौप-
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

भगवच्चरणदर्शने फलाधिक्यमाह—

यादृक् सुखं भवति ते चरणेऽत्र दृष्टे
तादृक् परर्भुवदनेऽपि न देहभाजाम् ।
प्राप्ते यथा सुरमणौ भवति प्रमोदो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र
त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।
त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनस्य भामण्डलम्—

भामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के
तुल्यं चकासदवलोक्य सभा व्यमृक्षत् ।
सूर्यं समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा
प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

लोकैर्यः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह—

शम्भुर्गिरीश इह दिग्वसनः स्वयम्भू-
मृत्युञ्जयस्त्वमसि नाथ ! महादिदेवः ।
तेनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्यक्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह—

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विद्या
देशोनपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।

सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह—

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिक्कति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

संसारसागरशोषकाय प्रणामः—

रोगा झषा बहुमहामकराः कषाया-
श्चिन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भः ।
वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

भगवद्दर्शनालाभे विडम्बना—

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।
तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः
पार्श्वे श्रितस्य धयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोमं
बिम्बं रत्रेविव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

प्रभोर्जन्म—

‘इक्ष्वाकु’नामानि कुले विमले विशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरराजिमुक्तै-

र्गात्रे पतद्भिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिप्रदक्षिणतया प्रभजन्ति 'वीरं'

ते स्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाजः ।

वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेऽत्र

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्

दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः ।

ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि-

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

भगवच्चित्तस्थिरतामाह—

संनिश्चला जिन ! यथा तव चित्तवृत्तिः

कस्यापि नैवमपरस्य तपस्विनोऽपि ।

याद्वक् सदा जिनपते ! स्थिरता ध्रुवस्य

ताद्वक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अथ भगवद्दर्शने जन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वाखवोऽहिगरूडाः पुनरेणसिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जानिवैरबन्धाः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वा
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

भगवच्चरणशरणगतं न कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोऽद्वितले प्रविष्ट-
स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।
तद् युक्तमेव विबुधाः प्रवदन्ति कोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

भगवन्नामतोऽति(पि)भयं न भवतीत्याह—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो-
लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।
अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयार्त्रिं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य
य'च्चण्डकौशिक'फणी शमतामवाप ।
तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-
स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे
तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।
अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

भगवत्पादसेवाफलम्—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः
सच्छुक्लपक्षविभवाश्चरणेषु रक्ताः ।

रभ्याणि मौक्तिकफलानि च साधुहंसा-
स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

भगवद्वचनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

संसारकाननपरिश्रमणश्रमेण
क्लान्ताः कदापि दधते वचनं कृतं ते ।
ते नाम कामितपदे जिन ! देहभाज-
स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

भगवद्रूपं दृष्ट्वा सुरूपा अपि स्वरूपमदं मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतरं चतुरस्रशोभं
त्वां सत्प्रशस्यमिह दृश्यतरं प्रदृश्य ।
तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो ! ये
मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निर्वन्धनं जिनं ध्यायन्तो निर्वन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन ! कर्मनिबन्धनानि
सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपदं प्रसिद्धम् ।
एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि
सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

भगवत्स्तोत्राध्ययनात् सर्वोपद्रवनाशो भवतीत्याह—

न व्याधिराधिरतुलोऽपि न मारिरारं
नो विड्वरोऽशुभतरो न दरो ज्वरोऽपि ।
व्यालोऽनलोऽपि न हि तस्य करोति कष्टं
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां सुगुणां सुवर्णां
त्वन्नामधामसहितां राहितां च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृत'धर्मवृद्धि'-

स्तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

अथ प्रशस्तिः—

रसगुणमुनिभूमेऽब्दे (१७३६)ऽत्र भक्तामरस्थैः

चरमचरमपादैः पूरयन् सत्समस्याः ।

सुगुरु'विजयहर्षा' वाचकास्तद्विनेय—

श्वरमजिननुतिं ज्ञो 'धर्मसिंहो' व्यधत्त ॥ १ ॥—मालिनी

{ २ }

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं
॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

(नेमिसम्बोधनापरनामकम्)

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।
भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव 'राजी-
मत्या' ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।
पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-
वालम्बर्न भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका
पित्रोर्मुदे सह मयोपयमं यदीन्द्र !
नोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्तिः ? ।
जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्तं
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥
रम्यं गृहं च रमणी रमणीयराढां
भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।
तारुण्ययुग् 'यदु'पते ! त्वदृतेऽङ्ग दीक्षा-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥
रोद्धुं क्षमो जिन ! करोऽपि ममाबलाया-
स्त्वामुद्धलं हि भवदागमजातवीर्यः ।

१ " इमे सूरिवर्या 'उठी सवेरा' इत्यादिकाध्यात्मिकस्तुति गुर्जरगिरायां रचयितारः श्रीलकेशवंशज्ञातीयवाणीगोत्रसाहा-
श्रीमाण्डणभार्यावाङ्मिप्रदेवीकुक्षिसम्भवा " इति विशेष उपोद्घाते संयोजनीयः सुज्ञजनैः ।

न स्यान्मुनीश ! लवणेशगृहीतशक्तिः

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

भद्रं चकर्थ पशवेऽपि यथा तथा त्वं

तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।

रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्

तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्धयै ।

यद्दोलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-

लक्षीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।

त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

उद्यत्तडिद्धनघनाघनगर्जितेऽहि-

भुग्भाविते नभासि नौ नभसीन ! देहे ।

घर्मोत्कटादिरिव दन्तुरतां विषण्णो

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षं

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा

जन्याः प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।

श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह-
 भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा भवं तमनिमेषविलोकनीयं
 नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः ।
 पीत्वा पयः शशिकरच्युति दुग्धसिन्धोः
 क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥
 राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य
 दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।
 चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च
 यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥
 त्वत्सद्वियोगवनमेव गता तथापि
 तीव्रातपोद्धतपराभवभाविताऽहम् ।
 'शैवेय' ! देव ! जलजाङ्कित ! जातमेतद्
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥
 व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोषि
 शब्दादिकं सुखमिदं व्रज हारि हित्वा ।
 नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥
 ध्यानं विधेहि कुरु रैवतके तपांसि
 विद्धीति मां हरिसुतोऽस्थिरमाशु कर्ता ।
 यज्जन्ममात्रलघुगात्रजिनांहितो नो
 किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥
 तत्रोषितं निधुवनाय समागतास्त्वां
 देव्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

त्वद्दृष्ट्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया-
मिष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।
सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः
सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो
विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।
संदृश्यते बहुलक्षणभावितं ते
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?
किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन जनमस्ति ? ।
त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना
वञ्चीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।
रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः
किं 'नेमिना'ऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।
वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो-
ऽबाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगतां च 'शिवा' यमर्के
 प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥
 चेतश्चमच्चरिकरीषि दरीश्रितानां
 तीव्रैर्व्रतैर्विषमरैवतशृङ्गसङ्गी ।
 आदर्शधाम्नि धृतकेवलचक्रिवत् किं
 नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ? ॥ २३ ॥
 पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?
 कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।
 चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं
 ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥
 बालश्चिखेलिध सुरैः कृतनर्मकर्मै-
 र्धीरो भवंश्च समितौ भुवनेषु जिष्णुः ।
 सत्त्वात् पुनः स च गृहीति किमत्र गण्यो
 व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥
 पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः
 के प्रेङ्खि 'ताच्युत'भुजो हसितोऽस्य दारैः ।
 मौनं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैवं
 तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥ २६ ॥
 त्वं चे'च्छिवा'त्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?
 'नारिष्टनेमि'रिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।
 स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः
 स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥
 वेत्थेति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां
 सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं
बिम्बं रवेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

स्वामिन् ! 'समुद्रविजया'वनिपालसूनो !
स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवेमाम् ।
कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-
स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये
मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।
सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं
वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।
देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि
जानीध्वमादृतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।
नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

मत्स्वाम्यहं च मुखनेत्रजितावमुष्या
नीतोष्णतामिति मदेन मृगेण मन्ये ।
दाहाय मे प्रकृतिरीश ! विधोर्यथाऽस्ति
तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविण्यां
ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

ज्ञेहान्वितः परिवृढो विमुखोऽयनं हि
दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

माकन्दवृन्दवनराजिपदे निरेनो-
ऽसह्योऽप्यहो ! सकलकेवलसम्पदासेः ।
सालत्रयं भविभृतं भुवि मोहभूपो
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी
'राजीमती' दृढमतिः सुसती यतीशम् ।
इन्द्रैः स्तुतं ह्यूपययाविति नोऽसुखाम्नि
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी
योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः ।
जय्यो जवेन जठराप्तजनोऽपि तेन
त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

कालोपमं विशददर्शनकृत्यशून्यं
पक्षद्वयात् सदसतो धृततर्कजालम् ।
मिथ्यात्वशासनमिदं मिहिरांशुविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

रत्नत्रयं निरुपमं नरराजहंसाः
संवित्तिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।
क्षित्याप्तसंसृतिपरिश्रमदुःखदाहं
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

वित्तेन साधकतमेन सुनद्धभावात्
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः ।

सम्यक्प्रमादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात्
 त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥
 पीत्वा वचो जिनपतेरधिगम्य दीक्षां
 साऽथार केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।
 आश्रित्य सिद्धव्रतस्त्वगदा हि के नो
 मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ? ॥ ४१ ॥
 काँस्कान् नवानि हसिताब्जशुचीन् गुणांस्ते
 येऽनादितो विषमबाणभटेन नद्धाः ।
 राशि त्वयीश ! मनुजाः सति सार्वभौमे
 सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥
 सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !
 'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।
 जुष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥
 हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीद्धां
 कण्ठे दधाति 'महिमाप्रभ'सूरिराजः ।
 यस्ते सदैव रुचिराश्रित'भावरत्ना'
 तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यद्विवृद्धि' इत्यपरनामकं स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)

अवतरणम्—

श्रीआदीशस्तुतिर्यत्र, स्तोत्रं भक्तामरामिधम् ।
श्रीमानतुङ्गैराचार्यैर्विहितं सुप्रभावयुक् ॥ १॥—अनुष्टुप्
तत्काव्यानां समस्तानां, तुर्यतुर्याहिसंग्रहैः ।
समस्यापूरणाच्छ्रेष्ठं, स्तवं वीरजिनेशितुः ॥ २ ॥ ,,
राज्यद्विवृद्धिनामानं, चक्रे श्रीधर्मवर्धनः ।
संक्षिप्तरूपां तटीकां, स्वोपज्ञां च सुबोधिकाम् ॥ ३ ॥ ,, (विशेषकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यद्विवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा—

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका (८,६)

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुबुश्च

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥,, (युग्मम्)

टीका

कविर्वक्ति । किलेति निश्चितम् । अहमपि तं जिनेन्द्रं स्तोष्ये । तमिति कं ? यत्तदोरभिसम्बन्धात् श्रीआर्षभिः—भरतचक्रवर्ती यं प्रथमं—पूर्वं प्रणमति स्म । ऋषभस्यापत्यमार्षभिः । स्मयोगे भूतार्थता वक्तव्या, प्रणमति स्मेति प्रणामं चकार । कदा ? तृतीये भवे । इह किल संप्रदायः—श्रीवीरस्य सप्तविंशतिर्भवाः, तत्र तृतीये मरीचिभवे भरतेन पृष्टे श्रीऋषभदेवेन प्रोक्तम्—

१ विशेषक-लक्षणम्—

“ द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् ।
कलापकं चतुर्भिः स्यात्, तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम् ॥”

“मरीचिरयं मत्पौत्रः, स चतुर्विंशतितमतीर्थकरो भविष्यति” इति श्रुत्वा वन्दनीयोऽयं “जे अ भविस्संतणागए काले” इति मत्वा भरतः प्रणमति स्म । “त्वन्ताथादी न पूर्वगौ” (अभिधान-चिन्तामणौ का० १, श्लो० २३) इतिवचनात् तुशब्दोऽपरसम्बन्धार्थः । गर्भस्थितं तु यं सप्तविंशे भवे मघवा-शक्रः अस्तौ(षी)त् । ऋषभदत्तभार्याया देवानन्दा-ब्राह्मण्याः कुक्षौ गर्भरूपेण स्थितं हीनकुलावतारत्वेन, चलितासनः शक्रो यं (गर्भस्थितं) अवधिना दृष्ट्वा हृष्टः सन् (शक्रः) सिंहासनात् समुत्थाय नमोत्थुणमितिस्तोत्ररचनयाऽस्तुत, ततः शक्रस्तवो जातः, सोऽद्यापि सर्वसङ्गेन पच्यते । च-पुनः, श्रेणिकादिकनृपा अपि यं तुष्टुवुः, विद्यमानस्य श्रीवीरजिनेशस्य मुख्यो नृपो भक्तः श्रीश्रेणिकः । यदाह-“सेणियनि वसिद्धाइयदेवीमार्यंगजक्खकयसेवेत्ति” । श्रेणिकादिकाः आदिशब्दात् कोणिकोदायनादीनां ग्रहणम् । श्रेणिकादिकाश्च ते नृपाश्च श्रेणिकादिकनृपाः । यं वीरं तुष्टुवुः-स्तवनां चक्रुः, तमहमपि स्तोष्ये इति । अपिशब्दोऽत्रान्याकर्षणद्योतनार्थः । तमिति कं ? प्रथमम् । ननु श्रीआदिजिनेशस्तुतौ प्रथममिति विशेषणं स्पष्टम्, चतुर्विंशतितमस्यार्हतः कथं प्रथममिति विशेषणं चरितार्थं स्यात् ? इत्यत आह-प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य स प्रथमः । न च सर्वतीर्थकृतां सामान्यमदो विशेषणमिति वाच्यम्, मातापितृभ्यां त्रिशालासिद्धार्थाभ्यां यस्य वर्धमान इति नाम कृतम् । कस्मात् ? भवने-स्वकीयवेश्मनि राज्यर्द्धिभवनात्, राज्यं “स्वाम्यमात्यसुहृत्कोश-राष्ट्रदुर्गवलानि च” (अमरकोशे श्लो० ७५१) इति समाङ्गम्, तद्रपा ऋद्धिः, तस्या वृद्धिभवनं-राज्यर्द्धिवृद्धिभवनं तस्मात् राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्, धन-धान्य-हिरण्य-कौश-कोष्ठागारादिसर्वार्द्धिवृद्धे-वर्धमान इति नाम विहितम् । किंविशिष्टाभ्यां पितृभ्यां ? कृतिभ्यां-सुकृतवद्भ्यां धामवद्भ्यां वा । पुनर्यस्य वर्धमानस्य अद्य-प्रत्यक्षे पञ्चमारके काले इदं-वर्तमानं शासनं-आज्ञावचनं भूमौ-पृथिव्यां वरिवर्ति-सर्वोत्कृष्टतया वर्तते । किंविशिष्टं शासनं ? भवजले-संसारजलनिधौ पततां-निमज्जतां जनानां-मनुष्याणां आलम्बनं-अवलम्बनरूपमित्यर्थः । अत एव राज्यर्द्धिवृद्धि(भवन)त्वात् प्रवर्तमानशासनत्वाच्च प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य (स) प्रथमस्तं प्रथममिति एतद् विशेषणं श्रीवर्धमानस्वामिनः शासनाधीश्वरस्य सत्फलितार्थं प्रतिभाति ॥ इति काव्यद्वयार्थः ॥ १-२ ॥

अन्वयः

भवने राज्य-ऋद्धि-वृद्धि-भवनात् यस्य श्री-‘वर्धमानः’ इति नाम कृतिभ्यां पितृभ्यां कृतं, भव-जले पततां जनानां आलम्बनं इदं (यस्य) शासनं अद्य (अपि) भूमौ वरिवर्ति, यं च श्री-‘आर्षभिः’ (प्रथमं) वृत्तीये भवे प्रणमति स्म, गर्भ-स्थितं तु (यं) सप्तविंशे मघवा अस्तुत, (यं) ‘श्रेणिक’-आदिक-नृपाः भपि तुष्टुवुः, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये ।

श्लो० ६५

राज्य=२।०५.
ऋद्धि=संपत्ति, लक्ष्मी.
वृद्धि=वधारे.
भवन=थयुं ते.

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्=२।०५-लक्ष्मीनी वृद्धि थवाने लीधे.
भवने (मू० भवन)=मलेलने विधे.
पितृभ्यां (मू० पितृ)=मातापिता वडे.

१ ये च भविष्यन्ति अनागते काले (शक्रस्तवे) ।

२ ‘श्रेणिक’नृप‘सिद्धायिका’देवी‘मातङ्ग’यक्षकृतसेवः ।

શ્રી=માનવાચક શબ્દ.
 વર્ધમાન=વર્ધમાન (સ્વામી), યોવીસમા તીર્થકર.
 શ્રીવર્ધમાનઃ=શ્રીવર્ધમાન
 ઇતિ=એમ.
 નામ (મૂં નામન્)=નામ.
 કૃતં (મૂં કૃત)=કરેલું.
 કૃતિભ્યાં (મૂં કૃતિન્)=(૧) સારાં કૃત્યો કરનારા;
 (૨) તેજવાળા.
 યસ્ય (મૂં યદ)=જેનું.
 અદ્ય=આજે.
 શાસનં (મૂં શાસન)=શાસન, આત્મા.
 ઇદં (મૂં ઇદમ્)=આ.
 વરિવર્તિ (ધાં વૃત)=ઉત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે.
 भूमौ (મૂં भूमि)=પૃથ્વી ઉપર.
 આલમ્બનં (મૂં આલમ્બન)=આધાર(ભૂત), ટેકા(રૂપ).
 ભવ=સંસાર.
 જલ્લ=જલ, પાણી.
 ભવજલ્લે=સંસાર-સમુદ્રમાં.
 પતતાં (મૂં પતત્)=પડતા.
 જનાનાં (મૂં જન)=મનુષ્યોના.
 આર્ષમિઃ=ન્દ્રધભસ્વામીના પુત્ર, ભરત (રાજેશ્વર).
 શ્રીઆર્ષમિઃ=શ્રીભરત (ચક્રવર્તી).
 સ્મ=ભૂતાર્થવાચક શબ્દ.
 પ્રણમતિ સ્મ (ધાં નમ્)=નમન કરતા હવા.
 ભવે (મૂં ભવ)=ભવમાં.
 તૃતીયે (મૂં તૃતીય)=ત્રીજા.

ગર્ભ=ગર્ભ.
 સ્થિત (ધાં સ્થા)=રહેલ.
 ગર્ભસ્થિતં=ગર્ભ (અવસ્થા)માં રહેલા.
 તુ=કિન્તુ.
 મઘવા (મૂં મઘવન્)=જન્મ.
 અસ્તુત (ધાં સ્તુ)=સ્તવતો હવો.
 સત્તવિદો (મૂં સત્તવિદ)=સત્તાવીસમા.
 યં (મૂં યદ)=જેને.
 શ્રેણિક=શ્રેણિક (રાજ), અભયકુમારના પિતાશ્રી.
 આદિ=શરૂઆત.
 નૃપ=રાજા, ભૂપતિ.
 શ્રેણિકાદિકનૃપાઃ=શ્રેણિક પ્રમુખ રાજાઓ.
 અપિ=પણ.
 તૃપ્તુઃ (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરી.
 ચ=અને.
 સ્તોષ્યે (ધાં સ્તુ)=સ્તવીશ.
 કિલ=ખચિત.
 અહં (મૂં અસ્મદ)=હું.
 તં (મૂં તદ)=તેને.
 પ્રથમં=પહેલવહેલાં.
 પ્રથ=વિસ્તીર્ણ.
 મા=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.
 પ્રથમં=વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જેની એવા.
 જિન=રાગ-દ્વેષને છતનારા, વીતરાગ.
 ઇન્દ્ર=મુખ્ય.
 જિનેન્દ્રં=જિન-પતિને.

શ્લોકાર્થ

વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા—

“ (પોતાના) મહેલમાં રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવાને લીધે, સારાં કૃત્યો કરનારાં [અથવા પુણ્યશાળી અથવા તેજસ્વી] એવાં માતાપિતાએ જેનું વર્ધમાન એવું નામ પાડ્યું, તેમજ સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ દૂષતા) મનુષ્યોના આધારભૂત એવું જેનું આ શાસન અત્યારે (આ પંચમ કાલમાં પણ) પૃથ્વી ઉપર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે, તથા વળી પહેલવહેલાં તો

૧ (૧) સ્વામી, (૨) વજ્ર, (૩) મિત્ર, (૪) ખજાનો, (૫) રાષ્ટ્ર, (૬) કિલ્લો અને (૭) સૈન્ય એ રાજ્યનાં સાત અંગો છે.

૨ ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, કોશ, કોકાર ઇસાદિ સંપત્તિ.

૩ ત્રિશલા રાણી અને સિદ્ધાર્થે રાજા એ વર્ધમાન સ્વામીનાં માતાપિતા થતાં હતાં.

૪ જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના ‘ ઉત્સર્પિણી ’ અને ‘ અવસર્પિણી ’ એમ બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ બે વિભાગો મળીને એક ‘ કાલ-ચક્ર ’ થાય છે. આવાં અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થઈ ગયાં છે અને થશે. ઉપર્યુક્ત કાલચક્રના ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એમ બંને વિભાગોના છ છ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ પ્રત્યેક વિભાગને ‘ આરા ’ (સંઠાર) કહેવામાં આવે છે. અત્ર પંચમ કાલથી અવસર્પિણીનો પાંચમો આરા સમજવાનો છે.

જને શ્રીઋષભ(દેવ)ના પુત્ર (ભરત ચંકવર્તી) ત્રીજા ભવમાં પ્રણામ કરતા હવા અને (ત્યાર પછી) ગર્ભાવાસમાં રહેલા એવા જને સત્તાવીસમા (અંતિમ) ભવમાં (સૌધર્મ દેવલોકના શક) ઇન્દ્ર સ્તવતા હવા, તેમજ જની શ્રેણિક પ્રમુખ પૃથ્વીપતિઓએ પણ સ્તુતિ કરી, તે (પોતાના પિતાશ્રીની રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિના કારણભૂત હોવાને લીધે તેમજ અત્યારે પણ તેનું શાસન ચાલતું હોવાને લીધે) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જની એવા (વર્ધમાન, વીર, મહાવીર, દેવાર્ય ઇત્યાદિ નામોથી પ્રસિદ્ધ) જિનેશ્વરની હું (ધર્મવર્ધનગણિ) પણ ખચિત સ્તુતિ કરીશ.”—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

વર્ધમાનસ્વામી—

આ કાવ્ય દ્વારા કવિવર વર્ધમાનસ્વામીના જીવન-ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. તેમાં પ્રથમ શ્લોકમાં તો તેમના પૂર્વ ભવ વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને સાથે સાથે તેમનું નામ ચરિતાર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યના નાયક ચોવીસમા તીર્થંકર વર્ધમાનસ્વામીના ગર્ભાવાસના સંબંધમાં જે આશ્ચર્યજનક ઘટના બની હતી, તેનું અત્ર દિગ્-દર્શન કરાવવામાં આવે છે, પરંતુ તે પૂર્વે એટલું કહેવું નિરર્થક નહિ ગણાય કે આ નીચે લખેલી ગર્ભ બદલવા સંબંધિની વાત દિગમ્બરોને માન્ય નથી, ક્રમકે તેમની માન્યતા પ્રમાણે મૂલ અંગાદિ રક્ષાંજ નથી અને તેમના ઉદ્ધાર કરેલા ગ્રન્થોમાં આ વાત મળતી નથી.

એમ કહેવામાં આવે છે કે વર્ધમાનસ્વામીએ યાને મહાવીર પ્રભુએ પોતાના ત્રીજા ભવમાં નિજ કુળ વિષે ધણો ગર્વ કર્યો હતો. પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે ભરત રાજશ્વર પોતાના પિતાશ્રી પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવને નમસ્કાર કરવા ગયા હતા અને ત્યાં તેમણે તે જિનેશ્વરને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે સ્વામિન્ ! આપની આ સભામાંથી કોઈ પણ જીવ આપ જની પ્રાદિ પામશે કે કેમ ? આના પ્રત્યુત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે તારો પુત્ર અને મારો પૌત્ર મરીચિ ચોવીસમા (અંતિમ) તીર્થંકર થશે. ત્યાર બાદ નમુત્યુણું યાને શકસ્તવની અંતિમ ગાથા—

૧ ભરત કે ઐરાવતના છ ખંડના અધિપતિને અથવા મહાવિદેહના બીસ વિજ્યો પૈકા ગમે તે એક વિજ્યના સ્વામીને ‘ચંકવર્તી’ કહેવામાં આવે છે. આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૬૫મા પલનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ જૈન શાસ્ત્રમાં બાર દેવલોક બતાવ્યા છે; તેમાંના પહેલા દેવલોકને સૌધર્મ દેવલોક કહેવામાં આવે છે. અત્ર ‘દેવલોક’ શબ્દથી કલ્પોપપન્ન દેવોનું નિવાસ-સ્થાન સમજવું. જૈન શાસ્ત્રમાં દેવના (૧) જીવનપતિ, (૨) વ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષક અને (૪) વૈમાનિક એમ જે ચાર ભેદો પાડ્યા છે, તેમાં વળી વૈમાનિકના કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત એમ બે અવાંતર ભેદો છે. તેમાંના કલ્પોપપન્ન દેવોના બાર નિવાસ-સ્થાન છે. તેનાં નામો નીચે મુજબ છે:—

(૧) સૌધર્મ, (૨) ઈશાન, (૩) સનતકુમાર, (૪) માહેન્દ્ર, (૫) બ્રહ્મલોક, (૬) લાન્તક, (૭) મહાશુક, (૮) સહસ્રાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અચ્યુત.

૩ ‘પ્રમુખ’ શબ્દથી કોણિક, ઉદ્દાયન, જિતશત્રુ, અદીનશત્રુ, ચણ્ડપ્રદોત, દર્શણુભદ્ર વિગેરે સમજવા.

૪ આ શબ્દના અર્થ ત્રણ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૪).

“ जे य अईआ सिद्धा, जे अ भविस्संतणागण काले ।
संपइ अ वट्टमाणा, सव्वे तिविहेण वंदामि ॥ ”—आर्या

—ना ઉપર ધ્યાન આપીને ભરત રાજ પોતાના પુત્ર મરીચિને વન્દન કરવા ગયા અને તેમ કરવાનું તેમને આ કારણ પણ જણાવ્યું. આ સાંભળીને મરીચિએ વિચાર કર્યો કે ખરે-ખર મારા કુળને ધન્ય છે; કેમકે મારા પિતામહ પ્રથમ તીર્થંકર થયા, વળી મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા, હું પણ પ્રથમ વાસુદેવ થઈશ તેમજ અંતિમ તીર્થંકર પણ થઈશ.

આ મદના કટુ વિપાક તરીકે એ મરીચિને જીવ પ્રાણુત દેવલોકમાંના પુષ્પોત્તર વિમાનથી ચ્યવીને અંતિમ ભવમાં મગધ દેશમાંના ક્ષત્રિયકુણ્ડના નરપતિ સિદ્ધાર્થના રાજ્યમાં રહેતા ઋષભદત્ત નામના બ્રાહ્મણની દેવાનન્દા નામની પ્રિયાની કુક્ષિમાં ચવતર્યો. આ એક અલૌકિક ઘટના છે (જુઓ કલ્પ-સૂત્ર, સૂ. ૧૭).

ભિક્ષુક કુળમાં આ પ્રમાણે દેવાનન્દાની કુક્ષિમાં ૮૨ દિવસો વ્યતીત થયા બાદ શકેન્દ્રનું આસન કંપ્યું. ત્યારે તેણે અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુને ત્યાં ગર્ભમાં રહેલા જોયા. આથી એકદમ હર્ષિત થઈ જઈ પોતાના આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, તેમની તરફ સાત-આઠ પગલાં ચાલી-અંજલિ જોડી તેણે તેમની સ્તુતિ કરી (આ સ્તુતિ શકસ્તવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે). પરંતુ પ્રભુને નીચ કુળમાં ચવતરેલા જોઈને તે શોકાતુર થયો, એથી કરીને તેણે તરતજ હરિણગમેષી દેવને ત્રિશલા રાણીના ગર્ભને અને આ દેવાનન્દાના ગર્ભને અદ્દલઅદ્દલ કરવા ફરમાવ્યું. તે કાર્ય તે દેવે કર્યું. આમાં તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે કદાચિત્ તીર્થંકરનું ચ્યવન નીચ કુળાદિકમાં થાય, પરંતુ જન્મ તો તેવા કુળમાં કદિ સંભવતોજ નથી. આ વાતની કલ્પસૂત્ર (સૂ. ૧૮) સાક્ષી પૂરે છે. ગર્ભાવાસનો સમય પૂર્ણ થતાં પ્રભુનો જન્મ થયો. આ વાત ઇ. સ. પૂર્વે ૫૯૯ માં બની.

મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો—

આ શ્લોકમાં મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો થયા વિષે ઉલ્લેખ છે. આથી કોઈને એમ શંકા ઉપસ્થિત થાય કે શું મહાવીરસ્વામીના એટલાજ ભવો થયા છે ? પરંતુ આ શંકા ‘ ભવ ’ ની ગણતરીના રિવાજની અજ્ઞાનતા સૂચવે છે. દરેક જીવે અસાર સુધીમાં અનેક ભવો

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

“ ये च अतीताः सिद्धाः, ये च भविष्यन्ति अनागते काले ।
संप्रति च वर्तमानाः, सर्वान् त्रिविधेभ्य वन्दे ॥”

ર ‘ વાસુદેવ ’ એ ત્રણ ખંડના અધિપતિનું નામ છે. એનો નીલ વર્ણ હોય છે. એને ‘ અર્ધ-ચક્રવર્તી ’ ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એક કાલ-ચક્રમાં ૧૮ વાસુદેવો થાય છે, અર્થાત્ ‘ ઉત્સર્પિણી ’ તેમજ ‘ અવ-સર્પિણી ’ કાલમાં નવ નવ વાસુદેવો થાય છે. વાસુદેવના વડીલ બંધુને ‘ બલદેવ ’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના પ્રખર શત્રુને ‘ પ્રતિવાસુદેવ ’ કહેવામાં આવે છે.

એ ધ્યાનમાં રાખવું કે વાસુદેવો નિયાણું બાંધવાવાળા હોય છે, જ્યારે બલદેવો તેવું કાર્ય કરતા નથી. વળી વાસુદેવો અધોગામી છે, જ્યારે બલદેવો ઊર્ધ્વગામી છે (સરખાવો આવશ્યક-નિયુક્તિ, ૪૧૫ મી ગાથા).

આ ‘ અવસર્પિણી ’ કાલમાં શ્રીકૃષ્ણ નવમા વાસુદેવ, તેમના ભાઈ બલરામ નવમા બલદેવ અને જરાસંધ એ નવમા પ્રતિવાસુદેવ થઈ ગયા છે. વિશેષમાં આ સર્વેને ‘ શલાકાપુરૂષ ’ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે.

કર્તા છે; પરંતુ જે ભવમાં જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારથી તેના ભવ ગણાય છે. કેમકે સમ્યક્ત્વરૂપી બીજની પ્રાપ્તિ વિના તે પૂર્વેના અન્ય ભવરૂપી ભ્રમણાઓ શૂન્યજ છે. વિશેષમાં આ સત્તાવીસ ભવોથી મોટા ભવો સમજવાના છે; કેમકે વચ્ચે વચ્ચે બીજા ભવો પણ થયેલા છે, પરંતુ તે મહત્વના નહિ હોવાથી અત્ર તેની ગણના કરવામાં આવી નથી. ઉપર્યુક્ત સત્તાવીસ ભવો ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર તેમજ સુખોધિકા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) નયસાર, (૨) સૌધર્મવાસી દેવ, (૩) મરીચિ, (૪) બ્રહ્મલોકવાસી દેવ, (૫) કૌશિક (બ્રાહ્મણ) (ભવ-ભ્રમણ), (૬) પુષ્પમિત્ર, (૭) સૌધર્મવાસી દેવ, (૮) અગ્નિઘોત (બ્રાહ્મણ), (૯) ધર્શાનવાસી દેવ, (૧૦) અગ્નિભૂતિ (બ્રાહ્મણ), (૧૧) સનત્કુમારવાસી દેવ, (૧૨) ભારદ્વાજ (બ્રાહ્મણ), (૧૩) માહેન્દ્ર-વાસી દેવ (ભવ-ભ્રમણ), (૧૪) સ્થાવર (બ્રાહ્મણ), (૧૫) બ્રહ્મલોકવાસી દેવ, (૧૬) વિશ્વભૂતિ (ક્ષત્રિય), (૧૭) મહાશુક દેવલોકમાં દેવ, (૧૮) ત્રિપૃષ્ઠ (વાસુદેવ), (૧૯) સાતમી નરકમાં નારકી, (૨૦) સિંહ, (૨૧) ચોથી નરકમાં નારકી (ભવ-ભ્રમણ), (૨૨) મનુષ્ય, (૨૩) પ્રિયમિત્ર (ચક્રવર્તી), (૨૪) મહાશુક દેવલોકમાં દેવ, (૨૫) નંદન, (૨૬) પ્રાણત દેવલોકવાસી દેવ અને (૨૭) મહાવીર.

આ સંબંધમાં નીચેની ગાથાઓ વિચારવા જેવી છે.

“ગામાવિક્લગ ૧ સોહમ્મ ૨ મરિદ્ ૩ પ્ણ ક્વ્ણ ૪ કોસિય ૫ સુહમ્મે ૬ ।
મરિઝ્ણ પુસ્સમિત્તે ૭ સોહમ્મે ૮ ગિજ્ઞોય ૯ ર્હસાણે ૧૦ ॥
અગ્ગિમ્હૈ ૧૧ તિયકળ્પે ૧૨ મારદ્દાપ ૧૩ મહિદ ૧૪ સંસારે ।
થાવરય ૧૫ વંભિમવ ૧૬ વિસ્સમ્હૈ ૧૭ સુકે ય ૧૮ તેવિટ્ઠુ ૧૨ ॥
અપહ્દ્દાણે ૨૦ સીહે ૨૧ નરણ ૨૨ મમિઝ્ણ ચક્કિ વિયમિત્તે ૨૩ ॥
સુકે ૨૪ નંદણ નરવદ્ ૨૫ પાણયકળ્પે ૨૬ મહાવીરો ૨૭ ॥

—શ્રીવિચારસાર-પ્રકરણ, ગાથાંક ૭૬-૭૮

આ સંબંધમાં આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૪૪૦-૪૫૭ સુધીની ગાથાઓ પણ જોવા જેવી છે. ભરત નરેશ્વર—

આ અવસર્પિણી કાલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના ભરત નરેશ્વર પુત્ર થાય છે. નાભિ અને મરૂ એ તેમનાં દાદાદાદીનાં નામો છે, જ્યારે તેમની માતૃશ્રીનું નામ તો સુમં-

૧ ‘ સમ્યક્ત્વ ’ એટલે ‘ મથાર્થ શ્રદ્ધાન. ’ વાસ્તવિક દેવને વિષે દેવત્વની બુદ્ધિ, ખરેખરા ગુરૂને વિષે ગુરૂત્વની બુદ્ધિ અને સાચા ધર્મને વિષે ધર્મપણાની બુદ્ધિ રાખવી તે ‘ સમ્યક્ત્વ ’ છે.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

“ ગ્રામવીક્ષકઃ સૌધર્મઃ મરીચિઃ પદ્મમકલ્પઃ કૌશિકઃ સૌધર્મઃ ।
મૃત્વા પુષ્પમિત્રઃ સૌધર્મઃ અમ્નિજ્યોતિઃ ર્હશાનઃ ॥
અમ્નિભૂતિઃ તૃતીયકલ્પઃ મારદ્વાજઃ માહેન્દ્રઃ સંસારઃ ।
સ્થાવરથ વ્રહ્મભવઃ વિશ્વભૂતિઃ શુકે ત્રિપૃષ્ઠઃ ॥
અપ્રતિષ્ઠાનઃ સિંહઃ નરકે બ્રાન્ત્વા ચક્રી પ્રિયમિત્રઃ ।
શુકે નંદનઃ નરપતિઃ પ્રાણતકલ્પે મહાવીરઃ ॥ ”

૩ આ પ્રથમ જિનેશ્વરના પિતાશ્રીના જીવનની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૮-૯) માં આલેખવામાં આવી છે.

ગલા છે. વિશેષમાં પ્રાહ્લીને જન્મ પણ તેમની સાથેજ થયો હતો, અર્થાત્ સુમંગલા દેવીએ ભરત અને પ્રાહ્લીના યુગલને જન્મ આપ્યો હતો. અપર માતા સુનંદા દેવીના બાહુબલિ પ્રમુખ દેહ પુત્રો તેમના ભાઈઓ થતા હતા અને સુન્દરી નામની પુત્રી એ તેમની બેન થતી હતી. તેઓ ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ સાધીને ચક્રવર્તી બન્યા હતા. દરેક ચક્રવર્તીની પાસે જન્મ ચૌદ રત્નો હોય છે, તેમ તેમની પાસે પણ હતાં. સાધારણ રીતે એમ કહેવાય છે કે ગૃહવાસમાં કેવલજ્ઞાન થવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ આ મહાત્માને તેવું જ્ઞાન પણ પોતાના રાજ્ય-ભુવનમાં રહેવા છતાં થયું હતું, એ તેમની બલિહારી સૂચવે છે. કિન્તુ આનું કારણ એ છે કે જોકે તેઓ તે વખત સંસારરૂપી કાઠવમાં રહેતા હતા, છતાં તેમનું હૃદયરૂપી કમલ તો નિર્લેપજ હતું. તેઓ તે વખત 'અનિત્યં સંસારે ભવતિ સકલં યજ્ઞયનગમ્' અર્થાત્ 'જે જે વસ્તુ આ સંસારમાં દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે અનિત્ય છે' એવી ભાવના ભાવતા હતા, તેનુંજ આ પરિણામ હતું. આ ભરત રાજર્ષિને પ્રણામ કરી તેમના વિષેનો ઉલ્લેખ અત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

શ્રેણિક નૃપતિ—

શ્રેણિકના પિતાનું નામ પ્રસેનજિત્ હતું, જ્યારે તેમની માતાનું નામ ધારણી હતું. યોગ્ય વયે તેઓ મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી બન્યા હતા. તેઓને ચિદલાણા પ્રમુખ રાણીઓ હતી. રાણી ચિદલાણા તેમના જ્વી સૌન્દર્યની એક અનુપમ સૂતિ હતી.^૧ આ બન્નેના સૌન્દર્યને જોઈને તો સમવસરણમાં મહાવીરસ્વામી વિરાજમાન હોવા છતાં પણ તેની પર્યાયામાંના અનેક લોકો મોહમુગ્ધ બન્યા હતા અને તે એટલે સુધી કે સાધુઓમાં કૃત ગૌતમ સ્વામી (ઇન્દ્રભૂતિ) અને સાધ્વીઓમાં ચન્દનબાલા કોરાં રહી ગયાં હતાં.^૨ આ શ્રેણિક રાજને અભયકુમારાદિક પુત્રો હતા. શ્રેણિક રાજ વીર પ્રભુના પરમ ભક્ત ગણાય છે. તેઓ આ 'અવસર્પિણી' કાલ પૂરો થયા બાદ 'ઉત્સર્પિણી'ના ત્રીજા આરામાં પ્રથમ તીર્થંકર થનાર છે, જોકે અત્યારે તો તેઓ પ્રથમ નરકમાં છે.^૩

૧ ચૌદ રત્નોની માહિતી માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ, તૃતીય વલ્કસ્કાર.

૨ આ ચિદલાણા રાણીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય કે—

“સા રામણીયકનિધેરધિદેવતા વા

સૌન્દર્યસારસમુદાયનિકેતનં વા ।

તસ્યા: સલ્લે ! નિયતમિન્દુધામૃગાલ-

જ્યોત્સ્નાદિ કારણમભૂન્મદનશ્ચ વેધા: ॥ ”

—માલતી-માધવ

અર્થાત્—તે (માલતી) રૂપાદિ સંપત્તિના ભંડારની અધિષ્ઠામિકા દેવી છે અને સૌન્દર્યના સમુદાયનું ઘર છે. હે મિત્ર ! ખરેખર તે (માલતી)નું ઉપાદાન કારણ ચંદ્ર, અમૃત, કમલનો દંડ અને ચંદ્રનો પ્રકાશ આદિ થયેલ છે અને તેનો કર્તા (સૃષ્ટા) કામદેવ બનેલ છે.

૩ આ વાત એ બન્નેનું અનુપમ ચારિત્ર-બળ સૂચવે છે. આનું દેહ પ્રહ્લયર્થ પાળનાર તરીકે સ્થૂલિભદ્રનું નામ પણ જૈન સમાજમાં જાણીતું છે.

૪ પ્રભુના સેવકની પણ આવી દશા થાય એ 'કર્મણો ગૃહના ગતિ: ' એ સૂત્રને ચરિતાર્થ કરે છે.

આ શ્રેણિક નૃપતિના જીવન ઉપર શ્રીધર્મવર્ધનકૃત સહસ્રશ્લોકપ્રમાણક શ્રેણિક-ચરિત્ર તેમજ શ્રેણિક-કથા પ્રકાશ પાડે છે. આ બંને ગ્રન્થો સંબંધી ઉલ્લેખ જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ૦ ૨૩૪ અને ૨૬૧)માં છે. આ ઉપરાંત દુર્ગદ્વયાશ્રય કાવ્ય, આવશ્યક-વૃત્તિ, દશવૈકાલિક-વૃત્તિ તેમજ જ્ઞાતાધ્યયનમાંથી તેમને લગતી હુકીકત મળી આવે છે.

પદ-વિચાર—

આ ૪૪ પદોનું કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ હોવાથી ' વસન્તતિલકા ' છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. એ છંદનું લક્ષણ વસન્તતિલક વૃત્તમાંજ રચાયેલા શ્રીભેરૂવિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દસ્તુતિના પૃ૦ ૨-૫ માં વિચારવામાં આવ્યું છે, એથી કરીને અત્ર એ સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.

* * * * *

અથ તૃતીયકાવ્યે શ્રીભગવતો મહાવીરસ્વામિનો બલાધિક્યમાહ—

વીર ! ત્વયા વિદધતાઽમલિકીં સુલીલાં

બાલાકૃતિરૂચ્છલકૃદારુરુહે સુરો યઃ ।

તાલાયમાનવપુષં ત્વદ્દતે તમુચ્ચ—

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા

હે વીર ! ત્વયા આમલિકીં સુલીલાં-શોભનક્રીડાં વિદધતા-કુર્વતા યઃ સુર આરુરુહે -યો દેવસ્ત્વયા આરુરુઃ યત્સ્કન્ધે ત્વયા ચટિતમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? છલકૃત્-છબ-કારકઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? ' બાલાકૃતિઃ ' બાલવદાકૃતિઃ-આકારો યસ્ય સઃ । તં સુરં ત્વદ્દતે-ત્વદ્વિના અન્યો જનો ગ્રહીતું-સ્વાયત્તીકર્તુ ક ઇચ્છતિ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં તં ? ઉચ્ચમ્ । કીદૃશં ? ' તાલાયમાનવપુષં ' તાલઃ-તૃણરાજસ્તદ્વદા (તમિવા) ચરતિ તાલાયતે, તાલાયતે (ઇતિ તાલાયમાનં) તત્ તાદૃશં વપુઃ-શરીરં યસ્ય સ તાલાયમાનવપુસ્તં તાલાયમાનવપુષમ્ । ' ઋતે યોગે પશ્ચમી ' । ત્વત્ ઇતિ પશ્ચમ્યા એકવચનમ્ । ઋતે ઇતિ વિનાર્થેઽ-વ્યયમ્ । અત્ર ભગવત આમલિકીક્રીડાપ્રવન્ધો જ્ઞેયઃ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) ' વીર ! ' ત્વયા આમલિકીં સુ-લીલાં વિદધતા યઃ બાલ-આકૃતિઃ છલ-કૃત્ સુરઃ આરુરુહે, તં તાલાયમાન-વપુષં ઉચ્ચં (સુરં) સહસા ગ્રહીતું ત્વત્ ઋતે કઃ અન્યઃ જનઃ ઇચ્છતિ ? ।

૧ છંદ સંબંધી સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ શ્રીખખશદ્ધિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨-૫).

शब्दार्थ

वीर ! (मू० वीर)=हे वीर, हे महावीर !
 त्वया (मू० युष्मद्)=तारा वडे.
 विदधता (मू० विदधत्)=करता.
 आमलिकी (मू० आमलिकी)=आमलिकी.
 सु=प्रशंसावाचक अन्वय.
 लीला=क्रीडा.
 सुलीलां=सुंदर क्रीडाने.
 बाल=आणक.
 आकृति=आकार.
 बालाकृतिः=आणकना जेवो आकार छे जेतो ते.
 कृत्=कपट, दगो.
 कृत्=करनार.
 छलकृत्=कपट करनारो.
 आरुरुहे (धा० रूह)=आरुढ थयो.

सुरः (मू० सुर)=देवता.
 यः (मू० वद्)=जे.
 तालायमान=ताडना समान.
 वपुस्=देह, शरीर.
 तालायमानवपुषं=ताडसमान देह छे जेतो तेने.
 त्वत् (मू० युष्मद्)=तारा.
 ऋते=विना, सिवाय.
 तं (मू० तद्)=तेने.
 उच्चं (मू० उच्च)=जियो.
 अन्यः (मू० अन्य)=भीजे, अपर.
 कः (मू० किम्)=कयो.
 इच्छति (धा० इष्)=छ्छे.
 जनः (मू० जन)=मनुष्य.
 सहसा=अेकदम.
 ग्रहीतुं (धा० ग्रह)=पकडवाने, वश करवाने.

श्लोकार्थ

महावीर स्वामीनुं अलौकिक पराक्रम—

“ हे वीर (जितेश्वर) ! आणकना समान आकारवाणा अने (अेथी साभीत थता) कपट करनारा अेवा जे देवता उपर आमलिकीनी सुक्रीडा करतो थको तुं आरुढ थयो, ते ताडना (वृक्ष) समान देहवाणा अने (अत अेव) उच्य अेवा देवने अेकदम वश करवाने तारा सिवाय कयो अपर मनुष्य छ्छे ? ”—उ

स्पष्टीकरण

वीर प्रभुनी क्रीडा—

अेक वषत धन्द्रे सलामां वीर प्रभुनी प्रशंसा करीने उछुं छे ते अतुल सामर्थ्यवाणा छे अने वणी धीर छे. आ वात अेक सुरने गणे उतरी नहि अेटले तेनी परीक्षा करवा ते ज्यां लगलग आठ वर्षनी उम्भरना वीर प्रभु अन्य राजकुमारो साथे वनमां रमता हुता, त्यां आओ. आवीने ते डोछ वृक्षना भूण पासे सर्प थडने रथो अेटले अन्य राजकुमारो तो पलायन करी गया; परंतु वीर प्रभुअे तेने हाथेथी पकडी हूर डेंडी दीथो. आथी इरीथी राजकुमारो अेकत्रित थछ क्रीडा करवा लाग्या अेटले ते सुर पणु राजकुमार थछ त्यां रमवा आओ. आ क्रीडामां अेवी सरत हुती छे जे हारी अय ते भीजने पोतानी पीठ उपर वहन करे. वीर प्रभु तो हुशेशां अतता हुता, तेथी अन्य राजकुमारो तेमने पोतानी पीठ उपर वहन करता हुता. अेवामां अेक वषत पेवो देव हारी गयो अेटले प्रभु तेनी पीठ उपर बढी गेठा. अेटले ते कुर्मति देवे पोतानुं विकराण इप विकुंथुं अने पर्वतना करतां पणु ते आंयाछमां वधवा लाग्यो. आ इपतुं वर्णन करतां श्रीहृमयन्द्रसूरि त्रिषष्टिशलाकापुत्रपयश्चित्रमां लपे छे छे—

“ તતઃ કરાલં વેતાલ-રૂપમાધાય દુષ્ટધીઃ ।
 મૂઘરાનપ્યધર્યન્, પ્રારબ્ધો વર્ધિતું સુરઃ ॥
 પાતાલકલ્પે તસ્યાસ્યે, જિહ્વચયા તક્ષકાયિતમ્ ।
 પિઙ્ગૈસ્તુઙ્ગે શિરઃશૈલે, કેશૈર્દોવાનલાયિતમ્ ॥
 તસ્યાતિદારુણે ઢંષ્ટ્રે, અમૂતાં ક્રકચાકૃતી ।
 જાઙ્ગલ્યમાને અઙ્ગાર-શકટ્યાવિવ લોચને ॥
 ઘોણારન્ધ્રે મહાઘોરે, મહીધરગુહે ઇવ ।
 મૃકુટીમઙ્ગુરે ભીમે, મહોરગ્યાવિવ મુવૌ ॥ ”

૫૦ ૧૦, સ૦ ૨, શ્લોક ૧૧૩-૧૧૬

અર્થાત્—“ તેના પાતાળ જેવા મુખમાં રહેલી તેની જીભ તક્ષક નાગ જેવી દેખાવા લાગી, ઊંચા પર્વત જેવા મસ્તક ઉપરના તેના પીળા કેશ દાવાનલ જેવા ભાસવા લાગ્યા, તેની ભયાનક દાઢો કરવતના જેવી જણાવા લાગી, તેનાં નેત્રો અંગારાની સગડીની જેમ પ્રકાશવા લાગ્યાં, તેનાં નસંકારાં પર્વતની ગુફાનું ભાન કરાવા લાગ્યા અને તેની ભૂકુટી વડે ભંગુર ભમરો બે મોટી નાગણ હોય તેમ ભયંકર દેખાવા લાગી. ”

આ પ્રમાણે તે સુર પોતાનું વધારે ને વધારે વિકરાળ તેમજ ઊંચું રૂપ બનાવતો જતો હતો તે વાત પ્રભુના લક્ષ્યમાં આવતાં તે પરાક્રમી પ્રભુએ તેની પીઠ ઉપર એક એવી મુઠ્ઠી મારી કે તરતજ તે વામન થઈ જઈને તે પ્રભુને નમી પડ્યો અને ઇન્દ્રનું કથન નહિ માનીને તેણે આ કાર્ય કર્યું હતું એમ પ્રભુ સમક્ષ તે કહેવા લાગ્યો. પ્રભુના વૈર્યની પ્રશંસા કરીને તે સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો. ”

‘ વીર ’ શબ્દના સંબંધી વિચાર—

‘ વીર ’ શબ્દ માટે નિરૂક્ત કરતાં એક વિદ્વાન્ કહે છે કે—

“ વિદ્યારયતિ યાકર્મ, તપસા ચ વિરાજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તશ્ચ, તસ્માદ્ વીર इति स्मृतः ॥ ”

અર્થાત્—જે કર્મનું વિદ્યારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપશક્તિથી યુક્ત છે, તે ‘ વીર ’ કહેવાય છે. વીર પ્રભુએ અનાર્ય દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો તેનું શું કારણ ? આના ઉત્તરમાં સમજવું કે કર્મનું વિદ્યારણ કરવું એ તેમનું ધ્યેય હતું. આ ઉપરથી શું વીર પ્રભુમાં વીરત્વ હોવાનું સિદ્ધ થતું નથી કે ? હજી પણ જો એ બાબત પરવે શંકા રહેતી હોય, તો એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીર પ્રભુએ અતિશય ધૈર્ય તપશ્ચર્યા કરી હતી. આ ઉપરથી પણ વીર પ્રભુનું વીરત્વ જોઈ શકાય છે.

‘ વીર ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે “ વિશેષેણ ઈચ્યતિ-પ્રેરયતિ કર્માણિ इति वीरः ” અર્થાત્ જે વિશેષતઃ કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગ પાડી તેને દેશવટો દે છે, તે ‘ વીર ’ છે. આ ‘ વીર ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

૧ સરખાવો આવશ્યક-નિરૂક્તિ (ગાથાંક ૭૨-૭૫).

૨ ક્રાંત પણ શબ્દમાત્રને ગ્રહણ કરી તેના ઉપર આખો પ્રયોગ લેવો તે ‘ નિરૂક્ત ’ કહેવાય છે.

वीर प्रभुनी वीरता तो अणु ते तेमने। जन्म-सिद्ध हुक नहि होय येम लागे छे। ठमके तेमना जन्मोत्सवना समये छन्द न्यारे जलाक्षिपेक करता थंयाया, त्यारे ते प्रभुये पोताना डाया पगना अंगुठा वडे भेरे पर्वत कंपावी पोतानुं पराक्रम प्रदर्शित कर्युं हुतुं। ते उपरांत आपणु उपर नेछ गया तेम आमसदी। श्रीडादिक प्रसंगे पणु तेमणु तेमनुं वीरत्व पूरवार करी पताव्युं हुतुं। आथी करीने येमने 'वीर' कडेवा ते तो न्याय्य गणायज। अरे तेमने 'महावीर' कडेवाभां आवे, तो ते पणु भोटुं नथी। श्रुतकवली श्रीमान् भद्रभाहुस्वामी पणु कडे छे छे—

“अंयले भयभेरवाणं, परीसहोवसगणं खन्तिक्षमे पडिमाणं पालण धीमं अरतिरतिसहे द्रविण वीरियसंपन्ने देवेहिं से णाम कयं समणे भगवं महावीरं” ? ॥

—कटपसूत्र, सू० १०८

* * * * *

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह —

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुक्थ यत् तद्

जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

टीका

हे वीर ! लेखशालाग्रहणावसरे शक्रेण-इन्द्रेण पृष्टं अखिलं-समस्तं यत् त्वमुक्थ-सदुत्तराणि ऊचिवान्, तदिह-अस्मिन् लोके जैनेन्द्रसंज्ञकं शब्दशास्त्रं व्याकरणमजनि-जातम् । जिनश्चेन्द्रश्च तौ देवते अस्येति जैनेन्द्रम् । इन्द्रश्चेन्द्रः काशिकृत्स्नेत्य(त्याद्य)ष्ट महावैयाकरणाः, तैस्तैः कृतं तन्नामकं व्याकरणं अजनि-समुत्पन्नमित्यर्थः । कोऽपि जनस्तस्यापि शब्दशास्त्रस्य पारं बुद्ध्या नोपयाति, गहनार्थत्वात् । उक्तमर्थमर्थान्तरन्यासेन द्रढयति-वेति पक्षान्तरे, अम्बुनिधिं-समुद्रं भुजाभ्यां तरीतुं कः [क्षमः] अलं-कः समर्थः ? न कोऽपीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अन्वयः

शक्रेण पृष्टं अखिलं यत् त्वं उक्थ, तद् इह जैनेन्द्र-संज्ञकं शब्द-शास्त्रं अजनि; तस्य अपि पारं कः अपि बुद्ध्या न उपयाति, (यतः) कः वा भुजाभ्यां अम्बु-निधिं तरीतुं अलम् ? ।

१ अचलो भयभैरवयोः परीषहोपसर्गाणां क्षान्तिक्षमः प्रतिमानां पालकः धीमान् अरतिरतिसहः द्रव्यं वीर्यसंपन्नः देवैः तस्य नाम कृतं श्रमणो भगवान् महावीरः ।

२ सरभायो श्रीभगवतीना प्रथम शतकना प्रथम उद्देशना पांयभा सूत्र उपरनी श्रीअभयदेवसुरिकृत शक्ति.

શબ્દાર્થ

શક્રેણ (મૂં શક)=સૌધર્મેન્દ્રથી.

પૃષ્ટં (મૂં પૃષ્ટ)=પૂછાયેલ.

આખિલં (મૂં અખિલ)=સમસ્ત.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ)=તેં.

ઉવકથ (ધાં વચ્)=કહ્યું.

યદ્ (મૂં યદ)=જે.

તદ્=તે.

જૈનેન્દ્ર=જિન અને ઇન્દ્ર છે દેવતા જેના એવા.

સંજ્ઞા=નામ.

જૈનેન્દ્રસંજ્ઞકં=જૈનેન્દ્ર છે નામ જેનું એવું.

इह=આ લોકને વિષે.

अजनि (ધાં જન)=થયું.

शब्द=શબ્દ.

शास्त्र=શાસ્ત્ર.

शब्दशास्त्रं=વ્યાકરણ.

तस्य (મૂં તદ)=તેનો.

अपि=પણ.

पारं (મૂં પાર)=પાર.

उपयाति (ધાં યા)=જાય છે.

न=નહિ.

कः (મૂં કિમ્)=કોઈ.

बुद्धया (મૂં બુદ્ધિ)=બુદ્ધિ વડે.

वा=અથવા.

तरीतुं (ધાં તૃ)=તરવાને.

अलं=સમર્થ.

अम्बु=જલ.

निधि=સમૃદ્ધ.

अम्बुनिधि=સમુદ્રને.

भुजाभ्यां (મૂં ભુજ)=બે હસ્તો વડે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-ખલ—

“સૌધર્મેન્દ્રે પૂછેલા (પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે) જે સર્વ તેં કહ્યું, તે આ લોકને વિષે જૈનેન્દ્ર નામના વ્યાકરણ તરીકે (પ્રસિદ્ધ) થયું. આ વ્યાકરણ (ગહન હોવાને લીધે) બુદ્ધિ વડે કોઈ પણ તેનો પાર પામતો નથી; અથવા હાથ વડે સાગરને તરી જવામાં કોઈ સમર્થ છે ખરો કે?”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું નિશાળ-ગરણું—

વીર પ્રભુ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને લાયક થયા, એટલે તેમના અપૂર્વ જ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવાં તેમનાં માતાપિતાએ તેમને નિશાળે ખેસાડવા વિચાર કર્યો અને તદનુસાર પોતાના રાજ્યમાંના ઉચ્ચ પણિડત પાસે તેમને લઈ ગયા. આવા અયુક્ત કાર્યની સૌધર્મેન્દ્રને ખબર પડી એટલે તે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈને લેખ-શાલામાં આવ્યો અને વ્યાકરણને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો વીર પ્રભુને પૂછ્યા. આના ઉત્તરો સાંભળીને પણિડત તો ઠડોગાર થઈ ગયો. પછી સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુની સ્તુતિ કરી ચાલતો થયો. પ્રભુને વ્યાકરણ વિષે પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો ‘જૈનેન્દ્ર’ વ્યાકરણ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા (સરખાવો આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૭૫-૭૭ મી ગાથાઓ).

પદ-અલંકાર

આ ચતુર્થ પદ ‘અર્થાન્તરન્યાસ’ નામના અલંકારથી શોભી રહ્યું છે. શ્રીહેમચન્દ્ર-સૂરિએ અર્થાન્તરન્યાસનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“વિશેષસ્ય સામાન્યેન સાધર્મ્યવૈધર્મ્યાભ્યાં સમર્થનમર્થાન્તરન્યાસઃ”

—કાવ્યાનુશાસન, ૫૦ ૨૭૮.

आठ वैयाकरणो—

(१) छन्द, (२) चन्द्र, (३) काशकृत्स्न, (४) आपिशलि, (५) शाकटा-
यन, (६) पाणिनि, (७) अमर अने (८) जैनेन्द्र ये आठ वैयाकरणो छे.

आ वातनी वोपट्टेवकृत कविकल्पद्रुमनो नीयेनो श्लोक साक्षी पूरे छे.

“ इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्ना—पिशली शाकटायनः ।
पाणिन्यमरजैनेन्द्रा, जयन्त्यष्टौ च शाब्दिकाः ॥ ”

अत्र ये निवेदन करवुं अस्थाने नहि गणायु डे श्रीविनयविजये कल्पसूत्रना दशमा
सूत्रनी व्याख्यामां वीस व्याकरणो विषे उद्वेप्य कथो छे.

* * * * *

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया

प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।

पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु—

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे जिन ! त्वदीया गौः—वाणी धर्मस्य वृद्धिकरणाय प्रादुर्भवति । किंलक्षणा गौः ? अमला-
न-निर्मलान् सतः-समीचीनान् गुणान् ददातीत्येवंशीला ‘अमलसद्गुणदायिनी’ । उक्तमर्थं द्रढयति—
वरा—प्रधाना कामधेनुः निजशिशोः-स्ववत्सस्य परिपालनार्थं किं नाभ्येति—संयुखं किं न समा-
गच्छति ? समागच्छत्येव । किंविशिष्टा वरकामधेनुः ? ‘पेयूषपोषणपरा’ पेयूषं-अभिनवं पयस्तेन
पोषणं तस्मिन् परा—तत्परा । “ धेनुस्तु नवसूतिका ” (का० ४, श्लो० ३३३) इति हैमः ।
भगवतो वाणी कामधेनुरित्यर्थः ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन । त्वदीया अ-मल-सत्-गुण-दायिनी गौः धर्मस्य वृद्धि-करणाय प्रादुर्भवति; पेयूष-
पोषण-परा वर-कामधेनुः निज-शिशोः परिपालनार्थं किं न अभ्येति ? ।

शुद्धार्थ

धर्मस्य (मू० धर्म)=धर्मनी.

वृद्धि=वधारे.

करण=(१) कार्य; (२) हेतु.

वृद्धिकरणाय=वृद्धिना हेतुते अर्थे.

जिन ! (मू० जिन)=शुद्धा छे राग अने द्वेष जेहे

अथा (संभोधनार्थं), हे पीतराग !

त्वदीया (मू० त्वदीय)=तारी.

प्रादुर्भवति (धा० भू)=प्रकट थाय छे.

अमल=निर्मल.

सत्=सारा.

गुण=गुण.

दायिन्=आपनार.

अमलसद्गुणदायिनी=निर्मल तेमज सारा गुणोने

अर्पण करनारी.

ગૌઃ (મૂં ગો)=વાણી.

પેયૂષ=તાશું દૂધ, પહેલા સાત દિવસની વીઆપેલી
ગાયનું દૂધ.

પોષણ=પુષ્ટિ.

પર=તત્પર.

પેયૂષપોષણપરા=નવીન દૂધની પુષ્ટિમાં તત્પર.

વર=ઉત્તમ.

કામધેનુ=સુરભિ, સ્વર્ગીય ગાય.

વરકામધેનુઃ=ઉત્તમ સુરભિ.

ન=તદિ.

અમ્યેતિ (ધાં ઇ)=સંમુખ ભય છે.

કિં=શું.

નિજ=પોતાના.

શિશુ=અન્યું, બાળક.

નિજશિશોઃ=પોતાના બાળકનું.

પરિપાલનાર્થઃ=રક્ષણ કરવાને માટે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો ઉપદેશ--મહિમા--

“ હે વૈતરાગ (પરમાત્મા) ! નિમંત્ર તેમજ ઉચિત ગુણોને અર્પણ કરનારી એવી તારી વાણીનો ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાને માટે પ્રાદુર્ભાવ થાય છે (તે યોગ્યજ છે, કેમકે) શું નવીન દૂધની પુષ્ટિ (કરવા)માં તત્પર એવી ઉત્તમ કામ-ધેનુ પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરવાને અર્થે સંમુખ જતી નથી કે ? ”—૫

* * * *

કર્મક્ષયે ભગવતો નામ્નો માહાત્મ્યમાહ-

છિદ્યેત કર્મનિચયો ભવિનાં યદાશુ

ત્વન્નામધામ કિલ કારણમીશ ! તત્ર ।

કળ્પે પિકસ્ય કફજાલમુપૈતિ નાશં

તચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા

હે ઈશ !—હે સ્વામિન્ ! યદ્-યસ્માદ્વેતોઃ ભવિનાં-સંસારિણાં કર્મનિચયઃ-કર્મસમૂહઃ આશુ-શીઘ્રં છિદ્યેત-છેદં પ્રાપ્નુયાત્ તત્ર કિલેતિ નિશ્ચિતં ત્વન્નામધામ કારણં, તવ નામ ત્વન્નામ તદેવ ધામ-તેજઃ તદેવ હેતુઃ । દૃશાન્તમાહ-પિકસ્ય-કોકિલસ્ય કળ્પે કફજાલં યન્નાશમુપૈતિ-હાર્નિ પ્રાપ્નોતિ તત્ ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ—ચારુઃ-મનોહરો યશ્ચૂત-આપ્રસ્તસ્ય કલિકાનિકરો-મજ્જરીસમૂહઃ સ એવ એકઃ-અદ્વિતીયો હેતુરદ્વિતીયં કારણમ્ । હેતુશબ્દોઽજહલ્લિંગઃ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! યદ્ ભવિનાં કર્મ-નિચયઃ આશુ છિદ્યેત, તત્ર ત્વત્-નામન્-ધામ કિલ કારણં; પિકસ્ય કળ્પે કફજાલં નાશં ઉપૈતિ, તદ્ ચારુ-ચૂત-કલિકા-નિકર-એક-હેતુઃ ।

૧ વૈતરાગ સંબંધી માહિતી માટે ભુવ્નો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪૯).

शब्दार्थ

छिद्येत (धा० छिद्)=छेदाद्ये ञय.
 कर्मन्=कर्म, आत्मानो नैसर्गिक शक्तिने पशु आन्ध-
 दित करनार पुद्गल-विशेष.
 निचय=समूह, समुदाय, ञथे.
 कर्मनिचयः=कर्मनो समुदाय.
 भविनां (मू० भविन्)=संसारिओना.
 यद्=ऋथी.
 आशु=सत्वर, ञलदी.
 त्वद्=द्वितीयपुरुषवायक सर्वनाम.
 नामन्=नाम.
 धामन्=तेज.
 त्वन्नामधाम=ताइ नामइपी तेज.
 किल=अथित.
 कारणं (मू० कारण)=हेतु.
 ईश ! (मू० ईश)=हे प्रभु !
 तत्र=तेमां.

कण्ठे (मू० कण्ठ)=कण्ठमां, गण्ठमां.
 पिकस्य (मू० पिक)=कडिलाना, डायलना.
 कफ=कड.
 जाल=समूह.
 कफजालं=कडनो समूह.
 उपैति (धा० इ)=प्राप्त थाय छे.
 नाशं (मू० नाश)=पिनाशते.
 तद्=ते.
 चारु=मनोहर.
 चूत=आत्र, आणो.
 कलिका=मंजरी, मेर.
 निकर=समुदाय.
 एक=अद्वितीय, असाधारण.
 हेतु=कारण.
 चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः=मनोहर आत्र-
 मंजरीना समुदायइपी अद्वितीय कारण.

श्लोकार्थ

कर्म-क्षयनं कारणं नाथनं नाम—

‘ हे परमेश्वर ! ऋथी संसारी (ज्यो) नां कर्मनो समुदाय सत्वर छेदाद्ये ञय छे, तेमां ताइ नामइपी तेज नकी कारण छे. (ञभके) कडिलाना कण्ठने विषे (पाजेवी) कडनी ञल नाश पासे छे, तेमां मनोहर आत्र-मंजरीनो समुदाय अद्वितीय कारण छे. ’—६

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

‘देवार्य’देव ! भवता कुमतं हतं तन्—

मिथ्यात्ववत्सु सततं शतशः सुरेषु ।

संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु

सूर्याशुभिन्नमिव शर्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

टीका

हे देवार्यदेव !—हे वर्धमान ! । “ देवार्यो ज्ञातनन्दनः ” (का० १, श्लो० ३०) इति हैमः । यद् भवता-त्वया कुमतं-कुत्सितमतं हतं तत् शतशो “ बहवादेः शस् ” शतसहस्रादि-संख्येषु सुरेषु ‘मिथ्यात्ववत्सु’ मिथ्यात्वमस्ति येषु ते मिथ्यात्ववन्तस्तेषु संतिष्ठते-निरन्तरं तिष्ठति । किंविशिष्टं कुमतं ? अतिमलिनं-महामलीमसम् । केषु किमिव ? गिरिगह्वरेषु सूर्याशुभिन्नं (शर्वरं-

१ कर्मणुं स्थूल स्वल्प स्तुति-व्युत्पिशातिकाणा पृ० ६-७ मां आलेख्यमां आव्युं छे.

શર્વરીસમ્વન્ધિ) અન્ધકારમિત્ર, ગિરીણાં-પર્વતાનાં ગહરાણિ-ગુહાસ્થાનાનિ તેષુ સૂર્યસ્યાંશુભિ-
મિત્રં-સૂર્યકિરણૈઃ પ્રહતમન્ધકારમિત્ર ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'દેવાર્ય-દેવ ! (યદ્) ભવતા અતિ-મલિનં કુ-મતં હતં, તદ્ શતશઃ મિથ્યાત્વવત્સુ સુરેષુ
સૂર્ય-અંશુ-મિત્રં શાર્વરં અન્ધકારં ગિરિ-ગહરેષુ ઇવ સતતં સંતિષ્ઠતે ।

શીલ્પાર્થ

દેવાર્ય=દેવાર્ય, જ્ઞાત-નન્દન, મહાવીર.
દેવ=પ્રભુ, સ્વામી.
દેવાર્યદેવ ! =હે દેવાર્ય દેવ !
ભવતા (મૂં ભવત્)=આપ વડે.
કુમતં (મૂં કુમત)=દુષ્ટ મત.
હતં (મૂં હત)=હુણાયું.
તદ્ (મૂં તદ્)=તે.
મિથ્યાત્વવત્સુ (મૂં મિથ્યાત્વવત્)=મિથ્યાત્વીઓને
વિષે.

સતતં=હમેશને માટે.

શતશઃ=સેંકડો.

સુરેષુ (મૂં સુર)=દેવોને વિષે.

સંતિષ્ઠતે (ધાં સ્થા)=નિરંતર રહે છે.

અતિ=અતિશય.

મલિન=મલિન, દૂષિત.

અતિમલિનં=અતિશય મલિન.

ગિરિ=પર્વત.

ગહર=ગુફા.

ગિરિગહરેષુ=પર્વતોની ગુફાઓને વિષે.

સૂર્ય=રવિ, સૂરજ.

અંશુ=કિરણ.

મિત્ર (ધાં મિત્ર)=ભેદાયેલ.

સૂર્યાંશુમિત્રં=રવિનાં કિરણો વડે ભેદાયેલું.

ઇવ=જેમ.

શાર્વરં (મૂં શાર્વર)=રાત્રિ-સંબંધી.

અન્ધકારં (મૂં અન્ધકાર)=અંધકાર, અંધારું.

શ્લોકાર્થ

ભગવાને મારી હુઠાવેલ મિથ્યાત્વને મળેલો આશ્રય—

“ હે દેવાર્ય દેવ ! જે અતિશય મલિન એવા દુષ્ટ મતનો આપે નાશ કર્યો, તે, જેમ રવિનાં
કિરણો વડે ભેદાયેલો (કૃષ્ણ પક્ષની) રાત્રિ-સંબંધી (સમસ્ત) અંધકાર પર્વતોની ગુફાઓને વિષે
હમેશાં રહે છે, તેમ તે કુમત (પણ) સેંકડો મિથ્યાત્વી (ઉન્માર્ગી) દેવોને વિષે નિરંતર
રહે છે. ”— ૭

* * * * *

ભગવતો નામ્ન આધિક્યમાહ—

ત્વન્નામ 'વીર' ઇતિ દેવ ! સુરે પરસ્મિન્

કેનાપિ યદ્યપિ ધૃતં ન તથાપિ શોભામ્ ।

પ્રાપ્નોત્યમુત્ર મલિને કિમૃત્તીષપૃષ્ઠે

મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ નનૂદબિન્દુઃ ? ॥ ૮ ॥

ટીકા

હે દેવ ! વીર ઇતિ ત્વદીયં નામ કેનાપિ જનેન પરસ્મિન્ સુરે-અન્યસ્મિન્ દેવે યદ્યપિ ધૃતં
દ્વિપશ્ચાશ્દ વીરાઃ ક્ષેત્રપાલાદય ઉચ્યન્તે (તેવાં) વીરનામ સ્થાપિતં, તથાપિ તન્નામ તસ્મિન્ શોભાં

न प्राप्नोति । तत्र दृष्टान्तमाह—अमुत्र-अमुष्मिन् लोके ननु-निश्चितमुदबिन्दुः-दकस्य बिन्दुः-जलकणो मल्लिने ऋजीषपृष्ठे-पिष्टपाकभृत्पीठे किं मुक्ताफलद्युति-भौक्तिककान्ति [किं] उपैति-प्राप्नोति ? न प्राप्नोतीत्यर्थः । ऋजीषपृष्ठतुल्योऽन्यसुरः, तत्र वीर इति नामोदकबिन्दुर्न शोभत इत्यर्थः ॥ ८ ॥

अन्वयः

(हे) देव ! यद्यपि 'वीरः' इति त्वत्-नाम केन अपि परस्मिन् सुरे धृतं, तथापि (तत् तस्मिन्) शोभां न प्राप्नोति; अमुत्र (हि) मल्लिने ऋजीष-पृष्ठे उदन्-बिन्दुः मुक्ताफल-द्युतिं ननु उपैति किम् ? ।

श्लोकार्थ

त्वन्नाम=तां नाम.

वीरः (मू० वीर)=वीर.

इति=अेभ.

देव ! (मू० देव)=हे परमेश्वर !

सुरे (मू० सुर)=देवने विषे.

परस्मिन् (मू० पर)=अन्य.

केनापि (मू० किम्)=कौञ्चकथी.

यद्यपि=अेके.

धृतं (मू० धृत)=स्थापन थयुं.

न=नहि.

तथापि=तोपथु.

शोभां (मू० शोभा)=शोभाने, तेजने.

प्राप्नोति (धा० आप्)=पामे छे.

अमुत्र=आ लोकेने विषे.

मल्लिने (मू० मल्लिन)=मल्लिन, मेलवाणा.

किं=शुं.

ऋजीष=अेके जगतुं पात्र, तणवानो पेलो.

पृष्ठ=पीठ.

ऋजीषपृष्ठे=ऋजुषनी पीठ उपर.

मुक्ताफल=भोती.

द्युति=प्रकाश.

मुक्ताफलद्युतिं=भोतीना प्रकाशने.

उपैति (धा० इ)=पामे छे.

ननु=परपर.

उदन्=जल.

बिन्दु=टीपुं.

उदबिन्दुः=जलतुं टीपुं.

श्लोकार्थ

प्रभुना नामनी विशेषता—

“ हे परमेश्वर ! जेके कौञ्चके तां वीर अेवुं नाम अन्य देवने विषे स्थापन कर्तुं, तोपथु ते त्यां शोभा पामतुं नथी. (केके) आ लोकेने विषे ऋजुष पात्रनी मल्लिन पीठ उपर (रहेछुं) जलतुं बिन्दु शुं मुक्ताफलनी कान्तिने परपर पामे के ? ”—८

स्पष्टीकरण

श्लोकनुं तात्पर्य—

आ श्लोकमांथी तात्पर्य अे नीकणे छे केजम सिहनुं यामकुं पहेरवाथी शियाण सिह अनतो नथी, तेम मनुष्य तो शुं पथु कौञ्चक (अनुमान्) देव पथु जे वर्धमान स्वाभीनुं वीर अेवुं नाम धारण करे, तोपथु ते तेने अरितार्थ करी शके नहि. अत्र आ वात 'आवन वीर'ने नामे आणभाता देव आश्रीने कहेवामां आवी छे. आ ' आवन वीर'थी धंटाकर्णु विगेरे समजवा.

* * * * *

भगवतो ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भृशं जहर्षुः ।
प्रद्योतने समुदिते हि भवन्ति किं नो
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ? ॥ ९ ॥

टीका

हे जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि ज्ञाने जाते-उत्पन्ने सति लोकेषु-स्वर्ग-मर्त्य-पातालेषु कोमल-मनांसि लक्षणया भव्यजनानां मनांसि भृशं-अत्यर्थं जहर्षुः-हर्षं प्रापुः । हीति उक्तमर्थं द्रढयति-प्रद्योतने-श्रीसूर्ये समुदिते-उद्गते सति पद्माकरेषु-तडागेषु जलजानि-कमलानि विकाशभाञ्जि-विकस्वराणि किं नो भवन्ति ? भवन्त्येव । “ प्रद्योतनस्तपनः ” (का० २, श्लो० ९) इति हैमः ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-इन्द्र ! तव केवल-नाम्नि ज्ञाने जाते लोकेषु कोमल-मनांसि भृशं जहर्षुः; हि प्रद्योतने समुदिते किं पद्म-आकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि नो भवन्ति ? ।

श्लोकार्थ

ज्ञाने (मू० ज्ञान)=ज्ञान, ज्ञेय.
जिनेन्द्र ! (मू० जिनेन्द्र)=हे जिनेश्वर, हे जिनवर !
तव (मू० युष्मद्)=त्यारे विषे.
केवल=केवल-ज्ञान, सर्वज्ञता.
केवलनाम्नि=केवल ज्ञे ज्ञे नाम ज्ञेनुं ज्ञेया.
जाते (मू० जात)=उत्पन्न थये.
लोकेषु=(त्रयु) लोकने विषे.
कोमल=नरम.
मनस्=चित्त.
कोमलमनांसि=नरम चित्तो.
भृशं=अत्यन्त.

जहर्षुः (धा० हर्ष)=आनन्द प्राप्तता एवा.
प्रद्योतने (मू० प्रद्योतन)=सूर्य.
समुदिते (मू० समुदित)=उदये.
हि=कारण्यु डे.
भवन्ति (धा० भू)=थाय छे.
किं=युं.
नो=नहि.
पद्माकरेषु (मू० पद्माकर)=तणावेने विषे,
सरोवरेने विषे.
जलजानि (मू० जलज)=कमला.
विकाशभाञ्जि (मू० विकाशभाज्)=विकसने
लज्जनासि, विकस्वर.

प्रलोकार्थ

प्रलुना केवलज्ञाननो भडिभा—

“ हे जिनेश्वर ! ज्यारे तने केवल ज्ञे नामनुं ज्ञान (केवल-ज्ञान) उत्पन्न थयुं, त्यारे (स्वर्ग, मर्त्य) ज्ञाने पाताण ज्ञे त्रयु) लोकने विषे (लव्य प्राणीज्जानां) कामण चित्तो अत्यन्त आनन्द प्राप्त्यां; कामके ज्यारे सूर्येनो उदय थाय छे, त्यारे शुं (कमलना समुद्रवाणां) सरोवरेने विषे कामलो विकस्वर थतां नथी डे ? ”—६

स्फुटीकरण

कुंठ्याणु-विचार—

दरेक तीर्थीकरना (१) व्यवन, (२) जन्म, (३) दीक्षा-अहुणु, (४) डेवलज्ञाननी प्राप्ति અને (५) निर्वाण એ પાંચ સમયે અર્થાત્ એ પાંચે કુટ્યાણુકા વખતે કુટલીક અલૌકિક ઘટનાઓ અને છે. જમકે એક તો આ વાતની ખબર ઇન્દ્રો પોતાનાં આસનો કમ્પવાથી જાણે છે. વળી આ પાંચે કુટ્યાણુકાને વિષે સર્વ જીવોને થોડીક વારને સાડ શાન્તિ મળે છે, તેમજ તેમને હુર્ષ પણ થાય છે. વિશેષમાં નરક જેવા સ્થાનમાં પણ પ્રદોષ અને સાતા (સુખ) થઇ રહે છે.

પ્રસ્તુતમાં કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થવાથી ભવ્ય-કમલો ખીલી રહે છે. ઇન્દ્રો સમવસ-રણ (ધર્મ-દેશના-મણુડપ) ની રચના કરવા અને કેવલજ્ઞાનીની અમૃત દેશનાનું પાન કરવા અધીરા બની જાય છે.

* * * * *

સેવકે ઉપકારવિશેષમાહ—

વાદાય દેવ ! સમિયાય ય 'ઇન્દ્રભૂતિઃ'

તસ્મૈ પ્રધાનપદવીં પ્રદદે સ્વકીયામ્ ।

ધન્યઃ સ એવ ભુવિ તસ્ય યશોઽપિ લોકે

ભૂત્યાઽઽશ્રિતં ય ઇહ નાઽઽત્મસમં કરોતિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા

હે દેવ ! ય ઇન્દ્રભૂતિઃ—ગૌતમગોત્રીયો બ્રાહ્મણો વાદાય—વાદં કર્તુમનાઃ સમિયાય—સમાજ-ગામ, તસ્મૈ સ્વકીયાં પ્રધાનપદવીં ભવાન્ પ્રદદે । પ્રદદે ઇતિ પ્રથમપુરુષેકવચનસ્ય ક્રિયાભિસંવન્ધાદ્ ભવાનિતિ કર્તૃપદં ગ્રાહ્યમ્ । તસ્મૈ ઇન્દ્રભૂતયે દાનપાત્રે ચતુર્થી । ઉક્તમર્થં દ્રઢયતિ—ભુવિ-પૃથિવ્યાં સ એવ ધન્યો લોકેઽપિ તસ્ય યશઃ—તસ્ય કીર્તિઃ । તસ્યેતિ કસ્ય ? યો ના—યઃ પુમાન્ આશ્રિતં—સે-વાર્થમાગતં પુરુષં ભૂત્યા—ઋદ્ધ્યા કૃત્વા આત્મસમં—આત્મના તુલ્યં કરોતિ, સ એવ ના । નુશબ્દસ્ય પ્રથમેકવચનમ્ । સ એવ નરો ધન્ય ઇત્યર્થઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવ ! યઃ 'ઇન્દ્રભૂતિઃ' વાદાય સમિયાય, તસ્મૈ (ભવાન્) સ્વકીયાં પ્રધાન-પદવીં પ્રદદે; યઃ ના ઇહ આશ્રિતં ભૂત્યા આત્મન્-સમં કરોતિ, સઃ એવ ભુવિ ધન્યઃ, તસ્ય યશઃ અપિ લોકે ।

શબ્દાર્થ

વાદાય (મૂ० વાદ)=વાદાયે.
દેવ ! (દેવ)=હે ઇશ્વર !
સમિયાય (ધા० ૬)=આવ્યો.
યઃ (મૂ० યદ)=જે.

ઇન્દ્રભૂતિઃ (મૂ० ઇન્દ્રભૂતિ)=ઇન્દ્રભૂતિ, વીર પ્રભુના પ્રથમ ગણધર.
તસ્મૈ (મૂ० તદ)=તેને.
પ્રધાન=ઉત્તમ, મુખ્ય.

પદવી=હોદ્દો, પદ.

પ્રધાનપદવી=મુખ્ય પદ.

પ્રદે (ધાં દા)=આપ્યું.

સ્વકીયાં (મૂં સ્વકીયા)=નિજ, પોતાનું.

ધન્યઃ (મૂં ધન્ય)=ધન્ય, પ્રશંસનીય.

સઃ (મૂં તદ)=તે.

પવ=જ.

ભુવિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વીને વિષે.

તસ્ય (મૂં તદ)=તેની.

યશઃ (મૂં યશ્સ)=કીર્તિ.

અપિ=પણ.

લોકે (મૂં લોક)=જગતને વિષે.

મૂત્યા (મૂં મૂતિ)=ઋદ્ધિ વડે.

આશ્રિતં (મૂં આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાને,
શરણે આવેલાને.

બ્રહ્=આ જગતમાં.

ના (મૂં નૃ)=મનુષ્ય.

આત્મન્=આત્મા.

સમ=સમાન, તુલ્ય.

આત્મસમં=પોતાના સમાન.

કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર—

“ હે દેવાધિદેવ ! જ ઈન્દ્રભૂતિ (આપની સાથે) વાદ કરવાને આવ્યા, તેને આપે સ્વકીય ઉત્તમ પદ (ગણધર-પદ) અર્પણ કર્યું. આ કૃત્ય યોગ્યજ છે, કેમકે જ મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય લીધેલા (સેવક)ને આ જગતમાં ઋદ્ધિ વડે પોતાના સમાન કરે છે, તેજ ખરેખર પૃથ્વી ઉપર પ્રશંસનીય છે અને જગતમાં તેનીજ કીર્તિ (ધન્યવાદને પાત્ર) છે.”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ-વિચાર—

‘ નાત્મસમં ’ નું ‘ ન+આત્મસમં ’ એમ પદરહેદ કરવાથી બીજે અર્થ સ્ફુરે છે અને તે એ છે કે જ (સ્વામી) પોતાના સેવકને સંપત્તિએ કરીને પોતાના સમાન કરતો નથી, તેને પૃથ્વી ઉપર ધન્યવાદ ધટે છે, તેમજ તેની કીર્તિ પણ તેને મુખ્યારકજ છે !!! આ ‘વક્રોક્તિ’ છે, અર્થાત્ કટાક્ષના ઉદ્ગાર છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જ સ્વામીની સાચા દિક્ષથી સેવા કરવા છતાં પણ દાસત્વ કાયમ રહે, તે સ્વામીથી શું ? તેની કીર્તિ તેનેજ મુખ્યારક હોજે.

ખરો ઉપકારી કોણ ?—

આના ઉત્તર સારૂ વિચારો આ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકઃ—

“ ઉપકારિષુ યઃ સાધુઃ, સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ ? ।

અપકારિષુ યઃ સાધુઃ, સ સાધુઃ સન્નિદ્યતે ॥ ”

અર્થાત્ ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો પ્રતિ જ સાધુ હોય, તેના સાધુત્વમાં શું ગુણ છે ! અપકાર કરનાર તરફ જ સદ્વર્તન રાખે, તેજ સાધુ એમ સંતો કહે છે. આ વાતને ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પણ ટેકા આપે છે, કેમકે ઉપાધ્યાયશ્રી ‘વિનયવિજયજી’ કૃત શ્રીપાલરાસમાં ચોથા ખંડની આઠમી ઠાલમાં તેઓ કથે છે કે—

૧ ‘ શ્રીપાલરાસ ’ વિનયવિજયજીએ બનાવવા માંજો હતો, પરંતુ તેની સાતસે અને પચાસ ગાથા રચ્યા બાદ તેઓ સ્વર્ગે સિધાબ્યા અને ત્યાર બાદ તેમના સંકેતાનુસાર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ બાકીનો રાસ પૂરો કર્યો. બુઝો આ સંબંધમાં એ રાસનો કળશ.

“सञ्जन न्ने लुङ्गुं करता इङ्गुं करे रे,
तेहुना जगमां रडेरो नाम प्रकाश रे;
आंयो पत्थर भारे तेहुने इल दीयेरे,
अंदन आपे कापे तेहुने वासरै—सांभणजे हुवे कर्मविपाक कहे मुनि रे.”

आ उपरथी जेध शकाय छे ड पोतानी साथे पाथ लीडवाने तैयार थयेला जेवा छन्द-
भूतिने पणु न्ने वीर परमात्माजे उत्तम पद आपी पोताना समान बनाव्या तेमने परेपर
धन्यवाद धरे छे, तेमन सञ्जन डे साधु कहे तो ते पणु तेवाज पुरषो छे.

आ उपरथी सार जे नीकणे छे ड परेपर सञ्जननी सञ्जनता निरपेक्ष होय छे, अर्थात्
जेवा सञ्जनो सञ्जनतानी पातरण—पोताना स्वभावानुसारण सञ्जनता हापये छे. शुं
पुण्योने डाधजे विज्ञप्ति करी छे ड तभारे अमने सुवास आपवी? शुं वनडेवीजे डाध द्विसडाधनी
साथे पणु वसन्तने संदेशो कहुंथे छे ड तारे आपीने भारी शोभाभां वधारो करवो? शुं डाध
अकवाडि सूर्यने प्रार्थना करी छे ड तारे पृथ्वी अने नलोमंडलने प्रकाशित करवां, शत्रुप अंध-
कारने दूर करवो अने अकवाडि अने अकवाडीने संयोग करावो? शुं मेधने यातडे डे पर्वते कडी
विनंथे छे ड तारे तापनो विनाश करनारी जल-वृष्टि करवी, यातडाने ज्वाडवा अने तेमना
नाड द्वारा वैदूर्य रत्नने प्रादुर्भाव करवो? शुं यन्द्रने कडी पणु कुमुद डे अकारे विनति करी
सांभणी छे ड तारे अमने आनन्द आपवो? शुं यन्द्रिका अने पृथ्वी सगोत्रीय छे ड जेथी
करीने ते पृथ्वीने सुधाना समान धवल बनाये छे?

१ सरभावे श्रीदेवविभलगण्डित हीरसौभाग्यनां निम्न-लिखित पद्यो.

“ भवेक्षां च न कापि कुर्वन्ति सन्तः

स्वभावेन किं तूणकुर्वन्ति सर्वान् ।

किमभ्यर्थितानि प्रसूनानि कैश्चिज्-

जनान् सौरभैः स्वैर्यदा मोदयन्ति ॥—भुजङ्गप्रयातम् (६, ६)

कदाचिद् वसन्तस्य सन्देशवाचो-

ऽपि च प्रेषिताः कापि किं कुञ्जलक्ष्म्या ।

मृगाक्षीमिवोत्कण्ठकां मञ्जरीभिः

प्रसूनैरयं हासयामास यत् ताम् ॥—भुजङ्ग०

किमभ्यर्थ्यते केनचिच्चण्डरोचि-

र्यदुर्वीदिवौ भासयत्येष यद् वा ।

विपक्षानिवोद्भासयत्यन्धकारान्

पुनर्योजयत्यञ्जनाभी रधाङ्गान् ॥—भुजङ्ग०

अयाच्यन्त किं वाऽम्बुदाः केनचित् किं

यदुर्वीधराणां व्यपोहन्ति तापम् ।

जलैर्जीवयन्तीह बप्पीहवालान्

स्वनादैश्च वैदू(इ)र्यमुद्गावयन्ति ॥—भुजङ्ग०

उपाकारि किं कैरवैवो चकोरै-

र्यदेतान् सितांशुः पृणत्येव किं वा ।

सगोत्राः पुनश्चन्द्रिकाः किं धरित्र्याः

शुचीकुर्वन्ते तां यदेताः सुधावत् ॥—भुजङ्ग०

—११ मे सर्ग, श्लो० १२-१६

ઇન્દ્રભૂતિ-વિચાર—

મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી શ્રીશ્રેણિકના 'ગોર્વર' (ગુંવર) ગામમાં વસુભુતિ નામનો વિપ્ર વસતો હતો. તેને પૃથ્વી નામની સ્ત્રીથી ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ એ નામનાં ત્રણ પુત્ર-રત્નો ઉત્પન્ન થયાં હતાં. એ બ્રાહ્મણનું ગૌતમ ગોત્ર હોવાને લીધે ઇન્દ્રભૂતિનો એ નામથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ તેને ગૌતમ(ગોતમ)સ્વામી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ ગૌતમ સ્વામી અર્થાત્ ઇન્દ્રભૂતિ ચૌદ્ધ વિધાના પારગામી બન્યા હતા, તેમણે ચારે^૧ વેદોનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું અને તેઓ પોતાને ' સર્વજ્ઞ ' તરીકે ઓળખાવતા હતા.

એક વખત પાવાપુરીની સમીપમાં મહાસેન વનમાં રહેતા સોમિલ નામના વિપ્રને સાં અગ્નિભૂતિ પ્રમુખ દર્શ બ્રાહ્મણો સહિત ઇન્દ્રભૂતિ યજ્ઞને માટે ગયા. સાં તેઓ યજ્ઞ કરતા હતા, એવામાં તેમણે આકાશમાં ઉદોત જોયો અને તદનંતર દેવોને મર્ત્ય-લોક ઉપર ઉતરી આવતા જોયા. આથી તેમણે એમ માન્યું કે આ મારા યજ્ઞનો પ્રભાવ છે અને દેવો મને અભિનંદન આપવાને આવે છે. પરંતુ જ્યારે તે દેવો સાં નહિ આવતાં પાવાપુરીમાં દેવોએ રચેલા વીર પ્રભુના સમવસરણ તરફ ગયા, ત્યારે તેમને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો (આથી સાખીત થાય છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા નહિ, કેમકે આશ્ચર્ય એ અજ્ઞાનજનક ચેષ્ટા છે). વિશેષમાં લોકોને મુખેથી અત્ર સમીપમાં વીર ભગવાન સમવસર્યા છે અને તેઓ સર્વજ્ઞ છે એમ સાંભળતાં તો તેમને અતિશય સામર્થ્ય ગર્વ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ખરેખર અત્ર કોઈ ધુતારો આવ્યો લાગે છે અને તેને ઇન્દ્રબ્રહ્મ પાથરી હોય એમ સંભવે છે. આમ વિચારી પ્રભુનું માન મોડવાને તેઓ તૈયાર થયા અને તેમણે સમવસરણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પરંતુ સમવસરણની સમીપ આવતાં, તેમજ દેવકૃત ઋદ્ધિનું અવલોકન કરતાં અને વિશેષતઃ વીર પ્રભુના મુખારવિદ તરફ નજર પડતાં તો તેઓ ઠંડાગાર થઈ ગયા. એટલામાં અધુરામાં પૂરું વીર ભગવાને તેમને તેમના નામથી બોલાવ્યા. અને વગર પૂછે તેમના મનોગત સંદેહનું નિરાકરણ પણ કર્યું.^૨ આથી કરીને ઇન્દ્રભૂતિનો સમસ્ત ગર્વ ગળી ગયો અને તેમણે પ્રભુના ચરણ-કમલમાં પ્રણામ કરી પોતાને તેમના સેવક તરીકે સ્વીકારવા વિનતિ કરી. આ વિનતિને સ્વીકારીને પ્રભુએ તેમને દીક્ષા આપી એટલુંજ નહિ, પરંતુ પ્રથમ ગણધર બનાવ્યા. અરે એટલેથી પણ જાણે પોતાનું અનુપમ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ થતું ન હોય, તેમ

૧ ચૌદ-વિદ્યાઓ— “ ષડંગી વેદાશ્ચત્વારો, મીમાંસાડડન્વીક્ષિકી તથા ।

ધર્મશાસ્ત્ર પુરાણં ચ, વિદ્યા ઇતાશ્ચતુર્દશ ॥ ”

અર્થાત્ ૭ અંગો, ચાર વેદો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ વિદ્યાઓ છે.

૨ ઋગ્-વેદ, યજુર્વેદ, સામ-વેદ અને અથર્વ-વેદ એ ચાર વેદો છે.

૩ અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, સુધર્મા, મહિડક, મૌર્યપુત્ર, અકમ્પિત, અચલબાતા, મેતાર્ય અને પ્રભાસ એ ઉપર્યુક્ત દશ બ્રાહ્મણો છે.

૪ આ વાત વિશેષાવશ્યકમાંના 'ગણધરવાદ'ના નામથી ઓળખાતા પ્રકરણ ઉપરથી જ્ઞેષ શકારો, જ્ઞેકે એની સ્થૂલ રૂપરેખા તો શ્રીરૂપચન્દ્રકવિકૃત ગૌતમીય મહાકાવ્યમાં પણ આલેખવામાં આવી છે.

પોતે એક પૌંડ્રી પર્યંત દેશના આખ્યા બાદ તરતજ તરતના જૈનેતર દીક્ષિત ઇન્દ્રભૂતિને એજ સમવસરણમાં પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને વ્યાખ્યાન આપવાનો પણ અધિકાર આપ્યો. આ તેમની સજ્જનતા સૂચવે છે. આમાં પણ હજી બાણે કંઈ ન્યૂનતા રહી નહિ ગઈ હોય કે શું કે જ્ઞથી કરીને ગૌતમસ્વામીને પોતાના નિર્વાણ-સમયે પોતાનાથી દૂર કાઢ્યા. પોતાનામાં ઇન્દ્રભૂતિને ‘મારાજ વીર’ એવી જ મમતા હતી તે દૂર કરવાને અને તેમ થતાં તેમને સર્વજ્ઞ-પદથી અલંકૃત કરવાને માટે તેમણે આમ કર્યું. આમ બાબત હોવાને લીધે, પોતાના સેવકને પોતાની તુલ્ય બનાવવાની—નહિ કે પોતે સ્વામી તરીકે રહેવાની અને સેવકને સેવક રાખી મૂકવાની—એવી અનુપમ ભાવનાની વીર ભગવાન કરતાં વધારે આબેહુબ મૂર્તિ અન્યત્ર મળે ખરી કે ? ખરેખર મહાપુરુષનો ઉપકાર પણ મહાનજ હોય છે.

સર્વજ્ઞ-પદથી ખરેખરા શોભતા એવા ઇન્દ્રભૂતિ વીર-નિર્વાણ બાદ ૧૨ વર્ષે મોક્ષે સિધાવ્યા. આ દ્વિતીય મંગલરૂપ ઇન્દ્રભૂતિને મારા વારંવાર પ્રણામ હોજી એટલુંજ કહી અત્ર વિરમવામાં આવે તે પૂર્વે નિમ્નલિખિત ‘ગૌતમાષ્ટક’ તરફ દષ્ટિપાત કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય.”

શ્રીદેવાનન્દસૂરિકૃતં ગૌતમાષ્ટકમ્

“ શ્રીદેવભૂતિં વસુભૂતિપુત્રં

પૃથ્વીભવં ગૌતમગોત્રરત્નમ્ ।

સ્તુવન્તિ દેવાસુરમાનવેન્દ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિઃ

શ્રીવર્દ્ધમાનાત્ ત્રિપદીમવાપ્ય

મુહૂર્તમાત્રેણ કૃતાનિ યેન ।

અજ્ઞાનિ પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૨ ॥—ઉપ૦

શ્રીવીરનાથેન પુરા પ્રણીતં

મન્ત્રં મહાનન્દસુખાય યસ્ય ।

ધ્યાયન્ત્યમી સૂરિવરાઃ સમગ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૩ ॥—ઉપ૦

૧ ‘પૌંડ્રી’ એટલે પ્રહર અર્થાત્ ત્રણ કલાક.

૨ કેટલાક દર્શનકારોએ ઇશ્વરને નિત્ય-મુક્ત માન્યો છે, તેમજ તેના સમાન તો તેના સેવકો નજ થઈ શકે એવું જો ઇશ્વરનું સ્વરૂપ આલેખ્યું છે, તે વિચારણીય છે.

૩ બધાં મળીને મંગલો ચાર છે—(૧) વીર ભગવાન, (૨) ગૌતમ સ્વામી, (૩) સ્થૂલિભદ્ર આદિ મુનિરાજ અને (૪) જૈન ધર્મ યાને સ્યાદાદ દર્શન. કહ્યું પણ છે કે—

“મંગલં મગવાન્ ‘વીરો’, મંગલં ‘ગૌતમ’પ્રમુઃ ।

મંગલં ‘સ્થૂલિભદ્રા’યા, જૈનધર્મો’સ્તુ મંગલમ્ ॥”

૪ ગૌતમસ્વામીને લગતી હકીકત શ્રાજિનપ્રભસૂરિકૃત ગૌતમ-સ્તોત્રમાંથી તેમજ આવશ્યક, વિશેષાવશ્યક, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવતી ઇત્યાદિ આગમોમાંથી પણ મળી શકે છે.

યસ્યાભિધાનં મુનયોઽપિ સર્વે
 ગૃહ્ણન્તિ મિક્ષાઞ્ચમણસ્ય કાલે ।
 મિષ્ટાન્ન-પાના-ઽમ્બરપૂર્ણકામાઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૪ ॥—ઉપ૦
 અષ્ટાપદાદ્રૌ ગગને સ્વશક્ત્યા
 યયૌ જિનાનાં પદવન્દનાય ।
 નિશમ્ય તીર્થાતિશયં સુરેભ્યઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૫ ॥—ઉપ૦
 ત્રિપશ્ચસદ્ભૂત્યાશતતાપસાનાં
 તપઃકૃશાનામપુનર્ભવાય ।
 અક્ષીણલબ્ધ્યા પરમાન્નદાતા
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૬ ॥—ઉપ૦
 સદક્ષિણં ભોજનમેવ દેયં
 સાધર્મિકં(કે) સદ્ભૂસપર્યયેવ ।
 કૈવલ્યવસ્ત્રં પ્રદદૌ મુનીનાં
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૭ ॥—ઉપ૦
 શિવં ગતે ભર્તરિ વીરનાથે
 યુગપ્રધાનત્વમિહૈવ મત્વા ।
 પટ્ટાભિષેકો વિદધે સુરેન્દ્રૈઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૮ ॥—ઉપ૦
 શ્રીગૌતમસ્યાષ્ટકમાદરેણ
 પ્રબોધકાલે મુનિપુન્જવા યે ।
 પઠન્તિ તે સૂરિપદં ચ દેવા—
 નન્દં લભન્તે નિતરાં ક્રમેણ ॥ ૯ ॥—ઉપ૦

અર્થાત્—“વસુભૂતિના નન્દન, (તેની પત્ની) પૃથ્વીના સુત, અને ગૌતમ ગોત્રને વિષે

૧ ‘પૃથ્વીના સુત’નો બીજો અર્થ ‘મંગલ’ થાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં લઇને તો શ્રીદેવવિમલગણિએ હીરણ્યકાશ્યમાં અતુલ સર્ગમાં સાતમા અને આઠમા પદો દ્વારા નીચે મુજબ ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે:—

“વસુભૂતિસૂત-
 સ્તેષાં ગણીનામિહ ગૌતમાહઃ ।

યો વક્રભાવં ન વમાર પૃથ્વી-

સુતોઽપિ નો વિષ્ણુપદાવલમ્બી ॥”—ઉપખતિ

અર્થાત્ જ્યેષ્ઠ પૃથ્વી-સુત હોઇ કરીને પણ વક્રતા ધારણ કરી નહિ તેમજ નારાયણના ચરણનો આશ્રય લીધો નહિ, તે ગૌતમ નામના વસુભૂતિના પુત્ર તે ગણધરોમાં મુખ્ય બન્યા (મંગલ એ પૃથ્વી-સુત છે અને એ ગ્રહની વક્રતા સુપ્રસિદ્ધ છે તેમજ તે ગ્રહ હોવાથી આકાશનો આશ્રય લે છે એ દેખીતી વાત છે).

રત્નસમાન એવા જ શ્રીધન્દ્રભૂતિની દેવેન્દ્રા, દાનવેન્દ્રો અને નરેન્દ્રો સ્તુતિ કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત અર્પો.”—૧

“શ્રીવર્દ્ધમાન (જિનેશ્વર)ની પાસેથી (ઉત્પાદ, વ્યય અને ધૌવ્યરૂપી) ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને જણે મુહૂર્તમાત્રમાં (બાર) અંગો તેમજ ચૌદ પૂર્વો રચ્યાં, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પણ કરે. ”—૨

“મોક્ષના સુખને માટે શ્રીવીર ભગવાને જ ગૌતમસ્વામી (ના નામવાળો) મંત્ર કહ્યો હતો અને જ મંત્રનું ધ્યાન સમગ્ર સૂરીશ્વરો કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત સમર્પો.”—૩

“સર્વે મુનિઓ પણ ભિક્ષા-શ્રમણના સમયે જનું નામ લે છે અને તેમ કરી મિષ્ટ અન્ન, પાન અને વસ્ત્રથી પૂર્ણ ધર્યાવાળા થાય છે, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પો.”—૪

“સુરો પાસેથી (અષ્ટાપદ) તીર્થનો અતિશય શ્રવણ કરીને જ ગગનમાં ચાલવાની પોતાની શક્તિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર (ચૌવીસ) જિનેન્દ્રોનાં ચરણના વન્દનાર્થે ગયા, તે ગૌતમ (મુનીશ્વર) મને મનોવાંછિત આપો.”—૫

“તપશ્ચર્યા કરવા વડે કૃશ બનેલા એવા પંદરસેં (૧૫૦૦) તાપસોને મુક્તિને માટે જ-ઓ અક્ષીણ લબ્ધિ વડે તેમના પરમાત્મ (ક્ષીર)ના દાતા બન્યા, તે ગૌતમ (ગણધર) મને અભીષ્ટ સમર્પો.”—૬

“સાધર્મિકોને દક્ષિણાની સાથેજ લોગન દેવું ને સંઘની વાત્સલ્યતા પણ તેમજ થાય છે તેવી રીતે મુનિઓને જણે સર્વજ્ઞતારૂપી વસ્ત્ર પણ પરમાન્નની સાથે અર્પણ કર્યું, તે ગૌતમ (યોગીશ્વર) મારા મનોરથ પૂરા પાડો. ”—૭

“પોતાના સ્વામી વીર પ્રભુ મોક્ષે ગયા એટલે યુગ-પ્રધાનપણું શ્રીગૌતમ સ્વામીમાં છે એમ માનીને જમનો દેવેન્દ્રોએ પદાભિષેક કર્યો, તે ગૌતમ (મુનિવર) મને મનોવાંછિત અર્પો.”—૮

“જે મુનીશ્વરો જગતાની સાથેજ આદરપૂર્વક (આ) શ્રીગૌતમાષ્ટકનું પઠન કરે છે, તેઓ સૂરિ-પદને અને તદનંતર (દેવગતિના) આનન્દને પણ ખચિત પ્રાપ્ત કરે છે. (કર્તા શ્રીમાન્ દેવાનન્દ સૂરિજીએ પોતાનું નામ પણ આ અન્ત્ય પદમાં સૂચવ્યું છે.) ”—૯

* * * * *

સાથે સાથે ‘વિરોધાભાસ’ નામના અલંકારથી વિભૂષિત આના પછીનું નવમું પદ પણ જોઇ લઇએ.

“યત્પાણિપદ્મઃ સપુનર્ભવોડપિ

દત્તે નતાનામપુનર્ભવં યત્ ।

શિષ્યીકૃતા યેન મવં વિદ્યાય

શિવં શ્રયન્તે ચ તદ્વ ચિત્રમ્ ॥”

—ઉપજ્ઞતિ.

અર્થાત્ જેનું કર-કમલ પુનર્ભવ (નખ)થી યુક્ત હોઇ કરીને પણ પ્રણામ કરનારાને અપુનર્ભવ (મોક્ષ) અર્પણ કરે છે તેમજ વળી જણે શિષ્ય કરેલા જીવો ભવ (મહાદેવ)ને છોડીને શિવ (મહાદેવ)નો આશ્રય લે છે, તે અત્ર આશ્ચર્ય-જનક છે. (‘ભવ’નો અર્થ ‘સંસાર’ કરવાથી અને ‘શિવ’નો અર્થ ‘મોક્ષ’ કરવાથી વિરોધાભાસનો પરિહાર થાય છે.)

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट—

माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।

पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय

क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे जिन ! ते-तव वचो-वचनमाकर्ण्य-श्रुत्वा परस्य-अन्यदेवस्य वचो जनो नो ईप्सति-नामु-
मिच्छति । किंविशिष्टं वचः ? गोक्षीरं-दुग्धं सती चासौ सितसिता-उज्ज्वला शर्करा ताभ्यां
द्वाभ्यामधिकमृ(मि)ष्टं विशेषेण मृ(मि)ष्टं-मधुरतरम् । पुनः (किंभूतं वचः ? इष्टं-त्राञ्छितं) ।
उक्तमर्थं द्रढयति—शशिमयूखविभं-चन्द्रकिरणतुल्यं निर्मलं पीयूषकं-अमृतं विहाय-त्यक्त्वा
जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलं रसितुं-स्वादितुं क इच्छेत्-को वाञ्छेत् ? न कोऽपीत्यर्थः ।
पीयूषमेव पीयूषकं स्वार्थे कप्रत्ययः । यद्वा पीयूषतुल्यं कं-जलं अमृतजलं पीत्वा क्षारं जलं
रसितुं, रस आस्वादाने (इति धातोः) तुम्प्रत्यये इडागमे च रसितुमिति सुपाठः । अशितुमिति
पाठोऽज्ञानमूलकः, भोजनार्थाभावात् ॥ ११ ॥

अन्वयः

ते गो-क्षीर-सत्-सित-सिता-अधिक-मृ(मि)ष्टं, इष्टं वचः आकर्ण्य परस्य (वचः) इह
(जनः) नो ईप्सति; (हि) शशि-मयूख-विभं पीयूषकं [पीयूष-कं वा] विहाय जल-निधेः क्षारं जलं
रसितुं कः इच्छेत् ? ।

शब्दार्थ

गो=गाय.

क्षीर=दुग्ध, दूध.

गोक्षीर=गायतुं दूध.

सत्=उत्तम.

सित=उज्ज्वल, श्वेत.

सिता=शर्करा, साकर.

अधिक=विशेष.

मृष्ट=निर्मल.

मिष्ट=मधुर, मीठुं.

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टं=दूध अने उत्तम

तेमज्ज उज्ज्वल अेवी साकरथी वधारे निर्मल

[अथवा मधुर] अेवुं.

इष्टं (मू० इष्ट)=प्रिय.

आकर्ण्य (धा० कर्ण)=सांभषीने.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

वचः (मू० वचस्)=वचनते.

इह=आ दुनियाभां.

ईप्सति (धा० आप)=भेणववा धच्छे छे.

नो=नहि.

परस्य (मू० पर)=अन्यना.

पीयूषकं (मू० पीयूषक)=अमृत.

पीयूष=अमृत.

क=जल.

पीयूषकं=अमृतसमान जल.

शशिन्=रेणुनीकान्त, चन्द्र.

मयूख=किरण.

विभं=तुल्य.

शशिमयूखविभं=चन्द्रना किरणोनी तुल्य.

विहाय (धा० हा)=२५७ दधने, भूङ्गते.
 क्षारं (मू० क्षार)=पारा.
 जलं (मू० जल)=पाणीने.
 जल=पाणी.
 निधि=समूह.

जलनिधेः (मू० जलनिधि)=सागरतुं.
 रसितुं (धा० रस्)=स्वाद लेवाने.
 कः (मू० किम्)=काण्य.
 इच्छेत् (धा० इष्)=छ्छा करे.

श्लोकार्थ

प्रलुनी वाणीनी भधुरता—

“(हे जगन्नाथ !) गायना दूधधी तेमज उत्तम अने उज्ज्वल अेवी शर्कराथी पणु वंधारे निर्मल [अथवा भधुर] तथा प्रिय अेवुं ताइं वयन श्रवणु कर्या पाद अन्यना वयनतुं श्रवणु करवा (काष्ठ पणु भनुष्य) अत्र छ्छतो नथी. (डभके) यन्द्रनां किरणोना जेवा (निर्मल) अमृतने [अथवा अमृत समान जलने] भूङ्गते (लवणु) समुद्रना पारा जलनो स्वाद लेवाने काणु छ्छे ? ”—११

स्पष्टीकरण

पाठान्तर-वियार—

‘अर्थान्तरन्यास’थी अलंकृत अेवा आ श्लोकनी वृत्तिमां ‘जलनिधेरशितुं’ (जलनिधेः+अशितुं) अे पाठान्तरना संबंधमां पुलासो करवामां आंव्यो छे अने तेमां ‘अशितुं’ अे पाठ अशुद्ध छे अेम कहेवामां आंव्युं छे.

आ वातना समर्थनमां अे उभेरवानुं डे समयसुन्दरगणिकृत ऋषभ-भक्तामरमां, रत्नसिंहकृत नेमि-भक्तामर (याने प्राणुप्रिय काव्य)मां तेमज काव्य-मालाना सप्तम गुच्छकमां छपायल भक्तामर स्तोत्रमां पणु ‘रसितुं’ पाठ छे. परंतु अे निवेदन करवुं अस्थाने नहि गणायके भावप्रभसूरिविरचित नेमि-भक्तामरमां, श्रीर्तिविमलकृत शान्ति-भक्तामरमां तेमज धर्मसिंहसूरि रचित सरस्वती-भक्तामरमां पणु ‘अशितुं’ अेवो पाठ छे. वणी ‘सुवा-शिनो देवाः;’ ‘वाताशिनो नागाः’ अेवां वाक्यो पणु जेवामां आवे छे. वास्ते आ वात वियारणीय छे.

* * * * *

भगवतो रूपाधिक्यमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा

निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।

पूष्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

हे जिन ! सुरेन्द्रा-देवेन्द्रा अणुभिः-परमाणुभिः एकमङ्गुष्ठं निर्माय-नूतनं निष्पाद्य चेदयदि तव पदस्य-चरणस्य पुरः-अग्रे धरेयुः-तव चरणस्याङ्गुष्ठेन तुल्यताकरणाय स्थापयेयुः । किंविशिष्टैर-

ણુભિઃ? 'મણિજૈઃ' મણયઃ-ચન્દ્રકાન્તાદિરત્નાનિ તેષુ જાતા મણિજાસ્તૈર્મણિજૈઃ-રત્નોઙ્ગૂતઃ પરમાણુભિ-
રિત્યર્થઃ । હેઈશ ! સોઙ્ગુષ્ઠો વૈ ઇતિ નિશ્ચિતં પૂષ્ણઃ-સૂર્યસ્યાગ્રે ઉલ્મુકમિવ-અલાતમિવ દૃશ્યતે । યદ્-
યસ્માત્ કારણાદ હીતિ નિશ્ચિતં તે-તવ સમાનમપરં રૂપં નાસ્તિ, ત્વતુલ્યરૂપોઽન્યો નાસ્તીત્યર્થઃ ॥૧૨॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! ચેદ્ સુર-ઇન્દ્રાઃ મણિ-જૈઃ અણુભિઃ એકં અઙ્ગુષ્ઠં નિર્માય તવ પદસ્ય પુરઃ ધરેયુઃ,
(તાર્હિં) સઃ પૂષ્ણઃ અગ્રે ઉલ્મુકં ઇવ વૈ દૃશ્યતે; યદ્ તે સમાનં અપરં રૂપં ન હિ અસ્તિ ।

શબ્દાર્થ

અઙ્ગુષ્ઠં (મૂ० અઙ્ગુષ્ઠ) = અંગુઠો.
એકં (મૂ० એક) = એક.
અણુભિઃ (મૂ० અણુ) = પરમાણુઓ વડે.
મણિ = રત્ન.
મણિજૈઃ = રત્નોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ.
સુર = દેવ.
સુરેન્દ્રાઃ = સુરપતિઓ.
નિર્માય (ધા० મા) = બનાવીને.
ચેદ્ = જો.
તવ (મૂ० યુષ્મદ્) = તારા.
પદસ્ય (મૂ० પદ) = ચરણની.
પુરસ = આગળ.
ધરેયુઃ (ધા० ધૃ) = ધરે.
પૂષ્ણઃ (મૂ० પૂષ્ણ) = સૂર્યની.

અગ્રે (મૂ० અગ્ર) = અગ્રે.
ઉલ્મુકં (મૂ० ઉલ્મુક) = અંગારો.
ઇવ = જેમ.
ઈશ ! (મૂ० ઈશ) = હું પરમેશ્વર !
સઃ (મૂ० તદ્) = તે.
દૃશ્યતે (ધા० દૃશ) = દેખાય (છે).
વૈ = તક્કી.
યદ્ = જેથી કરીને.
તે (મૂ० યુષ્મદ્) = તારા.
સમાન (મૂ० સમાન) = તુલ્ય.
અપરં (મૂ० અપર) = અન્ય.
ન = નહિ.
હિ = નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
રૂપં (મૂ० રૂપ) = રૂપ, સ્વરૂપ.
અસ્તિ (ધા० અસ્) = છે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અનુપમ રૂપ—

“ હે પરમેશ્વર ! (ચન્દ્રકાન્તાદિક) રત્નોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમાણુઓ વડે (કદાચ)
એક અંગુઠો (નવીન) બનાવીને જો દેવેન્દ્રો તારા ચરણના અંગુઠાની આગળ ધરે, તો તે નક્કી
સૂર્યની સામે અંગારા જેવો દેખાય છે; જેથી કરીને (ખાતરી થાય છે કે) નક્કી તારા સમાન અન્ય
રૂપ આ જગત્માં નથી. ” — ૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકના સાર સંબંધી વિચાર—

આ શ્લોકમાં જે એમ કહ્યું છે કે દેવો વિવિધ રત્નોના પરમાણુઓ વડે એક અંગુઠો
બનાવે, તો તે પણ પ્રભુના અંગુઠા આગળ કશી ગણતરીમાં આવી શકે તેમ નથી, તે વાતની
આવશ્યક-નિર્યુક્તિની પદ્ધતિ ગાથા પણ સાક્ષી પૂરે છે; કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“सर्वसुरा जइ रूपं, अंगुष्ठप्रमाणं विउव्वेज्जा ॥
जिणपायंगुष्ठं पइ, ण सोहए तं जहिं गालो ॥”

परंतु ये ध्यानमां राभुं ङे समवसरणुमां तो प्रभुना प्रभावथी प्रभुना समान तेभनी त्रणु भूतिंओ
अनाववामां देवताओ समथ थाय छे.

* * * * *
भगवद्दर्शने मिथ्यात्वं नोद्घटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं

मिथ्यात्विनां मतमहो न तु दर्शने ते ।

काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र ।

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

टीका

हे जिन ! मिथ्यात्विनां मतं तमसि-अज्ञाने उज्जाघटीति-अतिशयेन उद्घटति-प्रकटीभ-
वतितराम् । किंभूतं मतं ? प्रचुरो-बहुलः प्रचारो-विस्तारो यस्य तत् प्रचुरप्रचारम् । अहो इत्या-
श्चर्ये । तन्मिथ्यात्विनां मतं ते-तव दर्शने न तु उज्जाघटीति, दर्शने-सम्यक्त्वे भगवतोऽवलोकने
वा मिथ्यात्वस्य विलयात् । हीति निश्चितम् । अत्र चित्रं न किञ्चित्, तत्राश्चर्यं नेत्यर्थः । यद्-यस्मा-
द्धेतोः काकारिचक्षुर्वासरे पाण्डुपलाशकल्पं भवति, काकानां-काकपक्षिणामरिः-शत्रुर्घ्नकस्तस्य चक्षुः-
नेत्रं दिवसे पाण्डु-पाण्डुरवर्णं यत् पलाशपत्रं तेन कल्पं-तुल्यमिव भवतीत्यर्थः । वासरे घ्नकचक्षुषो निस्ते-
जस्त्वात्, तमसि प्रचुरप्रचारत्वात् ॥ १३ ॥

अन्वयः ।

(हे जिन !) अहो ! मिथ्यात्विनां प्रचुर-प्रचारं मतं तमसि उज्जाघटीति, न तु ते दर्शने; वा न
हि अत्र चित्रं यद् वासरे काक-अरि-चक्षुः पाण्डु-पलाश-कल्पं इव भवति ।

शब्दार्थ

उज्जाघटीति (घा० घट्)=अतिशय प्रकट थाय छे.
तमसि (मू० तमस्)=अज्ञानने विषे.
प्रचुर=अत्यंत.
प्रचार=विस्तार.
प्रचुरप्रचारं=अत्यंत छे विस्तार जेनां ओवा,
मिथ्यात्विनां (मू० मिथ्यात्विन्)=मिथ्यात्वोत्पत्तिं.
मतं (मू० मत)=दर्शन.

अहो=आश्चर्यवाचक अन्वय.

न=नहि.

तु=परंतु.

दर्शने (मू० दर्शन)=(१) सम्यक्त्वने विषे;(२) अय-
लोकने विषे;(३) मतने विषे.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

काक=काशे.

१ संस्कृत छाया—

सर्वसुरा यदि रूपं, अङ्गुष्ठप्रमाणं विकुर्वीरन् ।

जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति, न शोभते तद् यथाऽङ्गारः ॥

અરિ=દુશ્મન, શત્રુ.
 કાકારિ=કાગડાનો શત્રુ, ધુવડ.
 ચક્ષુસ=નેત્ર.
 કાકારિચક્ષુઃ=ધુવડનું નેત્ર.
 ઈવ=જેમ.
 વા=અથવા.
 હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
 ચિત્રં (ચિત્ર)=આશ્ચર્યજનક.

અત્ર=અહીં.
 યદ્=જે માટે.
 વાસરે (મૂં વાસર)=દિવસે.
 ભવતિ (ધાં મૂં)=થાય છે.
 પાણ્ડુ=પીળા.
 પલાશ=ખાખરાનું પાંદડું.
 કલ્પ=સમાન, તુલ્ય.
 પાણ્ડુપલાશકલ્પં=પીળા ખાખરાના પાંદડા સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ—

“ હે જિનેશ્વર ! અહો ! અત્યન્ત પ્રચાર છે જનો એવું મિથ્યાત્વીઓનું દર્શન અજ્ઞાનને વિષે અતિશય પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તારા દર્શનને વિષે તેમ થતું નથી (એ આશ્ચર્ય છે). અથવા ખરેખર એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે (એ સ્વાભાવિક છે કે) ધુવડ (પક્ષી)ની આંખ દિવસના (ધોળા અને) પીળા એવા ખાખરાના પાંદડા જેવી (અર્થાત્ નિસ્તેજ) થાય છે, (જ્યારે રાતે અંધારામાં તો તે લીલા લહેર ઉડાવે છે). ”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જમ અંધારામાંજ બધી ‘પોલ’ ચાલે અને અજ્ઞવાળામાં તો તે ઉઘાડીજ પડી જાય, તેમ મિથ્યાત્વીઓનું શાસન અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતા જનો-નેજ રૂચિકર થઈ શકે અને તેનું જેર પણ ત્યાંજ ચાલે, પરંતુ વિવેક-નેત્રવાળા પાસે તો તેની કીમત તરતજ અંકાઈ જાય.

વિશેષમાં સસ્ય માર્ગે ચાલનારા જનોની સંખ્યા પણ ઉન્માર્ગે જનારા કરતાં ઓછી હોય, તો તે ખનવા જોગ છે. આ વાત તો મહાવીર સ્વામીના અને ગોશાળાના શ્રાવકોની સંખ્યા ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે, કેમકે જ્યારે મહાવીર સ્વામીના ૧૫૬૦૦૦૦ શ્રાવક (અને તેથી ખમણી શ્રાવિકાઓ ભક્ત હતા), ત્યારે ગોશાળાના ૧૧૦૦૦૦૦ (?) શ્રાવકો ભક્ત હતા. આ ઉપરથી ‘પ્રચુરપ્રચાર’ એવું જે વિશેષણ મિથ્યાત્વીઓના મતને લાગૂ પાડ્યું છે, તે વાસ્તવિક છે, એમ જોઈ શકાય છે.

શ્લોકની વિચિત્રતા—

આ શ્લોકમાં મહો, ન, તુ, ઈવ, વા, હિ, અત્ર અને યદ્ એમ અવ્યયોનું વહાણુ ફાટ્યું છે અને તેમ છતાં પાદપૂર્તિમાટે એક પણ અવ્યયનો ઉપયોગ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય છે.

* * * * *

कषायभङ्गे भगवतो बलवच्चमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा
भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।
सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं
कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! कषायवर्गाः कषति-दहति प्राणिनां (तं) जीवानामिति कषः
—संसारस्तस्यायो—लाभो येभ्यस्ते कषायाः—क्रोधादयस्तेषां वर्गाः, “वर्गस्तु सदृशां स्कन्धः” (का० ६,
श्लो० ४९) इति हैमः । यद्वा तद्गणो वर्गः अनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयेन चतुर्गुणिताः कषाय-
वर्गाः वन्या द्विपा इव सर्वजन्तून् नूतनतरूनिव भञ्जन्ति । कदा ? सदैव-सर्वस्मिन् काले । हीति
निश्चितम् । भवन्तं विना—त्वां विना तान् यथेष्टं सञ्चरतो द्विपान् को निवारयति ? । किंविशिष्टं
भवन्तं ? ‘सिंहातिरेकतरसं’ सिंहादतिरेकं—अधिकं तरः—पराक्रमो यस्य स तं सिंहातिरेकतर-
सम् ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे परम-आत्मन् !) कषाय-वर्गाः वन्याः द्विपाः इव सर्वजन्तून् नूतन-तरून् इव सदैव भञ्जन्ति;
सिंह-अतिरेक-तरसं भवन्तं (हि) विना तान् यथेष्टं सञ्चरतः (कषाय-द्विपान्) कः निवारयति ? ।

शुद्धार्थ

वन्याः (मू० वन्य)=जंगली, वनभां वसनाशा.

द्विपाः (मू० द्विप)=दुन्दरे, डाथीओ.

इव=जेम.

सदैव=सर्वदा.

कषाय=क्रोधादिक कषाय.

वर्ग=(१) समूह; (२) (गणित प्रसिद्ध) वर्ग.

कषायवर्गाः=कषायोना वर्गा.

भञ्जन्ति (धा० भञ्ज)=भांगे छे, नाश करे छे.

नूतन=नवीन.

तरू=वृक्ष, आड.

नूतनतरून्=नवीन वृक्षोने.

सर्व=सभरत.

जन्तु=प्राणी.

सर्वजन्तून्=सभरत प्राणीओने.

सिंह=सिंह.

अतिरेक=अधिक.

तरसू=पराक्रम.

सिंहातिरेकतरसं=सिंहथी अधिक छे पराक्रम जेनुं
येया.

हि=निश्चयवाचक अव्यय.

विना=वगर.

भवन्तं (मू० भवत्)=आप.

कः (मू० किम्)=कषु.

तान् (मू० तद्)=तेभने.

निवारयति (धा० वार्)=अटकवे.

सञ्चरतः (मू० सञ्चरत्)=वर्तनाशने.

यथेष्टं=भरथ मुज्ज.

શ્લોકાર્થ

કષાયનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ—

“(હે પરમાત્મા !) જન્મ જંગલી હાથીઓ નવીન વૃક્ષોને લાંગી નાંખે છે, તેમ કષાયના વર્ગો સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. (આ પ્રમાણે) મરજીમુજબ વર્તનારા તે (કષાયરૂપી કુંજરોને) ખરેખર સિંહ કરતાં પણ અધિક પરાક્રમ છે જેનું એવા આપ સિવાય (અન્ય) કોણ અટકાવે ? ”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના—

જિનેશ્વર સિંહ કરતાં ચઢિયાતા છે, કેમકે કંદર્પરૂપી કુંજરનો તેમણે સર્વથા પરાજય કર્યો છે, જ્યારે સિંહ તો કોઈક વાર પણ તેને વશ ખની જાય છે, કેમકે શું સિંહ વર્ષમાં એક વાર પણ વિષય-સેવન કરતો નથી કે ? કશું પણ છે કે—

“ સિંહો બલી દ્વિરદશૂકરમાંસમ્ભોજી, સંવત્સરેણ રતિમેતિ કિલૈકવારમ્ ”

કષાય-મીમાંસા

‘ કષાય ’ શબ્દ ‘ કષ ’ અને ‘ આય ’ એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. તેમાં ‘ કષ ’ એટલે ‘ સંસાર ’ અને ‘ આય ’ એટલે ‘ લાભ ’ તેમાં ‘ કષ ’ નો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે “ કષતિ-દહતિ પ્રાણિનઃ ઇતિ કષઃ ” અર્થાત્ જ પ્રાણીઓને સંતપ્ત કરે છે, તે ‘ કષ ’ છે. સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફેરવનાર ‘ કષાય ’ છે. આ કષાયના ક્રોધ (ગુસ્સો), માન (ગર્વ), માયા (કપટ) અને લોભ એમ ચાર મુખ્ય ભેદો છે. આ દરેકના એક એકથી મન્દ અને એથી કરીને તો ઓછા હાનિકારક એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજવલન એમ ચાર ચાર ભેદો છે.

ક્રોધ—

ક્રોધને એક ક્ષણ વાર પણ આશ્રય આપવો એ સર્પને દૂધનું પાન કરાવ્યા બરાબર છે. તેણે પોતાના આશ્રયદાતાનો વિનાશ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું હોય એમ લાગે છે. ટુંકમાં આત્માની અવનતિ કરવામાંજ તેનું શૂરાતન સમાયેલું છે. આ સંબંધમાં શ્રીવિભક્તસૂરિએ ઠીકજ કહ્યું છે કે—

“ આત્માનં પરિતાપયત્યનુકલં જન્માન્તરેષ્વપ્યલં

ઘત્તે વૈરપરમ્પરાં પરિજનસ્યોદ્વેગમાપાદયેત્ ।

ઘત્તે સદ્ગતિમાર્ગરોધનવિઘ્નો ગન્ધદ્વિપત્ત્વં તતઃ

ક્રોધસ્યેત્યમરે ! રિપોઃ ક્ષણમપિ સ્થાતું કથં દીયતે ? ॥ ”

—સંવેગ-દુઃખ-કન્દલી, શ્લોક ૫

૧ સરખાવો—

“ ક્રોધો હિ શત્રુઃ પ્રથમો નરાણાં
દેહસ્થિતો દેહવિનાશનાય ।
યથા સ્થિતઃ કાષ્ટગતો હિ વહ્નિઃ
સ એવ વહ્નિર્દેહતે શરીરમ્ ॥ ”

अर्थात्—अरे ! क्रोध आत्माने प्रतिक्षण परिताप करे छे, जन्मान्तरमां पणु अत्यंत वेरनी परं-परानुं पोषणु करे छे, परिजनने (स्वजनने) शोकातुर करे छे अने सद्गतिना भार्गवो निरोध करवामां गन्ध-हुस्तीनी गरज सारे छे; वास्ते आ क्रोधरूपी वैरीने अेक क्षणु वार पणु स्थान डेम अपाय ?

क्रोधना संबंधमां श्रीभेइविजयविरचित यतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुति (पृ० २२)मां तथा स्तुति-यतुर्विंशतिका (पृ० १५१)मां विशेषतः विचार करेलेो होवाथी आ संबंधमां तो आटहुं निवेदन करवुं अस समअय छे.

मान—

मानना संबंधमां पणु स्तुति-यतुर्विंशतिका (पृ० ५२-५४)मां उदलेष करेलेो होवाथी अहिंआ तेना स्वरूप उपर प्रकाश पाडनारेो इक्त अेकज श्लोक विचारी लधअे.

“ध्राम्यत्यूर्ध्वमुखः क्षमो नमयितुं पूजयेऽपि नो कन्धरा-
मन्तःक्षिप्तकुशीलतावशतनुः प्राणी यदध्यासितः ।
तं मानं विपदां निधानमयशोराशोर्निदानं सदा
मुक्त्वा मार्दवमादरेण महता चेतः । समभ्यस्यताम् ॥”

—संवेग०, श्लो० ७.

अर्थात्—हे मन ! अ्यारे मानना सेवनथी प्राणी-देही अन्तःकरणमां पोसी दीधेदी दोअंडनी सणीथी [अथवा दुष्ट आचरणथी] जकडाध अय छे अने अेथी करीने जंयुं मुअ राणीने यालतो ते भाणुस पूजनीय प्रति पणु पोतानी गरदन नभाववाने समर्थ थतो नथी, तो पछी आपत्तिअोना लंडाररूप अने अपकीर्तिना समूहना करणरूप अेवा मानतो त्याग करीने मोटा आदरपूर्वक तारे अहुता (नरभाश) भेणववा प्रयास करवो अेधअे.

माया—

माया कहेो के कपट कहेो के दृगो कहेो अे अंधुं अेकज छे. दंस, कुटिलता, प्रपंच, विश्वासघात अने ठगाध अे अेना पयथिा छे. असत्य वचन भोलावनारी, अध्यात्म सुअने अंटाव-नारी, आचार-विचारने जलांजलि अपावनारी अने सक्तियाने आअ्छादित करनारी अेवी आ मायाने श्रीमान् हेमचन्द्रसूरि तरक्षी नीये मुजअनुं प्रमाण-पत्र भणेहुं छे.

“ असृजतस्य जननी, परशुः शीलशाखिनः ।
जन्मभूमिरविद्यानां, माया दुर्गतिकारणम् ॥”

—योगशास्त्र, प्र० ४, श्लो० १५.

अर्थात्—माया अे अृषावाह (असत्य)नी माता छे, शीलरूपी वृक्षने (कापनारी) कुडाडी छे, अविद्यानी जन्म-भूमि छे अने कुगतितुं कारण छे.

१ सरभावे—

“ दम्भो मुफिलतावहि-दम्भो राहुः क्रियाविधौ ।
दौर्भाग्यकारणं दम्भो, दम्भोऽप्यात्मसुखार्गलः ॥ ”

માયાવી પુરૂષ અન્યને છેતરી શકે એમાં નવાઇ જવું નથી, પરંતુ ‘ખાડો ખોદે તે પડે’ એ કહેવત મુજબ માયાવી પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે. આ વાતની નીચેના શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ કૌટિલ્યપટવઃ પાપા, માયયા વકવૃત્તયઃ ।
ભુવનં વચ્ચયમાના, વચ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥ ”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૬.

અર્થાત્—કુટિલતામાં કુશળ અને માયા વડે બકવૃત્તિને ધારણ કરનારા એવા પાપીઓ જગતને ઠગતાં પોતેજ ઠગાય છે.

માયારૂપી મહારાક્ષસીના પંજમાં અનેક જનો સપડાઇ જાય છે. જુગારીઓ તેમજ વેશ્યાઓ પ્રપંચ-જાળ પાથરવામાં કચ્ચાસ ન રાખે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ કેટલાક વ્યાપારીઓ અને રાજાઓ પણ કુટિલતાનો ઉપયોગ કરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. અરે આ તો ગૃહસ્થીની વાત કરી, પરંતુ કેટલાક સંન્યાસીઓ અને નામધારી જોગીઓ પણ માયાદેવીના ભક્ત બને છે. આથી કરીને તો કહેવામાં આવે છે કે—

“ મુખ્યમેં રામ, બગલમેં છુરી,
ભગત ભયે પણ દાનત યુરી. ”

પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે ‘દુગો ડોઇનો સગો નથી’. તેનો અટપ સહવાસ પણ અનર્થનું કારણ થઇ પડે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ દમ્ભલેશોડપિ મલ્હવાદેઃ, સ્ત્રીત્વાનર્થનિબન્ધનમ્ ।
અતસ્તત્પરિહારાય, યતિત્વ્યં મહાત્મના ॥ ”

અર્થાત્—મહિલનાથ જવા તીર્થકરાદિક મહાત્માઓને પણ (પૂર્વ જન્મમાં તપસ્યા માટે કરેલો) દંભનો અંશ પણ સ્ત્રી-વેદરૂપ અનર્થનું કારણ થઇ પડ્યો, તો તેથી કરીને મહાત્માએ તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (એટલે કે માયારૂપી મહારાક્ષસીના ક્રંદમાં કસાયેલાને મુક્ત કરનારી એવી સરલતારૂપી સૌભાગ્યદેવીની સેવા સ્વીકારવી જોઈએ).

લોભ—

આ ત્રિભુવનમાં ડોઇનું પણ એકછત્ર સામ્રાજ્ય હોય, તો તે લોભ રાજધિરાજનું છે, કેમકે તેનું બળ તો એકેન્દ્રિયના ઉપર પણ ચાલે છે. એના સમર્થનમાં કહેવાનું કે—

“ અહો લોભસ્ય સામ્રાજ્ય-મેકચ્છત્રં મહીતલે ।
તરવોડપિ નિર્ધિ પ્રાપ્ય, પાદૈઃ પ્રચ્છાદયન્તિ યત્ ॥ ”

અર્થાત્—અહો ! ભૂમંડળમાં લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્ય છે, કેમકે નિધાનને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ વૃક્ષો પણ તેને પોતાનાં મૂળો વડે ઢાંકી રાખે છે.

૧ રાજધિરાજ કહેવાનું કારણ એ છે કે લોભનું રાજ્ય ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વિશાળ છે અને તેનું ક્ષેત્ર ફક્ત મર્ત્ય-લોકજ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ અને પાતાલમાં પણ તેની વિજય-પતાકા ફરફરી રહે છે.

અરે, દ્રવ્યના લોભથી પ્રાણીઓ પોતાનાં પૂર્વ નિધાનોનાં સ્થાનોમાં સર્પ, ગરોળી, ઉંદર ઇત્યાદિ અધમ પંચેન્દ્રિય જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.^૧ વળી આ લોભરૂપી સેતાન તો ભૂત, પિશાચ ઇત્યાદિ દેવોને પણ સતાવે છે, ક્રમકે તેઓ લોભને વશ થઇ નિધાન-ભૂમિ ઉપર ક્રૂર કરે છે.^૨ વળી ઉચ્ચ જાતિના દેવોની પણ લોભ દુર્દશા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ भूषणोद्यानवाप्यादौ, मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।
च्युत्वा तत्रैव जायन्ते, पृथ्वीकायादियोनिषु ॥ ”

અર્થાત્—ધરણી, ખાગ, વાવ ઇત્યાદિમાં મોહમુગ્ધ અનેલા દેવો પણ અચીને^૧ તેજ પૃથ્વીકાયાદિક યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

લોભના પરાક્રમના સંબંધમાં જટલું કથન કરવામાં આવે તેટલું થોડું છે, ક્રમકે કહ્યું પણ છે કે—

“ सब अवगुणको गुण लोभ भयो
तव और अवगुण भयो न भयो ”

અર્થાત્ જ્યારે સૈમસ્ત અવગુણોના ગુણરૂપ લોભ પ્રાપ્ત થયો, તો પછી બીજા અવગુણો હોય કે ન હોય તે સરખુંજ છે.

હવે આપણે પ્રથમ તો તેના પંજમાં સપડાયેલા સાધારણ મનુષ્ય સંબંધી વિચાર કરી લઈએ. આ સંબંધમાં શ્રીસોમમ્ભસૂરિએ કહ્યું છે કે—

“ यद् दुर्गामटवीमटन्ति विकटं कामन्ति देशान्तरं
गाहन्ते गहनं समुद्रमतनुक्लेशां कृषिं कुर्वते ।
सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचरं
सर्पन्ति प्रधनं धनान्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम् ॥ ”

—સિન્દૂર-પ્રકર, શ્લો. ૫૭.

અર્થાત્—ધન મેળવવામાં આંધળા અનેલા એવા મનુષ્યો દુર્ગમ્ય અરણ્યમાં રખડે છે, વિકટ દેશાન્તરમાં ભટકે છે, ઊંડા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, અત્યન્ત ક્લેશકારી ખેતી કરે છે, (મમ્ભણ

૧ સરખાવો—

“ भुजङ्गगृहगोधाः स्यु-मुँख्याः पञ्चेन्द्रिया अपि ।
धनलोभेन जायन्ते, निधानं स्थूलभूमिषु ॥ ”

૨ સરખાવો—

“ पिशाचमुद्गलप्रेत-भूतयक्षादयो धनम् ।
स्वकीयं परकीयं वा-ऽप्यधितिष्ठन्ति लोभतः ॥ ”

૩ દેવોના મરણને ‘ અચન ’ કહેવામાં આવે છે.

૪ ‘ પૃથ્વીકાયાદિક’થી અત્ર પૃથ્વીકામ, જલ-કામ અતે વનરૂપિ-કામ સમજવા.

૫ સરખાવો—

“ हिंसेव सर्वपापानां, मिथ्यात्वमिव कर्मणाम् ।
राजयक्ष्मेव रोगाणां, लोभः सर्वागसां गुरुः ॥ ”

શેઠ જવા) કૃપણુ સ્વામીની પણુ સેવા કરે છે અને હાથીઓના સમુદાયના સંઘર્ષે કરીને અગમ્ય (જમાં દુઃખેથી પ્રવેશ થઇ શકે એવા) યુદ્ધમાં પણુ જાય છે, એ બધા લોભનો પ્રતાપ છે.

આ તો આપણે સામાન્ય ગૃહસ્થને લગતી હકીકત વિચારી. પરંતુ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલા અને 'ઉપ-શાન્ત મોહ' નામના અગ્યારમા ગુણસ્થાન સુધી જઇ પહોંચેલા મુનિવરોનું પણુ અધઃપતન કરાવવાનું લોભ સિવાય અન્ય કોઇ કષાય બીડું ગ્રહણી શકે તેમ નથી.

મુનિવરોની પણુ આવી દશા થાય તેમાં આશ્ચર્ય જવું છે તેની સાથે એ પણુ વિચારવા જવી વાત છે કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના પુત્રો ભરત અને બાહુબલિ કે જ્યો તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા હતા, તેઓ વચ્ચે પણુ રાજ્ય બાબત (તેમના પિતાશ્રી આ પૃથ્વીને પાવન કરતા હતા તેવા સમયમાં) પણુ દાગળુ યુદ્ધ સળગી બિઠ્યું. (આવી પરિસ્થિતિમાં અદ્ય સત્ત્વવાળા રાજાઓ આમાદિકની સીમાના લોભથી આપસઆપસમાં લડી મરે તેમાં તો કહેવુંજ શું ?)

જ્યારે આ પ્રમાણે લોભ ત્રૈલોક્યના ઉપર કાળો કેર વર્તાવવામાં કુશળ છે અને સર્વ સદ્-ગુણોનો સંહાર કરવામાં એકા છે, તો પછી શાસ્ત્રકાર તેના સંબંધમાં—

“કોહો પીઈ પળાસેઈ, માળો વિળયનાસળો

માયા મિત્તાળિ નાસેઈ, લોહો સઙ્ગવિળાસળો ॥ ”

—દશવૈકલિક, અ૦ ૮, સૂ૦ ૩૮

અર્થાત્ ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો ભંગ કરે છે, માયા મિત્રતાનો ધ્વંસ કરે છે, જ્યારે લોભ તો સર્વ (ગુણો)નો સંહાર કરે છે—

—એવો અભિપ્રાય રજુ કરે, તો તેમાં જરાએ ખોટું નથી.

આ પ્રકરણુ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોભરૂપી સમુદ્રને વશ કરવામાં સંતોષ એ સેતુરૂપ છે એમ નિવેદન કરનારા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે રચેલા—

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં આત્મ-વિકાસનાં ૧૪ સ્થાનો બતાવ્યાં છે. આ સ્થાનોને 'ગુણસ્થાન' કહેવામાં આવે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુએ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત 'ગુણસ્થાન-કમારોહ' અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત 'યોગદષ્ટિ-સમુચ્ચય' જોવા.

૨ સંસ્કૃત છાયા—

ક્રોધઃ પ્રીતિં પ્રળાશયતિ, માનો વિનયનાશકઃ ।

માયા મિત્રાણિ નાશયતિ, લોભઃ સર્વવિનાશકઃ ॥

૩ આમ કહેવું બરાબર છે, કેમકે લોભનો કંઇ થોભ નથી. આ સંબંધમાં કપિલ કેવલીનું દષ્ટાન્ત વિચારવા જેવું છે. કહ્યું પણુ છે કે—

“ જહા લાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવઙ્ગદ્દ ।

દોમાસાકળયકજ્જં, કોડીએવિ ન નિવટ્ટિયં ॥ ”

[યથા લાભસ્તથા લોભો, લાભાત્ લોભઃ પ્રવર્ધતે ।

દ્વિમાષકનકકાર્યં, કોઠ્ઠ્યાઽપિ ન નિવર્તિતમ્ ॥]

અર્થાત્ જેમ લાભ તેમ લોભ; લાભથી લોભ વધે છે. જે માસા (તોલા) કાંચનનું કાર્ય કરોડ માસાથી પણુ સર્થું નહિ.

“ लोमसागरमुद्बेल—मतिवेलं महामतिः ।
सन्तोषसेतुबन्धेन, प्रसरन्तं निवारयेत् ॥ ”

—योगशास्त्र, प्र० ४, श्लो० २२

—श्लोकना दर्शन करी लधये.

उपर्युक्त कषाय-भीमांसाना विवेचनभांथी सार ये नीकणे छे के कोधादिक कषायो उपर विनय भेणववा फनतो प्रयास करवो लोधये. केभडे कथुं पणु छे के—

“ सकषायो नरः सत्सु, गुणवानपि नाथ्यते ।
यतो न विषसंपृक्तं, परमान्नमपीष्यते ॥ ”

अर्थात्—कोधक मनुष्य गुणवान् होय परंतु जे ते कषायथी युक्त होय, तो सञ्जनोमां ते छट नथी; केभडे जे परमान्न पणु (अल्प) विषथी पणु मिश्रित होय, तो शुं ते छट्ठवा थोष्य गलाय !

* * * * *

उपसर्गसहने भवगतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट्सङ्गमेन महतामुपसर्गकाणां

या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।

चित्तं चचाल न तथा तव झञ्झया तु

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

हे जिन ! द्विट्सङ्गमेन द्रेष्टीति द्विट् अभव्यत्वान्नित्यद्वेषी यः सङ्गभो देवस्तेन या महता-
मुपसर्गकाणां विंशतिः ससृजे-चक्रे । कियत् कालं ? एकनक्तं-एकरात्रिं यावत् । तयोपसर्गविंशत्या
तव चित्तं न चचाल-नो चलति स्म । दृष्टान्तमाह—झञ्झया तु-वृष्टियुक्तमहावातेन मन्दराद्रिशि-
खरं किं कदाचित् चलितं ? न चलितमित्यर्थः । मन्दरो-मेरुः स चासावद्रिश्च-पर्वतस्तस्य शिखरम् ।
“ धूलीपिवीलियाओ ” (आवश्यकानिर्युक्तौ गा० ५०२-५०४) इत्याद्युपसर्गणां विंशतिः ॥१५॥

अन्वयः

(हे) जिन ! द्विट्-सङ्गमेन महतां उपसर्गकाणां या विंशतिः तु एकं नक्तं ससृजे, तथा तव चित्तं
न चचाल; झञ्झया तु किं मन्दर-अद्रि-शिखरं कदाचित् चलितम् ? ।

१ आ विनय भेणववातो सायो, सीधो अने सरल मार्ग ये छे के—

“ क्षान्त्या क्रोधो मृदुत्वेन, मानो मायाऽऽर्जवेन च ।

लोभश्चानीहया जेयाः, कषाया इति सङ्ग्रहः ॥ ”

—योगशास्त्र, प्र० ४, श्लो० २३

अर्थात् क्रोधतो क्षमा वडे, मानतो नम्रता वडे, मायातो सरलता वडे अने लोभतो अनिच्छा (संतोष)
वडे न्य करवो. आ प्रमाणे सभरत कषायोने श्रुतवातो संग्रह छे.

શબ્દાર્થ

દ્વિદ્ (મૂ. દ્વિષ્)=દ્વેષી.
 સદ્ગમ=સંગમ (નામનો દેવ).
 દ્વિદ્સદ્ગમેન=દ્વેષી સંગમ વડે.
 મહતાં (મૂ. મહત્)=મોટા.
 ઉપસર્ગકાણાં (મૂ. ઉપસર્ગક)=ઉપસર્ગોની, ઉપદ્રવોની.
 યા (મૂ. યદ્)=જે.
 વિશતિઃ (મૂ. વિશતિ)=વીસ.
 તુ=વિશેષતાવાચક અવ્યય.
 સસૃજે (ધા. સૃજ્)=કરવામાં આવી.
 જિન ! (મૂ. જિન)=હે વીતરાગ !
 નક્તં (મૂ. નક્ત)=રાત્રિ.
 એકં (મૂ. એક)=એક.

ચિત્તં (મૂ. ચિત્ત)=મન.
 ચચાલ (ધા. ચલ)=ચળ્યું.
 ન=નહિ.
 તયા (મૂ. તદ્)=તેનાથી.
 જ્ઞઞ્જ્ઞયા (મૂ. જ્ઞઞ્જ્ઞા)=ટૂંકિ-યુક્ત પ્રયંડ પવનથી.
 કિં=શું.
 મન્દર=મેરૂ (પર્વત).
 અદ્રિ=પર્વત, ગિરિ.
 શિખર=શિખર, ટાચ.
 મન્દરાદ્રિશિખરં=મેરૂ ગિરિનું શિખર.
 ચલિતં (મૂ. ચલિત)=ચલાયમાન થયેલું.
 કદાચિત્=કદાપિ, ક્યારે પણ.

શ્લોકાર્થ

ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુની દૃઢતા—

“ હે વીતરાગ ! (અભવ્ય હોવાને લીધે સજ્જનોના નિત્ય) દ્વેષી એવા સંગમે જ મોટા વીસ ઉપસર્ગો એક રાત્રિમાં કર્યા, તેથી કરીને તારૂં ચિત્ત ચળ્યું નહિ (તે યુક્તજ છે, ક્રમકે) શું (મુસળધાર) વૃથિયુક્ત એવા પ્રચણ્ડ પવનથી પણ મેરૂ ગિરિનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે કે ? ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

સંગમ અને તેણ કરેલા ઉપસર્ગો—

સંગમ એ સૌધર્મ દેવલોકનો એક સામાનિક દેવ હતો. એકદા આ દેવલોકનો સ્વામી સૌધર્મેન્દ્ર (શક) અનેક દેવ અને દેવાંગનાઓથી અલંકૃત એવી પોતાની સભામાં બેઠો હતો. તેવામાં તેણે મહાવીર સ્વામીના ધૈર્યની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતક્ષેત્રમાં પેઢાલ ગામની સમીપમાંના પોલાસ ચૈત્યમાં અત્યારે મહાવીર ભગવાન કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન છે અને તેને ચલાયમાન કરવાને માટે કોઈ સુર કે અસુર—અરે ત્રૈલોક્યમાં કોઈ પણ સમર્થ નથી.” આ સાંભળતાંજ સંગમ કે જ સદાને માટે સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહેનાર હતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો. તે શકને કહેવા લાગ્યો કે—“જનાં શિખરો ગગનને રૂંધી રહ્યાં છે અને જનાં મૂળ પાતાળમાં ઊંડા ઉતરી ગયાં છે એવા મેરૂ પર્વતને પણ હુસ્ત વડે એક પત્થરના ટુકડાની માફક દૂર ફેંકી દેવામાં, બ્રહ્માણ્ડને પણ જલમાં નિમગ્ન કરવામાં, સાગરનું પણ એક ઘુટડામાં પાન કરી જવામાં તેમજ આ સમસ્ત પૃથ્વીને એક છત્રની માફક હુસ્ત વડે ઉપાડી લેવામાં સમર્થ એવા દેવની આગળ કયો પ્રાણી હિસાબમાં છે કે તમે આ એક શ્રમણ મહાવીરની આટલી બધી

૧ દેવાના ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયલ્લિશ ઇત્યાદિ જે દશ ભેદો પાડવામાં આવે છે, તે પૈકી આ બીજો ભેદ છે. સામાનિક દેવ પ્રધાન, પિતા, ગુરૂ, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇન્દ્રતા સમાન ઐશ્વર્ય (ઠકુરાઇ)વાળો છે, પરંતુ તે ઇન્દ્રપણથી રહિત છે.

प्रशंसा करे। छो ! हुं हुमाणां नर्तुं ध्रुं यने येने यदायमान करीने पाछो वणुं ध्रुं." आ समये धन्द्रे विचार कर्यो डे जे हुं आने रेकीश, तो आना मनमां प्रभुना सामर्थ्य विषे शंका उद्भवरी. आथी तेणे तेने नवा दीधो.

એક શિક્ષાતલ ઉપર જનુ પર્યંત હસ્તને લંબાવીને, શરીરને જરા નમાવીને તથા નિર્નિમેષ નેત્રે એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અંધમ તપપૂર્વક એક રાત્રિને માટે મહાપ્રતિમાને ધારણ કરીને ઊભા રહેલા મહાવીર સ્વામીને જોતાં તો સંગમના કોપનો પાર રહ્યો નહિ; કેમકે સજ્જનને જોતાં દુર્જન ક્રોધ કરે, તો તેમાં શી નવાઈ? તે તો એક પછી એક ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થઈ ગયો.

(૧) ધૂળની વૃષ્ટિ—પ્રથમ તો સંગમે ધૂળની એવી વૃષ્ટિ કરી કે પ્રભુનાં સર્વ નાસિકાદિ છિદ્રા તેથી પુરાઈ ગયાં અને શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું કાર્ય પણ અશક્ય થઈ પડ્યું. પરંતુ જ્યારે એથી પણ યોગીશ્વર મહાવીર તલમાત્ર પણ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા, ત્યારે સંગમે બીજો ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

(૨) વજ્રમુખી ક્રીડીઓ—પ્રથમ ઉપસર્ગથી જ્યારે કંઈ વળ્યું નહિ, ત્યારે સંગમે ધૂળને દૂર કરીને પ્રભુના શરીરના ઉપર ક્રીડીઓ વિકુર્વી. આ ક્રીડીઓ પ્રભુના શરીરરૂપી વસ્ત્રમાં એક તરફથી પેસી બીજી તરફથી સોયની જેમ અહાર નીકળતી હતી. ક્રીડીઓના તીક્ષ્ણ મુખાત્ર વડે પ્રભુનું આપું શરીર વીંધાઈ ગયું. પરંતુ નિર્ભાગીની આશા જેમ નિષ્ફળ જાય છે, તેમ આવેા ઉપસર્ગ કરવાથી પણ સંગમનો શુક્રવાર ન વળ્યો. ત્યારે તેણે નવીન યોજના ધડી કાઢી.

(૩) પ્રચંડ ડાંસો—દુર્જનતાની કંઈ હદ હોતી નથી, એ નિયમાનુસાર સંગમે પ્રચંડ ડાંસો વિકુર્વ્યા. તેના પ્રહારથી પ્રભુના શરીરમાંથી ગાયના દૂધ જેવું રૂધિર વહેવા લાગ્યું.^૧ આથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિ પામ્યા, ત્યારે સંગમ વધારે ઘોર ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થયો.

(૪) ધીમેલો—ચોથા ઉપસર્ગ તરીકે ચટકા ભરવામાં પાછી ન પડે તેવી સંગમે ધીમેલો વિકુર્વો. આ ધીમેલો તો ચટકા મારવાને માટે પ્રભુના શરીર ઉપર એવી ચોંટી જતી હતી કે જાણે તે દેહની રોમ-પંક્તિજ હોય એમ દેખાવા લાગી. આથી પણ જગદ્ગુરૂ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે સંગમ વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું? વીલે મોઢે સુર-સભામાં જવું તે તો ઠીક નહિ, વાસ્તે હીંમત ન હારતાં મારે ફરી ઉદ્ધમ કરવો.

(૫) વીંછીઓ—આ વખતે તેણે અતિશય ઝેરી વીંછીઓ વિકુર્વ્યા. તેના આંકડાઓના પ્રહારથી પ્રભુનું શરીર છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું. પરંતુ પ્રભુ તો ધ્યાનારૂઢજ રહ્યા, ત્યારે તેણે નીચે મુજબનો છટ્ટો ઉપસર્ગ કર્યો.

(૬) નકુલો—તેણે વિકુર્વેલા નકુલો (નોળીઆઓ) પોતાના ઉત્ર દાંત વડે પ્રભુના શરીરમાંથી તોડી તોડીને તેનું માંસ અહાર કાઢવા લાગ્યા. આથી પણ જ્યારે સંગમનો બેડો પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે નૂતન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૨૧૩).

૨ તીર્થકરના રૂધિરનો વર્ણ આપના દૂધ જેવો સંકેત છે. આ તેમના ચોત્રીસ અતિશયોમાંનો એક છે.

(૭) સર્પો—આ ઉપાય તે બીજા કોઈ નહિ, પરંતુ તેણે યમરાજના દંડ જવા ભયંકર અને મોટી ફેણવાળા સર્પો (સાપો) વિકુર્વ્યા. જમ વૃક્ષને લતા વીંટી લે છે, તેમ આ સર્પોએ નખથી તે મસ્તક સુધી પ્રભુના શરીરને વીંટી લીધું અને તેના શરીરમાં પોતાનાથી બને તેટલી વેદના ઉત્પન્ન કરવામાં કચ્ચાસ ન રાખી. કિન્તુ આથી પણ સંગમનું કાર્ય સર્થુ નહિ, એટલે તેણે ‘હાર્યો જુગારી ખમણું રમે’ તેમ આઠમા ઉપસર્ગનો પ્રારંભ કર્યો.

(૮) ઉંદરો—આઠમા ઉપસર્ગ તરીકે તેણે વજ્ર જવા દાંતવાળા ઉંદરો વિકુર્વ્યા. તેઓએ પ્રભુને કરડવામાં પોતાનું સમસ્ત બળ વાપર્યું. પરંતુ પ્રભુ તો નિશ્ચલ રહ્યા એટલે કોઈથી ભૂત જવો બનેલો એવો સંગમ વધારે વધારે ઉપદ્રવ કરવા તૈયાર થયો.

(૯) કુંજર—જેનાં ચરણના ધબકારાથી આખી પૃથ્વી ધ્રુણ ઊઠે એવો અને જેની સૂંઢ આકાશને પણ અડકી શકે તેવો એક મદોન્મત્ત કુંજર (હાથી) વિકુર્વ્યો. આ કુંજર એકદમ દોડતો પ્રભુની પાસે આવ્યો અને તેણે તેમને પોતાની સૂંઢ વડે અદ્ધર ઉપાડીને આકાશમાં ઉછાબ્યા. આથી પણ જાણે તે ધરાયો ન હોય તેમ તે પોતાના દંતશણ ઊંચા રાખીને ઊભો રહ્યો. આમ કરવામાં તેની એ ઇચ્છા હતી કે પ્રભુ નીચે પડે ત્યારે તેને દંતશણ વડે ઝીલવા કે જથી તેની છાતી ચીરાઈ બચ અને તેના હૃદયને અંત આવે. આ પ્રમાણે કરવા છતાં પણ પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્નજ રહ્યા એટલે સંગમે વળી કોઈ અન્યજ ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો.

(૧૦) હાથિણી—આ વખતે તેણે હાથિણી વિકુર્વી. આ હાથિણી પ્રભુને દાંત વડે ભેદવા લાગી અને વિધની જમ પોતાના મદ્દ-જલનું તે તે ભાગ ઉપર સિંચન કરવા લાગી. પરંતુ તેથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિજ પામ્યા. એટલે સંગમ અન્ય ઉપસર્ગ કરવા કટિ-બદ્ધ થયો.

(૧૧) પિશાય—પ્રજ્વલિત અગ્નિકુંડને પણ લજ્જતસ્પદ કરનારા એવા અનેક જ્વાલા-ઓથી વ્યાપ્ત સુખવાળો, યમરાજના ગૃહ-સ્તંભ જેવી જીજવાળો, તાડ વૃક્ષ જેવી જંઘાવાળો, ચર્મ-વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, અદાદહાસ્ય કરતો અને ‘કિલ’ ‘કિલ’ શબ્દ કરી કુત્કારા કરતો એવો એક પિશાય તેણે વિકુર્વ્યો. આ પિશાય કાતી લઇને પ્રભુની સમીપ દોડી આવ્યો. પરંતુ તે પણ આખરે હારી ગયો, એટલે સંગમે એક ભયંકર વ્યાધિ (વાધ) વિકુર્વ્યો.

(૧૨) વ્યાધિ—પુચ્છ(પૂંછડા)ની છટાના આચ્છોટનથી જાણે પૃથ્વીને ફાડી નાખતો હોય તેવો તે વ્યાધિ વજ્ર જેવી પોતાની દાઢોથી અને ત્રિશૂળના જેવા નખાઓથી પ્રભુને દુઃખ દેવા લાગ્યો. પરંતુ આખરે તે પણ નિસ્તેજ થઇ ગયો એટલે વળી કોઈક નવીન ઉપસર્ગ કરવા સંગમ તૈયાર થયો.

(૧૩) સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા—સંગમ મહાવીર પ્રભુ પાસે તેમના પિતા સિદ્ધાર્થ રાજનું રૂપ લઇ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તારો વડીલ ખંધુ નંદિવર્ધન મારી ઉપેક્ષા કરે છે તેથી તું આ દીક્ષા-વ્રત મૂકી દઇ મારી સેવા કર. આ પ્રમાણે તેણે ધણા કાલાવાલા કર્યા, પરંતુ તે મગશિળીઆ પત્થર ઉપર થતી જલની વૃષ્ટિની જમ નિષ્ફળ ગયા. આથી સંગમ પ્રભુની માતા ત્રિશલા દેવીનું રૂપ ધારણ કરી વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો, પરંતુ

अरुण्यमां इदं करे तो तेनी डाणु दरकार करे तेम ते आ कार्यमां पणु इण्यो नहि. त्यारे ते षडुग कोपायमान थयो अने तेणु मनुष्योनी ऐक छावणी विकुर्वी.

(१४) रसोद्यो—आ छावणीमां ऐक रसोद्यो सात रांधवा तैयार थयो. तेने यूतो नहि मणवाथी तेणु प्रभुनां यरणेने यूतो कटपीने तेना उपर सातनुं भाजन यडांयुं अने तेमनां यरणेनी वर्ये अग्नि प्रवृत्तित कर्यो. प्रभुये आवुं अधार दुःख पणु धैर्यपूर्वक सहन कर्युं अने तेयो पोताना ध्यानमां ऐकतान रखा. आथी संगम उलटो ग्रीडायो अने तेणु यंडाणनुं इप विकुर्वुं.

(१५) यंडाण—आ यंडाणे प्रभुना कंडमां, कानमां अने लुजमां क्षुद्र पक्षीयोनां पांजरां लटकांयां. आ पक्षीयोये यांय अने नपना प्रहाराथी प्रभुनी कायाने याणणीनी जम अनेक छिद्रवाणी पनावी दीधी. परंतु तेथी आ योगीश्वरने शुं ? तेयो तो पोताना ध्यानमां निश्चिण रखा. आथी संगमे नवी युक्ति शोधी कढी.

(१६) प्रयंड पवन—संगमे प्रौढ वृक्षाने पणु तृणनी माइक आकाशमां उछाणतो, यारे दिशाओमां पथरा अने कांकराओनो वरसाद वरसावतो अने चोतरक धूण उडाडतो ऐवो पवन विकुर्वो. आ पवन प्रभुने जयडी जयडीने पटका लाग्यो. परंतु ध्यानमां आइद पनेला आ योगीश्वरने तेनी क्पां परवा हती. आथी संगम नूतन उपद्रव करवा लाग्यो.

(१७) वंडाणीओ—पर्वताने पणु लमाडवाने परिपूर्ण पराक्रमवाणो वंडाणीओ विकुर्वीने संगम प्रभुने कुंभारना यकनी जम लमाडवा लाग्यो. परंतु प्रभुनुं चित्त ध्यानथी यत्नित थयुं नहि. ऐटले तेणु नवीन उपाय शोधी काढ्यो.

(१८) काल-यक—संगमे हुजर बार लोढाथी घडेलुं, पृथ्वीनो संपुट करवामां सहायक पने तेडला प्रमाणुवाणुं, उछणती न्वालाओथी दशे दिशाओने विकराण पनावतुं अने कुल-पर्वताना पणु यूरैयूरा करवामां समर्थ ऐवुं ऐक काल-यक विकुर्वुं. त्यार पछी रावणु जम कैलास पर्वत उपाड्यो हुतो तेम तेने उपाडीने प्रभुनो प्राणु लेवाना ठरादाथी तेणु ते तेना उपर इंक्युं. आथी प्रभु अनु पर्यंत जमीनमां दटाठ गया, परंतु तेमणु पोतानुं ध्यान तो आल्ल राण्युं. आथी संगमे वियार्थुं के अनुक्षण उपसर्गो कर्या विना प्रभुने क्षोभ पमाडवा ते अशक्य छे.

(१९) प्रभात—ते दुष्ट देवे अकाले प्रभातनी रयना करी. परंतु आ मायावीना कपटथी प्रभु अज्ञात नहि होवाने दीधे तेयो लगारे यक्षायमान थया नहि. आथी ते देवे ऐक नवीन युक्ति शोधी कढी. आ युक्ति-अनुसार संगमे ऐक विमान विकुर्वुं अने तेमां ते देवनुं इप लधने प्रभु पासे आव्यो. जणु प्रभुना धैर्यथी, पराक्रमथी, तपथी अने तेना टेकथी पोते प्रसन्न थठ वरदान नहि आपतो होय तेम तेणु आयरणु कर्युं. मधुर वयन वडे अनेक वस्तुओ अर्पणु करवाने ते तैयार छे ऐम कढी तेणु प्रभुने लोलाववा प्रयत्न कर्यो. परंतु तेमां पणु तेनो पासो सवणो पड्यो नहि. आथी तेणु नवीन युक्ति अजभाववा वियार कर्यो.

(२०) द्विःयांगनाना हाव-हाव—आना परिश्रामरूपे तेषु कंदर्पनी सेनारूप देवांगना-
 ओने तेमज तेना विश्रममां सहायक छ ऋतुओने समकाले प्रकट करी. आ देवांगनाओओ गीत,
 वाद्य, नृत्य, अंग-येथा तेमज याट्ट वचनो धृत्याद्विधी प्रथुने यथायमान करवा पूर्ण प्रयास कर्यो,
 परंतु तेमां तेमनुं कंध वण्युं नहि.

१ आ संयधमां श्रीहृभयन्दसूरिओ त्रिषष्टिशलाकापुत्रव्यरित्रमां आयेदुप्य यित्र आयेप्युं छे.
 तेमनी अपूर्व प्रतिभा प्रकट करनारां ते पद्यो नीये मुज्य छे:—

“ कृतप्रस्तावना मत्त-कोकिलाकलकूजितैः ।
 कन्दर्पनाटकनटी, 'वसन्त'श्रीरशोभत ॥
 मुखवासं सज्जयन्ती, विकसन्तीपरेणुभिः ।
 सैरन्ध्रीव दिग्वधूनां, 'ग्रीष्म'लक्ष्मीरज्ज्मभत ॥
 राज्याभिषेकं कामस्य, मंगल्यतिलकानिव ।
 सर्वाङ्गं केतकव्याजात्, कुर्वती 'प्रावृडा'वभौ ॥
 सहस्रनयनीभूय, नवनीलोत्पलच्छलात् ।
 स्वसम्पदमिवोदामां, पश्यन्ती शुशुभे 'शरद' ॥
 जयप्रशस्तिं कामस्य, श्वेताक्षरसहोदरैः ।
 'हेमन्त'श्रीलिखेव, प्रत्यग्रैः कुन्दकुङ्कुमलैः ॥
 गणिकेवोपजीवन्ती, हेमन्तसुरभीसगम् ।
 कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च, 'शिशिर'श्रीरचीयत् ॥
 एवमुज्ज्ज्ममाणेषु, सममेवर्तुषु क्षणात् ।
 मीनध्वजपताकिन्यः, प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥
 संगीतमविगीतांग्यः, पुरो भगवतस्ततः ।
 ताः प्रचक्रिरे जैत्रं, मन्त्रास्त्रमिव मान्मथम् ॥
 तत्राविसूत्रितलयं, गान्धारप्रामबन्धुरम् ।
 काभिश्चिदुदगीयन्त, जातयः शुद्धचेतसः ॥
 क्रमव्युत्क्रमगैस्तानै-र्व्यचैर्व्यजनधातुभिः ।
 प्रवीणाऽवाद्यद् वीणां, काचित् सकलनिष्कलाम् ॥
 स्फुटन्नकारधौकार-मकारैर्मैघनिस्वनान् ।
 काश्चिच्च वाद्यमासु-र्मृदंगांस्त्रिविधानपि ॥
 नभोभूगतचारीकं, विचित्रकरणोद्भूटम् ।
 दृष्टिभावैर्नवनवैः, काश्चिदप्यनरीत्रुतुः ॥
 दृढांगहाराभिनयैः, सद्यस्त्रुटितकंचुका ।
 बध्नन्ती श्लथधम्मिल्लं, दोर्मूलं काऽप्यदीदृशत् ॥
 दंडपादाभिनयन-च्छलात् काऽपि मुहुर्मुहुः ।
 चारुगोरोचनागौर-मूहमूलमदर्शयत् ॥
 श्लथचंडातकप्रन्थि-दृढीकरणलीलया ।
 काऽपि प्राकाशयद् वापी-सनाभि नाभिमण्डलम् ॥
 ध्यपदेश्येभदन्ताख्य-हस्तकाभिनयं मुहुः ।
 गाढमंगपरिष्वंग-संज्ञां काश्चिच्च निर्ममे ॥
 संचारयन्त्युत्तरीय, नीवीनिबिडनच्छलात् ।
 नितम्बबिम्बफलकं, काश्चिदाविरभावयत् ॥

आ प्रभाषे संगममे अक रात्रिमां प्रभुने वीस उपसर्गो कर्था, परंतु तेमांते तलमात्र काव्ये नहि; तो पणुते निराश न थयो, परंतु तेणु प्रभुना उपर उपसर्गोनी वृष्टि वरसावणी यावूण राभी. अकंदर रीते छ महिना सुधी तेणु अनेक उपसर्गो कर्था; परंतु प्रभु तो पोताना सन्मार्गथी स्वदपांशे पणु पतित थया नहि. आथी उपसर्गो करवानुं मांडी वाणीने ते देवलोकांमां जवा तैयार थयो. पोताना कंदा शत्रुनी आ दशा जेधने प्रभुने गुस्सेो न यउतां तेना तरक् उलटी द्या उत्पन्न थध अने तेमनां नेत्रमां अश्रु आव्यां. आ वात श्रीमान् हेमचन्द्रसूरिकृत 'सकलार्हव' उपरथी जेध शक्य छे, हेभके तेना २१मा पधमां कछुं छे के—

“ कृतापराधेऽपि जने, कृपामन्थरतारयोः ।

ईषद्वाष्पाद्र्योर्भद्रं, श्री'वीर'जिननेत्रयोः ॥ ”

संगम तो देवलोकांमां यादयो गयो. परंतु तेने आवतो जेध जणु तेनी अत्यार सुधी उपेक्षा करी हुती जेयो तेना स्वामी छन्द तो केषातुर जनी गयो. तेणु आ संगम देवनेो तिरस्कार कर्था अने तेने देवलोकांमांथी काढी यूज्यो, जेठले ते भेइनी यूजिका उपर जध रघो.

* * * * *

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्दश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !

निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।

नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

टीका

हे नाथ !—हे स्वामिन् ! अत्र त्वं अपरो दीपोऽसि । दीपयति—वस्तुजातमिति दीपः । किमपरत्वमिति संबोधनगर्भितविशेषणैर्भिन्नलक्षणत्वमाह—हे ईश ! हे निःस्नेह ! निर्गतः स्नेहात् यः स

भङ्गभङ्गापदेशेन, वक्षः पीनोन्नतस्तनम् ।

सुचिरं रोचयामास, काचिद् रुचिरलोचना ॥

यदि त्वं वीतरागोऽसि, रागं तत्र तनोषि किम् ? ।

शरीरनिरपेक्षधेद, दत्से वक्षोऽपि किं न नः ? ॥

दयालुर्यदि वाऽसि त्वं, तदानीं विषमायुधात् ।

अकाण्डाकृष्टकोदण्डादस्मान् न त्रायसे कथम् ? ॥

उपेक्षसे कौतुकेन, यदि नः प्रेमलालसाः ।

किञ्चिन्मात्रं हि तद् युक्तं, मरणान्तं न युज्यते ॥

स्वामिन् ! कठिनतां मुञ्च, पूरयास्मन्मनोरथान् ।

प्रार्थनाविमुखो मा भूः, काश्चिदित्यूचिरे चिरम् ॥

एवं गीतातोद्यनृत्यै-विंकारैराङ्गिकैरपि ।

चाटुभिश्च सुरस्त्रीणां, न चुक्षोभ जगद्गुरुः ॥

निःस्नेहस्तत्संबोधनं हे निःस्नेह !। “निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या” (कात्यायनप्रणीते वार्तिकपाठे) इति समासः। अन्यो दीपः सस्नेहो भवति। हे निर्देश ! निष्क्रान्तो दशया इति निर्देशस्तत्संबोधनं हे निर्देश !। “अवस्था तु दशा स्थितिः” इति हैमः (का० ६, श्लो० १३)। अन्यः सदशो-वर्तिसहितः। हे निरञ्जन ! अन्यस्तु साञ्जनः। हे निःस्वभाव !-निर्द्रव्यभाव ! अन्यस्तु सद्व्यभावः। कृष्णवर्त्म-मलिनमार्गस्तस्मात् कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा, ‘टाडकाः’ (सा० सू० ५३३) इति उपप्रत्यये हे निष्कृष्णवर्त्म ! अन्यः कज्जलसद्भावात् सकृष्णवर्त्मा। हे निरमत्र !-अमत्रवर्जित ! अन्यस्त्वमत्रसहितः। हे निरङ्कुश ! अन्यस्तु साङ्कुशः। हे नित्यद्युते ! अन्यस्त्वनित्यद्युतिः। हे गतसमीरसमीरण ! गतं समीरणं-वायुना समीरणं-कम्पनं यस्य तत्संबोधनम्, अन्यो वायुकम्पसहितो भवेत्। अत एव विपरीतविशेषणैरत्र लोके त्वं जगति प्रकाशो यस्य स जगत्प्रकाशः, अन्यस्तु गृहमात्रप्रकाशो भवतीति त्वमपरः-अधिक इत्यर्थः ॥ १६ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! निर-स्नेह ! निर-दश ! निर-अञ्जन ! निर-स्वभाव ! निर कृष्ण-वर्त्म ! निर-अमत्र ! निर-अङ्कुश ! ईश ! नित्य-द्युते ! गत-समीर-समीरण ! अत्र त्वं जगत्-प्रकाशः अपरः दीपः असि ।

शब्दार्थ

निर=अभावसूचक अव्यय.
स्नेह=(१) राग; (२) तेल.
निःस्नेह ! =स्नेहेनो अभाव छे जेभां जेवा ! (सं०)
दशा=(१) अवस्था; (२) दीवानी वाट.
निर्देश ! =अविद्यमान छे दशा जेने विषे जेवा ! (सं०)
अञ्जन=(१) लेप; (२) कान्ण.
निरञ्जन ! =हे अञ्जनथी विमुक्त !
स्व=द्रव्य.
स्वभाव=द्रव्यपणुं.
निःस्वभाव ! =हे द्रव्यपणुथी मुक्त, छे निष्कांयन !
कृष्ण=श्याम.
वर्त्मन्=मार्ग.
निष्कृष्णवर्त्म ! =हे श्याम मार्गथी निवृत्त !
अमत्र=भोजनतुं पात्र.
निरमत्र ! =हे पात्र-रहित !
अङ्कुश=क्षीने हीक यथाववानी आंकड.
निरङ्कुश ! =हे अङ्कुश-रहित !
ईश ! (मू० ईश) =हे नाथ !

नित्य=स्थायी.
द्युति=तेज, प्रकाश.
नित्यद्युते ! =स्थायी छे प्रकाश जेना जेवा ! (सं०)
गत (धा० गम्) =गयेल.
समीर=पवन.
समीरण=कम्पन, क्षालवुं ते.
गतसमीरसमीरण ! =जतुं रहुं छे पवन वडे क्षाल-
वानुं जेनुं जेवा ! (सं०)
अत्र=अहीं.
दीपः (मू० दीप) =दीपक, दीवो.
अपरः (मू० अपर) =अपूर्व.
त्वं (मू० युष्मद्) =तुं.
असि (धा० अस्) =छे.
नाथ ! (मू० नाथ) =हे प्रभु !
जगत्=दुनिया.
प्रकाश=तेज.
जगत्प्रकाशः=जगतते विषे प्रकाश छे जेना जेवा !
(सं०)

१ एतत्सूत्रस्यापरिमितविषयकत्वात् “ निष्कृष्णवर्त्म ” इत्यादौ उपप्रत्ययाऽयोगः, किंच “ कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा ” इति व्युत्पादने तत्पुरुषविषयत्वाद् बहुव्रीहिविषयकउपप्रत्ययविधानं चिन्त्यम् । एतदपि न नियतम् ।

२ आ अव्ययनो अनेके वार आ श्लोकभां प्रयोग करवामां आव्यो छे, जे जेनी विचित्रता सूचये छे.

श्लोकार्थ

प्रभुनी अपूर्व दीपकता—

“ हे प्रभु ! हे राग (અને દ્રેષ)થી રહિત (ચોવીસમા જિનેશ્વર) ! અવિદ્યમાન છે દશા જેને વિષે એવા હે (નન્દિવર્ધનના ખાંધવ) ! હે (કર્મરૂપી) લેપથી રહિત (મહાવીર) ! હે નિષ્કાંચન (વર્ધમાન) ! હે મહિન માર્ગથી ખહાર નીકળી ગયેલા એવા (સિદ્ધાર્થ—સુત) ! હે પાત્ર-રહિત (અર્થાત્ હસ્તરૂપી પાત્ર વડે ભોજન કરનારા મહેશ્વર) ! (હે પરતન્ત્રતારૂપી) અંકુશથી મુક્ત (યશોદા-પતિ) ! (હે ત્રૈલોક્યના) સ્વામી ! સ્થાયી છે (કેવલજ્ઞાનરૂપી) પ્રકાશ જનો એવા હે (ગૌતમીદિક ગણધરોના ગુરુ) ! જતું રહ્યું છે (ક્રોધાદિ રૂપ) પવન વડે કમ્પન જતું એવા હે (યોગીશ્વર) ! તું આ દુનિયામાં (સમસ્ત) જગત્તે વિષે પ્રકાશ (પડે) છે જનો એવા અપૂર્વ દીપક છે.”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોક ભક્તામરની પાદ-પૂર્તિનું કામ કરે છે તેમ નથી, પરંતુ સાથે સાથે તેના તે શ્લોકગત ભાવાર્થના પ્રદોતનનું પણ કામ કરે છે.

આ શ્લોકમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે પ્રભુને (લૌકિક) દીપકની ઉપમા ઘટતી નથી. કેમકે લૌકિક દીપક તો ધૂમ્ર (ધૂમાડો), દશા (વાટ) અને સ્નેહ (તેલ)થી યુક્ત હોય છે, જ્યારે પ્રભુરૂપ દીપકમાં તો દ્રેષરૂપી ધૂમ્રનો, કામરૂપી દશાનો અને રાગરૂપી સ્નેહનો અભાવ છે. વળી લૌકિક દીપક કાળસહિત હોય છે, જ્યારે પ્રભુ તો કર્મરૂપી અંજન (કાળસ)થી સર્વથા મુક્ત છે. વિશેષમાં લૌકિક દીપક તો પવનથી ઘૂંચાઈ જાય છે, જ્યારે પ્રભુનો જ્ઞાન-દીપક ગમે તેવા પ્રચંડ (વાદીરૂપ) પવનથી પણ પરાભૂત થતો નથી. તેમજ વળી લૌકિક દીપકનો પ્રકાશ પણ અનિત્ય તેમજ થોડા સ્થલમાં વ્યાપીને રહે છે, જ્યારે પ્રભુના જ્ઞાન-દીપકનો પ્રકાશ તો સદાને માટે તેમજ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

વિશેષમાં આ શ્લોકમાં નિર્દેશ, નિઃસ્વભાવ અને નિરમત્ર એ વિશેષણો પ્રભુને ઉદ્દેશીને વાપરવામાં આવ્યાં છે તે પણ સાર્થક છે. કેમકે હર્ષ, શોક વિગેરેનાં અનેક કારણો પ્રાપ્ત થયાં છતાં પણ જોની અવસ્થા એકજ સરખી રહે અર્થાત્ જે આત્મ-સ્વભાવમાંજ રમણ કર્યા કરે તે નિર્દેશ કહેવાય છે અને ધન્યવાદ પણ તેવાજ પુરૂષને ધટે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સમ્પદિ यस્ય ન હર્ષો, વિપદિ વિષાદો રણે ચ ધીરત્વમ્ ।

તં ભુવનત્રયતિલકં, જલયતિ જનની સુતં વિરલમ્ ॥ ”—આર્ષા

વળી પ્રભુ નિઃસ્વભાવ અર્થાત્ અકિંચન છે એ તો દેખીતું છે; કેમકે રાજ્ય-લક્ષ્મીનો પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરીને તો તેઓએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. વળી તેઓ નિરમત્ર છે અર્થાત્ પાત્ર-રહિત છે તે વાત પણ સત્ય છે, કારણ કે આહાર યોગ્ય વસ્તુઓ તેઓ હસ્તરૂપ પાત્રમાં ગ્રહણ કરે છે, નહિ કે કાષ્ઠાદિક પાત્રમાં.

* * * * *

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह-

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

टीका

हे जिन ! इह-अस्मिन् लोके त्वमेव सूर्योऽसि । विशेष्यसंगत एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छे-
दार्थः । त्वदन्यस्तादृक् सूर्यो नास्तीत्यर्थः । हेतुगर्भितविशेषणान्याह-किंभूतस्त्वं सूर्यश्च ? निज-
गवां-स्ववाणीनां स्वकिरणानां च विस्तारकः । पुनः तमसः-अज्ञानस्यान्धकारस्य च प्रहर्ता । पुन-
र्मार्गस्य दर्शकः, सन्मार्गप्रकाशकत्वात् त्वं सूर्य एवासि, तत् स्थाने युक्तम् । स्थाने इति योग्य-
तार्थेऽन्ययम् । हे मुनीन्द्र ! अहं तु विजाने-विज्ञानतया वितर्के-असि त्वं सूर्यातिशायिमहिमा-
सूर्यादतिशायी महिमा-माहात्म्यं यस्य स सूर्यातिशायिमहिमा । कस्मात् ? 'दुर्दिनहतेः करणात्'
दुर-दुष्टं दिनं-दुर्दिनं तस्य हननं-हतिस्तस्याः करणात् । सूर्यपक्षे दुर्दिनं-मेघजं तमः तद्वन्तुं सूर्यो न
शक्नोतीति सूर्यादपि भगवानधिक इति व्यतिरेकालङ्कारः ॥ १७ ॥

अन्वयः

इह निज-गवां विस्तारकः, तमसः च प्रहर्ता, मार्गस्य दर्शकः (त्वं) एव सूर्यः असि, (तत्)
स्थाने; दुर्दिन-हतेः करणात् च विजाने-(हे) मुनि-इन्द्र ! (त्वं) लोके सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि ।

श्लोकार्थ

विस्तारकः (मू० विस्तारक)=इलाव करनार.

निज=पोतानी.

गो=(१) वाष्पी; (२) किरणु.

निजगवां=निज वाष्पीना [अथवा किरणोना].

तमसः (मू० तमस)=(१) अज्ञानता; (२) अंधका-
रता.

प्रहर्ता (मू० प्रहर्तृ)=धातक, नाश करनार.

मार्गस्य (मू० मार्ग)=रेताना.

दर्शकः (मू० दर्शक)=प्रतापनार.

इह=अहिंआ.

असि (धा० अस्)=छे.

च=अते.

सूर्यः (मू० सूर्य)=सूर्य, रवि, सूरज.

एव=ए.

स्थाने=योग्यतावाचक अन्यय.

दुर्दिन=(१) पराण द्विस; (२) मेघथी षवायेल
अंधकार.

हति=नाश.

दुर्दिनहतेः=दुर्दिनना नाशना.

करणात् (मू० करण)=करवाधी.

विजाने (धा० ज्ञा)=हुं वितर्क करं धुं.

सूर्य=रवि.

अतिशायिन्=अधिक.

महिमन्=महिमा, भाडात्म्य.

सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्येथी अधिक छे महिमा जेते
अवे.

मुनि=साधु.

इन्द्र=मुप्य.

मुनीन्द्र ! =हे मुनिआमां मुप्य !

लोके (मू० लोक)=जगतने विषे.

१ अत्र " गोस्तत्पुरुषात् " (सिद्ध० ७।३।१०५) इत्यनेन टप्रत्ययप्राप्तिः, नच निजाश्च ता गावश्चेति विशेषण-
विशेष्यैकार्थ्ये कथं तत्पुरुषप्रयुक्तप्रत्ययापत्तिरिति वाच्यं " विशेषण विशेष्येणैकार्थ्यं कर्मधारयश्च " (सिद्ध० ३।१।१६)
इत्यनेन तस्यापि तत्पुरुषसंज्ञाविधानात्, तथापि समाधान्तशासनस्याऽनित्यत्वाश्रयणेन समाधेयम् ।

श्लोकार्थ

सूर्य करतां पणु प्रभुनो अधिक महिमा—

“(हे जगदीश !) पोतानी वाणीइपी किरणोनो विस्तार करनारो, अज्ञानइपी अंधकारनो विनाश करनारो, सन्मार्गनो प्रदर्शक ज्येवो तुंज आ जगतने विषे सूर्य छे, ते (वात) योग्य छे. (परंतु) तुं (तो) दुर्दिननो नाश करनारो होवाने लीधे, हुं ज्ये तर्क ठाठवुं छुं डे हे सुनीश्वर ! तुं लोकने विषे सूर्य करतां पणु अधिक महिमावाणो छे.”—१७

स्पष्टीकरण

प्रभुनी सूर्यनी साथे सरणाभणी—

प्रभुना ज्ञाननो अपूर्व प्रकाश जेधने डोढक लौकिक पदार्थना प्रकाश साथे भने तो तेनी तुलना करवा प्रथम तो कविराज प्रभुने दीपकनी उपमा आपी; परंतु ज्यारे ते तेने वास्तविक लागी नहि, त्यारे ते तेमने सूर्यनी साथे सरणाववा लक्षयाया छे. आ श्लोकना प्राथमिक यरणोमां तो सूर्य तेमज प्रभुनी साम्यता कंधक अंशे सयवाध पणु रहे छे, केमके जेम प्रभु वाणीनो विस्तार करे छे, तेम सूर्य पणु दशे दिशांमां पोतानां किरणोनो प्रचार करे छे; वणी जेम प्रभु अज्ञाननो नाश करे छे, तेम सूर्य अंधकारनो विनाश करे छे; तेमज वणी प्रभु जेम सङ्कपदेश आपी सन्मार्गनुं ज्ञान करावे छे, तेम सूर्य पणु रात्रिजे लूला पडेवाने रस्तेो भतावे छे. परंतु अंतिम यरणोमां तो प्रभुने सूर्यनी उपमा आपवी पणु व्यर्थ छे ज्ये सिद्ध करवांमां आवे छे. आतुं कारण ज्ये छे के ज्यारे वर्षा ऋतुमां गगन मेध वडे पूर्ण आच्छादित थयेतुं होय, अर्थात् अतिशय काणुं वादणुं यडी आव्युं होय भने हाथोहाथ पणु सूत्रे नहि ज्येवुं धोर अंधार थध रह्युं होय ते वपते सूर्यनो प्रकाश पडतो नथी, ज्येठले के आवी वपते सूर्य हार पाध ज्ये छे. परंतु केवलज्ञानी प्रभुनो प्रकाश तो डोढ पणु काणे जोछो थतोज नथी. विशेषमां श्रीमानतुंगसूरिना कथन मुज्ज सूर्यने तो राहु गणी पणु ज्ये छे, तेतुं अहुण पणु थाय छे, अरे तेनो अस्त पणु थाय छे तेमज तेनो प्रकाश पणु ज्येडी साथे त्रणे लुवननोने प्रकाशित करवा असमर्थ छे; ज्यारे प्रभु तो पापइपी राहु वडे पराभव पामता नथी, वणी कदापि तेनो अस्त थतो नथी, तेमज त्रणे काणना भने त्रणे लुवनना समस्त पदार्थ उपर समकाले प्रकाश पाडवा ते सर्वथा समर्थ छे.

व्यतिरेक अलंकार—

आ श्लोक ‘व्यतिरेक’ अलंकारथी विलूषित छे. आ अलंकारनुं लक्षणु श्रीहेमचन्द्र-सूरिजे ‘काव्यानुशासन’ना छंडा अध्यायमां नीचे मुज्ज आप्युं छे:—

“ उत्कर्षापकर्षहेत्वोः साम्यस्य चोक्तावनुक्तौ चोपमेयस्याधिक्यं व्यतिरेकः ”

* * * * *

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुवलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

વર્વર્તિ લોકબહુકોકસુખંકરત્વાદ્

વિદ્યોતયજ્જગદ્પૂર્વશશાઙ્કવિમ્બમ્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવેદં ત્વદીયં યશોસ્પૂર્વશશાઙ્કવિમ્બં વર્વર્તિ-અતિશયેન વર્તેતે । કિંવિશિષ્ટં શશાઙ્કવિમ્બં ? કુવલયસ્ય પ્રહાદકૃત્-પ્રમોદકારિ, યશસ્તુ કુવલયસ્ય-ભૂવલયસ્ય પ્રહાદકૃત્ । કલાનિધાનં દ્વયોસ્તુલ્યવિશેષણમ્ । પુનઃ કિં કુર્વત્ ? પૂર્ણશ્રિયં વિદધત્, દ્વયમપિ તુલ્યં, વિશેષણૈસ્તુલ્યત્વાત્ । યશસઃ કિમ્પૂર્વત્વં ? તત્ર હેતુમાહ-લોકા એવં બહવઃ કોકાઃ-ચક્રવાકાસ્તેષાં સુખંકરત્વાત્ । ભગવદ્યશઃ શ્રુત્વા લોકાઃ કોકા ઇવ સુખં પ્રાપ્નુવન્તિ । અત એવં ત્વદીયયશોસ્પૂર્વશશાઙ્કવિમ્બમિતિ તાત્પર્યાર્થઃ । પુનઃ કિંભૂતં તત્ (યશઃ) ? જગત્ વિદ્યોતયત્-વિશ્વં વિશેષેણ દ્યોતયત્ ॥૧૮॥

અન્વયઃ

(હે જિન-રાજ !) ત્વદીયં જગત્ વિદ્યોતયત્, કુવલયસ્ય પ્રહાદ-કૃત્, કલા-નિધાનં ચ પૂર્ણ-શ્રિયં ચ વિદધત્ યશઃ; બહુ-લોક-કોક-સુખંકરત્વાત્ અ-પૂર્વ-શશાઙ્ક-વિમ્બં વર્વર્તિ ।

શીખ્દાર્થ

પ્રહાદ=આનંદ.

કૃત્=કરનાર.

પ્રહાદકૃત્=આનંદ આપનાર.

કુવલયસ્ય (મૂં કુવલય)=(૧) ચન્દ્રવિકાસી કમલના; (૨) ભૂમંડળના.

કલા=કળા.

નિધાન=ભંડાર.

કલાનિધાનં=કળાના ભંડાર.

પૂર્ણ=પરિપૂર્ણ.

શ્રી=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.

પૂર્ણશ્રિયં=(૧) સંપૂર્ણ લક્ષ્મીને; (૨) સમસ્ત શોભાને.

ચ=અને.

વિદધત્ (ધાં ધા)=ધારણ કરનારા.

યશઃ (મૂં યશસ્)=કીર્તિ.

ત્વદીયં (મૂં ત્વદીય)=તારી.

વર્વર્તિ (ધાં વૃત્)=અત્યંત વર્તે છે.

લોક=મનુષ્ય.

બહુ=ધણા.

કોક=ચક્રવાક.

સુખંકર=સુખ કરનારા.

લોકબહુકોકસુખંકરત્વાત્=મનુષ્યો૩પી ધણા ચક્રવાકોને સુખ કરનારા હોવાને લીધે.

વિદ્યોતયત્ (ધાં દ્યુત)=વિશેષતઃ પ્રકાશિત કરતું.

જગત્=દુનિયા.

અપૂર્વ=અસાધારણ, અલૌકિક.

શશ=મૃગ, હરણુ.

અઙ્ક=લાંછન.

શશાઙ્ક=મૃગનું લાંછન છે જેને તે, ચન્દ્ર.

વિમ્બ=બિંબ.

શશાઙ્કવિમ્બં=ચન્દ્રનું બિંબ.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના યશસ્ચન્દ્રની અપૂર્વતા—

“ (હે જિનેશ્વર !) જગત્ના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનારો, ભૂમંડળ (વાસી પ્રાણીઓ)—ને આનંદ આપનારો, કળાનો ભંડાર એવો તેમજ સંપૂર્ણ શોભાને ધારણ કરનારો એવો તારો યશ (૩પી ચન્દ્ર) ચન્દ્ર-વિકાસી કમલને આનંદ ઉપજવનારા, કલાના નિધિરૂપ એવા તેમજ સંપૂર્ણ લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા એવા (લૌકિક) ચન્દ્ર કરતાં અનેક જન૩પી ચક્રવાકને સુખકારી હોવાને લીધે અત્યંત વર્તે છે.”—૧૮

૧ ચન્દ્રોદય થતાં ચક્રવાક અને ચક્રવાકોને વિયોગ દશા અનુભવવી પડે છે.

भगवता (यत्) सांवत्सरिकं दानं दत्तं तदाह—
 यद् देहिनां जिनवराब्दिकभूरिदानै—
 दौःस्थ्यं हतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ? ।
 दुर्भिक्षकष्टदलनात् क्रियते सदौप—
 कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ॥ १९ ॥

टीका

हे जिनवर ! भवता-त्वया आब्दिकभूरिदानैः-वार्षिकस्वर्णदानैर्यद् देहिनां-प्राणिनां दौःस्थ्यं-दारिद्र्यं हतम् । हीति निश्चितम् । तत्र चित्रं किमु ?—तत्र चित्रम्-आश्चर्यं (किम्), न किमपीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह—जलभारनम्रैर्जलधरैः-मेधैः सत्-समीचीनं उपकारस्य भाव औपकार्यं कियत् (क्रियते-विधीयते) का संख्या यस्य तत् कियत्, बहुतरमित्यर्थः । कस्मात् ? दुर्भिक्षकष्टदलनात्-सुभिक्षकरणात् ॥ १९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-वर ! यद् भवता आब्दिक-भूरि-दानैः देहिनां दौःस्थ्यं हि हतं, तत्र किमु चित्रम् ? जल-भार-नम्रैः जलधरैः दुर्भिक्ष-कष्ट-दलनात् कियत् सत्-औपकार्यं क्रियते ? ।

शब्दार्थ

यद्=ये.

देहिनां (मू० देहिन्)=प्राणीभ्यानी.

जिनवर ! =हे जिनोने विषे श्रेष्ठ !

आब्दिक=वार्षिक, वर्ष-पर्यंतना.

भूरि=सुवर्ण.

दान=दान, अर्पण.

आब्दिकभूरिदानैः=वर्ष पर्यंत सुवर्णनां दानो वडे.

दौःस्थ्यं (मू० दौःस्थ्य) दुर्दशा, दरिद्रता.

हतं (मू० हत)=नष्ट थछ.

हि=निश्चयवाचक अव्यय.

भवता (मू० भवत्)=आप वडे.

किमु=प्रश्नार्थक अव्यय.

तत्र=तेमां.

चित्रं=आश्चर्यवाचक अव्यय.

दुर्भिक्ष=दुःकाण.

कष्ट=संकट, दुःख.

दलन=विनाश.

दुर्भिक्षकष्टदलनात्=दुःकाणतुं दुःख दृष्टी नाभनार
 होवाने लीघे.

क्रियते (घा० कृ)=कराय छे.

सत्=साथी.

औपकार्यं=उपकारता.

सदौपकार्यं=साथी उपकारता.

कियत्=कटली अधी.

जलधरैः (मू० जलधर)=मेधो वडे.

जल=पाणी.

भार=भोग्ने.

नम्र=नभी पडेला.

जलभारनम्रैः=पाणीना भोग्ने वडे नमेला.

प्रदोकार्थ

प्रलुभे दीधेलुं सांवत्सरिक दान—

“ हे जिनेश्वर ! न आपे (एक) वर्ष पर्यंत सुवर्णनां दानो दधने प्राणीभ्यानी दरिद्रतानो नाश करी, तेमां शुं आश्चर्य छे ? (कभेके) जलना भार वडे नम्र भनेला येवा मेधो द्वारा दुकाणा दुःखतुं दलन थवाने लीघे कटलो (अधी) साथो उपकार कराय छे ! ”—१६

સ્વપ્નીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન સૂર્યોદયથી માંડીને તે ભોજનના સમય સુધી દેવામાં આવે છે. પ્રતિદિન એક કરોડ અને એંસી લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર આવશ્યક-નિર્યુક્તિ પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ પંગા હિરણ્યકોડી, અદ્રેવ અણૂણગા સયસહસ્સા ।
સૂરોદયમાર્દઙ્, દિજ્જહ જા પાયરાસાઓ ॥ ”

—ગાર્થાંક ૨૧૭.

* * * * *

ભગવચ્ચરણદર્શને ફલાધિક્વમાહ—

યાદ્દક્ સુખં ભવતિ તે ચરણેઽત્ર દૃષ્ટે
તાદ્દક્ પરર્ભુવદનેઽપિ ન દેહમાજામ્ ।
પ્રાપ્તે યથા સુરમણૌ ભવતિ પ્રમોદો
નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા

હે વીર! યાદ્દક્ સુખં તે-તવ ચરણે-પાદે દૃષ્ટે સતિ ભવતિ તાદ્દક્ પર:-અન્યો ય ક્ષમ્યુઃ-દેવ-સ્તસ્ય વદનેઽપિ-મુખેઽપિ દૃષ્ટે સતિ ન । “સુરનિર્જરદેવતર્કુ” (અભિધાન૦ કા૦ ૨, શ્લો૦ ૨) ઇતિ હૈમઃ । કેપાં ? ‘દેહમાજાં’ દેહ-શરીરં મજન્તે-સેવન્તે ઇતિ દેહમાજઃ-પ્રાણિનસ્તેષાં । દૃષ્ટાન્તમાહ-યથા સુરમણૌ-ચિન્તામણૌ પ્રાપ્તે સતિ પ્રમોદો-હર્ષો ભવતિ । કિરણાકુલેઽપિ કિરણૌરાકુલે-વ્યાપ્તેઽપિ ચાકચિક્વ્યાધિકેઽપિ કાચશકલે ઇવં ન-સુરમણાવિવ પ્રમોદો ન ભવતિ । તવ ચરણચિન્તામણિઃ, પરદેવમુખં (તુ) કાચશકલમિતિ સ્પષ્ટાર્થઃ ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

(હે ‘સિદ્ધાર્થ’-સુત !) અત્ર તે ચરણે દૃષ્ટે યાદ્દક્ સુખં દેહ-માજાં ભવતિ, તાદ્દક્ પર-ઋમ્-વદને અપિ ન (ભવતિ), યથા સુર-મણૌ પ્રાપ્તે પ્રમોદઃ ભવતિ, (તથા) કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે ન ઇવમ્ ।

૧ આ સંબંધમાં જુઓ. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૮૩).

૨ સંસ્કૃત છાયા—

एका हिरण्यकोटिः अष्टैव अनूनकानि शतसहस्राणि ।
सूर्योदयादारभ्य दीयते यावत् प्रातरशनम् ॥

शब्दार्थ

यादृक्=जेषुं.
 सुखं (मू० सुख)=सुख.
 भवति (धा० भू)=थाय छे.
 ते (मू० युष्मद्)=तारं.
 चरणे (मू० चरण)=पाद, पग.
 अत्र=अहिःआं.
 दृष्टे (मू० दृष्ट)=जेषेय.
 तादृक्=तेषुं.
 पर=अन्य.
 ऋभु=देव.
 वदन=सुख.
 परभुवदने=अन्य देवेषुं सुख.
 न=नहि.
 देहभाजां (मू० देहभाज)=शरीरधारी जेवने.
 प्राप्ते (मू० प्राप्त)=भजेय.

यथा=जेषे.
 सुर=देव.
 मणि=रत्न.
 सुरमणौ=यिन्तामणि.
 भवति (धा० भू)=थाय छे.
 प्रमोद (मू० प्रमोद)=हर्ष.
 एवं=आ प्रमाणे, जेषे.
 तु=विशेषतावायक अव्यय.
 काच=काय.
 शकल=ककडे, टुकडे.
 काचशकले=कायने ककडे.
 किरण=किरण.
 आकुल=व्याप्त.
 किरणाकुले=किरणे वडे व्याप्त.
 अपि=पण.

श्लोकार्थ

प्रभुना यरण-दर्शनो प्रभाव—

“(हे आ अवसर्पिल्ली कासमां थध गयेला अंतिम जिनेश्वर !) ज्यारे अत्र तारा यरणना दर्शन थाय छे, त्यारे प्राणीजोने जेटलुं सुख थाय छे, तेजलुं अन्य देवना वदनना पण दर्शनथी थतुं नथी. (परंतु आ हड्डीकत यथार्थ छे, कडके) सुर-मणि भणवाथी जे आनंद थाय छे ते किरणो वडे व्याप्त (अर्थात् यक्यकित) जेवो कायने ककडे भणवाथी थतो नथी.”—२०

* * * * *

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र

त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।

त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

टीका

हे जिन ! त्वमेवं प्रसीद—प्रसन्नो भव येनात्र भवे सदा-सर्वदा मे-मम त्वच्छासनं-त्वदाज्ञा सुमनोहरं लगति । च-पुनर्हे नाथ ! यस्त्वत्सेवको भवति स कश्चिज्जनो मदीयं मनो भवान्तरेऽपि हरति, भवान्तरे त्वत्सेवको मम मनोहरो लगतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! (त्वं) एवं प्रसीद येन अत्र भवे सदा त्वत्-शासनं मे सु-मनोहरं लगति, नाथ ! यः च त्वत्-सेवकः भवति, स कश्चित् जनः भवान्तरे अपि मदीयं मनः हरति ।

शब्दार्थ

एवं=अे प्रकारे.

प्रसीद (धा० सद)=तुं प्रसन्न था.

जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर !

येन (मू० यद्)=जेथी करीते.

सदा=सर्वदा, अहोनिश.

भवे (मू० भव)=अन्भने विषे.

अत्र=आ.

त्वत् (मू० युष्मद्)=द्वितीयपुरुष सर्वनाम.

शासन=आशा.

त्वच्छाशनं=तारी आशा.

लगति (धा० ल्ग)=लागे छे.

मे (मू० अस्मद्)=भने.

सु=अत्यंततावाचक अव्यय.

मनोहर=यित्ताकर्षक.

सुमनोहरं=अत्यंत यित्ताकर्षक.

च=अने.

सेवक=सेवा करतार, लक्ष्मी.

त्वत्सेवकः=तारे सेवक.

भवति (धा० भू०)=थाय छे.

यः (मू० यद्)=जे.

सः (मू० तद्)=ते.

जनः (मू० जन)=मनुष्य.

मदीयं (मू० मदीय)=माझं.

कश्चित् (मू० किम्)=कोय.

मनः (मू० मनस्)=चित्तने.

हरति (धा० ह्)=हरे छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=हे प्रभु !

भवान्तरे (मू० भवान्तर)=अन्य लवने विषे.

अपि=पणु.

श्लोकार्थ

प्रभु सेवानी प्रार्थना—

“ हे तीर्थंकर ! तुं जेवो प्रसन्न था हे जेथी करीते आ लवने विषे भने तां शासन सर्वदा अत्यंत यित्ताकर्षक लागे अने वणी हे स्वामिन् ! जे कोय तारे सेवक होय, ते मनुष्य अन्य लवने विषे पणु मां जित्त हरे (अर्थात् भवान्तरमां पणु तारे सेवक भने प्रिय लागे जेम हुं धृष्टं धुं).”—२१

* * * * *

जिनस्य मामण्डलम्—

मामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के

तुल्यं चकासदवलोक्य समा व्यमृक्षत् ।

सूर्यं समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

टीका

हे जिन ! हे चतुर्मुख ! समवसरणे भगव(मव)तर्थात्वारि मुखानि देवैर्विनिर्मितानि ऽश्यन्ते । समा-परिपद् मामण्डलं दिक्चतुष्के तुल्यं चकासत्-तुल्यं दीप्यमानमवलोक्य व्यमृ-

क्षद्-विमर्शमकार्षीत् । किं व्यमृक्षदित्याह-सूर्य समा अपि-सर्वा अपि-चतस्रोऽपि दिशो जनयन्ति, किं वा प्राच्येव-पूर्वदिगेव जनयति ? । किंभूतं सूर्य ? स्फुरदंशुजालं-दीव्यत्किरणसमूहम् ॥२२॥

अन्वयः

(हे) जिन ! (हे) चतुर्-मुख ! (तव) भा-मण्डलं दिक्-चतुष्के तुल्यं चकासत् अवलोक्य सभा व्यमृक्षत् (यद्) समाः अपि दिशः स्फुरत्-अंशु-जालं सूर्यं जनयन्ति, किं वा प्राची एव दिक् (तं) जनयति ? ।

श्लोकार्थ

भा=प्रकाश, तेज.
मण्डल=धरावा.
भामण्डलं=भामंडल, तेजने धरावा.
जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर !
चतुस्=चार.
मुख=वदन.
चतुर्मुख !=चार छे वदन जेनां जेवा ! (सं०)
दिश=दिशा.
चतुष्क=चार.
दिक्चतुष्के=चारे दिशाभां.
तुल्यं=सरणी रीते.
चकासत् (धा० चकास्)=प्रकाशतुं.
अवलोक्य (धा० लोक्)=जनेधने.
सभा=परिषद्, पर्षदा.
व्यमृक्षत् (धा० मृश्)=वितर्क करती हुवी.

सूर्य (मू० सूर्य)=रविने.
समाः (मू० समा)=सर्वे.
अपि=पणु.
दिशः (मू० दिश)=दिशाओ.
जनयन्ति (धा० जन्)=उत्पन्न करे छे.
किं=शुं.
वा=अथवा.
प्राची=पूर्व.
एव=ज.
दिग् (मू० दिग्)=दिशा.
जनयति (धा० जन्)=उत्पन्न करे छे.
स्फुरत् (धा० स्फूर्)=देदीप्यमान.
अंशु=किरण.
जाल=समूह.
स्फुरदंशुजालं=देदीप्यमान छे किरणोनो समूह जेनां जेवा.

श्लोकार्थ

जिनेश्वरनुं भामण्डल—

“ हे तीर्थंकर ! हे चार वदनवाणा (स्वामिन्) ! (समवसरणुंमां आपना) भामंडलने चारे दिशाभां सरणी रीते प्रकाशतुं जेधने (त्यां जेठेडी चार) पर्षदा वितर्क करती हुवी के शुं सर्वे दिशाओ, स्फुरायमान छे किरणोनो समूह जेनां जेवा सूर्यने उत्पन्न करे छे के इत पूर्वज दिशा तेम करे छे ! ”—२२

* * * * *

१ अह्मने यतुर्भुष कहेवामां आवे छे जे वात जेटले अंशे प्रसिद्ध छे, तेटवे अंशे जिनेश्वर यतुर्भुष छे जेम जेवामां आवतुं नथी. परंतु जिनेश्वर माटे चारे पर्षदानी देशना माटे जेटली यतुर्भुषनी जर छे, तेटली जर अह्म माटे नडि होय छतां पणु तेमने मडिमा वधारवा माटे आवी कल्पना करवामां आवी होय जेम लागे छे.

२ समवसरणुना संपंधी माहिली माटे जुओ स्तुति-यतुर्विंशतिकाना ८४मा पद्यनुं रचणीकरणु.

३ आनां नामे साइ जुओ यतुर्विंशतिका (५० पर) .

लोकैर्यः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह-

शम्भुर्गिरीश इह दिग्वसनः स्वयम्भू-
मृत्युञ्जयस्त्वमसि नाथ ! महादिदेवः ।
तेनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

टीका

हे नाथ ! इह-अस्मिन् लोके शं-सुखं भवत्यस्मादिति शम्भुः । गिरां-वाणीनामीशो गिरीशः । दिगेव वसनं यस्य स दिग्वसनः । स्वयमात्मना भवतीति स्वयम्भूः । मृत्युं जयतीति मृत्युञ्जयः । स त्वमसि-त्वमेवासि । ईदृश्यामा यो महादेवस्तेन अम्बिका-अम्बा एव वाक्छलेन माता, सा निजकलत्रमकारि, सा रुद्रेण स्त्रीकृतेति व्यङ्ग्यार्थः । तत्-तस्मात् कारणात् त्वदन्यः-त्वत्तोऽपरः मुनीन्द्र ! शिवः शिवपदस्य पन्थाश्च न, नास्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! त्वं इह शं-भुः गिर-ईशः, दिग्-वसनः, स्वयं-भूः मृत्युं-जयः महत्-आदि-देवः असि; तेन अम्बिका निज कलत्रं अकारि, तद् त्वत् अन्यः (हे) मुनि-इन्द्र ! शिवः शिव-पदस्य पन्थाः (च) न (अस्ति) ।

शब्दार्थ

शम्भुः (मू० शम्भु)=(१) जेथी सुभ थाय ते; (२) भङ्गादेव.

गिर=वाणी.

गिरीशः (मू० गिरीश)=वाणीआना स्वामी.

गिरि=कैलास.

गिरीशः (गिरि+ईश)=कैलासना स्वामी, भङ्गादेव.

दिग्=दिशा

वसन=वस्त्र.

दिग्वसनः=(१) दिशा छे वस्त्र जेतुं ते, दिग्भर; (२) भङ्गादेव.

स्वयंभूः (मू० स्वयंभू)=पोते पोतानी भेजे (सुद्ध३५) थनार; (२) भङ्गादेव.

मृत्यु=मरथु.

मृत्युञ्जयः=(१) जे मृत्युने छते छे ते; (२) भङ्गादेव.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

असि (धा० अम्)=छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=हे प्रभु !

महत्=महा.

आदि=शरआत.

देव=देव.

महादिदेवः=महा शब्द आदिमां छे जेनी जेवा देव, भङ्गादेव.

तेन (मू० तद्)=तेनाथी.

अम्बिका=(१) अम्बिका, भङ्गादेवनी पत्नी, पार्वती; (२) माता.

निज=पोतानी.

कलत्र=पत्नी.

निजकलत्रं=पोतानी पत्नी.

अकारि (धा० कृ)=करवाभां आवी.

तद्=तेथी करीते.

त्वत् (मू० युष्मद्)=ताराथी.

न=नहि.

अन्यः (मू० अन्य)=थीजे.

शिवः (मू० शिव)=शिव, भङ्गादेव.

शिव=भोक्ष.

पद=स्थान.

शिवपदस्य=भोक्षना स्थानतो.

मुनीन्द्र ! =हे योगीश्वर !

पन्थाः (मू० पथिन्)=भाग.

श्लोकार्थ

जिनेश्वरञ्ज भरेभरा शंभु छे—

“हे नाथ ! आ जगतमां तुं (सुष्मनुं कारणु होवाथी) शंभु छे, तुं (वाष्पिनी स्वामी होवाथी) गिरीश छे, (वस्त्र रहित होवाने लीधे) तुं द्विगम्भर छे, (स्वयंयुद्ध होवाने लीधे) तुं स्वयंभू छे, (मृत्युनो पराजय करेत्तो होवाथी) तुं मृत्युंजय छे, अने तुं (महाप्रमाणवाणी द्वादशांगीनी शङ्खात करनार होवाथी) महादेव छे. (भाडी आ नामधारी महादेवे तो) अंभिकाने स्त्री तरीके स्वीकारी छे (‘अंभिका’नो अर्थ माता पणु थाय छे अे व्यंग्यार्थ छे). वास्ते हे योगीश्वर ! तारा सिवाय अन्य ढाध (शिव नथी तेभज मोक्ष-पद्दने मार्ग नथी.”— २३

स्पष्टीकरण

मध्यस्थ-लाव—

जिनेश्वरने महादेव अेवुं नाम आपीने आ श्लोक द्वारा कवीश्वरे पोतानो मध्यस्थ-लाव प्रकट कर्यो छे. आवोण लाव भूण भक्ततामरना कर्ता मानतुंगसूरिञ्चना संभंभमां पणु दृष्टि-गोचर थाय छे, डभके प्रभुनुं संकीर्तन करतां तेअेअे नीचे मुज्जभना उद्गारो काढ्या छे:—

“बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्
 त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।
 धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्
 व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥”

अर्थात्—हे प्रभु ! तुं शुद्ध छे, डभके विष्णुधेअे तारा डेवलज्ञानना वस्तु-समूहना परिअेअेअुं पूजन कर्युं छे. वणी शंकर पणु तुंज छे, डभके ते त्रिभुवनने सुष्म अर्पणु कर्युं छे. हे धीर ! वास्तविक रीते तो अ्रह्मा पणु तुंज छे, डभके मुक्ति-मार्गनी विधिनी प्रपणु ते कीधी छे अने हे नाथ ! अे वात तो स्पष्ट छे डे तुं पुरुषोत्तम (नारायण) पणु छे.^१

साधारण रीते सामान्य पुरुषो नामोने अंगे अगडा करता जेवामां आवे छे. जभके ढाधके कहे छे डे शंकरनेज ईश्वर मानवा जेधअे; अ्यारे भीजे कहे छे डे साया देव तो अ्रह्माज छे; अ्यारे वणी त्रीजे विष्णु-भक्त होवाथी अेम कहेवा तैयार थध अय छे डे अइ पूछावो तो देव तो विष्णुज कहेवाय. डभके कहुं पणु छे डे—

“जले विष्णुः स्थले विष्णुर्विष्णुः पर्वतमस्तके ।
 सर्वभूतमयो विष्णुस्तस्माद् विष्णुमयं जगत् ॥”

आवी रीतनी भोटी भेंयताणु करवामां आवे ते लाभकारी नथी. डभके अेके वप्यत जे सर्वथा वीतराग होय ते ईश्वर कडेवाय अेवुं ईश्वरनुं लक्षणु जणु गणे उतरी गयुं होय, ते मनुष्य

१ ‘ विबुधार्चित ! ’ इति पृथक् पदं सम्बोधनार्थेऽपि समीचीनम् ।

२ शुद्ध असर्वज्ञ होवाने लीधे, शंकर सृष्टिना संसार करनार होवाने लीधे, अ्रह्मा हिंसात्मक वेदनी प्रपणु करनार होवाने लीधे तेभज पुरुषु कपट-क्रियामां कुशल होवाने लीधे आ नामोमां रहेवा अपूर्व गुणो तो आपनार्थज छे, अेवो आ श्लोकनो भावार्थ छे.

ઈશ્વરની પ્રહારા, વિખ્યા, મહાશ ઇત્યાદિ ગમે તે નામ વડે સ્તુતિ કરે તે ખોટું નથી. પરંતુ હા, એટલું તો જરૂર કહેવું પડશે કે એ કામ ઉદાર વૃત્તિવાળાનું છે.

વિશેષમાં આવી રીતે કોઈ જૈનેતરે જૈનના દેવોનાં નામપૂર્વક ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી હોય એમ જોવામાં આવતું નથી, એ અત્ર વિશેષતા છે.

સૌથી પહેલાં જૈનોમાં પણ આ પ્રકારનો મધ્યસ્થભાવ પ્રદર્શિત કરવા કાણ તૈયાર થયું તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ શ્રીમાનતુંગસૂરિથી શરૂઆત થઈ હશે એમ લાગે છે. શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિએ પણ તેમણે રચેલા લોકતત્ત્વનિર્ણયમાં તથા અષ્ટક-પ્રકરણમાં એવીજ મતલબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે, એ વાત નીચેનાં પદો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“ यस्य संक्लेशजननो, रागो नास्त्येव सर्वथा ।
 न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु, शमेन्धनदवानलः ॥ १ ॥
 न च मोहोऽपि सज्ज्ञान-च्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत् ।
 त्रिलोकख्यातमहिमा, महादेवः स उच्यते ॥ २ ॥—युगम्
 यो वीतरागः सर्वज्ञो, यः शाश्वतसुखेश्वरः ।
 क्लिष्टकर्मकलातीतः, सर्वथा निष्कलस्तथा ॥ ३ ॥
 यः पूज्यः सर्वदेवानां, यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।
 यः स्रष्टा सर्वनीतीनां, महादेवः स उच्यते ॥ ४ ॥—युगम्

* * * * *

एवम्भूताय शान्ताय, कृतकृत्याय धीमते ।
 महादेवाय सततं, सभ्यभक्त्या नमो नमः ॥ ८ ॥”

અર્થાત્—ક્લેશજનક રાગનો, શાન્તિરૂપ ઇન્ધનને વિષે સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ (તેનો નાશ કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા દ્વેષનો તથા યથાર્થ જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરનારા તેમજ ચરિત્રને મહિન કરનારા એવા મોહનો જોનામાં સર્વથા અભાવ છે તેમજ જોનો મહિમા ત્રૈલોક્યમાં વિખ્યાત છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. જે વીતરાગ છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે શાશ્વત સુખનો સ્વામી છે, જે ક્લિષ્ટ કર્મની કલાથી મુક્ત છે, જે સર્વથા મૂર્ત આકારથી રહિત છે, જે સમસ્ત દેવોને પૂજ્ય છે, જે સકલ યોગિ-જનોને ધ્યેય છે, જે નિઃશેષ નીતિઓનો પ્રકાશક છે, તે પ્રભુને મહાદેવ કહેવામાં આવે છે.

x x x x x

આ પ્રકારના શાન્ત, કૃતકૃત્ય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનશાલી એવા મહાદેવને ઉત્તમ ભક્તિપૂર્વક મારા નિરંતર નમસ્કાર હોજો.

આવા મધ્યસ્થ ભાવનું પ્રતિબિમ્બ નિમ્ન લિખિત પદમાં પણ દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે.

૧ આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ) ના ઉપર મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

“भववीजाङ्कुरजनना, रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा, हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥”

—શ્રીહુમ્બચન્દ્રાચાર્યકૃત ઈશ્વર-સ્તુતિ

હવે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે મહોપાધ્યાય શ્રીચારિત્રસુન્દરગણિકૃત કુમારપાલ-ચરિત્રમાં આપેલા નીચે મુજબના (મહાદેવની તેમજ ઋષભદેવની સ્તુતિરૂપ) દ્વિઅર્થી પદ તરફ દષ્ટિપાત કરી લઈએ.

“योऽमार्यन्मारमं विभूर्ति

विभ्रद् भवानीहितकारकश्च ।

आदीश्वरो भूतपतिर्वृषाङ्कः

स त्वामहीनाभरणः पुनातु ॥”—ઇન્દ્રવજ્રા

—સં ૪, વં ૧, શ્લોઠ ૧૭

અર્થાત્ જીણે કામદેવ અને મૃત્યુનો (અથવા કામદેવનો સત્વર) નાશ કર્યો, તે (જ્ઞાનાદિ) સંપત્તિને ધારણ કરનારા, સંસારના અનિષ્ઠને (અર્થાત્ તેનો નાશ) કરનારા, પ્રાણીઓના સ્વામી, વૃષભ (બળદ)ના લાંછનવાળા, (વિશ્વવિશ્વના) સંપૂર્ણ શૃંગારરૂપ એવા આદીશ્વર (ઋષભપ્રભુ) તને પવિત્ર કરે.

જ ખીજે અર્થ મહાદેવને લાગૂ પડે છે, તે નીચે મુજબ છે:—

જીણે કામદેવને જલદી મારી નાંખ્યો, તે, વિભૂતિ (રાખોડી)ને (અંગે) ધારણ કરનારા, પાર્વતીને હિતકારી, ભૂતોના નાથ, બળદના વાહનવાળા, સર્પરાજરૂપી ભૂષણવાળા આદિદેવ તને પવિત્ર કરે.

આવા દ્વિઅર્થી શ્લોકો દ્વારા પણ જિનેશ્વરોની જૈનેતર અન્યોમાં સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય એમ લાગતું નથી. અરે શ્રીસૌમપ્રભસૂરિએ તો હુદ્ કરી છે, કેમકે નીચે મુજબના—

“ कल्याणसार सविता न हरेक्षमोह

कान्तारवारणसमान जयाद्यदेव ।

धर्मार्थकामदमहोदयवीर धीर

सौमप्रभावपरमागमसिद्धसुरे ॥ ”

—શતાર્થિક પદ દ્વારા તેમણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ પ્રમુખ અનેક જૈનેતર દેવોની સ્તુતિ કરી છે. આ સ્તુતિમાં તેમને અંગે જ જ વિશેષણો વાપર્યા છે તે તે દર્શનમાં આપેલાં વિશેષણો સાથે બરાબર મળતાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જૈન મુનિવરો જૈનેતર દર્શનનો—હિંદુ પુરાણોનો પણ સચોટ અભ્યાસ કરતા હોવા જોઈએ. આ તેમની સહિષ્ણુતા અને યથાસ્થિત વસ્તુ આલેખવાની અભિલાષા પ્રકટ કરે છે.

* * * * *

૧ કહેવામાં આવે છે તેમ ભોજ રાજને આશીર્વાદ રૂપે શ્રીમાનતુંગસૂરિએ નીચે મુજબનો દ્વિઅર્થી શ્લોક કહ્યો હતો.

“ जटाशाली गणेशाली, शङ्करः शाङ्कराङ्कितः ।

युगादीशः भ्रियं कुर्याद्, विलसत्सर्वमङ्गलः ॥”

૨ આ સૂરિજીની સ્થૂલ રૂપરેખા સાથે જુઓ શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીની મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्यक्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह—

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विद्या
देशोनपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।
सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

टीका

हे जिन ! ये चतुर्दश विद्या जानन्ति । यतः—

“पडङ्गी वेदाश्चत्वारो, मीमांसाऽऽन्वीक्षिकी तथा ।
धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या एताश्चतुर्दश ॥ १ ॥”

च—पुनर्देशोनपूर्वदशकं—देशेनोनं पूर्वाणां दशकं च सार्थम्—अर्थयुक्तं पठन्ति, परं तव सम्यक्त्वं यैर्न धृतं तेषां ज्ञानस्वरूपं सन्तः—सज्जनाः अमलं—निर्मलं नैव प्रवदन्ति—नैव कथयन्ति । यत उक्तं नन्दिद्वृतौ—“मिथ्यादृष्टिः उत्कृष्टतः श्रुतमवगाहमानो देशोनानि दश पूर्वाण्यवगाहते, परिपूर्णानि त्ववगाहं न शक्नोति” । एतावच्छास्त्राधीत्यपि सम्यक्त्वाभावेऽज्ञानवानेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यद्यपि (ये) चतुर्दश विद्याः चारु जानन्ति, देश-ऊन-पूर्व-दशकं च स-अर्थं पठन्ति (परं) तव सम्यक्त्वं (यैः) न धृतं, तेषां ज्ञान-स्वरूपं सन्तः अ-मलं न एव प्रवदन्ति ।

श्लोकार्थं

जानन्ति (धा० ज्ञा)=अणे छे.

यद्यपि=अेके.

चतुर्दश (मू० चतुर्दशन्)=स्यौ६.

चारु=सुंदर रीते.

विद्याः (मू० विद्या)=विद्याओ.

देश=भाग.

ऊन=अपूर्णे, उषुं.

पूर्व=नैन शास्त्रना अेक विभागतुं नाम.

दशक=दश.

देशोनपूर्वदशकं=कं६३ अपूर्णे अेवा दश पूर्वे.

च=अते.

पठन्ति (धा० पठ)=शीअे छे.

सार्थं (मू० सार्थ) अर्थसहित.

सम्यक्त्वं (मू० सम्यक्त्व)=सम्यक्त्व.

ईश ! (मू० ईश)=हे धर्मवर !

न=नहि.

धृतं (मू० धृत)=धारणु करायुं.

तव (मू० युष्मद्)=तारा.

एव=अ.

तेषां (मू० तद्)=तेभतुं.

ज्ञान=ज्ञान, ओध.

स्वरूप=स्वरूप.

ज्ञानस्वरूपं=ज्ञानतुं स्वरूप.

अमलं (मू० अमल)=अविद्यमान छे मेल अेने विषे अेनुं, निर्मल.

प्रवदन्ति (धा० वद)=कहे छे.

सन्तः (मू० सत्)=सज्जतो.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! જોકે (જ મનુષ્યો) ચૌદ વિદ્યાઓ સારી જાણે છે તેમજ કંઈક અપૂર્ણ એવાં દશ પૂર્વોત્તું અર્થ-સહિત પઠન (પણ) કરે છે, છતાં પણ જો તેમણે તારૂં સમ્યક્ત્વ (યથાર્થ દર્શન) ધારણુ કર્યું નથી, તો તેના જ્ઞાન-સ્વરૂપને સજ્જનો નિર્મલ કહેતા નથીજ.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

ચૌદ વિદ્યાઓ—

આપણે જોઈ ગયા તેમ ચૌદ વિદ્યાઓ તે બીજી ઢાઢ નહિ પણ ચાર વેદો, વેદનાં છ અંગો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ છે. તેમાં ચાર વેદોથી ઋગ-વેદ, યજુર્વેદ અને સામ-વેદ એ ત્રણ મૂળ વેદો ઉપરાંત પાછળથી ઉદ્ધાર થઈને ઉમેરાયેલો (એમ કહેવાતો) અથર્વ-વેદ સમજવામાં આવે છે. વેદના કરતાં ઉતરતા દરજ્જાના પરંતુ તેના સહાયક ગ્રન્થોને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે. એકંદર અંગો છ છે—(૧) શિક્ષા, (૨) છંદઃશાસ્ત્ર, (૩) વ્યાકરણ, (૪) નિરૂક્ત, (૫) જ્યોતિષ અને (૬) કલ્પ.

પૂર્વ-મીમાંસા

તીર્થીકરના ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યા બાદ તેના મુખ્ય શિષ્યો કે જોઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન હોય છે અને જમને ‘ગણુધર’ એવા નામથી સંબોધવામાં આવે છે, તેઓ જૈન શાસ્ત્રની રચના કરે છે અને તે શાસ્ત્રોને બાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. આ દરેક વિભાગને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે (જ્યારે આ બારે વિભાગોના સમસ્ત સૂત્રને ‘દ્વાદશાંગી’ કહેવામાં આવે છે). આચારાદિક બાર અંગોમાંના ‘દષ્ટિવાદ’ નામના બારમા અંગના (૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વાનુ-યોગ, (૪) પૂર્વગત અને (૫) ચૂલિકા એમ પાંચ ભેદો છે. આ ભેદોમાંના ‘પૂર્વગત’ નામના ભેદમાં ‘ચૌદ પૂર્વ’નો સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ પૂર્વગતના ચૌદ વિભાગો પૈકી દરેક વિભાગને ‘પૂર્વ’ કહેવામાં આવે છે.

ચૌદ પૂર્વોનાં નામો—

(૧) ઉત્પાદ (૨) અગ્રાયણીય (૩) વીર્ય-પ્રવાદ, (૪) અસ્તિ-નાસ્તિપ્રવાદ, (૫) જ્ઞાન-પ્રવાદ, (૬) સત્ય-પ્રવાદ, (૭) આત્મ-પ્રવાદ, (૮) કર્મ-પ્રવાદ, (૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાદ, (૧૦) વિધાનુપ્રવાદ, (૧૧) અવન્ધ્ય, (૧૨) પ્રાણાયુઃ, (૧૩) ક્રિયા-વિશાલ-પ્રવાદ અને (૧૪) લોકખિન્દુસાર.

૧ એ પણ સાથે સાથે ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈનોએ પણ પોતાના શાસ્ત્રના વિભાગ-વિશેષને ‘અંગ’ એવી સંજ્ઞા આપી છે.

૨ સરખાવો—

“ક્રમ્યજુઃસામાથર્વાણો, વેદા અજ્ઞાનિ ષટ્ પુનઃ ।

શિક્ષા કલ્પો વ્યાકરણં, છન્દો જ્યોતિર્નિરુક્તયઃ ॥ ”

૩ વર્ણુ-સ્વરાદિકના ઉચ્ચારણના ભેદોને જણાવનારૂં શાસ્ત્ર. ૪ વેદમાંના સ્વરાદિકના ઉપર પ્રકાશ પાડનારૂં શાસ્ત્ર. ૫ ખગોળ-વિદ્યા. ૬ વૈદિક-વિધાન-ગ્રાપક શાસ્ત્ર.

૭ આને સમય-પ્રવાદ પણ કહેવામાં આવે છે. જુઓ શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રવચન-સારોદ્ધાર.

ધીરે ધીરે ખારસું અંગ નષ્ઠ થતાં ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ નષ્ઠ થયું અને અત્યારે તો એવો સમય આવી લાગ્યો છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં તો કોઈને પણ એક પૂર્વ જટલું પણ જ્ઞાન નથી. વીર-નિર્વાણ પછી ૯૮૦ વર્ષ સુધી એક પૂર્વના જટલું તો જ્ઞાન ધરાવનાર મહાત્મા વિદ્યમાન હતા. કહેવામાં આવે છે કે વી. સં. ૯૮૦ માં શ્રીમાન્ દેવર્ષિગણિએ ધીરે ધીરે પૂર્વનો ઉચ્છેદ થતો જોઈને જે કંઈ જ્ઞાન તેમના સમયમાં વિદ્યમાન હતું, તે ટકી રહે તેટલા માટે તેમણે તે પુસ્તકારૂઢ કર્યું. પૂર્વ શબ્દમાં રહેલી પ્રધાનતા—

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે સૌથી પ્રથમ તો ગણધર (અક્ષર-રચનાની અપેક્ષાએ) ‘પૂર્વ’ની રચના કરે છે અને ત્યાર બાદ બીજાં અંગાદિક રચે છે’. આથી ‘પૂર્વ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ચરિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં સર્વ આગમોમાં ‘પૂર્વ’ ને પ્રધાન પદ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જન્મ સામાન્યતઃ મનુષ્યોમાં પુરૂષ પ્રધાન પદ ભોગવે છે, તેમ સમગ્ર આગમોમાં ‘પૂર્વ’નું પ્રાધાન્ય છે. આથી કરીને તો સાર્ધવીઓને પૂર્વનું અધ્યયન કરવાનો અધિકાર નથી, એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે અગ્યાર અંગ સુધીનું અધ્યયન કરવામાં તેને કોઈ રોકતું નથી.

વિશેષમાં આ પૂર્વો પ્રાયઃ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવે છે અને એ સંસ્કૃત સાહિત્ય કટલું વિશાળ હોય છે તેનો ખ્યાલ નીચે લખવામાં આવતી હકીકત ઉપરથી આવી શકશે.

પહેલું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે એક હસ્તિ (હાથી) પ્રમાણ મસી (શાહી) જોઈએ. બીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને સારૂ બે હસ્તિ-પ્રમાણ, ત્રીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે ચાર હસ્તિ-પ્રમાણ અને ચોથું ‘પૂર્વ’ લખવાને સારૂ આઠ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઈએ. એ પ્રમાણે પાંચમા ‘પૂર્વ’ના લખાણને માટે ૧૬ હસ્તિ-પ્રમાણ, છઠાને સારૂ ૩૨, સાતમાને સારૂ ૬૪, આઠમાને માટે ૧૨૮, નવમાને માટે ૨૫૬, દશમાને માટે ૫૧૨, અગ્યારમાને સારૂ ૧૦૨૪, બારમાને સારૂ ૨૦૪૮, તેરમાને માટે ૪૦૯૬ અને ચૌદમાને માટે ૮૧૯૨ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઈએ. અર્થાત્ કોઈ એક ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે તેની પૂર્વેના ‘પૂર્વ’ કરતાં બમણી શાહી જોઈએ. એકંદર રીતે સમસ્ત ‘પૂર્વો’ લખવાને માટે ૧૬૩૮૩ હસ્તિ-પ્રમાણ શાહી જોઈએ. કદપસૂત્ર ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ રચેલી સુબોધિકા નામની ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

ચૌદ પૂર્વોના વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા—

(૧) ઉત્પાદ પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થોના ઉત્પાદનો અધિકાર છે. તેમાં એક કરોડ પદો છે.

(૨) અગ્રાયણીય પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પદાર્થોના પરિમાણનું વર્ણન છે. તેમાં ૯૯ લાખ પદો છે.

૧ આ સંબંધમાં મતાન્તર છે. તે એ છે કે પ્રથમ તો ગણધર-શ્રુતની રચના કરતાં આચારાદિ અંગો રચે છે. પરંતુ આ રચાપના આશ્રિને છે એમ નન્દી-સૂત્ર તેમજ પ્રવચન-સારોદ્ધારની ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૨ નન્દીસૂત્રની શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે, જ્યારે પ્રવચનસારોદ્ધાર (ગાં ૭૧૧) માં ૧૧ કરોડ પદો હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

(૩) વીર્ય-પ્રવાહ પૂર્વમાં જીવાદિકની શક્તિનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં ૭૦ લાખ પદો છે.

(૪) અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાહ પૂર્વમાં ક્યા પદાર્થ છે અને ક્યા પદાર્થ નથી એ વાત તેમજ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ જીવાદિકની સત્તા તેમજ અસત્તા પણ વિચારવામાં આવી છે. આમાં સપ્તભંગીની પણ પ્રરૂપણા છે. તેમાં ૬૦ લાખ પદો છે.

(૫) જ્ઞાન-પ્રવાહ પૂર્વમાં મતિ, શ્રુત ઇત્યાદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનું સવિસ્તર વર્ણન છે. તેમાં ૯૯, ૯૯, ૯૯૯ પદો છે.

(૬) સત્ય-પ્રવાહ પૂર્વમાં સંયમ, સત્ય વચન, અસત્ય વચન ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને છ પદો છે.

(૭) આત્મ-પ્રવાહ પૂર્વમાં આત્માનું અનેક નયપૂર્વક અને વિશેષમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયાનુસાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આત્માના સ્વરૂપ ઉપર આ પૂર્વ વિશેષતઃ પ્રકાશ પાડે છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૮) કર્મ-પ્રવાહ પૂર્વમાં જ્ઞાનાવરણાદિક આઠે કર્મોનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચારે અપેક્ષાપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એમાં એક કરોડ અને એંસી હજાર પદો છે.^૧

(૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાહ પૂર્વમાંથી પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી માહિતી મળે છે. એમાં ૮૪ લાખ પદો છે.

(૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાહ પૂર્વમાં અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને દશ લાખ પદ છે.

(૧૧) અવન્ધ્ય પૂર્વમાં જ્ઞાન, તપ, સંયમ ઇત્યાદિ શુભ ફળરૂપે સર્જન અને પ્રમાદ ઇત્યાદિ અશુભ ફળરૂપે અર્જન છે એ સંબંધી માહિતી આપવામાં આવી છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૧૨) પ્રાણાયુઃ પૂર્વમાં પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ પ્રકારનાં બલ, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ તેમજ અનેક પ્રકારનાં આયુષ્ય સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને ૫૬ લાખ પદો છે.

(૧૩) ક્રિયા-વિશાલ પૂર્વમાં સંયમાદિક ક્રિયાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં નવ કરોડ પદો છે.

(૧૪) લોકખિન્દુસાર પૂર્વ જગત્માં તેમજ શ્રુત-લોકમાં અક્ષરની ઉપર ખિન્દુની જમ સર્વોત્તમ છે. એમાં સાડા બાર કરોડ પદો છે.

આ પૂર્વ-મીમાંસાનું પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે આ શ્લોકાર્થ ઉપરથી એમ જોઈ શકાય છે કે દશ પૂર્વથી કંઈક ન્યૂન જ્ઞાન ધરાવનારી વ્યક્તિ સમ્યક્ત્વથી વંચિત હોઈ શકે અને ઓછામાં ઓછા દશ પૂર્વના જ્ઞાતા સમ્યક્ત્વથી અલંકૃત હોય છે.

૧-૩ પ્રવચન-સારોદ્ધાર પ્રમાણે સાતમા, આઠમા અને દશમા પૂર્વમાં અનુક્રમે ૩૬ કરોડ, એક કરોડ અને એંસી લાખ અને ૧૧ કરોડ અને ૧૫ હજાર પદો છે.

विशेषभां यौद्ध पूर्वधर याने श्रुतकवलीनी तो अलिहारीण छे, केभके सेन-प्रश्नना उल्लेख मुण्य ते असंप्र्यात लव ओध शके. वणी ते भरीने अधन्यथी लान्तक देवलोके अय (णुओ। तत्त्वाथाधिगमसूत्र अ० ५, सू० २२ तुं भाष्य.)

* * * * *
पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह-

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां

ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।

कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिक्कति ते स्तुतिं तद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

टीका

हे जिन ! ये नृणां-मनुष्याणां गणाः ! किंविशिष्टा गणाः ? 'गुणचणाः' गुणैर्विख्याताः ।
“तेन वित्ते चु [च] ञ्चुपचणपौ” इति चणप्रत्ययः । ये तेषां नृगणानां पतयो-राजानश्चक्रिणः ।
ये पुनः सुराः सुरवरा-इन्द्राः सुखदास्तकेऽपि, स्वार्थेऽकच् प्रत्ययः । ते-तव स्तुतिं चरिक्कति-
अतिशयेन कुर्वन्ति । किं कृत्वा ? अञ्जलिं कृत्वा । तत्-तस्मात् कारणाद् व्यक्तं-स्पष्टं यथा स्यात्
तथा हे भगवन् ! पुरुषोत्तमः-पुरुषेषूत्तमस्त्वमेवासि, अन्यो न कोऽपीत्यर्थः ॥ २५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! ये नृणां गुण-चणाः गणाः तेषां पतयः अपि ये (च) सुराः सुर-वराः सुख-दाः तके
अपि अञ्जलिं कृत्वा ते स्तुतिं चरिक्कति, तद् व्यक्तं (यद्) भगवन् ! त्वं एव पुरुष-उत्तमः असि ।

श्लोकार्थ

नृणां (मू० नृ)=मनुष्याणां.

गणाः (मू० गण)=समुदायो, टोणांओ.

गुण=शुभ.

चण=प्रसिद्धतावायक प्रत्यय.

गुणचणाः=शुभेयथी प्रसिद्ध.

पतयः (मू० पति)=स्वामीओ.

अपि=पण्य.

तेषां (मू० तद्)=तेभना.

ये (मू० यद्)=तेओ.

सुराः (मू० सुर)=अभरौ, देवो.

सुर=देव.

वर=उत्तम.

सुरवराः (मू० सुरवर)=सुरेन्द्रो, सुरपतिओ.

सुखदाः (मू० सुखद)=सुख आपनारा.

तके (मू० तकद्)=तेओ.

कृत्वा (धा० कृ)=करीने.

अञ्जलिं (मू० अञ्जलि)=अंजलि.

जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर !

चरिक्कति (धा० कृ)=अतिशय करे छे.

ते (मू० युष्मद्)=तारी.

स्तुतिं (मू० स्तुति)=स्तुतिने, प्रशंसाते.

तद्=तेथी.

व्यक्तं=स्पष्ट.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

एव=अ.

भगवन् ! (मू० भगवत्)=हे. नाथ !

पुरुष=पुरुष, भरद्.

उत्तम=श्रेष्ठ.

पुरुषोत्तमः=(१) पुरुषोने विषे श्रेष्ठ; (२) नारायण्य.

असि (धा० अस्)=छे.

‘१ तेन वित्ते चञ्चुचणौ’ इति श्रीसिद्धहेमसूत्रम् (७१११७५) ।

श्लोकार्थ

महावीरञ्च पुश्पोत्तमं छे—

“ हे वीतराग ! गुणोत्तमो करीने विख्यात एवा मानवोना समुदायो तेमञ्च तेना स्वामीओ (चक्रवर्ती प्रमुष्ण नृपतियो) तेमञ्च सुष्ण अर्पणु करनारा न्च देवो तथा न्च देवेन्द्रो छे तेओ पणु ये हाथ जेडीने तारी अतिशय स्तुति करे छे, तेथी ओ स्पष्ट (सिद्ध थाय) छे उ हे भगवन् ! तुंञ्च पुश्पोने विषे उत्तम छे [तुंञ्च नारायणु छे, पाडी पीञ्च तो नामधारी जणुवा].”—१५

* * * * *

रोगा झषा बहुमहामकराः कषाया-

श्चिन्तैव यत्र वडवाग्निरसात्तमम्भः ।

वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

टीका

हे जिन ! त्वयैव त्वयका स भवः—संसारो वार्धिः—समुद्रः सर इव—तटाक इव कृतः । स इति कः ? यत्र रोगा झषा—मत्स्याः, कषाया बहुमहामकराः, चिन्तैव वडवाग्निः—वडवानलः, असातं—दुःखमम्भो—जलं यत्र । तत्—तस्मात् कारणात् भवोदधिशोषणाय (संसारसमुद्रनिर्जलीकारकाय) तुभ्यं—भवते नमो—नमस्कारोऽस्तु ॥ २६ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! यत्र रोगाः झषाः, कषायाः बहु-महत्-मकराः, चिन्ता एव वडवाग्निः, अ-सातं अम्भः (सः) भवः वार्धिः त्वयका सरः इव कृतः, तद् भव-उदधि-शोषणाय तुभ्यं नमः ।

श्लोकार्थ

रोगाः (मू० रोग)=रोगो.
 झषाः (मू० झष)=भस्त्रयो, भाषलां.
 बहु=धलु.
 महत्=भोटा.
 मकर=भगर.
 बहुमहामकराः=धलु भोटा भगरो.
 कषायाः (मू० कषाय)=कषायो.
 चिन्ता=चिन्ता, शीउर.
 एव=ए.
 यत्र=एयां.
 वडवाग्निः (मू० वडवाग्नि)=वडवानल, दरियाभांते
 अग्नि.
 असातं (मू० असात)=दुःख.
 अम्भः (मू० अम्भस्)=एयां.

वार्धिः (मू० वार्धि)=समुद्र.
 भवः (मू० भव)=संसार.
 सरः (मू० सरस्)=तणाव, सरोवर.
 इव=एव.
 त्वयका (मू० युष्मद्)=तारा पडे.
 कृतः (मू० कृत)=करायो.
 तद्=तेथी.
 तुभ्यं (मू० युष्मद्)=तने.
 नमस्=नमस्कार.
 जिन ! (मू० जिन)=हे वीतराग ।
 भव=संसार.
 उदधि=सागर, समुद्र.
 शोषण=सूखी नांअनुं ते, निर्जल करतुं.
 भवोदधिशोषणाय=संसार-समुद्रनुं शोषणु करनारा.

१ वारीणि धीयन्ते यत्र स वार्धिः ।

શ્લોકાર્થ

“ હે જિનેશ્વર ! જ્યાં રોગરૂપી મત્સ્યો છે, (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર) કષાયરૂપી ઘણા મોટા મગરો છે, ચિન્તાજી એ વડવાનલ છે, અને દુઃખ તે જલરૂપ છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને તે (જ) સરૌવર જ્યો કરી દીધો છે; તેથી કરીને સંસારરૂપી સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને (મારા) પ્રણામ (હોજી).” —૨૬

સ્વપ્તીકરણ

શ્લોક-તાર્પર્ય—

આ શ્લોકમાં સંસારને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે અને તેને ચરિતાર્થ કરવા ખનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જમકે સમુદ્રમાં મત્સ્યો, મગરો, વડવાનલ તેમજ જલ હોય છે, તેમ સંસારમાં તેની ગરજ સારનારા રોગો, કષાયો, ચિન્તા અને દુઃખ રહેલાં છે. આનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખનારે આ સાગરનું શોષણ કરી જવું જોઈએ. એવું કાર્ય હે વીર પ્રભુ ! તેજ કર્યું છે, વાસ્તે (નામધારી અગરત્ય નહિ, પરંતુ તે નામને સંપૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ કરી આપનારા એવા) તને મારા અનંતવાર પ્રણામ હોજી, એ આ શ્લોકનો ક્ષિતાર્થ છે.

ચિન્તા—

ચિન્તાના સ્વરૂપથી તો કાણુ અજાણ્યું હોઈ શકે ? તેથી તેના પરાક્રમના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું ખસ થશે ઠ—

“ ચિન્તા ચિતાતોડ્વ્યધિકા—ડનુસ્વારેણ યુતા યતઃ ।
ચિતૈકશો દહેદ્ દેહં, ચિન્તા દહતિ સર્વદા ॥”

—શ્રીપાલ-ચરિત્ર.

અર્થાત્ ચિન્તા અનુસ્વારથી યુક્ત છે તેથી કરીને તે ચિતાથી અધિક છે, કેમકે ચિતા તો એક વાર દેહને ખાળે છે, જ્યારે ચિન્તા તો સર્વદા ખાળે છે.

* * * * *

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-

मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।

तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

ટીકા

हे जिन ! यन्मया यस्य तस्य जनस्य पारवश्यं-परवशत्वमाप्तं-प्राप्तम् । कया ? वरिवस्यया-सेवया । तत्-तस्माद्धेतोरहमिति तर्कयामि-विचारयामि । इतीति किं ? बहुमोहतया-प्रचुराज्ञान-तया मया त्वं कदाचिदपि स्वप्नान्तरेऽपि नेक्षितोऽसि-न दृष्टोसि ॥ २७ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! यद् मया हि यस्य तस्य च जनस्य आवश्यकं पारवश्यं वरिवस्यया प्राप्तं, तत् तर्क्यामि बहु-मोहतया मया त्वं स्वप्न-अन्तरे अपि न कदाचित् अपि ईक्षितः असि ।

शब्दार्थ

यद्=७े कारणुने लीधे.

यस्य (मू० यद्)=जेनी.

तस्य (मू० तद्)=तेनी.

च=अने.

जनस्य (मू० जन)=भनुष्यनी.

हि=निश्चयवाचक व्युत्पद्य.

पारवश्यं (मू० पारवश्य)=परतन्त्रता.

आवश्यकं (मू० आवश्यक)=७रूरी.

जिन ! (मू० जिन)=हे वीतराग !

मया (मू० अस्मद्)=भारथी.

वरिवस्यया (मू० वरिवस्या)=सेवा पडे.

आप्तं (धा० आप्)=प्राप्त थयुं.

तद्=तेथी.

तर्क्यामि (धा० तर्क) =हुं तर्क करं छुं.

बहु=धला.

मोहता=अज्ञानपणुं.

बहुमोहतया=अत्यन्त अज्ञानपणुने लीधे.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

स्वप्न=स्वप्नुं.

अन्तर=मध्य.

स्वप्नान्तरे=स्वप्नमां.

अपि=पणु.

न=नहि.

कदाचित्=कदापि.

ईक्षितः (मू० ईक्षित)=जेवायेल.

असि (धा० अस्)=छे.

श्लोकार्थ

परतन्त्रतानुं कारणु—

“ हे वीतराग ! मारे जेवा तेवा भनुष्यनी (पणु) अवश्य (भोगववानी जेवी) परतन्त्रता सेवाइपे प्राप्त थछ छे (अर्थात् मारे गमे तेवा मानवनी गुलामगीरी पणु करवी पडे छे) तेथी हुं जेम तर्क करं छुं के प्रयुर अज्ञानपणुने लीधे भारथी तुं स्वप्नमां पणु कदापि जेवाये नथी (अर्थात् हुं परतन्त्रताइपी विडंभनाथी व्याकुण रहुं छुं जेअ पतावी आपे छे के स्वप्नमां पणु हुं तारा दर्शन करवाने लाअ्यशाणी थये नथी). ”—२७

* * * * *

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः

पाश्वे श्रितस्य धैयतश्च पयोधरं ते ।

रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोर्ध्वं

बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

१ एतच्च भगवतः स्तन्यपानवर्णनं लौकिकरूढया ज्ञेयं, रुढिश्च ये शिशवस्ते स्तन्यपानं कुर्वन्ति इति व्यवहारविषया शास्त्रनीत्या तु स्पष्टमेव विरोधः—

“जिनाङ्गुष्ठे सुरेन्द्रेण, पीयूषमवतारितम् ।

अपिबत् क्षुधितो नाथो, ऽस्तन्यपाना जिना यतः ॥”

इत्यायुक्तः प्रामाण्यात् ।

टीका

हे जिन ! ते-तव रूपं रराज-विराजति स्म । किं कुर्वतस्ते ? जनन्या-मातुः पार्श्व-समीपं श्रितस्य-आश्रितस्य । च-पुनः पयोधरं-कुचं धयतः-पिवतः । 'धेट् पाने' इत्यस्य शतृ (व्रन्तस्य) रूपम् । किंविशिष्टाया जनन्याः ? रम्यो-मनोज्ञो य इन्द्रनील-श्यामरत्नविशेषस्तद्वद् रुचिर्यस्य स एतादृग् वेपो-नेपथ्यस्तं विभर्तीति रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृत् तस्याः । किंविशिष्टं रूपं ? नवकाञ्चन-रुक्-नव्यस्वर्णद्युति । पुनः कीदृशं ? तमोघ्नम्-अन्धकारघातकम् । किमिव ? पयोधरपार्श्ववर्ति-मेघ-समीपवर्ति रवेः-सूर्यस्य विम्बमिव रविमण्डलमिवेति उपमासाम्यमिति ॥ २८ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) रम्य-इन्द्रनील-रुचि-वेष-भृत् : जनन्याः पार्श्वे श्रितस्य पयोधरं च धयतः ते नव-काञ्चन-रुक् तमस्-घ्नं रूपं पयोधर-पार्श्व-वर्ति रवेः विम्बं इव रराज ।

शब्दार्थ

रम्य=मनोहर.

इन्द्रनील=अेकं ज्ञातनुं रत्न.

रुचि=कान्ति.

वेष=पोषाक.

भृत्=धारणु करनारी.

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृत्:=मनोहर इन्द्रनीलना
ज्वली कान्तिवाणा वेषने धारणु करनारी.

जनन्याः (मू० जननी)=मातानी.

पार्श्वं (मू० पार्श्व)=प्राणुने.

श्रितस्य (मू० श्रित)=आश्रय करेला.

धयतः (मू० धयत्)=पान करता.

च=अने.

पयोधरं (मू० पयोधर)=रेतनने.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

रूपं (मू० रूप)=रूप.

रराज (घा० राज्)=शोभातुं हुवुं.

नव=नूतन.

काञ्चन=सुवर्णु.

रुक्=कान्ति.

नवकाञ्चनरुक्=नूतन सुवर्णुना समान कान्ति छे
ज्वेली जेवुं.

तमस्=(१) अज्ञान; (२) अंधकार.

हन्=नाश करवा.

तमोघ्नं=अज्ञाननो नाश करनारुं.

विम्बं (मू० विम्ब)=पिम्ब.

रवेः (मू० रवि)=सूर्यना.

इव=जेम.

पयोधर=मेघ.

पार्श्वं=समीप.

वर्तिन्=होनारुं.

पयोधरपार्श्ववर्ति=मेघनी समीप रहेलुं.

श्लोकार्थ

स्तन-पान करती वेणाजे प्रलुनुं रूप—

“ (हे नाथ !) मनोहर इन्द्रनील (नामना रत्न)ना ज्वली कान्तिवाणा जेवा (अर्थात् श्याम) वेषने धारणु करनारी मातानी समीपतानो आश्रय करेला जेवा तेमज तेना स्तननुं पान करनारा जेवा तां [नूतन सुवर्णुना ज्वली प्रशावाणुं तेमज अज्ञाननो नाश करनारुं] रूप नवीन कान्यनना ज्वली कान्तिवाणुं तेमज अंधकारनो अंत आणुनारुं जेवुं मेघनी पासि रहेला रविना पिम्बनी जेम शोभातुं हुवुं.”—२८

स्पष्टीकरण

शुं तीर्थंकर स्तन-पान करे छे?—

वीर भगवान् स्तन-पान करता हुता जेवो ध्वनि आःश्लोकमांथी नीकणे छे. परंतु जे तो दौकिक न्याय प्रमाणेनुं वर्णन छे जेम समजवुं जेधजे. कभके तीर्थंकरे स्तन-पान करता नथी जे वात ते! सुस्पष्ट रीते आवश्यक-यूर्णिते मज आवश्यकनी श्रीमान् हरिभद्रसूरिकृत टीका (पत्रांक १२५) उपरथी जेधे शक्य छे.

* * * * *
प्रभोर्जन्म—

इक्ष्वाकुनामनि कुले विमले विशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

टीका

हे जिन ! इक्ष्वाकुनामनि कुले ते-तव उद्भवो-जन्म विराजते । किंविशिष्टे कुले ? विमले-निर्मले, (विशाले) विस्तीर्णे । पुनः (किंविशिष्टे) सद्भिः-समीचीनै रत्नैः-पुरुषरत्नै राजत इत्ये-वंशीलस्तस्मिन् सद्रत्नराजिनि । कस्मिन् कस्य क इव ? तुङ्गोदयाद्रिशिरसि-उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः-सूर्यस्य प्रकटप्रकाश इव-प्रसिद्धतेज इव । किंविशिष्ट उद्भवः ? दोषाणामपहारस्य करणं-विधानं यस्य सः । उभयत्र विशेषणं तुल्यमिति ॥ २९ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) 'इक्ष्वाकु'-नामनि विमले विशाले सद्-रत्न-राजिनि कुले ते दोष-अपहार-करणः उद्भवः तुङ्ग-उदय-अद्रि-शिरसि सहस्र-रश्मेः दोषा-अपहार-करणः प्रकट-प्रकाशः इव विराजते ।

शब्दार्थ

इक्ष्वाकु=इक्ष्वाकु.

नामन=नाम.

इक्ष्वाकुनामनि=' इक्ष्वाकु ' नामना.

कुले (मू० कुल)=वंशने विषे.

विमले (मू० विमल)=निर्मल.

विशाले (मू० विशाल)=विस्तीर्ण.

सत्=श्रेष्ठ.

रत्न=रत्न.

राजिन्=शोभायमान, सुशोभित.

सद्रत्नराजिनि=श्रेष्ठ रत्न वडे सुशोभित.

विराजते (धा० राज्)=शोभे छे.

उद्भवः (मू० उद्भव)=जन्म.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

दोष=अपराध.

दोषा=रानि.

अपहार=हूर करवुं ते.

करण=कार्य.

दोषापहारकरणः=अपराधने अथवा रानिने हूर करवानुं कार्य छे जेनुं ते.

प्रकट=स्पष्ट, प्रसिद्ध.

प्रकाश=तेज.

प्रकटप्रकाशः=प्रसिद्ध प्रकाश.

तुङ्ग=गिःया.

उदय=उदय.

अद्रि=पर्वत, अयण.

शिरस=टोय.

तुङ्गोदयाद्रिशिरसि=उदयायणना उच्च शिखर उपर.

इव=जेम.

सहस्र=हजार.

रश्मि=किरण.

सहस्ररश्मेः (मू० सहस्र-रश्मि)=सूर्यना.

श्लोकार्थ

प्रभुनो जन्म—

“(हे तीर्थराज !) ‘धक्ष्वाकु’ नामना निर्भण तेमज विस्तीर्ण तथा उत्तम (पुत्रपुत्र) रत्नो वडे शोभता अेवा वंशने विषे दोषेनो नाश करतारो तारो जन्म उदयायणना उच्य शिपरने विषे रात्रिनो अंत आणुनारा अेवा सूर्यना प्रसिद्ध प्रकाशनी माद्रक विशेषतः शोभे छे.”—२६

स्पष्टीकरण

धक्ष्वाकु वंशनी उत्पत्ति—

प्रथम तीर्थकर श्रीऋषभदेवनो जन्म थयाने अेक वर्ष वीत्या षाढ सौधर्मेन्द्र वंश स्थापन करवाने माटे प्रभु पासे आववा तैयार थयो. स्वामीनुं दर्शन करवा जनारा सेवके षाली हाथे जवुं ते थोअ्य नथी अेम विचारी ते धन्द्रे अेक मोटा धक्षु-दण्ड (शेरडीनो सांठा) साथे लीयो. आ लधने ते धन्द्रे नाबि राजना उत्संग (षोणा)मां षेठेका प्रभु समीप आंयो. अवधिज्ञान वडे तेनो संकल्प जण्णी लधने प्रभुअे ते धक्षु-दण्ड लेवाने पोतानो हाथ लंपांयो, अेटले मस्तक वडे प्रणाम करी धन्द्रे ते प्रभुने अर्पणु कर्यो. प्रभुअे धक्षुतुं अहुणु कर्तुं तेथी तेमना वंशतुं नाम धन्द्रे धक्ष्वाकु पाड्युं.

* * * *

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरराजिमुक्तै-

गात्रे पतद्भिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

जिन(जनि)महे-जन्ममहोत्सवे सुरराजिमुक्तैः-देवश्रेणिमुक्तैः स्नानोदकैः । गात्रे-शरीरे पतद्भिः । नूनं-निश्चितम् । भवन्तमीशं अनेजमानम्-अकम्पमानं दृष्ट्वाऽमरा-देवाः प्रशशंसुः-प्रशंसन्ति स्म । कमिव ? शातकौम्भं-सौवर्णं सुरगिरेः-मेरोरुच्चैस्तटमिव, निश्चलतया वर्णेन च तुल्यत्वात् ॥ ३० ॥

अन्वयः

जिन (जनि)-महे सुर-राजि-मुक्तैः गात्रे पतद्भिः अपि स्नान-उदकैः भवन्तं ईशं अनेजमानं दृष्ट्वा अमराः सुर-गिरेः शातकौम्भं उच्चैः-तटं इव (भवन्तं) नूनं प्रशशंसुः ।

श्लोकार्थ

स्नान=स्नान.

उदक=जल.

स्नानोदकैः=स्नान-जलो वडे.

जनि=जन्म.

मह=उत्सव.

जनिमहे=जन्म-उत्सवने विषे.

सुर=देव.

राजि=श्रेणि.

मुक्त (धा० मुच्)=भूकेल.
 सुरराजिमुक्तैः=देव-श्रेष्ठिभ्ये भूकेलां.
 गात्रे (मू० गात्र)=देह उपर.
 पतद्भिः (मू० पतत्)=पडतां.
 अपि=पणु.
 नूनं=अनियत.
 अनेजमानं (मू० अन्-एजमान)=निश्चण.
 दृष्ट्वा (धा० दृश्)=नेधने.
 भवन्तं (मू० भवत्)=आपने.

अमराः (मू० अमर)=देवो.
 प्रशंशंसुः (धा० शंस्)=प्रशंसा करता हुवा.
 ईशं (मू० ईश)=नाथने.
 उच्चैः=ऊंचा.
 तटं (मू० तट)=तट.
 गिरि=पर्वत.
 सुरगिरेः=सुर-गिरिना, भेङ्गना.
 इव=जैम.
 शातकौम्भं (मू० शातकौम्भ)=सुवर्णुभय.

श्लोकार्थ

प्रलुनो जलालिषेक—

“जन्म-महोत्सवने विषे देव-पंक्तिभ्ये भूकेलां अने शरीरना उपर पणु पडतां भेवां स्नान-जलो वडे पणु आप प्रलुने निश्चण जेधने देवो भेङ्ग पर्वतना सुवर्णुभय अने ऊंचा (तथा निश्चण) भेवा तटनी जम आपनी षयित प्रशंसा करता हुवा.”—३०

स्फुटीकरण

स्नात्र-जल—

सुवर्णादिक आठे अतिभ्यो चैत्री प्रत्येक अतिना एक योजन ऊंचा भेवा एक हुजर ने आठ कुणशोने क्षीर-सागरना जलथी लरीने ते वडे प्रथम अच्युतेन्द्र अने त्यार पाद पीज दर धन्द्रे प्रलुनो जलालिषेक करे छे. भेङ्ग पर्वतना शिषरेशांथी वेगथी यारे तरक् प्रसार पामतुं आ जल हुजरो नदीभ्योनी कल्पना करावे छे. ६३ धन्द्रेतुं आ कार्य पूरुं थतां सौधर्मेन्द्र यार द्दिशाभां यार स्फुटिक भणिना ऊंचा वृषभो (भणहो) भनावे छे अने तेने जलथी लरी दे छे. आ वडे ज्यारे सौधर्मेन्द्र प्रलुनो जलालिषेक करे छे, त्यारे जणु पाताल केड्युं होय तेम आ वृषभोनां आठ शृंगो (शींगडां)भांथी जल-यंत्रनी जम नीकणती जलनी धाराभ्यो आकाशभां वहेवा लागे छे. जूद्धा जूद्धा भूणवाणी परंतु अन्तभां भणी गयेली भेवी आ जल-धाराभ्यो आकाशभां नदी-संगमनो विभ्रम उत्पन्न करे छे.

आ उपरथी प्रलुना उपर देवो जल-प्रपात थतो हुशे तेनो सहज ष्याल आवी शकसे. विशेषभां धन्द्र प्रलुने जलालिषेक करतां भंचायो हुतो भे वातनुं अत्र सूयन थाय छे. धन्द्रनी शंकांना निवारणार्थे प्रलुभ्ये पोताना डाया पगना अंगुडा वडे भेङ्ग यांभ्यो अने तेम करतां आवा अयणने पणु यलायमान कर्यो (जुभ्यो महानिशीथ, अ० ३).

* * * * *

१ सरभावे श्रीमहावीरस्वामीना पंचकल्याणुकना स्तवननी त्रीणु ढालनी नीभे लभेली कडीभ्योः—

“कंचनमणि लृंगार, गन्धोदके लयां भे;
 डिम सहसे लघु वीर, हरि संशय धर्षा भे.
 वहेसे नीर-प्रवाह, केम ते नाभीये रे;
 न करे नमणु सनाह, जणुं स्वामीभ्ये रे.”

વપ્રત્રયવિચાર:—

યે ત્રિપ્રદક્ષિણતયા પ્રમજન્તિ વીરં
તે સ્યુર્નરા અહમિવાન્દ્રુતકાન્તિભાજઃ ।
વપ્રત્રયં વદદિતિ પ્રવિભાતિ તેઽત્ર
પ્રહ્યાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે સ્વામિન્ ! હહ-અસ્મિન્ લોકે તે-તવ વપ્રત્રયં પ્રવિભાતિ-દીપ્યતિ । કિં કુર્વત્ ? इति वदत् ।
इतीति किं ? ये नरा-मनुष्यास्त्रिप्रदक्षिणतया-प्रदक्षिणत्रयेण वीरं प्रमजन्ति-सेवन्ते तेऽद्भुतकान्ति-
भाजः स्युः । क इव ? 'अहमिव' यथाऽहमद्भुतकान्तिभागस्मि । अर्थवशाद् विभक्तिपरिणामो
“लिङ्गभेदं तु मेनिरे” इत्यलङ्कारः । वप्रत्रयं किं कर्तव्यं ? त्रिजगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्-प्रथ-
यत् ॥ ३१ ॥

અન્વયઃ

“યે નરાઃ ત્રિ-પ્રદક્ષિણતયા ‘વીરં’ પ્રમજન્તિ, તે અહં ઇવ અદ્ભુત-કાન્તિભાજઃ સ્યુઃ” इति वदत् त्रि-
जगतः परमेश्वरत्वं (च) प्रख्यापयत् ते वप्रत्रयं अत्र प्रविभाति ।

શબ્દાર્થ

યે (મૂ० યદ્)=એઓ.

ત્રિ=ત્રણ.

પ્રદક્ષિણા=પ્રદક્ષિણા.

ત્રિપ્રદક્ષિણતયા=ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને.

પ્રમજન્તિ (ધા० મજ્)=સેવા કરે છે.

વીરં (મૂ० વીર)=વીર (પ્રભુ)ને.

તે (મૂ० તદ્)=તેઓ.

સ્યુઃ (ધા० અસ્)=થાય.

નરાઃ (મૂ० નર)=મનુષ્યો.

અહં (મૂ० અસ્મદ્)=હું.

ઇવ=એમ.

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારી.

કાન્તિ=પ્રભા, તેજ.

ભાજ્=ભજનાર.

અદ્ભુતકાન્તિભાજઃ=આશ્ચર્યકારી પ્રભાને ભજનાર.

વપ્ર=૩૬.

ત્રય=ત્રણ.

વપ્રત્રયં=ત્રણ ગઠો.

વદત્ (ધા० વદ્)=કહેતા.

इति=એમ.

પ્રવિભાતિ (ધા० ભા)=વિશેષતઃ શોભે છે.

તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારા.

અત્ર=અહિંઆ.

પ્રહ્યાપયત્ (ધા० હ્યા)=પ્રસિદ્ધ કરનારું, પ્રકાશિતઃ

જણાવનારું.

જગત્=દુનિયા, લોક.

ત્રિજગતઃ=ત્રૈલોક્યનું.

પરમેશ્વરત્વં (મૂ० પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને.

શ્લોકાર્થ

સમવસરણુના ગઠો—

“ જે મનુષ્યો ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને વીર (પ્રભુ)ની સેવા કરે છે, તેઓ મારી માફક
આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવાળા થાય છે) એમ કહેતા અને વળી (હે જિનેશ્વર ! તારા) ત્રૈલોક્યના

परमेश्वरपञ्चाने विशेष प्रकारे ज्ञानावनारा ज्येवा तारा (सभवसरण्णा) त्रयु^१ गढे आ जगतमां अत्यंत शोभे छे.”—३१

* * * * *

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्
 दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः
 ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि—
 पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे जिन ! कदाचित् समये कान्तारवर्त्मनि-अरण्यमार्गे पतिता दैवात् क्षुधा-बुभुक्षया (च-पुनः) तृषया परिपीडिताङ्गा ये नरास्त्वां स्मरन्ति-त्वत्स्मरणं कुर्वन्ति । तत्र कान्तारवर्त्मनि देवा-विबुधा गृहाणि च पुनः सरांसि परिकल्पयन्ति-रचयन्ति । किंविशिष्टानि गृहाणि ? भूरिः-प्रचुरा पद्मा-लक्ष्मीर्येषु तानि । किंविशिष्टानि सरांसि ? भूरिपद्मानि- बहुकमलानि ॥ ३२ ॥

अन्वयः

कदाचित् दैवात् कान्तार-वर्त्मनि पतिताः क्षुधा तृषया च परिपीडित-अङ्गाः ये नराः त्वां स्मरन्ति, (तेषां कृते) तत्र विबुधाः भूरि-पद्मानि गृहाणि सरांसि च परिकल्पयन्ति ।

शब्दार्थ

कान्तार=वन, अरण्य.

वर्त्मन=मार्ग.

कान्तारवर्त्मनि=अरण्यना मार्गने विषे.

नराः (मू० नर)=मनुष्यो.

पतिताः (मू० पतित)=पडेवा.

कदाचित्=कदापि, कालक वेणा.

दैवात् (मू० दैव)=दैवने दीधे, कभनसीधे.

क्षुधा (मू० क्षुध्)=भूषथी.

च=अने.

तृषया (मू० तृषा)=तृषाथी, तरसथी.

परिपीडित (धा० पीड्)=अत्यंत पीडायेला.

अङ्गा=शरीर.

परिपीडिताङ्गाः=अत्यंत पीडायेलुं छे शरीर जेमनुं ज्येवा.

ये (मू० यद्)=जेज्यो.

त्वां (मू० युष्मद्)=तने.

स्मरन्ति (धा० स्मृ)=याद करे छे.

गृहाणि (मू० गृह्)=घरो.

सरांसि (मू० सरस्)=सरोवरो.

भूरि=अहु.

पद्मा=लक्ष्मी.

पद्म=कभण.

भूरिपद्मानि=(१) अहु छे लक्ष्मी जेने विषे ज्येवा;

(२) अहु छे कभण जेने विषे ज्येवां.

तत्र=थां.

विबुधाः (मू० विबुध)=देवो.

परिकल्पयन्ति (धा० कल्प्)=रये छे.

१ आनी माळिती माटे ज्येवा स्तुति-यतुर्विंशतिकाना ६४मा पद्यनुं स्पष्टीकरथु.

શ્લોકાર્થ

ભગવત્-સ્મરણનો મહિમા—

“કદાચિત્ દૈવ-યોગે કરીને અરણ્યના માર્ગમાં (ભૂલા) પડેલા એવા તેમજ ક્ષુધા અને તૃપાથી અતિશય પીડા પામેલું છે શરીર જમનું એવા જ મનુષ્યો (આવા સંકટ-સમયમાં) તારૂં સ્મરણ કરે છે, (તેમને માટે) દેવો તે સ્થલમાં બહુ છે લક્ષ્મી જને વિષે એવાં ગૃહો તેમજ ધણાં છે પદ્મો જને વિષે એવાં સરોવરો રચે છે.”—૩૨

* * * * *

ભગવન્નિત્તસ્થિરતામાહ—

સંનિશ્ચલા જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ

કસ્યાપિ નૈવમપરસ્ય તપસ્વિનોઽપિ ।

યાદક્ સદા જિનપતે ! સ્થિરતા ધ્રુવસ્ય

તાદક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા—સ્થિરા વર્તેતે, એવમ્-અમુના પ્રકારેણ કસ્યાપ્યપરસ્ય તપસ્વિનોઽપિ ન । દૃષ્ટાન્તમાહ—હે જિનપતે ! સદા—સર્વદા ધ્રુવસ્ય-ઉત્તાનપાદજતારકસ્ય યાદક્ સ્થિરતા તાદક્ સ્થિરતા વિકાશિનોઽપિ—પ્રકાશવત્તોઽપિ ગ્રહગણસ્ય કુતઃ ? , તાદક્ સ્થિરતા નાસ્તીત્યર્થઃ ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યથા તવ ચિત્ત-વૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા, એવં કસ્ય અપિ અપરસ્ય તપસ્વિનઃ અપિ ન; હે જિન-પતે ! યાદક્ ધ્રુવસ્ય સદા સ્થિરતા (વર્તેતે), તાદક્ વિકાશિનઃ અપિ ગ્રહ-ગણસ્ય કુતઃ ? ।

શ્લોકાર્થ

સંનિશ્ચલા=અતિશય સ્થિર.

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !

યથા=જેવી રીતે.

તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

ચિત્ત=મન.

વૃત્તિ=વળાણ.

ચિત્તવૃત્તિઃ=મનોવૃત્તિ.

કસ્ય (મૂં કિમ્)=કોની.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

એવં=એ પ્રકારે.

અપરસ્ય (મૂં અપર)=અન્યની.

તપસ્વિનઃ (મૂં તપસ્વિન્)=તપ કરનારાની.

યાદક્ (મૂં યાદક્)=જેવું.

સદા=હમેશાં.

જિન=વીતરાગ.

પતિ=સ્વામી.

જિનપતે ! =હે જિનેશ્વર !

સ્થિરતા=સ્થિરપણું.

ધ્રુવસ્ય (મૂં ધ્રુવ)=ધ્રુવનું.

તાદક્ (મૂં તાદક્)=તેવું.

કુતઃ=ક્યાંથી.

ગ્રહ=ગ્રહ.

ગણ=સમુદાય.

ગ્રહગણસ્ય=ગ્રહોના સમુદાયનું.

વિકાશિનઃ (મૂં વિકાશિન્)=પ્રકાશમાન.

श्लोकार्थ

प्रभुनी भनोवृत्तिनी निश्चलता—

“ हे वीतराग ! ऋषी रीते तारी भनोवृत्ति अत्यन्त निश्चल छे, तेवी रीते अन्य कोष्ठ तपस्वीनी पणु नथी. हे विनेश्वर ! ऋषी अतनी ध्रुव (ना तारा)नी स्थिरता छे, तेवी स्थिरता प्रकाशमान जेवा अँडोना समुदायनी पणु ज्यांथी होष्ठ शङ्क ? ”—३३

अथ भगवद्दर्शने आजन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वाखवोऽहिगरुडाः पुनरेणसिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जनिवैरबन्धाः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वां

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

टीका

हे जिन ! ते-तव समवसृति । सृ गतौ समवपूर्वः क्विप्रत्ययान्तः तत्र समवसरणे । जनिवैर-बन्धा अपि -जन्मवैरवन्तोऽपि मिथः-परस्परं तिष्ठन्ति । के ते इत्याह-ओतुभिः-मार्जारैर्युता आखवो-मूषका ओत्वाखवः, अहिभिः-सर्पैर्युता गरुडा अहिगरुडाः, पुनरेणैः-मृगैर्युताः सिंहा एणसिंहाः, च-पुनरन्येऽप्यङ्गिनः-प्राणिनो मिथस्तिष्ठन्ति । किं कृत्वा ? त्वामविरोधिनं-विरोधवर्जितं दृष्ट्वा । अत एव भवन्तमाश्रिता (भवदाश्रिता)स्तेषां भवदाश्रितानां भयं नो भवति । न च नित्यविरोधिनां द्वन्द्व एकवद्भवतीति कथमत्र बहुत्वमिति वाच्यं, द्वन्द्वे एवैकत्वनियमात् । अत्र तु शाकपार्थि-वादिबन्धमपदलोपितत्पुरुषसमासत्वात् स्पष्टैव निर्दोषता ॥ ३४ ॥

अन्वयः

(हे स्वामिन् !) ते समवसृति त्वां अ-विरोधिनं दृष्ट्वा ओतु-आखवः, अहि-गरुडाः, पुनः एण-सिंहाः जनि-वैर-बन्धाः अपि अन्ये च अङ्गिनः मिथः तिष्ठन्ति; (अतः एव) भवत्-आश्रितानां (प्राणिनां) भयं नो भवति ।

श्लोकार्थ

ओतु=भिलाडी.

आखु=उदर.

ओत्वाखवः=भिलाडीआथी युक्त उदरे.

अहि=सर्प

गरुड=गरुड.

अहिगरुडाः=सर्पेथी युक्त गरुडे.

पुनर्=पुनः.

एण=भृग.

सिंह=सिंह.

एणसिंहाः=भृगोथी परिवृत सिंहा.

अन्ये (मू० अन्य)=अन्य.

अङ्गिनः (मू० अङ्गिन्)=प्राणीआ.

अपि=पणु.

च=अने.

१ ध्रुवना संयंथी माळिती माटे लुआ तत्त्वार्थाधिगमसूत्र (अ० ४, सू० १४) नी टीका.

२ जैन शास्त्रमां ८८ ग्रंथो होवानो उल्लेख छे (तेनां नामो माटे लुआ सूर्य-प्रशस्ति, २० मुं प्रालूत, सू० १०७); परंतु तेमां (१) अन्ध, (२) सूर्य, (३) भंगल, (४) लुध, (५) लुधस्पति, (६) शुक्र, (७) शनि, (८) राहु अने (९) डेउ अे मुप्य ग्रंथो छे.

મિથસ=અરસ્પરસ.

જનિ=જન્મ.

વૈર=દુસ્મતાવટ.

બન્ધ=બંધ.

જનિવૈરબન્ધાઃ=જન્મથી વૈરનો બંધ છે જેમને એવા.

તિષ્ઠન્તિ (ધાં સ્થા)=રહે છે.

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.

સમવસૃતિ (મૂં સમવસૃત)=સમવસરણમાં.

અવિરોધિનં (મૂં અવિરોધિન્)=વિરોધ રહિત.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

દૃષ્ટ્વા=જોઈને.

ભયં (મૂં ભય)=ભય, ખીક.

ભવતિ (ધાં મૂ)=હોય છે.

નો=નહિ.

ભવત=આપ.

આશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરેલ.

ભવદાશ્રિતાનાં=આપનો આશ્રય કરેલાને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ દર્શનનું માહાત્મ્ય—

“ (હે નાથ !) તારા સમવસરણમાં તને વિરોધ-વર્જિત (અર્થાત્ સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળો) જોઈને ખિલાડીઓ ઉદ્દરોતી વચ્ચે, સર્પ ગરૂડોતી વચ્ચે અને હરણો સિંહોતી વચ્ચે તેમજ જન્મથી વૈર-ભાવ વહન કરનારાં એવાં અન્ય પ્રાણિઓ પણ અરસ્પરસ (સાથે) રહે છે. (એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે) આપનો આશ્રય લીધેલા (જીવો)ને ભય હોતો નથી.”—૩૪

* * * * *

ભગવચ્ચરણશરણગતં ન કોઽપિ પરાભવતીત્યાહ—

યસ્તે પ્રણશ્ય ચમરોઽહિતલે પ્રવિષ્ટ-

સ્તં હન્તુમીશ ! ન શશાક મિદુશ્ચ શક્રઃ ।

તદ્ યુક્તમેવ વિબુધાઃ પ્રવદન્તિ કોઽપિ

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

હે ઈશ ! યશ્ચમરઃ-ચમરેન્દ્રઃ પ્રણશ્ય તે-તવાંહિતલે પ્રવિષ્ટસ્તં હન્તું શક્રશ્ચ-પુનર્મિદુઃ-વજ્રં ન શશાક-ન સમર્થો વમ્ભૂવ । તદ્દેતોર્વિબુધાઃ-પણ્ડિતા દેવા વા યુક્તમેવ પ્રવદન્તિ । કિં તદિત્યાહ-તે -તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ચરણયુગમર્પવતાશ્રિતં કોઽપિ નાક્રામતિ-કોઽપિ ન પરાભવતિ । અત્ર ભગવતીસૂત્રાત્ (શં ૩, ૩૦ ૨, સૂં ૧૪૩-૧૪૬) ચમરપ્રવચ્ચો જ્ઞેયઃ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! યઃ ‘ચમરઃ’ પ્રણશ્ય તે અંહિ-તલે પ્રવિષ્ટઃ તં હન્તું ‘શક્રઃ’ મિદુઃ ચ ન શશાકઃ; તદ્ ‘કઃ’ અપિ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ન આક્રામતિ (ઇતિ) વિબુધાઃ યુક્તં એવ પ્રવદન્તિ ।

શબ્દાર્થ

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

પ્રણશ્ય (ધાં નશ્)=નાસીને.

ચમરઃ (મૂં ચમર)=ચમર, અસુરકુમારોતો ઇન્દ્ર.

અંહિ=ચરણ.

તલ=તળિયું.

અંહિતલે=ચરણ-તલમાં.

પ્રવિષ્ટઃ (મૂં-પ્રવિષ્ટ)=પ્રવેશ કર્યો.

तं (मू० तद्)=तेने.

हस्तुं (धा० ह्व्)=हलुवाने.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

न=नहि.

शशाक (धा० शक्)=समर्थ थयो.

भिदुः (मू० भिदु)=वज्.

च=अने.

शक्रः (मू० शक्)=शक्र, सौधर्म देवलोकनो धन्द्र.

तद्=तेथी करीने.

युक्तं (मू० युक्त)=व्याज्णी.

एव=ज्.

विबुधाः (मू० विबुध)=(१) देवो; (२) पण्डितो.

प्रवदन्ति (धा० वद्)=कहे छे.

कः (मू० किम्)=कोछ.

अपि=पण्.

आक्रामति (धा० क्रम्)=आक्रमण करे छे.

क्रम=यरण्.

युग=युगल, जोडलुं.

अचल=पर्वत.

संश्रित (धा० श्रि)=रूडी रीते आश्रय करेव.

क्रमयुगाचलसंश्रितं=यरण्-युगलरूपी पर्वतनो रूडी रीते आश्रय करेवाने.

श्लोकार्थ

प्रभुनी यरण्-सेवानो प्रताप—

“ हे नाथ ! जे यमरे नासीने तारा यरण्-तलमां प्रवेश कर्यो, तेने हलुवाने (सौधर्म देवलोकनो स्वामी) शक्र तेमज् वज् (पण्) समर्थ थयां नहि. तेथी करीने कोछ पण् तारा यरण्-युगल रूपी पर्वतनो रूडी रीते आश्रय करेवा (प्राण्) नुं आक्रमण करतो (अर्थात् पराभव करी शकतो) नथी जेम व्याज्णीज् (वात) देवो [अथवा पण्डितो] कहे छे.”—३५

स्पष्टीकरण

यमरेन्द्रनो उत्पात—

विंध्यायणनी तजेठीमांनो ‘भिलेल’ गाममां वसनारो पूरण् नामनो जेक तापस भरीने पाल-तपश्चर्याना प्रभावथी ‘यमरयंया’ नगरीमां यमरेन्द्र तरीके उत्पन्न थयो. उत्पन्न थतांज ते अवधिज्ञान वडे जेवा लाज्यो. अनुक्रमे उपर दृष्टि करतां तेणे पोतानी उपर सौधर्म देवलोकनो स्वामी शक्रने जेयो. आथी ते कोपायमान थयो अने तेने नीचि पाडवाने ते तैयार थध गयो. तेना सामानिक सुरोअे आ वातनी ना कही, किन्तु तेणे मान्युं नहि. परंतु तेने जेम विचार आंव्यो के परेपर मारा करतां वधारे पुण्यशाणी शक्रथी कदाय मारो पराभव थाय, तो पछी मारे डाने शरण् जणुं ! आ संभंधमां अवधिज्ञानना उपयोग वडे तेणे जेयुं के चरम तीर्थकर महावीर प्रभु ‘सुसुमार’ पुरमां हाल विरान् छे; तेमने शरण् हुं नधश तो मारं श्रेय थरो, केमके तेजो त्रैलोक्यना पिता छे. आम विचारी ते पोतानी ‘तुंयालय’ नामनी आयुध-शाणांमां गयो. त्यांथी जेक मुद्गर लध ते नगरी पहार नीकज्यो. आ वप्पते सामानिक देवताज्ये ते अज्ञ छे जेम जण्णी तेनी उपेक्षा करी. क्षण् वारमां ते महावीर प्रभु पासि आंव्यो अने आयुधने दूर भूडी त्रण् प्रदक्षिणा करीने तेमने कडेवा लाज्यो के मारा मस्तक उपर पग भूडीने शक्र रहेलो छे, वास्ते ते दुर्जय शक्रने हुं आपना प्रभावथी जती लधश. आ प्रमाणे कहीने धशान दिशांमां नधने तेणे वैदिक्य लधिं वडे जेक लाप्य योजन प्रमाणुं अति लयंकर इप विकुंर्युं अने तेम करीने ते सौधर्म देवलोक तरुं उज्यो. आने जेधने तो व्यंतरो पण् गवरध गया अने ज्योतिष्क देवो पण् त्रास पाभी गया. जेत जेतामां तो सूर्य-यन्द्रना मंडणुं उदलंधन करी ते सौधर्म देवलो-

ક્રમાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને ત્યાં વસતા અનેક જીવો ભયભીત બની ગયા. આ ચમરેન્દ્રે એક પગ પદ્મ-વેદિકાની ઉપર મૂક્યો અને બીજા પગ સુધર્મા સભામાં મૂક્યો અને પોતાના આયુધ વડે ઇન્દ્ર-કીલ ઉપર ત્રણ વાર તાડન કર્યું અને શકને તુચ્છકારી કાઢ્યો. શકને વિસ્મય થયો અને અવધિજ્ઞાન વડે તેનો વિચાર કરતાં તેને ખબર પડી કે આ તો ચમરેન્દ્ર છે. એટલે તેણે કહ્યું કે અરે ચમર! તું આહુથી નાસી જા. આમ કહીને તેણે ચમરનાં તરફ પ્રજ્વલિત વળ મૂક્યું. આથી ચમરેન્દ્ર ભયભીત થઈ નાસવા લાગ્યો અને ધીરે ધીરે પોતાનું રૂપ નાનું બનાવતો ગયો.

આહિ વળ મૂક્યા બાદ શક વિચારવા લાગ્યો કે તીર્થંકર, તીર્થંકરનું ચૈત્ય કે કોઈ મહર્ષિના શરણના પ્રતાપથીજ કોઈ અસુર આહિ આવી શકે, બાકી તો કદાપિ તેમ બને નહિ; અને જો તેમ હશે, તો હું તેમની આશાતના કરનારો થઈશ. આથી આ સંબંધમાં અવધિજ્ઞાન વડે જોતાં તેને માલૂમ પડ્યું કે તે મહાવીર પ્રભુના પ્રભાવથી અત્ર આગ્યો હતો અને અત્યારે તેમનેજ શરણે ગયો છે. આથી તો તે વિચારવા લાગ્યો કે અરરર ! મેં ધણું અનુચિત કાર્ય કર્યું, હું માર્યો ગયો. એમ વિચારી તે એકદમ ચમરેન્દ્રની અને વળની પાછળ પૂર વેગથી નીકળી પડ્યો અને ક્ષણવારમાં તો તે તેની સમીપ આવી પહોંચ્યો. વળ ચમરેન્દ્રની અતિશય નજદીક આવી પહોંચતા 'શરણ, શરણ' એમ પોકારતો તે ચમરેન્દ્ર પોતાનું શરીર અત્યંત લઘુ કરીને મહાવીર પ્રભુનાં ચરણની વચ્ચે કુન્થુની જેમ ભરાઈ ગયો. આ વખતે વળ પ્રભુના ચરણથી ચાર તસુ જેટલુંજ આધું રહ્યું હતું અને તે આગળ વધે તેટલામાં તો શકે તેને પકડી લીધું. ત્યાર બાદ પ્રભુને વન્દના કરી તેણે તેમની ક્ષમા માગી લીધી. પોતાના કોઈને શમાવવાની ખાતર શકે ઈશાન કોણમાં જઈને ત્રણ વાર પોતાનો કાબો પગ પછાડ્યો અને પછી ચમરેન્દ્રને કહ્યું કે તે મહાવીર પ્રભુનું શરણ લીધું, તેથી મેં તારી સાથેની દુશ્મનાવટ ત્યજી દીધી છે, વાસ્તે સુખેથી તું તારે સ્થાનકે જા. આમ કહી શકે પ્રભુને વન્દના કરી અને પછીથી તે પોતાના દેવલોકમાં જતો રહ્યો. ત્યાર પછી ચમરેન્દ્ર પ્રભુના ચરણમાંથી બહાર નીકળ્યો અને અંબલિ જોડીને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. પછી પ્રભુને નમીને તે પોતાની નગરીમાં ગયો અને લજ્જાથી નીચું મુખ રાખીને પોતાની હુડીકતથી સર્વને વાકેફગાર કર્યા. અંતમાં તે સમસ્ત પરિવારસહિત વીર પ્રભુ પાસે આવી તેમને વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે આણ્યો ગયો.

* * * * *

મગવન્નામતોઽતિ(પિ)મયં ન ભવતીત્યાહ—

पूर्वे त्वया सदुपकारपरेण तेजो—

लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।

अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयाग्निं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् । ३६ ॥

टीका

हे जिन ! पूर्व-छन्नस्थावस्थायां सदुपकारपरेण त्वया तेजोलेश्या हता । किं कृत्वा ? सुशी-
तलेश्यां विधाय । यूकाशय्यातरेण गोशालके तेजोलेश्या मुक्ता, असौ मैत्रं धाक्षीदिति भगवता

सुशीतलेश्याविधानेन सा हतेति भगवत्यां (श० १५, सू० ५४३) प्रोक्तम् । ईश ! तथाऽद्या-
पीदं युक्तं त्वन्नामकीर्तनजलं तव नाम्नः कीर्तनं-शंसनं तदेव जलं अशेषं-समस्तं भयाग्निं शम-
यति-विध्यापयतीति ॥ ३६ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! पूर्वं सत्-उपकार-परेण त्वया सु-शीत-लेश्यां विधाय तेजस्-लेश्या हता; तथा
(हे) ईश ! इदं युक्तं (यद्) अद्यापि त्वत्-नामन्-कीर्तन-जलं अशेषं भय-अग्निं शमयति ।

शब्दार्थ

पूर्वं=पहिला.

त्वया (मू० युष्मद्)=ताराथी.

सत्=सञ्जन.

उपकार=उपकार.

पर=तत्पर.

सदुपकारपरेण=सञ्जन प्रति उपकार करवाभां
तत्पर.

तेजोलेश्या=तेजोलेश्या.

हता (मू० हत)=नष्ट थध.

जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर !

विधाय (घा० घा)=करीने.

सु=सुन्दरतावाचक अव्यय.

शीतलेश्या=शीतलेश्या.

सुशीतलेश्यां=सुन्दर शीतलेश्याने.

अद्या=आज.

अपि=पण.

युक्तं (मू० युक्त)=युक्त, व्याख्या.

इदं (मू० इदम्)=आ.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

तथा=तेवी रीते.

भय=भीड.

अग्नि=अग्नि.

भयाग्निं=भयभी अग्निने.

कीर्तन=कथन.

त्वन्नामकीर्तनजलं=तारा नामनुं कीर्तनभी जल.

शमयति (घा० शम्)=शांत करे छे.

अशेषं (मू० अशेष)=सभरत.

श्लोकार्थ

प्रभुना नामनो महिमा—

“हे जिन ! सञ्जनो प्रति [अथवा सारे] उपकार करवाभां तत्पर एवा तें पूर्वे [अर्थात्
छद्मस्थ अवस्थाभां] सुंदर शीत-लेश्या भूकीने (वैशिकायन तापसे गोशाणकना उपर भूकेवी)
तेजोलेश्याने नाश कर्यो. तेवी रीते हे नाथ ! आ न्याय्य छे के आज पण तारा नामनुं कीर्तन-
भी जल सभरत भयभी अग्निने शांत करे छे.”—३६

स्पष्टीकरण

गोशाणक-चरित्र—

गोशाणकना पितानुं नाम भंभली હતું, જ્યારે તેની માતાનું નામ ભદ્રા હતું. આ
ગોशाणકનો જન્મ ગો-શાળામાં થયો હતો, તેથી તેનું આતું નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. આ
ગોशाणક સ્વભાવથી જ ઉચ્છૃંપલ હતો. જ્યારે તે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે તેણે ચિત્ર-પટ
લઘને કરવાનો પોતાના પિતાનો ધંધો શીખી લીધો. એક દિવસ તે ચિત્ર-પટ લઘને કરતો કરતો
‘રાજગૃહ’ નગરે જઈ પહોંચ્યો. આ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પણ વિહાર કરતા કરતા આવી
ચડ્યા. તેમણે વિજય શ્રેષ્ઠીને ત્યાં માસકપણનું એટલે કે એક મહિનાના ઉપવાસનું પારણું

કર્તુ ઁટલે ત્યાં રત્ન-વૃષ્ટિ વિગેરે પાંચ દિવ્ય પ્રકટ થયાં. આ હુકીકતની ગોશાળકને ખખર પડી ઁટલે તે મહાવીર સ્વામીનો શિષ્ય થવા તૈયાર થઇ ગયો. પ્રભુની પાસે આવી તેણે તદ્દનુસાર ઘણી વિજ્ઞપ્તિ કરી, પરંતુ પ્રભુ તે મૌનજ રહ્યા. છતાં તે પોતાને તેમનો શિષ્ય માનવા લાગ્યો. પછી તે પ્રભુની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો.

અનુક્રમે તેઓ 'કુર્મ' ગામમાં આવી ચડ્યા. આ ગામમાં ઁક વૈશિકાયન નામનો તાપસ રહેતો હતો. આ તાપસ ગામની બહાર મધ્યાહન સમયે આતાપના લેતો હતો. તે સ્વભાવથી વિનીત અને ક્ષમાવાન હતો. ગોશાળક આ તાપસ પાસે ગયો અને પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવાનુસાર તે તેને પૂછવા લાગ્યો કે અરે તાપસ ! તું કંઈ તત્ત્વ જાણે છે કે ? અથવા શું તું જૂનો શય્યાતર છે ? અરે તું સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે ? આ પ્રમાણે ઘણી વાર ગોશાળકે તેને કર્કશ વચનો કહ્યાં, તેથી જમ ચંદન પણ ખૂબ ધસવાથી ઉજ્જુ બની જય, તેમ તે ક્ષમાવાન તાપસ પણ કોપાયમાન થઇ ગયો અને તેણે આના ઉપર તેજ્જેલેશ્યા મૂકી. જ્જવાળાઓથી અતિશય ભયંકર ઁવી તેજ્જેલેશ્યાથી ભયભીત બનેલો તે ગોશાળક પ્રભુ પાસે આવ્યો, ઁટલે સર્વદા અપકારી જનો ઉપર પણ ઉપકાર કરવામાં તત્પર ઁવા પ્રભુએ તેના રક્ષણાર્થે સામી શીતલેશ્યા મૂકી. તેથી જળ વડે જમ અગ્નિ શાંત થઇ જય તેમ તે તેજ્જેલેશ્યા શાંત થઇ ગઇ. આથી વૈશિકાયન તે આશ્ચર્યાકિત થઇ ગયો. તે પ્રભુ પાસે આવી તેજ્જેલેશ્યા મૂક્યા બદલ ક્ષમા યાચી ગયો.

ગોશાળકે પ્રભુને પૂછ્યું કે—“ આ તેજ્જેલેશ્યાની લખ્ધિ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે વાર ? ” પ્રભુએ તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે—“ જ મનુજ્ય નિયમધારી થઇ હુમેશા છંક કરે અને ઁક મુષ્ટિ કુદ્માષ (અડદ) તથા અંજલિ-માત્ર જળ વડે પારણું કરે તેને છ મહિનામાં તેજ્જેલેશ્યાની લખ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.”

ગોશાળકે ઉપર મુજબની વિધિ અનુસાર ઉચ તપશ્ચર્યા કરીને તેજ્જેલેશ્યાની લખ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. વિશેષમાં શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનથી વિમુખ બનેલા સાધુઓ પાસેથી તે અષ્ટાંગ નિમિત્તનો પણ જાણકાર થયો. પોતાના દુષ્ટ અધ્યવસાયને લઇને તે લોકોમાં પોતાને તીર્થંકર તરીકે ઁજળ-ખાવવા લાગ્યો. પરંતુ સર્વજ્જ વીર ભગવાને તેની ખરી હુકીકત લોકો સમક્ષ કહી બતાવી. આથી કોપાતુર થઇને તેણે ભગવાનના ઉપર તેજ્જેલેશ્યા મૂકી, પરંતુ તે તેજ્જેલેશ્યાએ તે પ્રભુની પ્રદક્ષિણા કરી અને આવું નીચ કાર્ય પોતાની પાસે ગોશાળકે કરાવ્યું તેથી કોપાયમાન થઇ હોય તેમ તે તેનાજ દેહમાં પેસી ગઇ. ગોશાળકે પ્રભુ ઉપર તેજ્જેલેશ્યા મૂકી હતી, તેથી પ્રભુના અંગમાં માત્ર સંતાપ થયો; બાકી ગોશાળકના તે રામ રમી ગયા. સાતમે દિવસે મરણ-સમયે તેને સદ્વિચાર આવ્યો, તેથી તેને બહુજ પશ્ચાત્તાપ થયો. અવસાન-કાલે પોતાના દુષ્ટ કર્મની તેણે નિન્દા કરી,

૧ દેવતાઓએ આકાશમાં રહીને કરેલો (૧) દુંદુભિન્નાદ, તેમણે કરેલી (૨) સુપર્ણની વૃષ્ટિ, (૩) પંચ વર્ણનાં પુષ્પની વૃષ્ટિ અને (૪) ગન્ધોદકની વૃષ્ટિ અને તેમણે કરેલો (૫) વસ્ત્રોનો ઉલ્લેખ ઁ પાંચ દિવ્ય છે.

૨ પ્રથમ દિવસે ઁકાસણું કરવું યાને ઁક વાર ભોજન કરવું, પછી બે દિવસ મુઘી ઉપવાસ કરવો અર્થાત્ ચાર વાર ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને ચાર ગાદ પાણું ઁકાસણું કરવું ઁમ ઁકંદર રીતે છ વારના ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે ' છઠ ' કહેવાય છે. આ વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. પ્રવૃત્તિ તે બે દિવસનો ઉપવાસ કરવાની છે.

तेथी ते आरमा देवलोकांमां उत्पन्न थये। त्यांथी व्यवीने तेणु आ लवमां अनेक दुष्ट कर्मो करेलां होवाथी धणा समय सुधी ते नरकादिक गतिने। पणु अतिथि अनशे, परंतु अंतमां शुद्ध चारित्र पाणी ते भोक्षे नशे.

* * * * *

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य
यच्चण्डकौशिकफणी शमतामवाप ।

तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-
स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे जिन! (यद्-) यस्मात् कारणात् ते-तव बिलमुखे ऊर्ध्वस्य (ऊर्ध्व स्थितस्य) वचनं निशम्य-श्रुत्वा चण्डकौशिकः फणी-सर्पः शमतां-क्रोधत्यागतामवाप । तत्-तस्माद्धेतोः साम्प्रतमपि नागः-सर्पस्तं न स्पृशति-तत्स्पर्शमात्रं (अपि) न करोति । तमित्ति कं ? यस्य पुंसो-मनुष्यस्य हृदि त्वन्नामनागदमनी वर्तते । तव नाम नागदमनी जटिकाविशेषः ॥ ३७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) बिल-मुखे ऊर्ध्वस्य ते वचनं निशम्य यद् 'चण्डकौशिक'-फणी शमतां अवाप, तद् साम्प्रतं अपि इह यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नागदमनी (वर्तते) तं नागः नो स्पृशति ।

शब्दार्थ

ऊर्ध्वस्य (मू० ऊर्ध्व)=जिहा रहेला.

ते (मू० युष्मद्)=तां.

बिल=दर.

मुख=मुण्, मोदुं.

बिलमुखे=दरता मुण पासे.

वचनं (मू० वचन)=वचनते.

निशम्य (धा० शम्)=श्रवणु करीने, सुण्णीने.

यद्=ते माटे.

चण्डकौशिक=चण्डकौशिक.

चण्डकौशिकफणी=चण्डकौशिक सर्प.

शमतां (मू० शमता)=शांतिने.

अवाप (धा० आप)=प्राप्त करतो होवो.

तद्=ते माटे.

साम्प्रतं=हालमां.

तं (मू० तद्)=तेने.

अपि=पणु.

नो=नहि.

स्पृशति (धा० स्पृश)=स्पर्श करे छे.

इह=आ हुनियामां.

नागः (मू० नाग)=सर्प.

त्वत्=द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम.

नामन्=नाम.

नागदमनी=ऐक जतनी नडीपुटी.

त्वन्नामनागदमनी=तारा नामरपी नागदमनी.

हृदि (मू० हृद्)=हृदयमां.

यस्य (मू० यद्)=जेना.

पुंसः (मू० पुंस)=पुरुषना.

શ્લોકાર્થ

નાથના નામનું ગૌરવ—

“(હે વીતરાગ !) જે કારણને લીધે (સર્પના) દરના મુખ સમીપ ઊભા રહેલા એવા તારા વચનનું શ્રવણ કરીને ચણ્ડકૌશિક સર્પ શાંતિ પામ્યો, તે કારણને લીધે હાલમાં પણ જે મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગદમની છે, તેનો આ દુનિયામાં નાગ સ્પર્શ (પણ) કરતો નથી. ”—૩૭

સ્પર્શીકરણ

ચણ્ડકૌશિકનું વૃત્તાન્ત—

પૂર્વ જન્મમાં જણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું, પરંતુ ક્રોધને વશ થઈ જણે તે મલિન કર્યું હતું અને તદનુસાર જે ‘કનકપલ’ નામના સ્થાનમાં વસતા પાંચસે તાપસોના કુલપતિના કૌશિક પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ જે કાપાયમાન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો, તે તાપસ મરીને ચણ્ડકૌશિક નામના દષ્ટિ-વિષ સર્પ તરીકે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થયો. આ સર્પથી સમસ્ત લોકો ભયભીત રહેતા હતા. એકદા વીર પ્રભુ વિહાર કરતા કરતા તે સ્થાનમાં આવી ચડ્યા, ત્યારે લોકોએ તેમને કહ્યું કે તમે ‘શ્વેતંબી’ નગરીએ જવા ઇચ્છો છો, તો સરળ માર્ગ મૂકીને વક માર્ગે જાઓ, કેમકે મધ્યમાં અતિશય ભયંકર એવો દષ્ટિ-વિષ સર્પ રહે છે. પ્રભુએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે મારા દર્શન અને ઉપદેશથી ચણ્ડકૌશિક પ્રતિ-બોધ પામનાર છે.

જે અરણ્યમાં આ સર્પ વસતો હતો, તે અરણ્યમાં આવીને યજ્ઞ-મણ્ડપમાં પ્રભુ કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં આરૂઢ થયા એટલામાં તે ગર્વિષ્ટ સર્પ પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પ્રભુને જોઈને તે ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો અને તેના સામું વિષમય દષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. આથી પણ જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ, ત્યારે સૂર્ય સામું જોઈ જોઈને તે વધારે ભયંકર દષ્ટિ-જ્વાલા છોડવા લાગ્યો. પરંતુ એ જ્વાલાઓ તો પ્રભુની ઉપર જલધારા જેવી થઈ પડી. આથી ખૂબ ચીડાઈ જઈને તે પ્રભુને ડસવા લાગ્યો અને ડસી ડસીને પાછો હાલવા લાગ્યો, કેમકે તે ખીતો હતો કે મારા વિષથી આના પ્રાણ પરલોક પ્રયાણ કરી જશે અને તેમ થતાં કદાચ તે મારા ઉપર પડશે. તે પ્રભુને અનેક સ્થળે ડસ્યો, પરંતુ ક્રોધ પણ સ્થળે તેનું વિષ પ્રસર્યું નહિ; કિન્તુ ત્યાંથી ગાયના દૂધના જેવી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. આથી તે વિલખો થઈ પ્રભુના કાન્ત અને સૌમ્ય રૂપને જોવા લાગ્યો. જ્યારે તે સર્પ કંઈક શાન્ત થયો, ત્યારે પ્રભુએ તેને કહ્યું કે હે ચણ્ડકૌશિક ! તું યુગ્ર, યુગ્ર. આ વાક્ય સાંભળી તેના ઉપર ઉહાપોહ કરતાં તે સર્પને ભ્રમ-સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પ્રભુને વન્દન કરી તેણે અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. તે પોતાના બિલમાં પોતાનું મુખ રાખી સ્થિર થઈ ગયો. આ વાતની લોકોને ધીરે ધીરે ખબર પડતાં તેઓ ત્યાં

૧ ભ્રમ-સ્મરણ જ્ઞાન એ મતિ-જ્ઞાનનો પેટા-વિભાગ છે. (જુઓ આચાર્યશ્રી અં ૧, ઉં ૧ ની ટીકા). આ જ્ઞાન જે પ્રાણીને યામ, તે પ્રાણી પોતાના સંખ્યેય પૂર્વ ભવ જાણી શકે. વિશેષમાં આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં પ્રાણી ડુંક સમયને માટે મૂર્છા પામી જાય છે.

आववा लाग्या अने डेटलाक तो हूध, धी विगेरे पदार्थो तेना शरीर उपर यडाववा लाग्या. आ पदार्थोनी गन्धथी आकर्षाधने अनेक डीडिया आवी पहेांयी अने तेओ आ सर्पना शरीर उपर दुःसह यटका भरवा लागी. थोडा समयमां तो आ सर्पनुं शरीर याणणी जवुं थध गयुं, परंतु आ प्रमाणेनुं भरणांत कष्ट आवी पडतां पण ते शान्त रह्यो अने अंतमां भरीने ते सहस्यार (आठमा) देवलोकां देव तरीके उत्पन्न थयो.

* * * * *

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे
तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।
अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

टीका

हे जिन ! तुर्यारके-चतुर्थारके यत्र देशे त्वं विचरसि स्म-विजहर्थ, तत्र देशे त्वदागमतः-
तवागमनाद् ईतिकुलं-सप्ततयस्तासां कुलं-समूहो ननाश-नाशं प्राप । यतः-

“अतिवृष्टिरनावृष्टि-मूषकाः शलभाः शुकाः ।
स्वचक्रं परचक्रं च, सप्तैता ईतयः स्मृताः ॥१॥”

अद्यापि ताभ्यो भयं तद्भयं त्वत्कीर्तनादाशु-शीघ्रं भिदां-नाशमुपैति । कस्मात् किमिव ?
अहर्मणिधामरूपात्-सूर्यप्रशस्ततेजसस्तम इव-ध्वान्तमिव । यथा तमो भिदां-नाशमुपैति, तथे-
तिकुलमिति ॥ ३८ ॥

अन्वयः

तुर्य-अरके यत्र देशे (हे जिन ! त्वं) विचरसि स्म, तत्र त्वद्-आगमतः ईति-कुलं हि ननाश;
अद्यापि तद्-भयं त्वत्-कीर्तनात् अहन्-मणि-धामन्-रूपात् तमः इव भिदां आशु उपैति ।

श्लोकार्थं

तुर्य=चतुर्थ, योथो.

अरक=आरो.

तुर्यारके=योथा आराभां.

विचरसि स्म (धा० चर)=वियरता हवा.

हि=निश्चयवायक अव्यय.

यत्र=यां.

देशे (मू० देश)=देशमां

तत्र=यां.

आगम=आगमन

त्वदागमतः=तारा आगमनथी.

ईति=ईति, उपद्रव.

कुल=समूह.

इतिकुलं=ईतिनो समूह.

ननाश (धा० नश)=नाश पाभतो हवो.

अद्यापि=हणु पणु.

तद्भयं=तेनो लय.

अहन्=दिवस.

मणि=रत्न.

અહર્મણિ=સૂર્ય.

ધામન્=તેજ.

રૂપ=સમાન, જેવા.

અહર્મણિધામરૂપાત્=સૂર્યના તેજ જેવા.

ત્વત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.

તમઃ (મૂં તમસ્)=અંધકાર.

દ્વિવ=જેમ.

આશુ=શીઘ્ર, સત્વર.

મિદાં (મૂં મિદા)=નાશને.

ઉપૈતિ (ધાં ઇ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના વિહારનો પ્રતાપ—

“ (હે જિનેશ્વર !) ચોથા આંરામાં જે દેશમાં તું વિચરતો હતો, ત્યાં તારા આગમનથી (અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, ઉદર, તીડ, પોપટ, સ્વચક્ર અને પરચક્ર એ સાત) ઈતિનો સમૂહ નાશ પામતો હતો. (વળી) જેમ સૂર્યના પ્રશસ્ત તેજ વડે અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ હજી પણ તારા સંકીર્તનથી તે (ઈતિ-સમુદાય)નો ભય નષ્ટ થાય છે.”—૩૮

* * * * *

ભગવત્પાદસેવાફલમ્—

નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસાશાઃ

સચ્છુક્લપક્ષવિભવાશ્ચરણેષુ રક્તાઃ ।

રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાનિ ચ સાધુહંસા-

સ્ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવ પાદાવેવ પદ્મજે-કમલે તદુપલક્ષિતં વનમાશ્રયન્તીતિ ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ । શીલેઽર્થે ણિન્ પ્રત્યયઃ । ઈદ્દશાઃ સાધુહંસા રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાનિ લભન્તે । સાધુપક્ષે મોક્ષફલાનિ, હંસપક્ષે મુક્તાફલાનિ । કીદ્દશાઃ સાધવો હંસાશ્ચ ? વિગ્રહાન્નિક્રાન્તા-નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસે-સુચિત્તે માનસસરોવરે (ચ) આશા-ઇચ્છા યેષાં તે શુભમાનસાશાઃ । સાધવઃ કીદ્દશાઃ ? સન્-સમીચીનો યઃ શુક્લપક્ષો-માતૃપિતૃપક્ષસ્ત્ર વિભવ-ઉદ્ભવો યેષાં તે । અથવા સમ્યક્ત્વલાભાત્ શુક્લપક્ષઃ-અપાર્ધપુદ્ગલસંસારસ્ત્ર વિભવો-જન્મ યેષાં તે, તત્પરતો ભ્રમણાભાવાત્, સચ્છુક્લપક્ષવિભવાઃ । હંસાસ્તુજ્વલપક્ષવિભવાઃ । પુનશ્ચરણેષુ-ચારિત્રેષુ રક્તાઃ, હંસાસ્તુ ચલનેષુ રક્તારક્તવર્ણાઃ । ઉભયત્ર વિશેષણાનિ તુલ્યાનિ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-માશ્રયિણઃ, નિર્-વિગ્રહાઃ, સુ-ગતયઃ, શુભ-માનસ-આશાઃ, સત્-શુક્લ-પક્ષ-વિભવાઃ, ચરણેષુ રક્તાઃ ચ સાધુ-હંસાઃ રમ્યાણિ મૌક્તિક-ફલાનિ લભન્તે ।

૧ આની સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયકૃત ન્યાયકુસુમાન્વલિતું સ્પષ્ટીકરણ (૫૦ ૨૧૪-૨૧૫). આ વિષયના વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રસાપ્તિનો દ્વિતીય વક્ષસ્કાર જેવા.

શબ્દાર્થ

નિર=અભાવવાચક અવ્યય.
 વિગ્રહ=(૧) લડાઇ, સંગ્રામ; (૨) ક્લેશ; (૩) દેહ.
 નિર્વિગ્રહાઃ=લડાઇથી અથવા ક્લેશથી વિમુખ.
 સુ=સુન્દરતાવાચક અવ્યય.
 ગતિ=(૧) ગતિ; (૨) ચાલ.
 સુગતયઃ=સારી છે ગતિ જેમની એવા.
 શુભ=સારું.
 માનસ=(૧) ચિત્ત; (૨) માનસ (સરોવર).
 આશા=અભિલાષા, ઇચ્છા.
 શુભમાનસાશાઃ=(૧) શુભ ચિત્તને વિષે ઇચ્છા છે જેમની એવા; (૨) સુંદર માનસને વિષે અભિલાષા છે જેમની એવા.
 સન=સારા.
 શુક્લ=સ્વેત.
 પક્ષ=પાંખ.
 શુક્લપક્ષ=અર્ધપુદ્ગલ સંસાર, જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ.
 વિમવ=(૧) જન્મ; (૨) સંપત્તિ.
 સચ્ચુક્લપક્ષવિમવઃ=(૧) સારા શુક્લ પક્ષને વિષે જન્મ છે જેમનો એવા; (૨) સમ્યક્ત્વનો લાભ થયેલો હોવાથી અર્ધપુદ્ગલ સંસારને વધે

ઉત્પત્તિ છે જેમની એવા; (૩) સુંદર સફેદ પાંખરૂપી સંપત્તિવાળા.
 ચરણેષુ (મૂં ચરણ) (૧) ચારિત્રાને વિષે; (૨) ચરણોને વિષે.
 રક્તાઃ (મૂં રક્ત)=(૧) રાગી; (૨) ડાલ.
 રમ્યાણિ (મૂં રમ્ય)=મનોહર.
 મૌક્તિક=(૧) મુક્તિ સંબંધી; (૨) મોતી.
 ફલ=ફળી.
 મૌક્તિકફલાનિ (૧) મુક્તિ સંબંધી ફળો; (૨) મોતીઓ.
 ચ=અને.
 સાધુ=મહાત્મા.
 હંસ=હંસ.
 સાધુહંસાઃ=સાધુરૂપી હંસો.
 પાદ=ચરણ.
 પદ્મજ=કમળ.
 વન=વન.
 આશ્રયિન્=આશ્રય લેનાર.
 ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારાં ચરણ-કમલના વનનો આશ્રય લેનારા.
 લમન્તે (ધાં લમ્)=મેળવે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનુ ક્ષણ—

“ તારાં ચરણ-કમલના વનનો આશ્રય લેનારા, વિગ્રહથી વિમુખ, સારી ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા, સુંદર માનસને વિષે અભિલાષા છે જેમને એવા, સારા શુક્લપક્ષરૂપ વિમવવાળા અને વર્ણી ચરણને વિષે રક્ત એવા સાધુરૂપી હંસો મૌક્તિક-ફલો પામે છે.”—૩૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્મ-મીમાંસા—

આ સ્તોત્રમાં જોકે બધાં વસ્તુઓમાં સરખી રીતે ધટી શકે એવાં દ્વિઅર્થી વિશેષણોથી યુક્ત અન્ય પદો (જેવાંકે ૨૮ મા, ૨૯ મા) પણ છે, છતાં આ પદ વાંચતાં કંઈ ઓરજ લહેર આવે છે, કમક એમાં એવાં વિશેષણો વિશેષ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આવાં પદો રચવાં એ કંઈ ખાળકનો ખેલ નથી; એ તો શબ્દ-શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હોય તેજ રચી શકે. જૈન સાહિત્યમાં આવાં પદોથી વિશિષ્ટ ઘણાં કાવ્યો છે. પરંતુ અત્ર તો તેમાંના એકનોજ ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવે છે. તે કાવ્ય બીજું કોઈ નહિ પણ કાવ્ય-માલાના સપ્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલ શ્રીજમ્પૂમુનિવિરચિત જિનશતક છે. એ કાવ્યનાં સમસ્ત (૧૦૦) પદો સ્વર્ગજા જેવા વિશાળ વૃત્તમાં રચાયાં છે એ પણ એની વિશેષતા સૂચવે છે.

ઉદ્ધારણ તરીકે, એ કાવ્યનું નીચે મુજબનું દશમું પદ અત્ર આપવામાં આવે છે:—

“તન્વાના વૈનેતેયશ્રિયમંહિતવૃષોત્કર્ષમોષિપ્રતાપા:

કામં કૌમોદકૌનાશરણશરણદા નીરંજોદારારાગા: ।

સદ્યઃ પ્રચુમ્નયુક્તાઃ સદસિકૃતમુદો યત્ક્રમાશ્ચક્રિણો વા

મ્રાજન્તે મ્રાજિતાશાઃ સુખમલિલમ્સૌ શ્રીજિનો વો વિધેયાત્ ॥”

શુક્લપક્ષી એટલે શું ?—

જે જીવને નિર્વાણ-નગરે પહોંચવામાં વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્ત જેટલાજ કાલ સુધી વિલંબ ખમવો પડે તેમ હોય, તે જીવ ‘શુક્લપક્ષી’ કહેવાય છે; જ્યારે એથી વધારે કાળ પર્યંત જેને સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવાની ખાકી હોય, તે ‘કૃષ્ણપક્ષી’ કહેવાય છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે તેટલા માટે જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના વિભાગને આશ્રીને વાપરેલી પુદ્ગલ-પરાવર્ત નામની પરિભાષા પરત્વે વિચાર કરીએ.

પુદ્ગલપરાવર્ત એ જૈનશાસ્ત્રનો ધણા મોટા કાલના વિભાગને દર્શાવનારો પારિભાષિક શબ્દ છે. કરોડો વર્ષ જેટલો સમય પણ આ કાલ-વિભાગની આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી. આ પુદ્ગલ-પરાવર્તના (૧) દ્રવ્ય-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૨) ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૩) કાલ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત અને (૪) ભાવ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત એમ ચાર પ્રકારો છે. તેમાં પણ વળી આ દરેક પ્રકારના પરાવર્તના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બધ્ધે અવાન્તર ભેદો છે. આ દરેકનું સ્વરૂપ તો અત્ર વિચારવું પ્રાસંગિક નહિ ગણાય, વાસ્તે અહિં તો આ બધા પ્રકારાન્તરોમાંથી કૃત સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્તનું સ્વરૂપ વિચારી લઈએ, કેમકે પ્રસ્તુતમાં તેનુંજ કામ છે.

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એમ બે વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે અને તેમાં વળી લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો માનવામાં આવ્યા છે. આ દરેક પ્રદેશને મરણ દ્વારા સ્પર્શવામાં જેટલો સમય વ્યતીત થાય, તે સંપૂર્ણ સમયને ‘બાદર-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર અર્થાત્ એક પછી એક જેમ તે ગોઠવાયેલા છે તેમ તેને મરણથી સ્પર્શવામાં જેટલો કાલ બ્ય તે બધો વખત ‘સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ધારો કે કાંઈ એક જીવનું એક અમુક આકાશ-પ્રદેશમાં મરણ થયું. ત્યાર પછી ગમે ત્યારે (ત્યાર પછી તરતજ અથવા અમુક કાલ વીત્યા બાદ, કેમકે ક્રીથી તેનું મરણ તે પ્રદેશના અનન્તરવર્તી પ્રદેશમાં થયુંજ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી) પણ તે જીવનું અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય (વચ્ચેના વખતમાં કોઈ અન્ય પ્રદેશ કે પ્રદેશોમાં મરણ થાય તો તે પ્રદેશ કે પ્રદેશોની આમાં ગણતરી કરવાની નથી, કેમકે તે ક્રમથી સ્પર્શાયેલ નથી), ત્યાર પછી વળી તેવીજ રીતે જ્યારે પાછું આ દ્વિતીય પ્રદેશના અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય, એવી રીતે એક પછી એક ક્રમ-

૧ વૈ-નિશ્ચયેન નતે પ્રાણિનિ અદ્યશ્રિયં-શુભાવહવિધિસમ્પત્તિમ્, પક્ષે વૈનેતેયો-ગહ્ડઃ । ૨ અહિતો-વિહ્લો યો વૃષો-ધર્મઃ, પક્ષે વૃષઃ-અરિષ્ટાશુરઃ । ૩ કૌ-મૂમૌ મોદસ્ય કૌનાશો-નાશકો યો રણસ્તત્ર શરણદાઃ, પક્ષે કૌમોદકો ગદા તસ્યા ઇનાઃ-પ્રમવોડશરણશરણદાઃ । ૪ નીરજેશ્વિવોદારો રાગો યેષુ, પક્ષે નીરજઃ-શંખઃ । ૫ પ્રકૃષ્ટં યુત્રં-તેજઃ, પક્ષે પ્રચુમ્નો-વાણુદેવપુત્રઃ । ૬ સદસિ-સમાયામ્, પક્ષે સંશ્વાસાવસિઃ-સદ્ગો નન્દકસ્તેન કૃતા મુદ્ યેષામ્ । ૭ કમાઃ-પાદા વાણુદેવા ઇવ ।

સર આવતા જતા સમસ્ત લોકાકાશના પ્રદેશોમાં ક્રમશઃ મરણ થાય અને તેમ થવામાં જટલો સમય પસાર થઇ અય તેટલો અધો સમય 'સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત'ના નામથી ઓળખાય છે. આ કાલ અનન્ત કાલ કહેવાય છે. આનાથી અડધો સમય કે જેને અર્ધ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત કાલ કહેવામાં આવે છે, તે પણ અનન્ત કાલ છે.

* * * * *
મગવદ્વચનશ્રદ્ધાનાત્ કામિતપ્રાપ્તિર્ભવતીત્યાહ—

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ

ક્લાન્તાઃ કદાપિ દધતે વચનં કૃતં તે ।

તે નામ કામિતપદે જિન ! દેહભાજ-

સ્વાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે જિન ! દેહભાજઃ—પ્રાણિનઃ કદાપિ તે વચનં કૃતં—સત્પદં ધરન્તિ । તે નામેતિ કોમલામન્ત્રણે, કામિતપદે—વાચ્છિતસ્થાને વ્રજન્તિ—ગચ્છન્તિ । કિંવિશિષ્ટાસ્તે ? સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ ક્લાન્તાઃ—ક્લેદં(શં) પ્રાપ્તાઃ । કિં કૃત્વા ? ત્રાસમ્—આકસ્મિકં મયં વિહાય । કસ્માત્ ? ભવતઃ સ્મરણાત્ । ઈપ્સિતપદપ્રાપ્તૌ ભવત્સ્મરણમેવ હેતુરિત્યર્થઃ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! (યે) દેહ-ભાજઃ કદાપિ તે વચનં કૃતં દધતે, તે સંસાર-કાનન-પરિભ્રમણ-શ્રમેણ ક્લાન્તાઃ ભવતઃ સ્મરણાત્ ત્રાસં વિહાય કામિત-પદે નામ વ્રજન્તિ ।

શી૦દાર્થ

સંસાર=સંસાર, ભવ.

કાનન=અરણ્ય, જંગલ.

પરિભ્રમણ=રખડપટ્ટી, ભ્રમણ.

શ્રમ=થાક.

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ=સંસારરૂપી વનમાંની રખડપટ્ટીના થાકથી.

ક્લાન્તાઃ (મૂં ક્લાન્ત)=ખેદ ખામેલા, ખિન્ન થયેલા.

કદાપિ=કેઇક વાર.

દધતે (ધાં ધા)=ધારણ કરે છે.

કૃતં (મૂં કૃત)=આચરણ કરેલ.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારા.

તે (મૂં યદ)=તેઓ.

નામ=નક્ષી.

કામિત (ધાં કમ્)=વાંછિત.

પદ=સ્થાન.

કામિતપદે=વાંછિત સ્થાનમાં.

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !

દેહભાજઃ (મૂં દેહભાજ્)=પ્રાણીઓ.

ત્રાસં (મૂં ત્રાસ)=ભયને.

વિહાય (ધાં હા)=ત્યાજ દેધને.

ભવતઃ (મૂં ભવત્)=આપના.

સ્મરણાત્ (મૂં સ્મરણ)=સ્મરણથી.

વ્રજન્તિ (ધાં વ્રજ)=ગયા છે.

શ્લોકાર્થ

મગવત્સ્મરણથી ઇષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ—

“ હે વીતરાગ ! (જે જીવો) કેઇક વાર (પણ) તારા વચનને ક્રિયાસહિત ધારણ કરે છે (અર્થાત્ તદ્દનુસાર વર્તન કરે છે), તે સંસારરૂપી વનમાંના પરિભ્રમણના શ્રમથી ખિન્ન થયેલા

(श्रुते) तारा स्मरशुधी त्रास-रहित थधने धम्भित स्थानमां (निर्वाण-नगरमां) परेभर न्य
छे."—४०

* * * * *

भगवद्रूपं दृष्ट्वा सुरुपा अपि स्वरूपमदं मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतरं चतुरस्रशोभं

त्वां सत्प्रशस्यमिह दृश्यतरं प्रदृश्य ।

तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो ! ये

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

टीका

हे विभो ! ये मर्त्या मकरध्वजतुल्यरूपाः—कामदेवसदृशरूपा भवन्ति, तेऽपि त्वां प्रदृश्य-
दृष्ट्वा निजरूपमदं त्यजन्ति । किंभूतं त्वां ? सर्वेन्द्रियैः पटुतरं—स्पष्टतरम्, चतुरस्रशोभं—समचतु-
रस्रसंस्थानराजिनम्, पुनः सद्भिः—सज्जनैः (प्रशस्यः—) प्रशंसार्हैः सत्प्रशस्यस्तम्, इह—अस्मिन्
लोके दृश्यतरं, दर्शनायाहो दृश्यः, अतिशयेन दृश्यो दृश्यतरस्तम् ॥ ४१ ॥

अन्वयः

(हे) विभो ! ये मर्त्याः मकर-ध्वज-तुल्य-रूपाः भवन्ति, ते अपि सर्वे-इन्द्रियैः पटु-तरं, चतुरस्र-
शोभं, सत्-प्रशस्यं इह दृश्य-तरं त्वां प्रदृश्य- निज-रूप-मदं त्यजन्ति ।

शब्दार्थ

सर्व=सभरत.

इन्द्रिय=धन्द्रिय.

सर्वेन्द्रियैः=सभरत धन्द्रियो वडे.

पटुतरं (मू० पटुतर)=भतोडर.

चतुरस्र=(सभ-)यपुरस्र (संस्थान).

शोभा=शोभा.

चतुरस्रशोभं=(सभ-)यपुरस्र वडे शोभतो.

त्वां (मू० युष्मद्)=तने.

सत्=सञ्जन, साधु.

प्रशस्य=प्रशंसा करवा लायक.

सत्प्रशस्यं=सञ्जनोने प्रशंसा करवा लायक.

इह=आ दृनियामां.

दृश्यतरं (मू० दृश्यतर)=अत्यन्त दर्शनीय, अतिशय

देभवा लायक.

ते (मू० तद्)=तेओ.

अपि=पथु.

प्रदृश्य (धा० दृश्)=जेधते.

त्यजन्ति (धा० त्यज्)=पथु दे छे.

निज=पोताना.

रूप=रेवइप.

मद=अभिमान.

निजरूपमदं=पोताना इपना भधने.

विभो ! (मू० विभु)=हे नाथ !

ये (मू० यद्)=जेओ.

मर्त्याः (मू० मर्त्य)=प्राणीओ.

भवन्ति (धा० भू)=डेव छे.

मकर=भगर.

ध्वज=ध्वज.

मकरध्वज=भगर छे जेनी ध्वजमां ते, कामदेव.

तुल्य=समान.

मकरध्वजतुल्यरूपाः=कामदेवता समान इप छे

जेभतुं ओवा.

श्लोकार्थ

प्रभुनुं अलौकिक रूप—

“ हे नाथ ! न प्राणीयो कामदेवना समान रूपवाणा होय छे, तेओ पणु समस्त धन्द्रियै वडे मनोहर, (सम—) यतुरस्त (संस्थान) वडे शोभता, सञ्जनोने प्रशंसा करवा लाभक तेमण वणी आ लोकने विषे अतिशय दर्शनीय ओवा तने जेधने पोताना रूपनो अलिमान लल्ल दे छे. (अर्थात् तारं रूप अनुपम छे).”—४१

स्पष्टीकरण

संस्थान-विचार—

‘संस्थान’ ओटले अवयवोनी रचना पूर्वकनी शरीरनी आकृति. आ संस्थानना जैन शास्त्रमां छ लेहो पाडवामां आओया छे:—(१) समयतुरस्त, (२) न्यग्रोधपरिमण्डल, (३) साद्धि, (४) कुण्ड, (५) वामन अने (६) हुण्ड.

(१) समयतुरस्त संस्थान ओ सर्वोत्तम छे. ‘सम’ ओटले जनुं जटवुं माप होवुं जेधओ तेठवुं; ‘अस्त’ ओटले यार दिशाओथी उपलक्षित शरीरनां अवयवो. आ संस्थानमां सर्व अवयवोनुं माप जटवुं जेधओ ओटवुं होय छे.

(२) न्यग्रोध-परिमण्डल संस्थान ओ ओना नाम प्रमाणे वडना जेवा परिमण्डलवाणु छे. अर्थात् जेम वडनुं अड उपरना भागमां परिपूर्ण अवयववाणुं होय छे, परंतु तेना नीयलो भाग तेवो नथी, तेवी रीते आ संस्थानवाणानो नाबिथी उपरनो भाग अहु विस्तारवाणो याने सुंदर होय छे ज्यारे नीयलो भाग ओछावता प्रमाणुवाणो होय छे.

(३) साद्धि शब्दमां ‘आद्धि’ शब्दथी नाबिनी नीयिनो उत्सेधना नामथी ओणपातो देहने ओक भाग समजवो. जेम उपर्युक्त संस्थाननो उपरनो भाग शुभ छे, तेम आ संस्थाननो नीयिनो भाग शुभ छे.

(४) कुण्ड संस्थानवाणानां मस्तक, डोक, हाथ अने पगनुं प्रमाणु यथोचित होतुं नथी, परंतु तेनां पाकी अधां अवयवोनुं प्रमाणु अरापर होय छे.

(५) वामन संस्थान आनाथी उलटुं छे. अर्थात् ओ संस्थानवाणा प्राणीना मस्तक धत्याद्धि अरापर प्रमाणुवाणा होय छे, ज्यारे पाकीनां अवयवोनुं प्रमाणु यथोचित होतुं नथी.

१ सरभावे—“ छव्विहे संठणे पणत्ते, तंजहा—(१) समचउरंसे, (२) नगगोहपरिमण्डले, (३) सात्तो, (४) खुज्जे, (५) वामणे, (६) हुंडे.”—स्थानांगे, सू० ४९५.

२ पंचसंभ्रंजनी वृत्तमां सूत्रया मुञ्ज डेटलाडो आने ‘सायि’ना नामथी ओणपावे छे अने ‘सायि’नो अर्थ शाहमली वृक्ष करे छे. आ वृक्ष भूणमां गोण अने पुष्ट होय छे, ज्यारे तेनो उपरनो भाग तेमज तेनी शाखा-प्रशाखा तेम नथी.

३ डेटलाडो वामन संस्थानने ‘कुण्ड’ अने कुण्ड संस्थानने ‘वामन’ उहे छे, डेमडे तेओ तेनां विपरीत वक्षणे आपे छे.

(૬) હુણ્ડ સંસ્થાન એ સૌથી ખરાબ સંસ્થાન છે. એમાં તો એક પણ અવયવના પ્રમાણનો ' ઢંગ ધડો ' હોતો નથી. કયું પણ છે કે—

“ તુંહું ૧ વિસ્તારબહુલં ૨ ઉસ્સેહવહુલં ચ ૩ મહકોટ્ટં ૪ ચ ।
દેદિહકાયમહમં ૫ સંસ્થાસંઠીયં હુંડં ૬ ॥ ”

પ્રભુનું અનુપમ સૌન્દર્ય—

વીર પ્રભુના શરીરની સુંદરતા અવર્ણનીય છે; કમકે દરેક તીર્થકરનાં સંહનન, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ (દેહની ધાયા), ગતિ (ચાલ), સત્ત્વ, સાર અને ઉરખૂવાસ એ અસાધારણ હોય છે, તે વાત તેમને પણ લાગૂ પડે છે. તેમના રૂપના સંબંધમાં તો શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુસ્વામી સ્વયં કહે છે કે—

“ મેળહર-આહાર-અણુત્તરા (ય) જાવ વળ-ચષિક-વાસુ-ચલા ।
મળ્ડલિયા તા હીણા છઠ્ઠાગયા ભવે સેસા ॥ ”

—આવશ્યક-નિર્ચુકિત, ગા૦ ૫૭૦

અર્થાત્ તીર્થકરના રૂપ કરતાં ગણધરનું રૂપ અનંતગણું ઉતરતું છે. તેમાં વળી ગણધરના રૂપ કરતાં આહારક શરીરધારીનું રૂપ અનન્તગણું હીન છે. એવી રીતે તેના કરતાં અનુત્તરવાસી દેવોનું, તેના કરતાં ખારમા દેવલોકવાસી દેવોનું એમ કરતાં કરતાં જ્યોતિષક દેવોનું, આ દેવોથી વ્યન્તરોનું, વ્યન્તરોથી ચક્રવર્તીનું, તેના કરતાં વાસુદેવનું, તેનાથી ખળરામનું અને તેનાથી મણ્ડલિક રાજ્યોનું રૂપ ઉતરતું છે.

પ્રભુનું રૂપ અલૌકિક છે એ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી પણ વીર પ્રભુની સાથે વાદ કરવાને આવેલા ગૌતમસ્વામીના મુખમાંથી નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કહાવે છે:—

“ ચન્દ્રઃ કિં ? સ ન, યત્ કલ્પકલિતઃ, સૂર્યોઽપિ નો તીવ્રરુક્
મેરુઃ કિં ? ન સ, યન્નિતાન્તકઠિનો વિષ્ણુર્ન યત્ સોઽસિતઃ ।
બ્રહ્મા કિં ? ન જરાતુરઃ સ ચ જરામીરુર્ન યત્ સોઽતનુ-
ક્ષાતં દોષવિવર્જિતાશ્ચિલગુણાકીર્ણાન્તિમસ્તીર્થકૃત્ ॥ ”

—સુબોધિકા (૧૦ ૬)

૧ સંસ્કૃત ધાયા—

તુલ્યં ૧ વિસ્તારબહુલં ૨ ઉસ્સેહવહુલં ૩ ચ મહકોટ્ટ ૪ ચ ।
અધસ્તનકાયમહમં ૫ સર્વત્રાસંસ્થિતં હુંડમ્ ૬ ॥

૨ સંહનન એટલે શરીરનો આંધો. આ સંહનનના પણ સંસ્થાનની પેઠે છ પ્રકારો છે. તેમાં વળ-રૂપબનારાય સંહનન સર્વોત્તમ છે.

૩ સરખાવો આવશ્યક-નિર્ચુકિતની ૫૭૧મી નીચે મુજબની ગાથા—

“ સંઘયણ-રૂઘ-સંઠાણ-વળ્ણ-ગદ્-સત્ત-સાર-ઉસ્સાસા ।
એમાહ્ણુત્તરાઈં હ્વતિ નામોદણ તસ્સ ॥ ”

[સંહનન-રૂપ-સંસ્થાન-વર્ણ-ગતિ-સત્ત્વ-સારોચ્છવાસાઃ ।

એવમાદીન્યનુત્તરાણિ ભવન્તિ નામોદયાત્ તસ્ય ॥]

૪ સંસ્કૃત ધાયા—

ગળધરાહારકાનુત્તરાઃ (ચ) યાષદ્ ધ્યન્તર(?)ચક્રિવાસુ(દેવ)શ્ચલ(દેવાઃ) ।

મળ્ડલિકાસ્તાષદ્ હીનાઃ ષદ્સ્થાનગતા ભવન્તિ શેષાઃ ॥

अर्थात् शुं आ यन्द्र छे ? ना येम तो नहि, डमडे ते तो कलंडी छे. आ सूर्य पणु नथी, कारणुडे तेनुं तेण असह्य छे. त्यारे शुं आ मेरु छे ? येम पणु नथी, डमडे ते तो अत्यंत कडिन छे. वणी आ विष्णु पणु नथी, डमडे ते तो श्याम(वर्णी) छे. त्यारे शुं आ प्रह्ला छे ? नहि, तेम नथी, डमडे आ कुंड वृद्ध नथी तेमणु आ अनंग (कामदेव) पणु नथी, डमडे ते तो देह-रहित छे. ठीक, हुवे भने माधुस पड्युं डे आ तो सर्व दोषोथी मुक्त अने सभस्त गुणोथी युक्त अन्तिम तीर्थंकर (महावीर) छे.

* * * * *

निर्वन्धनं जिनं ध्यायन्तो निर्वन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन ! कर्मनिबन्धनानि

सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपदं प्रसिद्धम् ।

एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

टीका

हे जिन ! त्वं दृढानि कर्मनिबन्धनानि छित्त्वा (सिद्धः) प्रसिद्धं सिद्धपदं-मोक्षपद-मापिथ-प्राप्तवान् (च) । एवम्-अमुना प्रकारेण ये तवानुकरणं-त्वद्रूपसमाचरणं दधते-धरन्ति ते एव तके, स्वार्थेऽक्प्रत्ययः, तकेऽपि जनाः सद्यः-तत्कालं स्वयं-स्वतो विगतबन्धभया-बन्धनभयरहिता भवन्ति ॥ ४२ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! त्वं दृढानि कर्मन्-निबन्धनानि छित्त्वा सिद्धः (जातः) प्रसिद्धं सिद्ध-पदं च आपिथ; एवं (ये) तव अनुकरणं दधते, तके अपि सद्यः स्वयं विगत-बन्ध-भयाः भवन्ति ।

शुद्धार्थ

छित्त्वा (धा० छिद्)=कापीने.

दृढानि (मू० दृढ)=मज्जुत.

जिन ! (मू० जिन)=डे तीर्थंकर ।

कर्मन्=कर्म.

निबन्धन=कारण.

कर्मनिबन्धनानि=कर्मनां कारणो.

सिद्धः (मू० सिद्ध)=मुक्त.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

आपिथ (धा० आप्)=प्राप्त करतो हुवे.

च=अने.

सिद्ध=मोक्षे गयेला.

पद=स्थान.

सिद्धपदं=मोक्षे गयेलाना स्थानने.

प्रसिद्धं (मू० प्रसिद्ध)=प्रसिद्ध.

एवं=अेवी रीते.

तव (मू० युष्मद्)=तारा.

अनुकरणं (मू० अनुकरण)=अनुकरण, समान आयरणु.

दधते (धा० धा)=धारणु करे छे.

तके (मू० तकद्)=तेओ.

अपि=पणु.

सद्यः=तरतण.

स्वयं=पोतानी मेजे.

विगत (धा० गम्)=विशेषे करीने गयेलो.

बन्ध=अन्धन.

भय=भीक.

विगतबन्धभयाः=विशेषे करीने णतो रखा छे अन्ध-नतो भय णेतो अेवा.

भवन्ति (धा० भू०)=थाय छे.

શ્લોકાર્થ

“ હે જિન ! કર્મનાં મબ્ધૂત બન્ધનોને છેદીને તું સિદ્ધ થયો અને વળી પ્રસિદ્ધ એવા મુકિત-પદને (પણ) પામ્યો. આવી રીતે જ્યો તારૂં અનુકરણ કરે છે, તેજ્યો પણ પોતાની મેળે સત્વર બન્ધનના ભયથી રહિત બને છે.”—૪૨

* * * * *

ભગવત્સ્તોત્રાધ્યયનાત્ સર્વોપદ્રવનાશો ભવતીત્યાહ—

ન વ્યાધિરાધિરતુલોડપિ ન મારિરારં
નો વિઙ્વરોડ્શુભતરો ન દરો જ્વરોડપિ ।
વ્યાલોડનલોડપિ ન હિ તસ્ય કરોતિ કષ્ટં
યસ્તાવકં સ્તવામિમં મતિમાનધીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યો મતિમાન્ ઇમં તાવકં સ્તવમધીતે, તસ્ય મતિમતો વ્યાધિરાધિશ્ચ કષ્ટં ન કરોતિ । “ વ્યાધિઃ શરીરજા પીડા, સ્યાદાધિર્માનસી વ્યથા ” ઇતિ વિવેકઃ । કિંચિશિષ્ટો વ્યાધિસ્ત-થાડ્ધિઃ ? અતુલો—મહત્તરઃ । ચ-પુનર્મારિઃ—મરકોપદ્રવઃ, પુનઃ આરમ્—અરીણાં સમૂહ આરં કષ્ટં ન કરોતિ । અપિ પુનર્વ્યાલો—દુષ્ટગજઃ સર્પો વાડનલો—વહ્નિસ્તસ્ય કષ્ટં ન કરોતિ ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

(હે સ્વામિન્ !) યઃ મતિમાન્ ઇમં તાવકં સ્તવં અધીતે, તસ્ય અ-તુલઃ અપિ વ્યાધિઃ આધિઃ કષ્ટં ન હિ કરોતિ, ન મારિઃ, આરં, નો વિઙ્વરઃ અશુભ-તરઃ દરઃ જ્વરઃ અપિ ન, વ્યાલઃ અનલઃ અપિ ન (કષ્ટં કરોતિ) ।

શબ્દાર્થ

ન=નહિ.

વ્યાધિઃ=(મૂં વ્યાધિ) રોગ, શારીરિક પીડા.

આધિઃ=(મૂં આધિ) માનસિક પીડા.

અતુલઃ (મૂં અતુલ)=અસાધારણ.

અપિ=પણ.

મારિઃ (મૂં મારિ)=મરડી.

આરં (મૂં આર)=શત્રુઓનો સમુદાય.

નો=નહિ.

વિઙ્વરઃ (મૂં વિઙ્વર)=રાજ્ય-શત્રુનો ઉપદ્રવ.

અશુભતરઃ (મૂં અશુભતર)=અતિશય ખરાબ.

દરઃ (મૂં દર)=ભય.

જ્વરઃ (મૂં જ્વર)=તાવ.

વ્યાલઃ (મૂં વ્યાલ)=(૧) દુષ્ટ હાથી; (૨) સર્પ.

અનલઃ (મૂં અનલ)=અગ્નિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.

કષ્ટં (મૂં કષ્ટ)=દુઃખ.

યઃ (મૂં યદ્)=જો.

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા સંબંધી.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તુતિનો.

ઇમં (મૂં ઇદમ્)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્)=શુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધાં ઇ)=ભણે છે.

૧ આ પદના પ્રથમના ત્રણ ચરણો શબ્દાર્થકારથી શોભી રહ્યાં છે.

श्लोकार्थ

लगवत्-स्तोत्रना पठन्ती सर्व उपद्रवो नो नाश—

“ (हे नाथ !) ऋ युद्धिशाणी (मनुष्य) आ तारा स्तोत्रने लक्ष्णे छे, तेने असाधारण्य व्याधि, व्याधि, मरण, शत्रुनो समुदाय, रज्य-शत्रुनो उपद्रव, अत्यंत अशुभ लय के अवर, (दुष्ट कुंजर अथवा) सर्प के अग्नि अग्निं कौंठी कौंठी पण्य दुःख देवा (समर्थ) नथी.”—४३

* * * * *
भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां सुगुणां सुवर्णां

त्वन्नामधामसहितां रहितां च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृतधर्मवृद्धि-

स्तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

टीका

हे ईश !—हे स्वामिन् ! यः पुमान् त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां कण्ठे कुरुते—कण्ठे दधाति । तव स्तोत्रं त्वत्स्तोत्रं तदेव मौक्तिकलता ताम् । किंविशिष्टां मौक्तिकलतां ? शोभना गुणा-औदार्य-माधुर्यादयो यस्याः सा तां सुगुणां सुदवरकां तां च । पुनः कीदृशीं ? शोभना वर्णा-अक्षराणि नेतिनि (सितादीनि) च यस्याः सा तां सुवर्णां-मनोज्ञाक्षरां, शोभनवर्णां च । पुनस्त्वन्नामधाम-सहिताम् । अन्याऽपि मौक्तिकलता धामसहिता-तेजोयुक्ता भवति । च-पुनर्दोषैः—दूषणै रहितां, एता-दृशीं यः कण्ठे कुरुते । किंविशिष्टो यः ? धृता धर्मस्य वृद्धिः—वर्धनं येन स धृतधर्मवृद्धिः, धर्मवर्धन इति कर्तृनामगर्भितं विशेषणम् । तं पुरुषं लक्ष्मीः समुपैति-समागत्य वृणुते । किंविशिष्टं तं ? ‘मानतुङ्गं’ मानेन-स्वाभिमानेन तुङ्गम्—उच्चं, अप्राप्तपराभवत्वादखण्डिताभिमानमित्यर्थः । मानतुङ्ग इति भक्तामरस्तोत्रकारकस्य नामगर्भितं विशेषणम् ॥ ४४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यः धृत-धर्म-वृद्धिः सु-गुणां, सु-वर्णां, त्वद्-नामन्-धामन्-सहितां, दोषैः च रहितां त्वत्-स्तोत्र-मौक्तिक-लतां कण्ठे कुरुते, तं मान-तुङ्गं अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

श्लोकार्थ

स्तोत्र=स्तवन, स्तुति.

मौक्तिक=भोती.

लता=पेल.

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां=तारा स्तोत्ररूपी भोतीना

हारने.

सु=सुन्दरतावाचक अन्वय.

गुण=(१) शुभ; (२) दोषो.

सुगुणां=सुन्दर छे शुभ अना अथा.

वर्ण=(१) अक्षर; (२) रंग.

सुवर्णां=सुन्दर वर्णवाणा.

नामन्=नाम.

धामन्=तेज.

सहित=युक्त.

त्वन्नामधामसहितां=तारा नामरूपी तेजधी युक्त.

रहितां (मू० रहिता)=रहित.

दोषैः (मू० दोष)=दोषधी.

१ अशुद्ध स्थलमेतत्, प्रत्यन्तराभावात् तु कः कर्तुस्तात्पर्यविषयकः शब्द इति न निश्चेतुं शक्यते । ‘सितादीनि’ इति स्यात् ।

કળ્પે (મૂં કળ્પ)=ગળાને વિષે.

યઃ (મૂં યદ)=તે.

ઈશ | (મૂં ઈશ)=હે નાથ !

કુચ્ચતે (ધાં ક્)=કરે છે.

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કરેલ.

ધર્મ=ધર્મ.

વૃદ્ધિ=વધારો.

ધૃતધર્મવૃદ્ધિઃ=ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જોણે

એવો.

તં (મૂં તદ)=તેને.

માન=અભિમાન.

તુઙ્ગ=ઉંચો.

માનતુઙ્ગ=અભિમાનથી ઉંચો.

અવશા=(મૂં અવશ) (૧) પરતન્ત્ર; (૨) સ્વતન્ત્ર.

સમુપૈતિ (ધાં ઇ)=પાસે આવે છે.

લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના સ્તોત્રરૂપી હારનું કંઠમાં ધારણ—

“ (હે ઈશ્વર !) ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જોણે એવો જ (ધર્મવર્ધન ગણિ) સુંદર ગુણથી યુક્ત, સુશોભિત વર્ણવાળા, તારા નામરૂપી તેજથી યુક્ત અને દોષોથી રહિત એવા તારા સ્તોત્રરૂપી મૌકિતક-હારને કંઠમાં (ધારણ) કરે છે, તે અભિમાનથી પ્રૌઢ(માનતુંગ)ની સમીપ પરતન્ત્ર [અથવા સ્વતન્ત્ર] લક્ષ્મી જાય છે.”—૪૪

રસગુણમુનિભૂમેઽન્દે (૧૭૩૬)ઽત્ર ભક્તમારસ્થૈઃ

ચરમચરમપાદૈઃ પૂરયન્ સત્સમસ્યાઃ ।

સુગુરુ‘વિજયહર્ષા’ વાચકાસ્તાદ્વિનેય—

શ્વરમાજિનનુતિં જ્ઞો ‘ધર્મસિંહો’ વ્યધત્ત ॥ ૧ ॥—માલિની

॥ ઇત્યુપાધ્યાયશ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃતં શ્રીભક્તમારસ્તોત્રસમસ્યારૂપશ્રીવીરજિનસ્તવનં તદ્વૃત્તિશ્ચ ॥

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं
॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

नेमिसम्बोधनापरनामकं स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

नत्वा श्रीपार्श्वनाथाय, गुरवे वाणयेऽपि च ।

भक्तामरस्तवान्त्यांङ्घ्रि-समस्यारचनाश्रितम् ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

नेमिसम्बोधनं काव्यं, कृतं यन्मयका मुदा ।

तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्री'भावप्रभ'सूरिणा ॥ २ ॥-युगम्

(अवतरणम्)

तत्र प्रथमकाव्ये समुद्रविजयनृपशिवादेवीपुत्रे श्रीनेमिनाथे रचितविवाहसामग्रीशोभिते सपरिवारे विवाहार्थं तोरणसमीपं समागतेऽपि नानाविधपशूनां बृहत्पूत्कारं श्रुत्वा दयां विधाय तान् बन्धनात् प्रमोच्य पश्चाद् गते सति उग्रसेनराजपुत्री राजीमती प्रियवियोगजं दुःखं प्रकटयन्ती सती नेमिनं संबोधयति—

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव राजी-

मत्या ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-

वालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥-वसन्ततिलका

टीका

भक्ताः-सेवका अमरा-देवा यस्य स नेमिस्तस्य संबोधने हे भक्तामर ! हे नेमे ! त्वं मम-राजीमत्या आलम्बनम्-आधारो भव-भवतात् । कस्यां सत्यां ? असुखार्ता-त्वद्विरहलक्षणपीडायां सत्यामित्यन्वयः । भक्तामरेति सातिशयसम्बोधनपदत्वेन ये यस्य सेवकास्ते तस्य सेवां कुर्वन्तीत्यतो देवानां पूज्य(ज?)कत्वान्मङ्गलशब्दोपन्यासः कृतो ज्ञेयः । अत्र श्लेषपदत्वात् भक्ताय-मल्लक्षणजनाय अमं-विरहलक्षणं रोगं राति-ददातीति हे भक्तामर ! इति रोपोक्तिसम्बोधनमपि । पुनः कथंभूतस्त्वं ? 'दृढतापनुत्' दृढं-कठोरं तापं-विरहलक्षणं नुदति-अपनयतीति दृढतापनुत् । पुनः कथंभूतस्त्वं ? पद्माकरः-लक्ष्मीणां खानिः, लक्ष्मीवानित्यर्थः । अन्यथा विपरीतस्तु निन्द्यः । यदुक्तं-

“ वासश्चर्म विभूषणं शबशिरो भस्माङ्गरागः सदा
गौरैकः स च लाङ्गले त्वकुशलः सम्पत्तिरेतावती ।

ईशस्येत्यवमत्य याति जलधिं रत्नाकरं जाह्ववी

कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ १ ॥ ”—शार्दूल०

पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुकलः ’ वसुपु—द्रव्येषु कला यस्य सः, द्रव्योपार्जनकलावानित्यर्थः, अथवा वसुपु—धनरत्नवस्तुषु कला—शुद्धाशुद्रपरीक्षणलक्षणा यस्य सः, अथवा वसुपु—रत्नेषु उपलक्षणत्वात् ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु कला—दक्षत्वं यस्य स इति । पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुखः ’ वसुभिः—तेजोभिरुपलक्षितः खः—सूर्य इव वसुखः—तेजसा सूर्यस्वरूपः । एतेन तेजस्वी प्रतापवानित्यर्थः । एतैर्विशेषणैर्गृहस्थताव्यवहारः सुनिर्वाहकर उक्तः । कथंभूताया मम ? ‘ उत्कमनसः ’ उत्कण्ठितं मनो यस्याः सा उत्कमनास्तस्या उत्कमनसः । कस्मिन् ? त्वदुपसेवने एव—तव सेवायामेव । एवकरणं राजीमत्या निजसतीत्वख्यापनार्थम्, सुकलत्रेण गृहस्थावासः प्रशस्यत इत्युक्तम् । यथाशब्दोऽत्र गम्यः । यथा त्वं जले—जडस्वरूपे मार्गे डलयोरैक्यत्वात् पततां—पातं कुर्वतां जनानां आलम्बनं भवसि ज्ञानमार्गदायकत्वात् । अथवा यथा इ इति संबोधने हे जड ! पततां जनानां उपलक्षणत्वात् पतच्छब्दसाहचर्येण पशुशब्दगृहीतत्वात् गौरवदानार्थं संप्रीलितानां पक्षिणां मयूरादीनां अजादीनां चासुखातीं सत्यां आलम्बनं भवसि । एतेन पशुपरि दयां कृत्वा त्वं पश्चाद् वलितः, परं विरहपीडिताया ममोपरि दया न धृता इति रोपोक्तिः प्रोक्ता ॥

अथात्र श्लेषत्वात् बहवोऽर्थाः सन्ति । ते केचिद्विख्यन्ते—हे नेमे ! त्वं ममालम्बनं भव । व इति उपमायाम् । क इव ? पद्माकरः—तडाग इव । यथा तडागोऽसुखातीं तृषाक्रान्तायामवस्थायां अथवा उष्णर्तुपीडायां सत्यां जले—जलनिमित्तं पतताम्—आगच्छतां जनानां—मनुष्यादीनां आलम्बनं भवति । कथंभूतः पद्माकरः ? ‘ सुकलः ’ सुष्ठु—शोभनानि कानि—जलानि लाति—गृह्णातीति सुकलः, स्वच्छजलधारक इत्यर्थः । पुनः कथंभूतः पद्माकरः ? व इति वरुणः, वाद्—वरुणात् सुखं यस्य स वसुखः, जलस्वामित्वात्, यो यस्य स्वामी (तस्मात्) तस्य स्वामिनः सुखं भवतीति लोकोक्तेः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इत्युपमायां सुकल इव । यथा सुकलः “ अर्थव्ययज्ञः सुकलः ” (का० ३ श्लो० ५१) इति हैमवचनात् । दाता भोक्ता पुरुषः । असुखातीं—दारिद्र्यपीडायां सत्यां पतताम्—आगच्छतां जनानां—याचकादीनां आलम्बनं भवति, दातृत्वात् । कथंभूतः सुकलः ? पद्माकरः—लक्ष्मीवान्, ‘ वसुखः ’ वसुभिः—तेजोभिः खः—सूर्य इव, तेजस्वीत्यर्थः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? सुकल इव । यथा सुष्ठु—शोभनाः कला यस्य स सुकलः—चन्द्रः । असुखातीं सत्यां जलेऽर्थात् अमृतपाने, निमित्तार्थे सप्तमी, अमृतपाननिमित्तं पततां जनानां अर्थात् चकोरपक्षिणां आलम्बनं भवति, तानमृतपानेन पुष्पातीत्यर्थः । कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? पद्मायाः—शोभाया आकरः पद्माकरः, शोभायुक्तः । पुनः कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? ‘ वसुखः ’ वो—रुद्रस्तस्य सुखकृत् चन्द्रभूषणत्वात् । अथवा वसुभिः—किरणैरुपलक्षितं खं—निजमण्डलं यस्य स वसुखः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इति उपमायाम् । सुखः—सूर्य इव, यथा सुष्ठु—शोभनः खः—सूर्यः सुखः उपरागादिमुक्तः शुभसूर्यः । असुखातीं रात्रौ सज्जातविरह-

पीडायां सत्यां जले उपलक्षणत्वान्नीराश्रयसमीपे, आधारे सप्तमी, तत्र वसतां पततां जनानां अर्थात् चक्रवाकपक्षिणां आलम्बनं भवति, विरहविनाशकत्वात् । चक्रवाकमिथुनं हि रात्राववश्यमेव विश्लेषं गच्छति, सूर्योद्गमे तु संयोगं प्राप्नोति, तवापीदृशं कर्तुमुचितमिति सूचितम् । दृढतापनुत् एतद्विशेषणं सर्वत्र योज्यमिति । पतत् पक्षी “पतत्रिपतत्पतङ्गाः” इति हैमः (का० ४, श्लो० ३८२), “खः सूर्ये” इति हैमानेकार्थ्या महीपकोषे च । “वो वाते वरुणे रुद्रे सान्त्वने” इत्येकाक्षरनिघण्टौ । खं चन्द्रमण्डलं, यतः “खं नृपे गगने विन्दाविन्द्रिये चन्द्रमण्डले” इत्यादि महीपसत्के । इति प्रथमकाव्यार्थः ॥ १ ॥

अन्वयः

(यथा) जले (डे) (अथवा इ जड !) भक्त-अमर ! (अथवा भक्त-अम-र) ! पततां जनानां अ-सुख-आर्तौ (सत्यां) आलम्बनं (भवसि तथा) दृढ-ताप-नुद्, पद्मा-आकरः, वसु-कलः वसु-खः त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख आर्तौ जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, सु-क-लः व-सुखः पद्मा-करः व त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! इ जड ! अ-सुख-आर्तौ पततां जनानां दृढ-ताप-नुद् वसु-खः, पद्मा-आकरः सुकलः व त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख-आर्तौ जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, व-सुखः (अथवा वसु-खः), पद्मा-आकरः सुकलः व [अथवा (हे) भक्त-अमर !.....दृढ-ताप-नुद् पद्म-आकरः वसु-कलः, सुखः व] त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

शब्दार्थ

भक्त=सेवक.

अमर=धुर.

अम=रोग.

रा=आपद्युं.

भक्तामर !=(१) सुरे छे सेवके जेना जेवा !; (२)

हे भक्तने रोग अर्पणु करनारा !

त्वत् (मू० युष्मद्)=द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम.

उपसेवन=सेवा.

त्वदुपसेवने=तारी सेवाभां.

एव=अथ.

राजीमत्याः (मू० राजीमती)=राजमतीना.

मम (मू० अस्मद्)=मारा.

उत्क=उत्कण्ठित.

मनस्=चित्त.

उत्कमनसः=उत्कण्ठित छे चित्त जेनुं जेवा.

दृढ=कठोर.

ताप=(१) ज्वर; (२) दुःख; (३) शोक; (४) गरमी.

नुद्=प्रेरयुं, हूर करयुं.

दृढतापनुद्=(१) कठोर तापने हूर करनारा; (२) संशोधनार्थं.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

पद्मा=(१) लक्ष्मी; (२) शोभा.

पद्म=पद्म.

आकर=(१) आणु; (२) समूह.

पद्माकरः=(१) लक्ष्मीनी आणु; (२) शोभानो लक्ष्मी; (३) कर्मलानो समूह.

वसु=(१) धन; (२) रत्न; (३) किरणु, (४) तेज.

कला=कला.

કલ=મનોહર.

વસુકલઃ—(૧) દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન્;
(૨) રતને વિષે કુશળ; (૩) કિરણો અથવા
પ્રકાશ વડે મનોહર.

વ=ઉપમાવાચક અવ્યય.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

ક=જળ.

લા=બ્રહ્મણ કરવું.

સુકલઃ=(૧) સુંદર જલને ધારણ કરનાર; (૨)
પૈસા કેમ ખરચવા તે જાણનાર; (૩) ચન્દ્ર.

લા (મૂં લ)=(૧) સૂર્ય; (૨) મણ્ડળ.

વ=(૧) વરૂણ; (૨) રૂદ્ર.

સુખ=સુખ.

વસુખઃ=(૧) તેજ વડે સૂર્ય; (૨) કિરણ વડે
(ઉપલક્ષિત છે) મણ્ડળ જેવું એવા.

વ-સુખઃ=(૧) વરૂણથી સુખ છે જેને એવા; (૨)
રૂદ્રને સુખ છે જેથી એવા.

સુખઃ=સુંદર સૂર્ય.

અસુખ=દુઃખ.

આર્તિ=પીડા.

અસુખાર્તો=દુઃખની પીડાને વિષે.

આલમ્બનં (મૂં આલમ્બન)=આધાર.

ભવ (ઘાં મૂ)=થા.

જલે (મૂં જલ)=(૧) જલને વિષે; (૨) જલ
નિમિત્તે.

જડ ! (મૂં જડ)=હે જડ !

ફ=સંબોધનાર્થક અવ્યય.

પતતાં (મૂં પતત્)=(૧) પડતા; (૨) આવતા;
(૩) પક્ષીઓના.

જનાનાં (મૂં જન)=લોકોના.

શ્લોકાર્થ

વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્દગારો—

“ સુરો છે સેવકા જેના એવા (હે દેવાધિદેવ) ! જડ માર્ગને વિષે પડતા (અર્થાત્
ઉન્માર્ગે જનારા) લોકોનો જન્મ તું (તેમનો જ્ઞાન-દાતા તરીકે) આધાર છે, [અથવા હે (મારા
જેવા) ભક્ત (જનને વિરહરૂપી) રોગ-દાયક ! હે જડ ! (મારા લગ્ન પ્રસંગે ગૌરવ-દાન આપ-
વાને અર્થે એકત્રિત કરેલા) પક્ષિ-જનોને (તેમનો સંહાર કરવારૂપ તેમને) દુઃખ આવી પડતાં
જન્મ તું તેમનો આધાર બન્યો (અર્થાત્ તેમના ઉપર દયા લાવીને તેમને દુઃખ-મુક્ત કર્યાં] તેમ
જ્યારે મને તારા વિરહરૂપી દુઃખની પીડા થાય છે ત્યારે કઠોર (વિરહરૂપી) અગ્નિને દૂર કરનારો
એવો, વળી લક્ષ્મીની ખાણરૂપ (અર્થાત્ દ્રવ્યવાન્), તથા વળી દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે
કળાવાન્ [અથવા ધન, રત્ન અને વસ્તુ (ની પરીક્ષા) માં કુશળ] એવો તેમજ તેજ વડે સૂર્ય
(સમાન અર્થાત્ પ્રતાપી) એવો (એટલે કે ગૃહસ્થના ધર્મોથી અલંકૃત) તું, તારીજ સેવામાં
ઉત્કૃષ્ટિત ચિત્તવાળી જે હું (ધારિણીની નંદિની) રાજમતી તેનો આધાર થા. ”

અથવા

“ દેવો છે ભક્ત જેના એવા હે (નાથ) ! (તુષાથી અથવા ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપથી) જ્યારે પીડા
થાય છે, ત્યારે જલને માટે આવતા જનોનો જન્મ કઠોર તાપને નષ્ટ કરનારો તથા સ્વચ્છ જલને
ધારણ કરનારો તેમજ વરૂણ (રૂપી સ્વામી) દ્વારા સુખ છે જેને એવો પદ્માકર આધાર છે, તેમ
[અથવા જ્યારે (દારિદ્ર્યરૂપી) પીડા થાય છે, ત્યારે (તારા જેવા ધનિકની સમીપ) આવતા
મનુષ્યોનો જન્મ તીવ્ર સંતાપનો સંહાર કરનારો એવો તથા તેજ વડે સૂર્યસમાન (અર્થાત્

તેજસ્વી) તેમજ લક્ષ્મીનો ભંડાર છે જની પાસે એવો દ્રવ્યના વ્યયને જાણનારો (મનુષ્ય) આધાર છે, તેમ] તું, હે જડ ! (સતી હોવાને લીધે) તારીજ સેવામાં ઉત્કણિત મનવાળી એવી જ હું (સત્યભામાની બેન) રાજમતી તેનો આધાર બન.”

અથવા

“હે મુરેશ્વર ! જન્મ અત્યંત સંતાપનો નાશ કરનારો એવો, તથા કિરણ વડે (વ્યાપ્ત છે) મણ્ડળ જેતું એવો [અથવા (ભૂષણરૂપ હોવાથી) મહાદેવને સુખકારી એવો] તેમજ શોભાના ભંડારરૂપ ચન્દ્ર અમૃતનું પાન કરવાને માટે (અધીરા બનેલા અને એથી કરીને) દુઃખથી પીડાતા એવા (ચક્રાર) પક્ષિ-જનોનો આધાર છે તેમ [અથવા જન્મ (ચક્રવાકના વિરહરૂપી) કઠોર તાપને હરનારો, પદ્મોને (વિકસિત કરનાર હોવાથી તેની) ખાણરૂપ તેમજ કિરણો [અથવા તેજ] વડે મનોહર એવો શુભ (અર્થાત્ અહ્યાદિકથી મુક્ત) સૂર્ય જલાશય પાસે (વસનારા ચક્રવાક) પક્ષિ-જનોના (યુગલને રાત્રિ આવી પડતાં વિરહરૂપી) દુઃખની પીડા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનો આધાર બને છે, તેમ] (સમ્યગ્દર્શનાદિક) રત્નોની (પ્રાપ્તિમાં) કુશળ એવો તું તારીજ સેવા (કરવામાં) આતુર છે મન જેતું એવી હું જ (ઉમ્મસેનની પુત્રી) રાજમતી તેનો આધાર થા.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનેમિનાથ—

આ અવસર્ધિણી કાલમાં થઇ ગયેલા ચોવીસ તીર્થંકરોમાંના શ્રીનેમિનાથ એ જૈનોના ખાવીસમા તીર્થંકર છે. એમને અરિષ્ટ-નેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. સૌર્યપુરના સમુદ્રવિજય રાજની રાણી શિવા દેવી ચૌદ સ્વપ્નો વડે સૂચિત એવા આ પુત્ર-રત્નને શ્રાવણ શુક્લ પંચમીએ જન્મ આપવા ભાગ્યશાળી થઇ હતી. નેમિનાથ પ્રભુ બાદ્યાવસ્થામાંથીજ વૈરાગ્ય રંગથી રંગાયેલા હોવાને લીધે તેઓ લગ્ન-ગાંઠથી બંધાઇ પોતાની સ્વતંત્રતા વેચવા માંગતા હતા નહિ.

એક વખત આ પ્રભુ પોતાના કાકા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની આયુષશાળામાં જઇ ચક્રવા અને ત્યાં તેમણે એવું અપૂર્વ શૌર્ય બતાવ્યું કે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાથી લયભીત થઇ ગયા. તેમને શંકા થઇ કે આ નેમિકુમાર માફે રાજ્ય લઇ લેશે. એટલામાં આકાશ વાણી થઇ કે એઓ તો યોગ્ય વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર છે. આ સાંભળીને કૃષ્ણ નિશ્ચિન્ત થયા. પરંતુ બંધુ-સ્નેહને વશ થઇ તેમણે તેમને પરણાવવા વિચાર કર્યો અને તદંગે વિવાહ મનાવવાનું કાર્ય તેમણે પોતાની પત્નીઓને સોંપ્યું. તેઓ પોતાના દીપર નેમિનાથને જલ-ક્રીડા કરવા લઇ ગઇ અને ત્યાં તેમને અતિશય ઉપાલંભો આપ્યા. આ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયે કલ્પસૂત્ર ઉપર તેમણે રચેલી સુઓધિકા નામની ટીકામાં નીચે મુજબનું વર્ણન કર્યું છે:—

૧ સરખાવો સરસ્વતીચન્દ્રના નાટકમાં કુસુમના ઉદ્દારો:—

“ પરણીને પરવશ થઇ રહેવું, પિંજરમાં પૂરાવું, સુખમાં ફરતાં સ્વતન્ત્ર જીવને બંધનમાં બંધાવું.”

નિર્વાહકાતરતયોદ્વહસે ન યત્ ત્વં
કન્યાં તદેતદવિચારિતમેવ નેમે ! ।

બ્રાતા તવાસ્તિ વિદિતઃ સુતરાં સમર્થો

દ્વાત્રિંશદુન્મિતસહસ્રવધૂર્વિવોદા ॥ ૧ ॥—વસન્તતિલકા

“ (પ્રથમ રૂકિમણીએ કહ્યું કે) નિર્વાહ કરવાની કાયરતાથી જો તું કન્યાનું પાણિ-અહણ નહિ કરે, તો હે નેમિ (નાથ) ! તે અવિચારી (કાર્ય) છે. (કેમકે) બત્રીસ હજાર વનિતાઓના વર તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા તમારા ભાઈ (તમારા બધાનું પોષણ કરવા) સર્વથા સમર્થ છે. ”—૧

ઋષભમુખ્યજિનાઃ કરપીડનં

વિદધિરે દધિરે ચ મહીશતામ્ ।

બુઘુજિરે વિષયાંશ્ચ બહૂન્ સુતાન્

સુષુવિરે શિવમધ્યથ લેમિરે ॥ ૨ ॥—દ્રુતવિલમ્બિત

ત્વમસિ કિં નુ નવોઽથ શિવંગમી

મૃગશરિષ્ટકુમાર ! વિચારય ।

કલય દેવર ! ચારુગૃહસ્થતાં

રચય વન્ધુમનસ્સુ ચ સુસ્થતામ્ ॥ ૩ ॥—દ્રુત૦

“ (ત્યાર બાદ સત્યભામા બોલવા લાગી કે) ઋષભ (સ્વામી) પ્રમુખ તીર્થકરોએ પાણિ-અહણ કર્યું, પૃથ્વીના સ્વામીપણાને (અર્થાત્ રાજ્યને) ધારણ કર્યું, અનેક (ભોગ-ઉપ-ભોગના) વિષયો ભોગવ્યા અને વળી તેઓ ધણા પુત્રોના પિતા (પણ) બન્યા અને તેમ છતાં (અંતમાં) તેમણે મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કર્યો. તો હે અરિષ્ટકુમાર ! શું તું આજે નવો મોક્ષે જનાર છે ? વાસ્તે તું ખૂબ વિચાર કર. હે દીયર ! તું મનોહર ગૃહસ્થપણું ધારણ કર અને બન્ધુ (જનો) નાં મનોને સુસ્થ (ચિન્તા-રહિત) બનાવ. ”—૨-૩

અથ જગાદ ચ જામ્બુવતી જવાત્

શૃણુ પુરા હરિવંશવિભૂષણમ્ ।

સ મુનિસુવ્રતતીર્થપતિર્ઘૃહી

શિવમગ દિહ જાતસુતોઽપિ હિ ॥ ૪ ॥—દ્રુત૦

“ (આ પ્રમાણે સત્યભામા બોલી રહી એટલે) ત્યાર બાદ જામ્બુવતી સત્વર બોલી કે હે નેમિ (કુમાર) સાંભળો. પ્રાચીન સમયમાં હરિવંશના ભૂષણરૂપ તે મુનિસુવ્રત તીર્થધર ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં અને પુત્રવાન્ બનવા છતાં (અંતમાં ચારિત્ર અહણ કરી) મોક્ષે ગયા. ”—૪

પદ્માવતીતિ સમુવાચ વિના વધૂટીં

શોભા ન કાચન નરસ્ય મવત્યવશ્યમ ।

नो केवलस्य पुत्रस्य करोति कोऽपि

विश्वासमेष विट एव भवेदभार्यः ॥ ५ ॥—वसन्त०

“ (आ पछी) पद्मावती ऐम थोली डे स्त्री विनाना पुत्रुषनी अवस्थ नरा पणु शोभा नथी. ऐकला पुत्रुषनो ढाध पणु (मानव) विश्वास करतो नथी, डेभडे पत्नी विनानो पुत्रुष नरळ अने. ”—५

सजन्ययात्राशुभसङ्घसार्थ-

पर्वोत्सवा वेश्म विवाहकृत्यम् ।

उद्यानिकापुङ्क्षणपर्षदश्च

शोभन्त एतानि विनाऽङ्गनां नो ॥ ६ ॥—धन्द्रवण

“ (त्यार आढे भान्धारी थोली डे) नवोढा स्त्रीना सारा ज्ञाति-भित्तो, यात्रा, शुभ संघ, सार्थ, पर्व, महोत्सव, धर, लक्ष्मणुं कार्य, उल्लाशी, (विवाहमां) पोण्णुं तेमळ सभा ऐ अणु सुन्दरी विना शोभतुं नथी. ”—६

अज्ञानभाजः किल पक्षिणोऽपि

क्षितौ परिभ्रम्य वसन्ति सायम् ।

नीडे स्वकान्तासहिताः सुखेन

ततोऽपि किं देवर ! मूढदृक् त्वम् ? ॥ ७ ॥—उपजति

“ (गौरीऐ ऐमां उमेरो कथी डे) परेपर अज्ञानी ऐवा पक्षीऐा पणु लूमि उपर रण्ड्या पछी सांजना सुभेथी पोताना भाणांमां पोतानी कान्ता साथे रडे छे, तो डे दीयर ! शुं तेनाथी पणु तमे अधिक मूढ दृष्टिवाणा छे ? ”—७

स्नानादिसर्वाङ्गपरिष्क्रियायां

विचक्षणः प्रीतिरसाभिरामः ।

विश्रम्भपात्रं विधुरे सहायः

कोऽन्यो भवेन्नूनमृते प्रियायाः ? ॥ ८ ॥—उप०

“ (आ सांभणीने लक्ष्मणाऐे कथुं डे) प्रियाना सिवाय थील ढाणु सर्व शरीरना स्नानादिक संस्कारमां यतुर, प्रीति-रस वडे मनोहुर तथा विश्वास-सांजन ढाध शडे अने विधुर (अवस्था) मां मददगार अने ? ”—८

विना प्रियां को गृहमागतानां

प्राघूर्णकानां मुनिसत्तमानाम् ।

करोति पूजाप्रतिपत्तिमन्यः

कथं च शोभां लभते मनुष्यः ? ॥ ९ ॥—उप०

“ (त्यार पछी सुसीमाऐे कथुं डे) घेर आवेला परेणानी तेमळ मुनिवरोनी पूजनी क्रिया प्रिया विना ढाणु करे तेमळ (तेवा) मनुष्यने शोभा (पणु) डेभ भणे ? ”—९

આ પ્રમાણેના ઉપાલંબો સાંભળી પ્રજુથી રહેવાયું નહિ એટલે તેઓ હસી પડ્યા. આથી શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એમ માની બેઠી કે તેમણે વિવાહ કરવા સંમતિ દર્શાવી છે. આ વાતની શ્રીકૃષ્ણને તેઓએ વધામણી આપી એટલે તેમણે (કંસના પિતા) ઉગ્રસેનની પુત્રી રાજમતી સાથે તેમની સગાઈ કરી. લક્ષ્મી દિવસ નજીક આવતાં ભારે ઉત્સાહપૂર્વક કૃષ્ણ નેમિનાથને સાથે લઈને છાપન ડાટિ યાદવોની જન સહિત ઉગ્રસેન રાજને ત્યાં ગયા.

તોરણે આવતાં નેમિનાથ પ્રજુએ પશુઓનો અતિશય કષ્ટ પોકાર સાંભળ્યો. તેનું કારણ પોતે જાણતા હોવા છતાં તે વાનનો ખુલાસો કરવા તેમણે પોતાના રથના સારથિને કહ્યું. તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે આપના લક્ષ્મી પ્રસંગે ભોજન આપવાને અર્થે અત્ર પશુ-પક્ષીઓને એકત્રિત કરવામાં આવ્યાં છે; આ સાંભળતાં જ દયાના સાગર એવા નેમિનાથે પોતાનો રથ તે પ્રાણીઓની સમીપ લઈ જવાને સારથિને સૂચવ્યું. આ પ્રાણીઓની દયાજનક સ્થિતિ જોઈને તરત જ તેમણે તેમને ઊડાવી મૂક્યાં અને પોતાના રથને પાછો પોતાના ગૃહ તરફ વાળવા સારથિને ફરમાવ્યું.

નેમિકુમારને પાછા વળતાં જોઈને તેમના માત-પિતાએ તથા તેમનાં અન્ય સગા-સંબંધીઓએ તેમને ધણા સમજાવ્યા, પરંતુ તે એકના બે થયા નહિ અને તેમણે ગૃહ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આથી રાજમતી અતિશય દાઝણુ વિલાપ કરવા લાગી.

આ પ્રસંગને લક્ષ્યમાં રાખીને કવિરાજ રાજમતીના મુખથી તેમને ઉપાલંબો અપાવે છે. એક પછી એક વિવિધ પ્રકારના ઉપાલંબોની શ્રેણી આ ૪૪ શ્લોકના કાવ્યમાં છેક ૩૫ શ્લોક પર્યંત દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

છંદાદિક સંબંધી વિચાર—

આ કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે, એથી કરીને આના પ્રત્યેક પદમાં આ સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદનું અંતિમ ચરણ દષ્ટિ-ગોચર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અત્ર તે વિશેષતા એ છે કે આ કાવ્યનો પ્રારંભ પણ ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રના ‘મક્તામર’ એવા પ્રારંભિક પદથી થાય છે.

આ કાવ્ય વસન્તતિલકા છંદમાં રચાયેલું છે અને તેનું લક્ષણ ‘ઉક્તા વસન્તતિલકા તમજા જગૌ મઃ’ એમ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એ તગણથી શરૂ થાય છે. આથી આ સંબંધમાં એમ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે છે કે તગણનું ક્ષણ શૂન્ય હોવાથી આ ગણથી કાવ્ય શરૂ કરવું શું ઇચ્છ છે? આના સમાધાનાર્થે નિવેદન કરવાનું કે ભગણ અને ચગણ એ ભૂત્ય (ચાકર) ગણો છે, જ્યારે જગણ અને તગણ ઉદ્દારીન છે. તેમાં ઉદ્દારીન ગણની પછી જે

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમેરૂપિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિના પ્રથમ પદનું સ્પષ્ટીકરણ (૫૦ ૪).

૨ સરખાવો—

“મનો મિત્રે મયૌ મૃત્યા—વુદાસીનો જતૌ સ્મૃતૌ ।
રસાવરી નીચસંજૌ, દ્વૌ દ્વાવેતૌ મનોષિમિઃ ॥”

ભૂત્યગણુ આવે તો શુભ થાય અને જય મળે.^૧ આ હુકીકત તો વસન્તતિલકા ઇંદને લાગૂ પડે છે, કેમકે તેમાં પ્રથમ તગણુ છે અને ત્યાર બાદ ભગણુ છે.

એકે આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનું સમાધાન થઈ જાય છે, છતાં પણ ‘મઃ પ્રમુક્ષોમકારકઃ’ અર્થાત્ ભ એ અત્યંત ખળભળાટ કરનાર છે, વાસ્તે એ અક્ષરથી કાવ્યનો પ્રારંભ કરવો ઉચિત નથી એવો નવીન પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે.

આનો ઉત્તર એ છે કે વર્ણુ-શુદ્ધિની ખાખતમાં સંયોગવાળા ભકારનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ એકલો ભકાર તો ભગવાનને જણાવનાર હોવાથી તે હાનિકારક નથી.^૨

હવે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે ‘ભક્તામર’માં જે ‘મર’ એવો અપશબ્દ આવે છે તે ઠીક નથી તેનું શું ? આનું સમાધાન એ છે કે ‘ઑ’ એ મન્ત્ર-ખીજ છે અને કાવ્યની આદિમાં તેમજ અન્તમાં તેનો પ્રયોગ કરવાથી કાવ્ય સમાપ્ત થાય છે. વળી ‘ઑ’ એ અક્ષર ચક્રેશ્વરી મન્ત્રનું ખીજ છે એવી આમ્નાયિકા પણ છે.

* * * *

પિત્રોર્મુદે સહ મયોપયમં યદીન્દ્ર !

નોરીકરિષ્યસિ તદા તવ કાઽત્ર કીર્તિઃ ? ।

જગ્રાહ યો હિ ગૃહિકર્મ વિધાય વૃત્તં

સ્તોષ્યે કિલાહમપિ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ॥ ૨ ॥

ટીકા

હે ઇન્દ્ર !—હે સ્વામિન ! યદિ—ચેત્ ત્વં ઉપયમં—વિવાહં ન ડરીકરિષ્યસિ । કયા સહ ? મયા સહ । કસ્યૈ ? પિત્રોઃ—માતરપિતાયોર્મુદે—હર્ષાય । તદાઽત્ર-લોકે તવ કા કીર્તિઃ—કીદમ્ યશઃ ? ન કાઽપિ, અથવા કુત્સિતા કીર્તિરિન્યર્થઃ, સામ્યસૂચવચનત્વાત્ । એતદેવ દ્રઢયતિ—હીતિ નિશ્ચિતં યો મરુદેવાસુતઃ વૃત્તં—દીક્ષાં જગ્રાહ—ગૃહ્ણાતિ સ્મ । કિં કૃત્વા ? ગૃહિકર્મ વિધાય—વિવાહાદિભોગકૃત્યં કૃત્વા । યત્તદોર્નિત્યસંવન્ધાત્ કિલેતિ સત્યે અહં તં પ્રથમં જિનેન્દ્રં—ઋષમં સ્તોષ્યે । અપિશબ્દાદન્યેઽપિ વિચક્ષણજનાઃ સ્તોષ્યન્તે । અથવા પ્રથમં જિનેન્દ્રં ઋષમં, અપિશબ્દાદન્યાનપિ ઈદ્દશાન્ જિનાન્ સ્તોષ્યે—સ્તુતિમાર્ગં નેષ્યામિ । અતસ્ત્વાં વિહાય અન્યે સર્વેઽપિ જિનાઃ કીર્તનીયા ઇતિ કાકુઃ । અત્ર મહ્લિસ્તુ સ્ત્રીવેદત્વાદનપેક્ષિતઃ । ઇતિ પ્રથમોઽર્થઃ ॥

અથ દ્વિતીયોઽર્થઃ—યઃ અહિ ઇતિ, અત્ર અકારપ્રશ્લેષઃ, ન વિદ્યતે હે સંબોધનં “હે કમલ-નેત્રે ! અત્રૈહિ, મમ સમીપં નિપીદ્” ઇત્યાદિલક્ષણં તદ્ અહિ । નપુંસકે સન્ધ્યક્ષરાણાં વ્હસ્વત્વમ્ । એવંવિધં ગૃહિકર્મ વિધાય અપરિણીતત્વાત્ સ્ત્રીવર્જિતં ગૃહિકાર્યં કૃત્વા યો ભવાન્ નેમિઃ વૃત્તં જગ્રાહ ।

૧ આ ઉપરાંત મિત્ર ગણની પાછળ મિત્રગણુ આવે તો ઉત્કૃષ્ટથી જૂદુંજ ફળ આવે છે અને વળી ખીજ સર્વ ગણોનો યોગ શુભ ફલદાયક નથી એમ પહિડતો માને છે.

૨ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીભટ્ટકેદારકૃત પુત્રરતનાકરની નારાયણભદ્રે રચેલી વૃત્તિ.

किलेत्यसत्ये । अहं अपिशब्दादन्यो मत्सदृशो जनः प्रथमं-प्राक् तं जिनेन्द्रं-त्वां अरिष्टनेमिं स्तोष्ये, किलाव्ययस्यालीकार्थत्वात् तव स्तुतिं न करिष्यामीत्यर्थः । इति द्वितीयोऽर्थः ॥

अथ तृतीयोऽर्थः—यः-कृष्णः अहिः-सूर्य इव, “अहिः सूर्य” इति महीपानेकार्थकोपे, तेजस्वी यो गृही तस्य कर्म-विहारिकार्यं तस्य या विधा-क्रिया भोगविलासादिका तस्या आयो-लाभो यस्मिंस्तत् एवंविधं यद् वृत्तं-शीलं जग्राह । एतेन जनार्दनेन षोडशसहस्रसंख्यामितकल-त्राणि परिणीतानि, तैः सह विलासो लोकैः प्रशस्यगृहस्थावासो गीयते । किलेति सत्ये । अहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रं-नारायणस्वामिनं स्तोष्ये । “मार्ज्जिनी कुमोदकः” इति हैमः (का० २, श्लो० १३०) । एतेन एककलत्रनिर्वाहेऽपि त्वं असमर्थोऽसि, भीरुत्वेन निरुद्यमत्वादिति काकुः । इति तृतीयोऽर्थः ॥

अथ लौकिकदृष्टान्तेनापि चतुर्थोऽर्थः—य-ईश्वरो हि-निश्चितं गृहिकर्म विधाय-हिमा-चलपुत्रीं परिणीय वृत्तं भिक्षाटनलक्षणं जग्राह-भिक्षाटनं चकार । अहमपि प्रथमं जिनेन्द्रं-वृषाङ्कं (शिवं) स्तोष्ये । त्वत्तो वामदेवः श्रेष्ठः, यतो भिक्षाटनेनापि स्त्रीनिर्वाहकारकोऽभवत्, उमो-परि परमप्रीतित्वात् । गौरीशिवयोगप्रतिमप्रीतिप्रवर्तनं प्रसिद्धमिति । त्वं तु महत्यां समृद्धौ सत्यामपि स्त्रीविमुखोऽसि, तेन तव काऽत्र कीर्तिरिति निश्चितम् । जिन-ईश्वरः स चासौ इन्द्रः-स्वामी च जिनेन्द्रः । यतः—

“ कन्दर्पवीरे निहते जिनेन

किं दुःखितं वाढमभूत् तदानीम् ।

इदं मया स्पष्टतरं तु प्रोक्तं

न वेत्ति मोघं वहते स गर्वम् ॥ १ ॥ ”-उपजातिः

इति द्वितीयकाव्यार्थः ॥ २ ॥

अन्वयः

(हे) इन्द्र ! यदि (त्वं) पित्रोः मुदे मया सह उपयमं न ऊरीकरिष्यसि, तदा तव अत्र का कीर्तिः ? यः हि (अथवा अहि-) गृहिकर्म विधाय वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं (अपि) अहं अपि किल स्तोष्ये [अथवा यः अहि-गृहिकर्म-विधा-आय-वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये] ।

शुद्धार्थ

पित्रोः (मू० पितृ)=मात-पितामा.

मुदे (मू० मुद)=७५९ने माटे.

सह=सहित, साथे.

मया (मू० अस्मद्)=मारी.

उपयमं (मू० उपयम) लभते.

यदि=अने.

इन्द्र ! (मू० इन्द्र)=हे नाथ !

न=नहि.

ऊरीकरिष्यसि (धा० कृ)=तुं स्वीकारसे.

तदा=तो.

तत्र (मू० युष्मद्)=तारी.

का (मू० किम्)=(१) शुं; (२) पराय.

अत्र=आ लोकमां.

कीर्तिः (मू० कीर्ति)=आपुं.

जग्राह (धा० गृह्)=अ७७७ कर्तुं.

यः (मू० यद्)=ने.

यः (मू० य)=(१) कृष्ण, नारायण; (२)

भृङ्गदेव.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

ગૃહિન્=ગૃહસ્થ.

કર્મન્=કાર્ય.

ગૃહિકર્મ=ગૃહસ્થનું કાર્ય.

હે=સંબોધનાર્થક અવ્યય.

અહિ=(૧) (હે કમલાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે ખેસ ઇત્યાદિ) સંબોધનથી રહિત; (૨) સૂચ્ય.

અહિગૃહિકર્મ=હે મૃગલોચની ! મારી સમીપ ખેસ ઇત્યાદિ સંબોધનથી રહિત એવા ગૃહસ્થના કાર્યને.

વિધાય (ઘાં ઘા)=કરીને.

વૃત્તં (મૂં વૃત્ત)=દીક્ષાને, ચારિત્રને.

વિધા=વિધાન.

આય=લાભ.

અહિગૃહિકર્મવિધાયવૃત્તં=સૂચ્યના એવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમાં એવા વૃત્તને.

સ્તોષ્યે (ઘાં સ્તુ)=હું સ્તુતિ કરીશ.

કિલ્લ=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય; (૨) અસત્યતા-સૂચક અવ્યય.

અહં (મૂં અસ્મદ્)=હું.

અપિ=પણ.

તં (મૂં તદ્)=તે.

પ્રથમં (મૂં પ્રથમ)=પ્રથમ.

” =પહેલાં (અવ્યય).

જિન=(૧) સામાન્ય કેવલી; (૨) નારાયણ; (૩) મહાદેવ.

જિનેન્દ્રં (મૂં જિનેન્દ્ર)=(૧) જિનેશ્વરને; (૨) નારાયણ નાથને; (૩) શંકર સ્વામીને.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! જે તું માત-પિતાના હર્ષની ખાતર મારી સાથે લગ્ન સ્વીકારશે નહિ (અર્થાત્ મારું પાણિ-અહુણુ નહિ કરશે), તો આ જગત્માં તારી શી આખરૂ ? (વિશેષમાં જે નાભિ-નન્દને) (વિવાહાદિક) ગૃહસ્થનું કાર્ય કર્યા બાદ દીક્ષા અહુણુ કરી તે પ્રથમ જિનેશ્વરની (તો) હું પણ નક્કી સ્તુતિ કરીશ [અથવા ‘ હે (મૃગાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે ખેસ ’ ઇત્યાદિ) સંબોધનથી રહિત એવું (અર્થાત્ લગ્ન કર્યા વિનાતું) ગૃહસ્થ-કર્મ કરીને જે (તે) દીક્ષા અહુણુ કરી તે તું જિનેશ્વર (અરિષ્ટનેમિ)ની પ્રથમ તો હું પણ સ્તુતિ નહિ કરીશ (કેમકે તે અનુચિત કાર્ય કર્યું છે)]. ”

અથવા

“ હે સ્વામિન્ ! જે તું માતા-પિતાને પુશી કરવાને માટે મારી સાથેના લગ્ન કપૂલ રાખશે નહિ, તો તારી આખરૂ ખરાખ ગણાશે. (વળી) સૂર્યસમાન (તેજસ્વી) એવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમાં એવા (અર્થાત્ સોળ હજાર સુન્દરીઓની સાથે લગ્ન-ગાંઠથી જોડાવાના એવા) વૃત્તને જેણે અહુણુ કર્યું, તે નારાયણુ નાથની ખરેખર (સૌથી) પહેલાં હું પણ સ્તુતિ કરીશ, (કેમકે તું તો બીકણુ હોવાને લીધે કે નિરૂઘમી હોવાને લીધે એક નારીનો પણ નિર્વાહ કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે નારાયણુ તો સોળ હજાર સુન્દરીઓનું પૂરૂં કરવા સમર્થ છે) [અથવા જે (મહાદેવે) ખરેખર (પાર્વતીનું પાણિ-અહુણુ કરવારૂપ) ગૃહસ્થને યોગ્ય કાર્ય કરીને (ભિક્ષાટનરૂપી) વૃત્તને અહુણુ કર્યું તે મહાદેવ (વૃષભેશ્વર)ની હું પણ ખરેખર પ્રથમતઃ સ્તુતિ કરીશ (કારણ કે બીખ માગીને પણ તે પોતાની પત્નીનો નિર્વાહ કરવા સર્વદા કટિ-બદ્ધ છે, જ્યારે તું તો ધનિક હોવા છતાં તે કાર્ય કરી શકતો નથી). ”—૨

* * * * *

૧ અત્ર ‘પણુ’ શબ્દથી મારા જેવા અન્ય જનો પણ તેમની સ્તુતિ કરશે એવો અર્થ નીકળે છે. પરંતુ ‘પણુ’ શબ્દનો અન્ય જો પ્રથમ જિનેશ્વરની સાથે કરવામાં આવે અર્થાત્ પ્રથમ જિનેશ્વરની પણ એમ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે, ત્યારે ગૃહ-કાર્ય કરી દીક્ષા લેનારા એવા અજિતસ્વામી પ્રમુખ અન્ય જિનેશ્વરોની પણ હું સ્તુતિ કરીશ એવો અર્થ સ્પુરે છે.

रम्यं गृहं च रमणीं रमणीयराढां
भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।
तारुण्ययुग्ं यदुपते ! त्वदृतेऽङ्ग दीक्षा-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

टीका

अङ्ग इति संबोधने । हे यदुपते ! कोऽन्यो जनः सहसा-शीघ्रं दीक्षां ग्रहीतुमिच्छति-वा-
च्छति ? न कोऽपीत्यर्थः । कस्मात् ? त्वत् क्रते-त्वां विना । किं कृत्वा ? रम्यं गृहं च-पुनः
रमणीयराढां-मनोहरशोभां एवंविधा रमणीं-प्रियां पुनः भोगान् अपास्य-त्यक्त्वा । कैः समं ?
बन्धुजनैः-सहोदरादिभिर्जनैः समं-सार्धम् । कथं भूतोऽन्यो जनः ? तारुण्ययुग्ं, यौवनयुक्त इति ॥३॥

अन्वयः

अङ्ग 'यदु'-पते ! रम्यं गृहं रमणीय-राढां रमणीं प्रवर-बन्धु-जनैः समं भोगान् (च) अपास्य
त्वत् क्रते कः तारुण्य-युग्ं जनः सहसा दीक्षां ग्रहीतुं इच्छति ? (न कः अपि) ।

श्लोकार्थ

रम्यं (मू० रम्य)=मनोहर.
गृहं (मू० गृह)=घरने.
च=अने.
रमणीं (मू० रमणी)=सुंदरीने.
रमणीय=मनोहर, यिताकर्षक.
राढा=शोभा.
रमणीयराढां=यिताकर्षक शोभा छे जेनी जेवी.
भोगान् (मू० भोग)=भोगाने.
समं=साथे, युक्त.
प्रवर=उत्तम.
बन्धु=आ-धव.
जन=लोक.
प्रवरबन्धुजनैः=उत्तम अंधु-जनोनी.
अपास्य (धा० अस)=दूर डेकी दधने, लज्ज दधने.
तारुण्य=यौवन, जुवानी.

युग्ं=जोडनार.
तारुण्ययुग्ं=यौवनथी युक्त, युवक.
यदु=यदु.
पति=नाथ.
यदुपते !=हे यदु-नाथ, हे नेमिनाथ !
त्वत् (मू० युग्मद)=तारा.
क्रते=विना.
अङ्ग=संबोधनवाचक अव्यय.
दीक्षा (मू० दीक्षा)=दीक्षाने, आरित्रने.
अन्यः (मू० अन्य)=अपर.
कः (मू० किम्)=कोणु.
इच्छति (धा० इष्)=वाछे.
जनः (मू० जन)=मनुष्य.
सहसा=अकस्म.
ग्रहीतुं (धा० ग्रह्)=अहणु करवाने.

श्लोकार्थ

“ हे यदु-नाथ ! मनोहर मंदिरने तथा यिताकर्षक सौन्दर्यवाणी सुंदरीने तेमज्ज उत्तम अंधु-
जनोनी साथेना भोगाने (अकस्म) लज्ज दधने तारा सिवाय कोणे अन्य युवक अकस्म दीक्षा
लेवाने धरछे ! ”—३

* * * * *

રોહું ક્ષમો જિન ! કરોડપિ મમાબલાયા—

સ્વામુહ્લં હિ ભવદાગમજાતવીર્યઃ ।

ન સ્યાન્મુનીશ ! લવણેશગૃહીતશક્તિઃ

કો વા તરીતુમલમમ્બુનિધિં મુજામ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતમ્ । હે જિન ! મમાબલાયા અપિ કરો-હસ્તસ્ત્વાં રોહું ક્ષમઃ-સમર્થો વર્તેતે । (કથંભૂતઃ કરઃ ? 'ભવદાગમજાતવીર્યઃ' ભવત આગમઃ-સિદ્ધાન્ત આગમને વા તેન જાતમ્-ઉત્પન્ન વીર્ય-બલં યસ્ય સઃ) । કથંભૂતં ત્વાં ? ઉદ્ભવમ્-ઉત્કટપરાક્રમમ્ । વા ઇતિ પક્ષાન્તરં કરોતિ-હે મુનીશ ! કો નરોડમ્બુનિધિં-સમુદ્રં તરીતુમલં-સમર્થો ન સ્યાત્ ? અપિતુ સ્યાદેવેત્યર્થઃ । કામ્યાં ? મુજામ્યામ્ । કથંભૂતઃ કઃ ? 'લવણેશેતિ' લવણસમુદ્રસુરાદ્ ગૃહીતા-પ્રાપ્તા શક્તિઃ-સામર્થ્ય યેન સ ઇતિ ॥ ૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! મમ અબલાયાઃ અપિ ભવત્-આગમ-જાત-વીર્યઃ કરઃ ઉદ્-બલં (અપિ) ત્વાં રોહું હિ ક્ષમઃ । વા (હે) મુનિ-ઈશ ! લવણ-ઈશ-ગૃહીત-શક્તિઃ કઃ અમ્બુ-નિધિ મુજામ્યાં તરીતું અલં ન સ્યાત્ ? !

શીખરાર્થ

રોહું (ધાં રહ) =રોકવાને.

ક્ષમઃ (મૂં ક્ષમ) =સમર્થ.

જિન ! (મૂં જિન) =હે વીતરાગ !

કરઃ (મૂં કર) =હસ્ત, હાથ.

અપિ=પણ.

મમ (મૂં અસ્મદ્) =મારે.

અબલાયાઃ (મૂં અબલા) =નારીનો.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્) =તને.

ઉદ્=પ્રવલતાસૂચક અવ્યય.

બલ=પરાક્રમ.

ઉદ્બલં=પ્રવળ છે પરાક્રમ જેનું એવા.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

ભવત્=આપ.

આગમ=(૧) સિદ્ધાન્ત; (૨) આગમન.

જાત (ધાં જન્) =ઉત્પન્ન થયેલ.

વીર્ય=બળ.

ભવદાગમજાતવીર્યઃ=આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા

આગમન]થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જેને વિષે

એવો.

ન=નહિ.

સ્યાત્ (ધાં અસ્) =થાય.

મુનિ=યોગી, સાધુ.

ઈશ=નાથ, સ્વામી.

મુનીશ ! =હે યોગીશ્વર !

લવણ=લવણ (સમુદ્ર).

ગૃહીત (ધાં ગ્રહ) =ગ્રહણ કરેલ.

શક્તિ=શક્તિ.

લવણેશગૃહીતશક્તિઃ=લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી

પાસેથી ગ્રહણ કરી છે શક્તિ જેણે એવો.

કઃ (મૂં કિમ્) =કોણ.

વા=અથવા.

તરીતું (ધાં ત) =તરી જવાને.

અલં=સમર્થ.

અમ્બુ=જલ.

નિધિ=ભંડાર.

અમ્બુનિધિ=સમુદ્રને.

મુજામ્યાં (મૂં મુજ) =મે હાથ વડે.

૧ 'લવણેશેત્યાદિ' ઇતિ ક-પાઠઃ ।

૨ જૈન માન્યતા પ્રમાણે જે દ્વીપમાં આપણે વસીએ છીએ, તે જમ્બૂ-દ્વીપ છે. આ દ્વીપની ચારે બાજુએ આવી રહેલા સમુદ્રને લવણના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે. આ સમુદ્રનું જળ તેના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે તેમ ખાઈ છે. એના સંબંધી વિશેષ માહતી માટે જુઓ જીવાણિગમ તથા પ્રશ્નવ્યાકરણ.

શ્લોકાર્થ

“ હે વીતરાગ ! આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા આગમન]થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જીને વિષે એવો મારો અબળાનો પણ હુસ્ત પ્રબળ પરાક્રમવાળા આપને રોકવાને (અર્થાત્ તોર-ણેથી નહિ પાછા કરવા દેવામાં) ખરેખર સમર્થ છે; કેમકે હે યોગીશ્વર ! લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે પરાક્રમ જણે એવો ઠાણ સમુદ્રને બે હાથ વડે તરી જવામાં સમર્થ ન થાય ? ”—૪

* * * * *

મદ્રં ચકર્થં પશવેડપિ યથા તથા ત્વં
તૂર્ણં કૃપાપર ! મમૈહ્યસુરક્ષણાર્થમ્ ।
રિષ્ટાશ્રિતાં સ્વલુ ધવો મહિલાં સમન્તું
નામ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

ટીકા

હે કૃપાપર !—હે દયાપ્રવીણ ! તથા ત્વં તૂર્ણ—ક્ષિપ્રં મમ અસુરક્ષણાર્થ—પ્રાણરક્ષણાય एहि—આગચ્છ । યથા ત્વં મદ્રં—કલ્યાણં ચકર્થ—કરોષિ સ્મ । કસ્મૈ ? પશવેડપિ—હરિણાદિતિર્યગ્જાત યેડપિ દૃષ્ટાન્તેન । સ્વલુ ઇતિ નિશ્ચિતમ્ । ધવઃ—પતિઃ મહિલાં—માર્યાં કિં નામ્યેતિ—સંપુરુષં ન ગચ્છતિ ? અપિ(તુ) ગચ્છત્યેવ । કિમર્થ ? નિજશિશોઃ—સ્વકીયવાલકસ્ય પરિપાલનાર્થમ્ । કથં-ભૂતાં મહિલાં ? સમન્તું—સાપરાધામપિ । પુનઃ કિંભૂતાં મહિલાં ? રિષ્ટાશ્રિતાં—કષ્ટાક્રાન્તામિતિ । “ રિષ્ટં ક્ષેમેશ્ચુભે ચ ” ઇત્યનેકાર્થઃ ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) કૃપા-પર ! યથા ત્વં પશવે અપિ મદ્રં ચકર્થ, તથા મમ અસુ-રક્ષણ-અર્થ તૂર્ણ एहि । કિં ધવઃ નિજ-શિશોઃ પરિપાલન-અર્થ સહ-મન્તું, રિષ્ટ-આશ્રિતાં મહિલાં સ્વલુ ન અમ્યેતિ ? ।

શબ્દાર્થ

મદ્રં (મૂ. મદ્ર)=કલ્યાણને.
ચકર્થ (ધા. ક્ર)=તે કર્યું.
પશવે (મૂ. પશુ)=પશુ પ્રતિ.
અપિ=પણ.
યથા=જેમ.
તથા=તેમ.
ત્વં (મૂ. યુષ્મદ્)=તું.
તૂર્ણ=સત્વર.
કૃપા=દયા.
પર=તત્પર.
કૃપાપર ! =હે દયા કરવામાં તત્પર !
મમ (મૂ. અસ્મદ્)=મારા.

एहि (ધા. इ)=તું આવ.
અસુ=પ્રાણ.
રક્ષણ=પચાવ.
અસુરક્ષણાર્થ=પ્રાણ પચાવવાને માટે.
રિષ્ટ=કષ્ટ.
આશ્રિત (ધા. શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.
રિષ્ટાશ્રિતાં=કષ્ટ વડે આક્રાન્ત.
સ્વલુ=ખરેખર, નક્કી.
ધવઃ (મૂ. ધવ)=પતિ.
મહિલાં (મૂ. મહિલા)=ભાવિતી.
સહ=સહિત.
મન્તું=અપરાધ.

समन्तुं=अपराधीने.

न=नहि.

अभ्येति (धा० इ)=संभुभ लय छे.

किं=शुं.

निज=पोताना.

शिशु=आणक.

निजशिशोः=पोताना आणकना.

परिपालनार्थं (मू० परिपालन)=रक्षार्थं.

श्लोकार्थ

“ हे दया (करवा)भां तत्पर (नाथ) ! जन्म ते पशुनुं पाणु कृत्याणु कृत्यु तेम तुं मारा प्राणुना रक्षणु अर्थे (मारी समीप) सत्वर आव. पोताना आणकना अयाव अर्थे कष्टभां सपडाथेदी जेवी अपराधी भायानि संभुभ शुं तेना पति परेपर जतो नथी ! ”—५

* * * * *

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्
तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्धयै ।
यद्हेलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे ईश ! मया एव मयका यत् तीक्ष्णं-भवदीयकर्णपुटानीप्सितमपि वचः हितं-हितकृत् अभिहितं-कथितम् । तद् वचः कर्तृपदं ते-तव फलवृद्धिसिद्धयै भविष्यतितराम्, फलस्य राज्यादि-समृद्धिसुखलक्षणोदयस्य प्रवर्धननिष्पत्तये इति । दृष्टान्तमाह—यत्तदित्यव्ययौ हेत्वर्थे । यत् हेलि-धाम-सूर्यकिरणः भृशम्-अत्यर्थं निदाघे-उष्णकाले तपति, तत् चारवः-मनोहराः चूतस्य-आम्रस्य कलिका-मञ्जर्यस्तासां निकरैकहेतुः-समूहैककारणमस्ति इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! मयका यद् तीक्ष्णं अपि हितं वचः अभिहितं, तद् ते फल-वृद्धि-सिद्धयै भविष्यति-तराम् । यद् निदाघे हेलि-धाम भृशं तपति, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः (अस्ति) ।

श्लोकार्थ

तीक्ष्णं (मू० तीक्ष्ण)=कटु, कडोर.

वचः (मू० वचस्)=वचन.

अपि=पणु.

अभिहितं (मू० अभिहित)=कथन करायुं.

मयका (मू० अस्मद्)=भारथी.

हितं (मू० हित)=कल्याणुकारी.

यद् (मू० यद्)=जे.

तद् (मू० तद्)=ते.

भविष्यतितरां (धा० भू)=असंत थरो.

फल=क्षण.

वृद्धि=वधारो.

सिद्धि=सिद्धि.

फलवृद्धिसिद्धयै=क्षणनी वृद्धिनी सिद्धिने भाटे.

यद्=जे करथुने बीधे.

हेलि=सूर्य.

धामन्=किरणु.

हेलिधाम=सूर्यनुं किरणु.

तपति (धा० तप्)=तपे छे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

भृशं=असंत.

निदाघ (मू० निदाघ)=श्रीभ (ऋतु)भां, उनाणामां.

तद्=तेथी करीने.

ચારુ=મનોહર.

ચૂત=આમ્ર, આંબો.

કલિકા=મંજરી, મોર.

નિકર=સમૂહ.

एक=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

हेतु=કારણ.

चारचूतकलिकानिकरैकहेतुः=મનોહર આંબાના મોરના સમૂહના અદ્વિતીય કારણ (૩૫).

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! મેં જ કઠોર (અપ્રિય) પણ હિતકારી વચન (આપને) કહ્યું, તે વચન (રાજ્યાદિક સમૃદ્ધિના સુખની પ્રાપ્તિરૂપ) ક્ષણની વૃદ્ધિની સિદ્ધિને માટે થશે, (કેમકે) ત્રીભ (ઋતુ)માં સૂર્ય-કિરણ અત્યંત તપે છે, (પરંતુ) તેથી કરીને તો તે મનોહર આમ્ર-મંજરીના અદ્વિતીય હેતુરૂપ બને છે.”—૬

* * * * *

આગચ્છ કૃચ્છ્રહર ! હચ્છયચિત્રપુહ્સ્વ-

લક્ષીકૃતાં કૃશતનું ક્ષમ ! રક્ષ માં ત્વમ્ ।

ત્વત્સન્નગમે ક્ષયમુપૈષ્યતિ મેડતિદુઃસ્વં

સૂર્યાશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

ટીકા

હે કૃચ્છ્રહર !—હે કષ્ટનિવારક ! ત્વં આગચ્છ—અત્રૈહિ । હે ક્ષમ !—હે સમર્થ ! ત્વં માં રક્ષ, મમ સંયોગકવચં ધારયેત્યર્થઃ । યતઃ કથંભૂતાં માં ? ‘હચ્છેતિ’ હચ્છયઃ—કન્દર્પસ્તસ્ય ચિત્રપુહ્સ્વો-વાણસ્તેન લક્ષીકૃતા-વેધ્યીકૃતા તામિતિ । “લક્ષં વ્યાજશરવ્યયોઃ” ઇતિ હૈમાને કાર્થઃ । પુનઃ કથંભૂતાં માં ? કૃશતનું-દુર્બલશરીગમ્ । હે જિન ! ત્વત્સન્નગમે-તવ સંયોગે સતિ મમાતિદુઃસ્વં કર્તૃપદં ક્ષયં-વિનાશમુપૈષ્યતિ-પ્રયાસ્યતિ । કિમિવ ? અન્ધકારમિત્ર, યથાન્ધકારં ક્ષયમુપૈતિ । કથંભૂતમન્ધકારં ? સૂર્યાશુભિન્નં સત્ । પુનઃ કથંભૂતમન્ધકારં ? શાર્વરં-રજનીસમ્વન્ધિ ઇતિ ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) કૃચ્છ્ર-હર ! ત્વં આગચ્છ । (હે) ક્ષમ ! (ત્વં) હચ્છય-ચિત્રપુહ્સ્વ-લક્ષીકૃતાં, કૃશ-તનું માં રક્ષ । (હે જિન !) ત્વત્-સન્નગમે (સતિ) મે અતિ-દુઃસ્વં સૂર્ય-અંશુ-ભિન્નં શાર્વરમ્ અન્ધકારં ઇવ ક્ષયં ઉપૈષ્યતિ !

શીખરાર્થ

આગચ્છ (ધા० ગમ્)=આવ.

કૃચ્છ્ર=કષ્ટ.

હર (ધા० હ)=હરનાર.

કૃચ્છ્રહર !—હે કષ્ટ-નિવારક !

હચ્છય=કંદર્પ, કામદેવ.

ચિત્રપુહ્સ્વ=આણ.

લક્ષીકૃત=વીંધાયેલ.

હચ્છયચિત્રપુહ્સ્વલક્ષીકૃતાં=કંદર્પના આણ વડે વીંધાયેલી.

કૃશ=પાતળું, દુર્બળ.

તનુ=શરીર, દેહ.

કૃશતનું=દુર્બળ છે દેહ જેનો એવી.

ક્ષમ ! (મૂ० ક્ષમ)=હે સમર્થ !

રક્ષ (ધા० રક્ષ)=તું રક્ષણ કર, તું બચાવ.

માં (મૂ० અસ્મદ્)=મને.
 સ્વં (મૂ० યુષ્મદ્)=તું.
 સદ્ગમ=સંયોગ.
 સ્વત્સદ્ગમે=તારા સંયોગને વિષે.
 ક્ષયં (મૂ० ક્ષય)=નાશને.
 ઉપૈષ્યતિ (ધા० ૬)=પામશે.
 મે (મૂ० અસ્મદ્)=મારૂં.
 અતિ=અતિશયવાચક અવ્યય.

દુઃસ્વ=દુઃખ, પીડા.
 અતિદુઃસ્વં=અતિશય દુઃખ.
 સૂર્યે=સૂર્ય, રવિ.
 અંશુ=કિરણ.
 ભિન્ન (ધા० મિદ્)=બેદાયેલું.
 સૂર્યાંશુભિન્નં=સૂર્યનાં કિરણો વડે બેદાયેલું.
 ઇવ=જેમ.
 શાર્વરં=(મૂ० શાર્વર)=રાત્રિ સંબંધી.
 અન્વકારં (મૂ० અન્વકાર)=અંધારૂં.

શ્લોકાર્થ

“ હે કષ્ટ-નિવારક (નાથ) ! તું આવ. હે સમર્થ (સ્વામિનુ) ! કંદર્પના બાણો વડે વીંધાયેલી તેમજ દુર્બળ દેહવાળી એવી મને (તું કામદેવના આધાતથી) ખયાવ. હે જિન ! તારો સંયોગ થશે, ત્યારે મારૂં (વિરહરૂપી) અતિશય દુઃખ સૂર્યનાં કિરણો વડે બેદાયેલા રાત્રિ સંબંધી અંધકારની જેમ નાશ પામશે. ”—૭

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

અત્ર જે ‘શાર્વર’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે શબ્દ વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન વિચારવામાં આવે છે. સિદ્ધહેમના ‘તત્ર કૃતલઘ્વક્રીતસંભૂતે’ (અં ૬, પાં ૩, સૂં ૧૪) સૂત્રાનુસાર શર્વર્યાં સંભૂતં શાર્વરં એમ સિદ્ધ કરવામાં આવે, તો તેમાં દોષાપત્તિ છે; કેમકે શું ‘સંભવ’ શબ્દથી તો તાત્કાલિક અભાવનું સૂચન થતું નથી ! આના ઉત્તર તરીકે કેટલાક એમ કહે છે કે જેમ સૂર્યાસ્ત થતાં રાત્રિનો પ્રારંભ થાય છે તેમ અન્વકારનો થતો નથી એટલે ‘સંભવ’ શબ્દ ધટી શકે છે. આથી કરીને તો ‘શર્વર્યાં મત્ શાર્વરં’ એ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ કરનાર મુનિવર્યશ્રી કનકકુશલની વાત સાચી ઠરે છે.

આ સંબંધમાં સિદ્ધહેમના ‘વર્ષાકાલેભ્યઃ’ (અં ૬, પાં ૩, સૂં ૮૦) સૂત્ર પ્રમાણે ઇક તેમજ પાણિનીય વ્યાકરણના ‘કાલાદ્વજ્’ (અં ૪, પાં ૩, સૂં ૧૧) સૂત્ર પ્રમાણે અત્ર ઠ્ઠ્ પ્રત્યય કેમ હોઈ શકે નહિ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. કેટલાક આનું સમાધાન એમ કરે છે કે અર્થ-વિશેષતાને લઈને એ દોષનું નિવારણ થાય છે. વિશેષમાં મહાકવિઓએ પણ આવાં રૂપોનો પ્રયોગ કર્યો છે. દાખલા તરીકે ‘શાર્વરસ્ય તમસો નિષિદ્ધયે’ માં ‘શાર્વર’ શબ્દનો કાલિદાસે, ‘અનુદિતૌષસાગ’ માં ‘ઔષસ’ શબ્દનો ભારવિએ અને ‘સમાનકાલીન, પ્રાક્કાલીન’ એ શબ્દોનો નૈયાયિકે, વળી ‘નૈશો માર્ગઃ સવિતુરુદયે સૂચ્યતે કામિનીનાં’ એમાં ‘નૈશ’ શબ્દનો અને ‘શારદં પાર્વણઃ શર્વરીસારઃ’ એમાં ‘શારદ’ શબ્દનો મહાકવિઓએ પ્રયોગ કરેલો દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, એમ ભક્તામર-સ્તોત્રની ટીકા રચનારા ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજય કથે છે.

૧ આ સૂત્રોમાં જે ‘ભવ’ અર્થમાં પ્રત્યય લીધો છે, તેનાથી અહિં જૂદો અર્થ કરવામાં આવે છે, કેમકે ત્યાં તો આખા માસ (મહિના)માં થનારાને માસિક એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, જ્યારે અહિં કંઈ આખી રાત્રિનું એકડું અંધારૂં એમ કહેવાનો આશય નથી.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મહાકવિઓએ પ્રયોગ કર્યો છે, વાસ્તે આ રૂપ ઓટું નથી; બાકી ચાલુ વ્યાકરણથી તો એ સ્વાસિક સિદ્ધ થતું નથી. એથી કરીને તો પ્રામાણિકના નામથી ઓળખાતો પક્ષ એનો 'અપભ્રંશ' તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે.

વિશેષમાં એ પણ નિવેદન કરવું જોઈએ કે વ્યાકરણના સાધારણ નિયમો પ્રમાણે જ્યારે આ રૂપ સિદ્ધ થતું નથી, ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે 'શર્વર્યાં ઇદં શાર્વરમ્' એમ કેટલાક સિદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે.

* * * * *

उद्यत्तडिद्धनघनाघनगर्जितेऽहि-

भुग्भाविते नभसि नौ नभसीन ! देहे ।

घर्मोत्कटादिरिव दन्तुरतां विषण्णो

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

ટીકા

હે ઇન !-હે સ્વામિન્ ! નનુ-નિશ્ચિતં નૌ-આવયોદેહે-શરીરે ઉદબિન્દુઃ-જલકળઃ મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ-મૌકિકકાન્તિ પ્રાપ્નોતિ । કસ્મિન્ સતિ ? નભસિ-આકાશે નભસિ-શ્રાવણમાસે ઉદ્યત્તડિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે-ઉત્કટવિદ્યુત્પાન્દ્રમેઘગર્જારવે સતિ । કથંભૂતે ઉદ્ય ? અહિભુગ્ભાવિતે-મયૂરશબ્દમિશ્રિતે । કસ્માત્ ? ઘર્મોત્કટાત્-ઉષ્મોત્કર્ષાત્ । ઇવ ઉત્પ્રેક્ષતે । ઇઃ-કામઃ દન્તુરતાં-ઉન્નતદન્તતામુપૈતિ । કથંભૂત ઇઃ ? વિષણ્ણઃ-વિષાદં પ્રાપ્તઃ । કથંભૂતાં દન્તુરતાં ? મુક્તાફલદ્યુતિ સ્પષ્ટમ્ । ઉદકસ્યોદન્ આદેશઃ તેનોદબિન્દુઃ । ઉન્નતા દન્તા અસ્યેતિ દન્તુરસ્તદ્ભાવો દન્તુરતેતિ ॥૮॥

અન્વયઃ

(હે) ઇન ! નભસિ નભસિ અહે-મુજ્-ભાવિતે ઉદ્યત્-તડિત્-ઘન-ઘનાઘન-ગર્જિતે (સતિ) ઘર્મ-ઉત્કટાત્ વિષણ્ણઃ ઇઃ ઇવ મુક્તાફલ-દ્યુતિ દન્તુ-તાં નૌ દેહે ઉદન્-બિન્દુઃ નનુ મુક્તાફલ-દ્યુતિ ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

ઉદ્યત્ (ધા. ૬)=ઉદ્યમાં આવતી.

તડિત્=સૌંદામિની, વીજળી.

ઘન=ગાઠ.

ઘનાઘન=મેઘ.

ગર્જિત=ગર્જના.

ઉદ્યત્તડિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે=ચમકતી છે બિજળીઓ જેમાં એવા ગાઠ મેઘની ગર્જના છે જેને વિષે તે.

અહિ=સર્પ, સાપ.

મુજ્=ખાણું.

અહિમુજ્=મયૂર, મેર.

ભાવિત=મિશ્રિત.

અહિમુગ્ભાવિતે=મયૂર(ના શબ્દ)થી મિશ્રિત.

નભસિ (મૂ. નમસ્)=આકાશ.

નૌ (મૂ. અસ્મદ્)=આપણા એના.

નભસિ (મૂ. નમસ્)=શ્રાવણ (માસ)માં.

ઇન ! (મૂ. ઇન)=હે સ્વામિન્ !

દેહે (મૂ. દેહ)=શરીરના ઉપર.

ઘર્મ=તાપ.

ઉત્કટ=ઉત્કર્ષ.

घर्मोत्कटात्=तापना उत्कर्षने क्षीघे.

इः (मू० इ)=कामदेव.

इव=जैम.

दन्तुरतां (मू० दन्तुरता)=उन्नत दंतपशुाने.

विषण्णः (मू० विषण्ण)=भिन्न.

मुक्ताफल=मैत्रिका, मोती.

युति=तेज.

मुक्ताफलद्युतिं=मोतीना तेजने.

उपैति (धा० इ)=प्राप्त करे छे.

ननु=नक्की.

उदन्=जण, पाणी.

बिन्दु=टीपु.

उदबिन्दुः=जणानुं बिन्दु.

श्लोकार्थ

“ न्यारे श्रावणु भासभां आकाश भयूर(ना शब्द)थी भिश्चित थयेला तेमज स्फुरायमान सौदामिनीथी अलंकृत भनेला तेमज गाढ अेवा भेधनी गर्जनाथी युक्त भने छे, सारे उष्णताना उत्कर्षने क्षीघे जम भिन्न थयेला कामदेव मुक्ताङ्गना ज्वी प्रभावाणी दन्तुरताने प्राप्त करे तेम आपना गेना हेडु उपरतुं जल-बिन्दु मुक्ता-ङ्गानी प्रलाने पामशे.”—८

* * * * *

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षं

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

टीका

हे भगवन् !-हे ज्ञानिन् ! सखिता-मैत्री ईदृशी भवति इति त्वं पश्य-विलोकय । इतीति किं ? अयं मयूरनिकरः-केकिसमूहो नृत्यन्-नृत्यं कुर्वन् सन् वर्तते । किं कृत्वा ? अब्दघटां-मेषमालां समीक्ष्य-विलोकय । पुनः पद्माकरेषु-सरसीषु जलजानि-कमलानि विकाशभाञ्जि-प्रकाशयुक्तानि भवन्ति । कथं ? प्रकर्षं यथा स्यात् तथेति क्रियाविशेषणम् । कया ? प्रभया । कथं-भूतया प्रभया ? 'मैत्र्या' मित्रस्य-सूर्यस्येयं प्रभा मैत्री तया, सूर्यसंबन्धिद्युत्येत्यर्थः । अतः कारणात् हे षाद्व ! मदनादरः किं ?-कोऽर्थः ? । त्वया मदनादरो न कर्तव्य इत्यर्थः । मयि विषये न आदरः अनादरः, अनासक्त इत्यर्थः । अथवा मयि विषये न नादं-शब्दं अनादम् अर्थात् मौनं राति-ददाति (इति) मदनादरः । “ हे प्रिये ! अहमागतः, त्वं मम समीपमलङ्कुरु” इत्याद्युक्तिरहित इत्यर्थः । अथवाऽकारप्रश्लेषात् अमदने-कन्दर्परहिते वस्तुनि आदरः-अभिलाषः किं ? अर्थात् विवाहादि कार्यं मुक्त्वाऽन्यत्रादरः तव न युक्त इत्यर्थः । इत्येवं मदनादरपदस्य बह्वर्थाः सन्ति, (ते) स्वयंमूह्या इति ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) भगवन् ! अब्द-घटां समीक्ष्य मयूर-निकरः नृत्यन् (वर्तते), पद्माकरेषु जलजानि मैत्र्या प्रभया प्रकर्षं विकाश-भाञ्जि भवन्ति, सखिता ईदृशी (भवति) इति पश्य । किं मद्-अन्-आदरः [अथवा मद्-अ-नाद-रः, (अथवा अ-मदन-आदरः)] ? ।

શબ્દાર્થ

પશ્ય (ધા૦ દશ)=તું જો.

ઈદશી (મૂ૦ ઈદશ)=આવી.

હતિ=એમ.

સખિતા=મિત્રતા, દોસ્તી.

આદર=સત્કાર.

નાદ=ધ્વનિ.

રા=અર્પણ કરવું.

મદન=કંદર્પ, કામરૂપ.

મદનાદરઃ=(૧) મારા તરફ આદર નથી જોતો એવો;
(૨) મારા પ્રતિ અવાજ નહિ કરનારો (અર્થાત્
મારી સાથે નહિ બોલનારો).

અમદનાદરઃ=(૧) કંદર્પ પ્રતિ આસક્તિ નથી જોતો
એવો; (૨) કંદર્પરહિત (વસ્તુ) પ્રતિ આદર
છે જોતો એવો.

કિં=કેમ.

નૃત્યન્ (ધા૦ નૃત)=નાચ કરતો.

મયૂર=મયૂર, મેર.

નિકર=સમુદાય, સમૂહ.

મયૂરનિકરઃ=મેરોનો સમૂહ.

અબ્દ=મેઘ.

ઘટા=માળા, શ્રેણી.

અબ્દઘટાં=મેઘ-માળાને.

સમીક્ષ્ય (ધા૦ ફેક્ષ)=જોઈને.

મૈત્ર્યા (મૂ૦ મૈત્રી)=સૂર્યના સંબંધી.

મવન્તિ (ધા૦ મૂ)=થાય છે.

મગવન્ ! (મૂ૦ મગવત્)=હે જ્ઞાની !

પ્રમયા (મૂ૦ પ્રમા)=તેજ વડે.

પ્રકર્ષં=અસંત.

પદ્માકરેણુ (મૂ૦ પદ્માકર)=સરોવરોને વિષે.

જલ્લજાનિ (મૂ૦ જલજ)=કમળો.

વિકાશ=વિકસ્વરતા, વિકાસ.

માજ્=લજનાર.

વિકાશમાઙ્ગિ=વિકસ્વરતાને લજનાર.

શ્લોકાર્થ

“ હે જ્ઞાની ! મેઘ-માળા જોઈને મયૂરોનો સમુદાય નૃત્ય કરે છે અને સૂર્યની પ્રભાને
લીધે તો સરોવરોમાં કમળો અત્યંત વિકસિત થાય છે. મિત્રતા તો આવી હોય છે તે તું જો.
મારા તરફ તું કેમ અનાસક્ત છે [અથવા મારી સાથે તું એક શબ્દ પણ કેમ બોલતો નથી,
અથવા મદન પ્રતિ કેમ આસક્ત નથી, અથવા કંદર્પ-રહિત (ચારિત્રાદિક વસ્તુ તે) પ્રતિ કેમ
પ્રીતિ રાખે છે] ?” —૬

સ્પષ્ટીકરણ

‘ મદનાદરઃ ’ પરત્વે વિચાર—

આ પદના બીજા પણ અર્થો થાય છે એમ ટીકાકાર લખે છે, તો તે અર્થો કયા છે એવો
પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે હું મારી મતિ અનુસાર નીચે મુજબના અર્થો રજૂ
કરું છું:—

(૧) મદન+અ-દરઃ અર્થાત્ કંદર્પથી ભય નથી જોતો એવો.

(૨) મદન+અદ્+અરઃ અર્થાત્ મદનને પાંધનાર યાને તેનો ભક્ષક તેમજ ઉતાવળીઓ.

(૩) મદન+નાદનરઃ અર્થાત્ હર્ષથી અવાજ કરનાર એટલે કે હર્ષપૂર્વક બોલનાર.

(૪) મદનાત્+અરઃ=મદનથી ઉતાવળીઓ.

(૫) મત્+અન+આદરઃ=મારા પ્રાણ પ્રતિ આદરવાળો.

(६) मद-नाद-रः अर्थात् (अेक येाजन सुधी वाणी संभणाती होवाने लीधे) वीर्यपूर्वक कथन करनारो अथवा कल्याणकारी वस्तुनो उपदेश आपनारो.

‘अ’कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) अ-मद ! न अ-दरः अर्थात् हे गर्व रहित ! तुं निर्लेय नथी.

(२) अ-मद ! न आ-दरः अर्थात् हे (विरहुरपी) रोगदायक ! अथवा हे (विरहुरपी) रागने छेदनारो ! तुं सर्वथा लय-रहित छे.

(३) अ-मदन ! अ-दरः अर्थात् हे कामदेवथी रहित (अेटले ङ्क हे वीतराग) ! तुं निर्लेय छे.

(४) अम्+अदन+आदरः अर्थात् जलदी (मुक्तिना भोगरपी) भोराक प्रति आसकितवाणो.

(५) अ-मदन-अ-दरः अर्थात् निष्कामपण्णे भोजन दोनारो.

(६) अ-मदन-अ-दरः अर्थात् वीतराग (अवस्था)मां निर्लेय.

(७) अ-मद-नाद-रः अर्थात् हुषं विना (भेदथी) (पशुओने छोडाववानो) नाद करनारो.

‘आ’कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) आम-द ! ना अ-दरः अर्थात् हे रोग-दायक ! तुं निर्लेय मनुष्य छे.

(२) आम+अदन+आदरः अर्थात् (मुक्तिना) भोग प्रति प्रीतिवाणो.

* * * * *

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा

जन्याः प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।

श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह—

भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥१० ॥

टीका

हे चल !—हे चपलस्वभाव !—हे अनवस्थानचित्त ! तव एषा का आगतिका—कुत्सितमागमनं वर्तते इत्यर्थः । यदि त्वं नागमिष्यस्तदा वरमभविष्यत्, यतोऽहं सखीनां मध्ये उपहास्यतां गतेति व्यङ्ग्यम् । अथवा तवैषा का गतिका—का दशा-अवस्था ज्ञानं च (वा) वर्तते—तव कीदृशी अवस्था ? कीदृशं ज्ञानं ? अहं न जाने, अग्रे त्वमस्त्रीकत्वाद् दुःखी भविष्यसीति काकुः । हे चल ! स त्वं किं ? (नैव) अकिञ्चित्करत्वान्निरर्थकोऽसि इति । अथवा हे सना—सदा एव चल ! त्वं किम्, किंशब्दोऽत्र-कुत्सितार्थः, तेन त्वं कुत्सितोऽसीत्यर्थः । अन्ये जना बालत्वे चपलस्वभावा भवन्ति, त्वं तु सदैव चपल इति हेतोः । यतः—

“ न क्रोधिनोऽर्थो न शठस्य मित्रं

क्रूरस्य न स्त्री सुखिनो न विद्या ।

न कामिनां च्छीरलसस्य न श्रीः

सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ १ ॥” (—उपजातिः)

इति । “सदा सनाऽनिशं शश्वत्” इति हैमः (का० ६, श्लो० १६७) । अथवा हे चल ! स त्वं किं ना-पुरुषः ? अपितु पुरुषो न असि । नृशब्दस्य ना (प्रथमैकवचनं), पौरुषाभावात् । यतो मागितां सम्पद्यमानां भार्या न निषेधयतीति क्षत्रियधर्मोऽस्ति, त्वं तु तं धर्मं त्यजसि, निर्लज्जत्वात्, अतोऽहं त्वां पुरुषं न कथयामि इति । विरहपीडितो हि जनः पुरुषमपुरुषम् उचित-मनुचितमपि सर्वं वाक्यं जल्पति, मोहितत्वेन विवेकाभावात् । अथवा हे चल ! स त्वं किं नैवासि ? स एव त्वं स्वेच्छाचारी वर्तसे इत्यर्थः । स कः ? यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यो भवान् इह-विवाहमण्डपे इति इमं वर्गं-स्वजनसमूहं विवाहभूत्याश्रितं-विवाहस्य सुवस्त्रभूषणभोजनविलेपनादिसमृद्धियुक्तं न करोति । कथंभूतमिमं वर्गं ? आत्मसमम्-आत्मना तुल्यमिति । इति वर्गं इतीति किं ? जन्या-वरयितृमित्राणि, “जन्यास्तु तस्य सुहृदः” (का० ३, श्लो० १८१) इति हैमवचनात्, प्रसूः-माता, जनयिता-पिता, सहजा-भ्रातरः, जामिः भगिनी कुलस्त्री च, “जामिः स्वसुकुलस्त्रियोः” इति हैमानेकार्थः, अहं श्यामाऽपि-नवयौवनाऽपि । चः समुच्चये । इति समस्तस्वजनवर्ग-मिति । श्लोकः—

“श्यामा श्यामेन वर्णेन, श्यामा स्त्री नवयौवना ।

अप्रसूता भवेच्छ्यामा, श्यामा षोडशवर्षिकी ॥ १ ॥” (—अनुष्टुप्)

इति ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) चल ! यः जन्याः, प्रसूः, जनयिता, सहजाः, जामिः च अहं श्यामा अपि इति इमं आत्मन-समं वर्गं इह विवाह-भूति-आश्रितं [अथवा विवाह-भूत्या आश्रितं] न करोति, तद्य एषा का गतिका [अथवा आगतिका] ? सः त्वं किं ? न एष [अथवा (हे) सना एव (चल !) त्वं किं, अथवा सदा एव (चल !) सः त्वं किं ना ?] ।

शब्दार्थ

किं=(१) परात्; (२) तुं.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

सः (मू० तद्)=ते.

न=नहि.

एव=ए.

सना=सदा.

ना (मू० नृ)=मनुष्य.

चल ! (मू० चल)=हे अस्थिर (यित्वाणा) ।

का (मू० किम्)=(१) परात्; (२) डेवी.

गतिका=(१) अवरथा; (२) गान.

आगतिका=आगमन.

तव (मू० युष्मद्)=तां.

एषा (मू० एतद्)=आ.

जन्याः (मू० जस्य)=परश्रामना मित्रो, जनैषा.

प्रसूः (मू० प्रसू)=जननी, माता.

जनयिता (मू० जनयितृ)=जनक, पिता.

सहजाः (मू० सहज)=अधुभ्यो, आधुभ्यो.

च=अने.

जामिः (मू० जामि)=(१) भगिनी, भेन; (२) कुलस्त्री.

श्यामा=युवति.

अपि=पथु.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

इति=अेभ.

वर्गं (मू० वर्ग)=समुदायने.

इमं (मू० इदम्)=आ.

विवाह=सभ.

भूति=संपत्ति.

विवाहभूत्या=लभनी संपत्ति वडे.

आश्रित (घा० त्रि)=आश्रय करायेल.

विवाहभूत्याश्रितं=लभनी संपत्ति वडे आश्रय करायेल.

यः (मू० यद्)=जे.

इह=अत्र.

आत्मन्=आत्मा.

सम=गुण्य, समान.

आत्मसमं=पोताना समान.

करोति (घा० कृ)=करे छे.

श्लोकार्थ

“ हे (सर्वदा) यपण (यित्तवाणा नाथ) ! जनैया, जननी, जनक, पंधु अने लगिनी [अथवा कुण-स्त्री] तेमज हुं युवति अेवा आ पोताना समान (कुटुंभ-) समुदायने जे विवाहनी (सुंदर वस्त्र, आभूषण, लोजन, विलेपन धत्यादि) समृद्धि वडे आश्रित करतो नथी, अेवो जे तुं (छे) तेना आगमनथी शुं ? (अर्थात् तुं अत्र नहि आव्यो होत, तो सपीआमां मारी हुंसी थात नहि.) [अथवा आ तारी शी दशा छे अथवा आ तारे शुं ज्ञान छे ? (ते हुं जल्पी शकती नथी; परंतु लविष्यमां स्त्री विना तुं दुःखी थरो अेम भने लागे छे, डमडे ‘गोण विनानो संसार, तेवो पायडी विनानो संसार’)] तेमज वणी ते तुं छे ? ना (अकिंयित्कर होवाथी तुं निरर्थक छे) [अथवा ते तुं नथीज ? (तेज तुं स्वेच्छायारी छे) अथवा ते तुं शुं पुरुष छे, (डमडे क्षत्रियनो धर्म तो शरणागत अथणानुं रक्षा करवानो छे) अथवा हे (पादयावस्थाभांज नहि परंतु) सर्वदा यपण ! ते तुं अराज छे]. ”—१०

* * * * *

दृष्ट्वा भवं तमनिमेषविलोकनीयं

नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः ।

पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः

क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे सुभग ! मदीयचक्षुः-मम नेत्रं कर्तृपदं तोषं-तुष्टिं नोपयाति-न प्राप्नोति । कस्मिन् ? अन्यत्र-शुभसांसारिकभोगविलाससुखं विहायान्यत्र मुनिधर्ममार्गं । किं कृत्वा ? तं-प्रसिद्धं सुकृतोपेतं भवं-संसारं उपलक्षणत्वाद् विविधभोगसंयोगलीलाजनितसुखास्वादप्रमोदमेदुरबहुनरनारीरूपं दृष्ट्वा-विलोक्य । कथंभूतं भवं ? अनिमेषविलोकनीयं-(नेत्र)निमीलनरहितदर्शनीयम् । दृष्टान्तमाह-को नरो जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलमशितुं-जलपानं कर्तुमिच्छेत् ? न कोऽपीत्यर्थः । किं कृत्वा ? दुग्धसिन्धोः-क्षीरसमुद्रस्य पयः-जलं पीत्वा । किंविशिष्टं पयः ? शशिकरद्युति-चन्द्रकिरणधवलमिति । अत्र मुनिधर्ममार्गस्य क्षारजलोपमानं विविधकेशजालसहनत्वात्, सांसारिकसुखस्य तु क्षीरसमुद्रनिर्मलजलोपमानं प्रत्यक्षसुखत्वात् सर्वजनानुभवसिद्धमिति । एतेन पुण्यवतां भोगविलासं दृष्ट्वा मन्मनस्तत्र धावति, त्वं तु तत्र विमुख इति तव मूढत्वमस्तीति ॥

अथ द्वितीयमर्थमाह-हे सुभग ! मदीयचक्षुः-(मम) नेत्रं तोषं नोपयाति । कस्मिन् ? त्वां विना-अन्यत्र वररूपे । किं कृत्वा ? भवन्तं-नेमिं दृष्ट्वा । कथंभूतं भवन्तं ? अनिमेषविलोकनीयं

स्पष्टम् । दृष्टान्तमाह—को नर इत्यादि पूर्ववत् अन्वयः । परं अन्यपुरुषस्य लवणसमुद्रक्षारजलोपमानं, श्रीनेमिनस्तु क्षीर(निधि)जलोपमानमिति ॥ ११ ॥

अन्वयः

(हे सुमग !) अनिमेष-विलोकनीयं तं भवं [अथवा भवन्तं] दृष्ट्वा मदीय-चक्षुः न अन्यत्र तोषं उपयाति । दुग्ध सिन्धोः शशिन-कर-द्वृतिपयः पीत्वा जल-निधेः क्षारं जलं अशितुं कः इच्छेत् ?

शब्दार्थ

दृष्ट्वा (धा० दृष्)=लोकने.

भवं (मू० भव)=संसारने.

तं (मू० तद्)=प्रसिद्ध.

भवन्तं (मू० भवत्)=आपने.

निमेष=मटकुं भारयुं ते, आंभ भीयषी ते.

अनिमेष=देव.

विलोकनीय=दर्शनीय, ज्ञेया लायक.

अनिमेषविलोकनीयं=(१) ज्येष्ठी टसे ज्ञेया लायक;

(२) देवती ज्ञेय दर्शनीय.

न=नडि.

अन्यत्र=भीजे स्थले.

तोषं (मू० तोष)=संतोष.

उपयाति (धा० या)=पामे छे.

मदीय=मारी.

चक्षुस्=आंभ.

मदीयचक्षुः=मारी आंभ.

पीत्वा (धा० पा)=पान करीने, पीने.

पयः (मू० पयस्)=(१) दूध; (२) जल.

शशिन=यन्द्र.

कर=किरण.

द्वृति=प्रसा, तेज.

शशिकरद्वृति=यन्द्रनां किरणानां ज्ञेयुं तेज छे ज्ञेयुं ज्ञेयुं.

दुग्ध=क्षीर, दूध.

सिन्धु=समुद्र.

दुग्धसिन्धोः=क्षीर-समुद्रतुं.

क्षारं (मू० क्षीर)=पारं.

जलं (मू० जल)=जल, पाणी.

जलनिधेः (मू० जलनिधि)=समुद्रतुं.

अशितुं (धा० अश्)=पान करवाने.

इच्छेत् (धा० इष्)=छे.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) (विविध प्रकारनां भोग, लीला, ललना ऐत्यादिथी मनोहर अत जेव) निनिमेष ज्ञेया लायक जेवा प्रसिद्ध संसारने ज्ञेया पाद सुंदर सांसारिक भोग-विज्ञासथी विमुष्य जेवा मुनि-धर्मज्ञपी) अन्य स्थले मां नेत्र संतोष पामतुं नथी [अथवा देवती ज्ञेय दर्शनीय जेवा आपने ज्ञेया पछी मां नेत्र अन्यत्र संतोष पामतुं नथी], (कभके) यन्द्रनां किरणानां समान प्रभावाणा क्षीर-समुद्रनां जलतुं पान कर्या पाद (लवण) समुद्रनां पारा जलने आरवाह लेवाने काण्ठ छे ? ”—११

* * * * *

राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य

दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।

चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

किञ्चेति पक्षान्तरे । कोऽर्थः ? अनन्तरकाव्ये द्वितीयेऽर्थे मदीयचक्षुरन्यत्र तोषं नोपयातीति यदुक्तं तदर्थमेव हेत्वन्तरेण द्रढयति-हे चक्षुष्य !-हे सुभग ! “ चक्षुष्यः सुभगः ” इत्यभिधानचिन्तामणि(का० ३, श्लो० १११)वचनात् । अपरम्-अन्यद् रूपं ते-तव समानं नहि अस्ति, भुवने इति शेषः । कथंभूतस्य ते ? ‘ राज्ञः ’ राजत इति राजा तस्य महाभूपस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ‘ महामृगेति ’ महामृगा-गजास्तेषां मदैः-दानवारिभिराकुलं-व्याप्तं मण्डलं-देशो यस्य स तस्य । पुनः किंभूतस्य ते ? ‘ दैत्येति ’ दैत्यारेः-वासुदेवस्य मार्गं-पथि गमनं यस्य स तस्य । अथवा दैत्यारयो-देवास्तेषां मार्गं गमनं यस्य स तस्य । एतेन तवाग्रतः कृष्णोऽस्ति, अग्रगा देवाः सेवकाः सन्ति इत्यर्थः । पुनः कथंभूतस्य ते ? तमोभिः-पापैरदितः-अखण्डितस्तस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ‘ चारुचेति ’ चारवो-मनोहराश्चतुरा-नरनारीजनास्तेषां अक्षिगतो-द्वेष्यस्तस्येति । चक्षुषे हितश्चा(च)क्षुष्यः यं दृष्ट्वा चक्षुः प्रह्लादं प्राप्नोति । अक्षिगतस्तु द्वेषणीयः, “ द्वेष्योऽक्षिगतः ” (का० ३, श्लो० ११२) इति हैमवचनात् । अत्र विरोधः-यश्चक्षुष्यः सोऽक्षिगतः कथं स्यात् ? परिहारस्तु-चारुचतुराक्षिषु गतः स्थितः स तस्य । ते नेत्रोपरि (?) रक्षन्ति, सादरविलोकनेन बाल-भ्यत्वादिति । अथवा चारुनिपुणजननेत्रैः सह गतं-गमनं यस्य सः, “ आः रथं व्याघुच्य गतो गतः ” इत्यर्थः । अत्र लुप्तौपम्यत्वात् कथंभूतस्य ते-तव कस्येव ? राज्ञः-चन्द्रस्येव, यथा राज्ञः-चन्द्रस्य समानं अपरं रूपं नास्ति । कथंभूतस्य राज्ञः ? महामृगो लक्ष्मस्वरूपहरिणः तस्य मदेन-कस्तूरिकया आकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । अथवा महामृग(मद?)शब्देन उपलक्षणत्वात् कस्तूरिकादिसुगन्धद्रव्यैराकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । देवस्थानं सुगन्धद्रव्यमिश्रितमेव स्यादिति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? दैत्यारीणां-देवानां मार्गं-आकाशस्तस्मिन् गमनं यस्य स तस्येति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? तमायां-रात्रौ उदितः- उदयं प्राप्तः । अथवा तमोभिः-अन्धकारैरदितः-अखण्डितः । अथवा तमसा-राहुणाऽदितः-अखण्डितः, राहुणा मुक्तस्येति, शेषं तथैव विशेषणम् । पुनः राज्ञः-इन्द्रस्येव, इन्द्रपक्षेऽपि महामृग एरावण इत्यादि यथोचितयोजना कर्तव्येति ॥ १२ ॥

अन्वयः

किञ्च (हे) चक्षुष्य ! यद् महत्-मृग-मद-आकुल-मण्डलस्य, दैत्य-अरि-मार्ग-गमनस्य, तमस्र-अदितस्य [अथवा तमा-उदितस्य], चारु-चतुर-अक्षिगतस्य [अथवा चारु-चतुर-अक्षि-गतस्य)] ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति ।

शब्दार्थ

राज्ञः (मू० राजन्)=(१) वृषपतिना; (२) यन्त्रना;
(३) धन्त्रना ।
महामृग=(१) हाथी; (२) (वांछनरूपी) हरिण; (३)
कस्तूरी (विपलक्षणाथै ?) ।
मद=(१) दान-वृक्ष; (२) कस्तूरी ।
आकुल=व्याप्त ।
मण्डल=(१) भिन्न; (२) देश ।

महामृगमदाकुलमण्डलस्य=(१) कुंजरेणा मह वडे
व्याप्त छे देश जेतो जेवा; (२) (वांछनरूपी)
मृगनी कस्तूरी [अथवा कस्तूरी प्रमुष्प पीण
सुगन्धी पदार्थै] वडे व्याप्त छे मण्डल जेतु जेवा ।
दैत्य=दानव ।
अरि=शत्रु, दुश्मन ।
दैत्यारि=(१) देव; (२) कृष्ण ।

१ आकाशशब्दः पुल्लिङ्गोऽप्यस्ति ।

માર્ગ=રસ્તો.

ગમન=જવું તે.

દૈત્યારિમાર્ગગમનસ્ય=દેવોના [અથવા કૃષ્ણના]
માર્ગને વિષે ગમન છે જેનું એવા.

તમસ=(૧) પાપ; (૨) અંધકાર; (૩) રાહુ.

અદિત=અખણિત.

તમોડિતસ્ય=(૧) પાપ વડે અખણિત; (૨) અંધ-
કાર વડે અખણિત; (૩) રાહુ વડે નહિ ધેરા-
યેલ.

તમા=રાત્રિ.

અદિત (ધાં ૬૦)=ઉદય પામેલ.

તમોદિતસ્ય=રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા.

ચક્ષુષ્ય ! (મૂં ચક્ષુષ્ય)=હે સુભગ !

ચારુ=મનોહર.

ચતુર=હોંશીઆર.

આક્ષિગત=દુશ્મન.

આક્ષિ=આંખ.

ગત=(૧) ગયેલ; (૨) ગમન.

ચારુચતુરઆક્ષિગતસ્ય=(૧) મનોહર તેમજ ચતુર
(જનો)ના દુશ્મન(૩૫); (૨) મનોહર તેમજ
ચતુર મનુષ્યોની આંખને વિષે રહેલા; (૩)
મનોહર તેમજ ચતુરોની સાથે ગમન છે જેનું
એવા.

કિંચ્ચ=વળી.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારા.

યત્=જે માટે.

સમાનં (મૂં સમાન)=સમાન.

અપરં (મૂં અપર)=અ-પ.

ન=નહિ.

દિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

રૂપં (મૂં રૂપ)=રૂપ.

અદિત (ધાં અસ)=હે.

શ્લોકાર્થ

“(માં નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી, કેમકે) વળી હે સુભગ ! (લાંછનરૂપી) મૃગની
કસ્તૂરિકા વડે અથવા કસ્તૂરિકાદિક સુગંધી દ્રવ્યો વડે વ્યાપ્ત છે મંડળ જેનું એવા, વળી દેવોના માર્ગને
વિષે (અર્થાત્ આકાશને વિષે) ગમન છે જેનું એવા, તથા અંધકાર અથવા રાહુથી અખંડિત
[અથવા રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા], તેમજ મનોહર ચતુરોની આંખને વિષે રહેલા [અથવા
મનોહર (પરંતુ વિરહ વેદનાથી વ્યાકુળ એવી) વનિતાઓના દુશ્મનરૂપ] એવા ચન્દ્રની સમાન
જેમ અન્ય રૂપ નથી, [અથવા (ઐરાવત નામના) ગજેન્દ્રના મદથી વ્યાપ્ત છે મણ્ડળ
જેનું એવા, દૈત્યરૂપી દુશ્મનોના માર્ગમાં (પશુ) ગમન છે જેનું એવા, અજ્ઞાનથી રહિત તેમજ મ-
નોહર તથા કુશળ મનુષ્યો(ને અતિશય વદનમ હોવાથી તે-)ની આંખને વિષે રહેલા એવા ઇન્દ્રના
રૂપ સમાન જેમ અન્ય રૂપ નથી] તેમ કુંજરોના મદ (જળ) વડે વ્યાપ્ત છે દેશ જેનો એવા, વળી
કૃષ્ણ (વાસુદેવ)ના [અથવા દેવોના] માર્ગને વિષે ગમન છે જેનું એવા (અર્થાત્ કૃષ્ણ કે દેવો
જેની આગળ ચાલે છે એવા), પાપ વડે અખંડિત તેમજ મનોહર તથા ચતુર એવા જનોના
દુશ્મન રૂપ [અથવા મનોહર તેમજ ચતુર મનુષ્યોનાં નેત્રને વિષે રહેલા, અથવા તેમની સાથે ગમન
છે જેમનું એવા] તારા સમાન ખરેખર અન્ય રૂપ નથી.”—૧૨

* * * * *

ત્વત્સદ્વિયોગવનમેવ ગતા તથાપિ

તીવ્રાતપોદ્ધતપરાભવમાવિતાઽહમ્ ।

‘શૈવેય’ ! દેવ ! જલજાહ્નિત ! જાતમેતદ્

યદ્ વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥ ૧૩ ॥

टीका

शिवाया अपत्यं शैवेयः, तस्य संबोधने हे शैवेय ! हे देव ! हे जलजाङ्कित !-हे शङ्खला-
ञ्छन ! अहमीदृशी वर्ते । तदाह—कथंभूताऽहं? 'त्वत्सेति' त्वमेव सन्-शोभनो विः-पक्षी तस्य
योगोऽस्मिस्तत् एवंविधं वनं-गृहं जलं काननं वा गता-प्राप्ता, (यद्वा) तस्य योग एव वनं-गृहं जलं
काननं वा गता चेतसा भावितत्वन्मयसकलस्थानेत्यर्थः कर्त्तरि क्तः । "वनं प्रश्रवणे गेहे, प्रवासेऽ-
म्भसि कानने" इति हैमानेकार्थ्याम् । तथापि कथंभूताऽहं? 'तीव्रेति' तीव्रः-कटुः आतपो-विर-
हलक्षणसंतापस्तस्योद्धत-उत्कटो यः पराभवः-अभिमवस्तेन भाविता-मिश्रिता, पीडितेत्यर्थः ।
तथापीति विरोधालङ्कारो दर्शितः, त्वद्दु(द्यु)क्तगृहादिके आतपपीडा न भवतीति । परमत्र विह-
ङ्गोपमानमुचितं चञ्चलस्वभावत्वात् स्थितः सन् तत्कालमेवोड्डयनं कुर्यात्, त्वमप्यागतः सन् त्वरितं
गत इत्यर्थः । अथ विरोधपरिहारमाह—'त्वत्सेति' तव सत्-निरन्तरं यो वियोगस्तस्य वनं-गृहं
तव वियोगमन्दिरं प्राप्तेति । अथवा तव निरन्तरवियोगात्, पञ्चमीतत्पुरुषसमासात्, वनं-जलं गृहं
काननं इत्यादि स्थानं गताऽपि कापि रतिं न लब्धेत्यर्थः । हे देव ! यत् एतद् वनं पाण्डुपलाश-
कल्पं जातम् । कस्मिन् सति ? भातीति भवान् तस्मिन् भवति-त्वयि वासरे-दिवसे सति । पलं-
मांसमश्नातीति पलाशो-राक्षसः, पाण्डुः-बुभुक्षितत्वाच्चेतश्वासौ राक्षस(पलाश)श्च तेन कल्पं-सदृशं
भक्षणकारित्वादिति ॥ १३ ॥

अन्वयः

(हे) 'शैवेय' ! (हे) देव ! (हे) जलज-अङ्कित ! अहं त्वत्-सत्-वि-योग-वनं एव गता तथापि
तीव्र-आतप-उद्धत-पराभव-भाविता (अस्मि) यद् भवति वासरे (सति) एतद् (वनं) पाण्डु-
पलाश-कल्पं जातम् ।

शब्दार्थ

सत्=(१) शोभनः; (२) निरन्तर.

वि=पक्षी.

योग=संयोग.

वियोग=वियोग.

वनं=(१) जंगल; (२) गृह; (३) जग.

त्वत्सद्वियोगवनं=(१) तारा समान शोभन पक्षीना
योग छे जेने विषे एवा वनमां; (२) तारा
समान सुंदर पक्षीना योगरूपी वनमां; (३)
तारा निरन्तर वियोगरूपी वनमां; (४) तारा
निरन्तर वियोगथी वनमां.

एव=ज.

गता (मू० गत)=गथेली, पाथेली.

तथापि=तोपथु.

तीव्र=सप्त.

आतप=संताप.

उद्धत=उत्कट.

पराभव=पराभव.

भावित=मिश्रित.

तीव्रातपोद्धतपराभवभाविता=सप्त संतापना उ-
त्कट पराशयथी पीडित.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

शैवेय ! (मू० शैवेय)=हे शिवा-नन्दन, हेनेभिनाथ !

देव ! (मू० देव)=हे देव !

जलज=ज.

अङ्कित=(घा० अङ्क)=लांछित.

जलजाङ्कित !=हे शंभना लांछनथी मुक्त !

जातं (मू० जात)=मन्.

एतद् (मू० एतद्)=आ.

यद्=नेथी करीने.

वासरे (मू० वासर)=दिवसे.

મવતિ (મૂ० મવત્)=પ્રકાશમાન.

પાણ્ડુ=દિક્ષા.

પલ્લ=માંસ.

અન્ન=ખાવું.

પલાશ=રાક્ષસ.

કલ્પ=સમાન, તુલ્ય.

પાણ્ડુપલાશકલ્પ=દિક્ષા (પડી ગયેલા) રાક્ષસની સમાન.

શ્લોકાર્થ

“ હે શિવા-નન્દન ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનથી લાંછિત (જિનેશ્વર) ! હું તારા સમાન સુંદર પક્ષીનો યોગ છે જેને વિષે એવા વનમાં ગદ્ય તોપણ (તારા વિરહરૂપી) સખ્ત સંતાપના પરાભવથી પીડિત છું; જેથી કરીને પ્રકાશમાન (આપરૂપી) દિવસ હોતે છતે આ વન (ક્ષુધાર્ત હોવાને લીધે) દિક્ષા પડી ગયેલા રાક્ષસના જેવું (ખાવા ધાય) છે.”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધાલંકારનો પરિહાર—

હે શિવા દેવીના પુત્ર ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનવાળા (નાય) ! હું તારા નિરન્તર વિયોગરૂપી વનમાં ગદ્ય તેથી [અથવા તો તારા સતત વિયોગને લીધે જલ, ગૃહ કે જંગલમાં ગદ્ય તો પણ] હું તીવ્ર સંતાપના ઉત્કટ પરાભવથી પીડિત થઈ (અને મને ઠાઠ પણ સ્થલે ચેન પડ્યું નહિ).

* * * * *

વ્યાહારમેહ ઇવ મે યદિ નો શૃણોષિ

શબ્દાદિકં સુખમિદં વ્રજ હારિ હિત્વા ।

નેતર્નરા ભુવિ ભવન્તિ ગતાઙ્કુશા યે

કસ્તાન્ નિવારયતિ સચ્ચરતો યથેષ્ટમ્ ? ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

હે નેતઃ !—હે સ્વામિન્ ! યદિ-ચેત્ ત્વં મે-મમ વ્યાહારં-વચનં એહ ઇવ-ચધિર ઇવ નો શૃણોષિ, મમ વચનં નાઙ્કીકરોષીત્યર્થઃ, તદા ત્વં વ્રજ-યાહિ । કિં કૃત્વા ? ઇદં-પ્રત્યક્ષં શબ્દાદિકં શબ્દરૂપરસગન્ધસ્પર્શલક્ષણં સુખં હિત્વા-ત્યક્ત્વા । કિંવિશિષ્ટં સુખં ? હારિ-રમ્યમ્ । હે નેતઃ ! યે નરા ભુવિ-પૃથિવ્યાં ગતાઙ્કુશા-નિર્મર્યાદા ભવન્તિ, કો નરસ્તાન્ નરાન્ યથેષ્ટં-સ્વેચ્છં યથા સ્યાત્ તથા સચ્ચરતો-ગચ્છતો નિવારયતિ ? । અપિતુ ન કોઽપિ તાન્ નિષેધયતીતિ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) નેતઃ ! યદિ મે વ્યાહારં એહ ઇવ (ત્વં) નો શૃણોષિ, (તદા) ઇદં શબ્દ-આદિકં હારિ સુખં હિત્વા વ્રજ । યે નરાઃ ભુવિ ગત-અઙ્કુશાઃ ભવન્તિ, તાન્ યથેષ્ટં સચ્ચરતઃ કઃ નિવારયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

વ્યાહારં (મૂં વ્યાહાર)=વચનને.
 ણ્ડઃ (મૂં ણ્ડ)=બહેરો.
 હ્રવ=જેમ.
 મે (મૂં અસ્મદ્)=મારા.
 યદિ=જો.
 નો=નહિ.
 શૃણોષિ (ધાં શૃ)=તું સાંભળે છે.
 શબ્દ=શબ્દ.
 આદિ=પ્રમુખ.
 શબ્દાદિકં=શબ્દ પ્રમુખ.
 સુખં (મૂં સુખ)=સુખ.
 હદં (મૂં હદમ્)=આ.
 વ્રજ (ધાં વ્રજ્)=તું જા.
 હારિ (મૂં હારિ)=મનોહર.

હિત્વા (ધાં હા)=લગ્ન દધને.
 નેતઃ ! (મૂં નેત્)=હે નાયક !
 નરાઃ (મૂં નર)=મનુષ્યો.
 ભુવિ (મૂં ભૂ)=પૃથ્વીને વિષે.
 ભવન્તિ (ધાં ભૂ)=થાય છે, હોય છે.
 ગત (ધાં ગમ્) ગયેલ.
 અહ્કુશ=અંકુશ, મર્પાદા.
 ગતાહ્કુશાઃ=ગયેલો છે અંકુશ જેમનો એવા.
 યે (મૂં યદ્) જેઓ.
 કઃ (મૂં કિમ્) કોણ.
 તાન્ (મૂં તદ્)=તેમને.
 નિવારયતિ (ધાં વાર્)=નિવારે છે.
 સચ્ચરતઃ (મૂં સચ્ચરત્)=જતા.
 યથેષ્ટં=મરજી મુજબ.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાયક ! જો બહેરાની માફક તું મારું વચન સાંભળતો નથી, તો (પછી) આ શબ્દાદિક મનોહર સુખને છોડીને જા. જે મનુષ્યો જગત્માં નિરંકુશ હોય છે, તેવા ઇચ્છા મુજબ કરતા જોને કોણ અટકાવે ? ”—૧૪

* * * * *

ધ્યાનં વિધેહિ કુરુ રૈવતકે તપાંસિ
 વિદ્ધીતિ માં હરિસુતોઽસ્થિરમાશુ કર્તા ।
 યજ્જન્મમાત્રલઘુગાત્રજિનાંદ્રિતો નો
 કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

ટીકા

હે નેમે ! ત્વં રૈવતકે ગિરૌ ધ્યાનં વિધેહિ-કુરુ । પુનઃ ત્વં તપાંસિ કુરુ । હે નેમે ! હરિ-
 સુતઃ-કૃષ્ણપુત્રઃ-કામઃ આશુ-શીઘ્રં માં-નેર્મિ અસ્થિરં વ્રતાદ્ ભ્રષ્ટં કર્તા-કરિષ્યતિ ઇતિ ત્વં વિદ્ધિ
 -જાનીહિ । યદ્-યસ્માત્ કારણાત્ કદાચિત્-કસ્મિંશ્ચિત્ કાલે મન્દરાદ્રિશિખરં કિં નો ચલિતં ?
 અપિતુ કમ્પિતમેવ । કસ્માત્ ? 'જન્મેતિ' જન્મમાત્રશ્વાસૌ લઘુગાત્રશ્વાસૌ જિનો-વીરશ્ચ તસ્યાં-
 હિતઃ-પાદકમલાત્ । અત્ર મહાવીરચરણત ઇતિ દૃષ્ટાન્તમાત્રવિવક્ષિતત્વાત્ ભાવિનિ દૃષ્ટાન્તે ભૂતો-
 પચારઃ । અથવા “પુંવ્વતિત્થયરનિદ્દિદ્દે” ઇતિ વચનાત્ પ્રસિદ્ધત્વાદ્ ભવત્યેવ । એવં “ધમ્મસારહીણં”
 ઇતિ પદે ભાવિનિ મેવકુમારદૃષ્ટાન્તે ભૂતારોપણા દૃશ્યતે ॥ ૧૫ ॥

અન્વય:

(હે નેમે !) ધ્યાનં વિધેહિ, રૈવતકે તપાંસિ કુરુ । (પરન્તુ) ‘હરિ-સુતઃ આશુ માં અ-સ્થિરં કર્તા’ ઇતિ વિદ્ધિ, યદ્ જન્મ[ાન્]-માત્ર-લઘુ-ગાત્ર-જિન-અંહિતઃ કિં મન્દર-અદ્રિ-શિખરં કદાચિત્ નો ચલિતમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

ધ્યાનં (મૂં ધ્યાન) =ધ્યાન.
વિધેહિ (ધાં ધા) =તું કર.
કુરુ (ધાં કૃ) =તું કર.
રૈવતકે=રૈવત (પર્વત) ઉપર.
તપાંસિ (મૂં તપસ્) =તપશ્ચર્યાઓ.
વિદ્ધિ (ધાં વિદ્) =તું જાણ.
ઇતિ=એમ.
માં (મૂં અસ્મદ્) =મને.
હરિ=કૃષ્ણ.
સુત=પુત્ર.
હરિસુતઃ=કૃષ્ણનો પુત્ર, પ્રદ્યુમ્ન, કામદેવ.
સ્થિર=સ્થિર.
અસ્થિરં=અસ્થિર.
આશુ=સત્વર.
કર્તા (ધાં કૃ) =કરશે.
યદ્=જેથી કરીને.
જન્મન્=જન્મ.

જન્મ=જન્મ.
માત્ર=ફક્ત.
લઘુ=નાનું.
ગાત્ર=શરીર.
જિન=તીર્થંકર.
અંહિ=ચરણ.
જન્મમાત્રલઘુગાત્રજિનાંહિતઃ=તરતજ જન્મેલા એવા
લઘુ દેહવાળા એવા જિનના ચરણથી.
નો=નહિ.
કિં=શું.
મન્દર=મેરૂ.
અદ્રિ=પર્વત.
શિખર=શિખર.
મન્દરાદ્રિશિખરં=મેરૂ પર્વતનું શિખર.
ચલિતં (મૂં ચલિત) =હાલેલું.
કદાચિત્=કદાપિ, કોઇક વેળા.

શ્લોકાર્થ

“ હે નેમિ(નાથ) ! (લલે) તું ધ્યાન ધર (અર્થાત્ યોગી બન) અને રૈવત પર્વ-
તના ઉપર તપશ્ચર્યાઓ (પણ) કર. પરંતુ કામદેવ મને સત્વર અસ્થિર કરશે એમ જાણ
(અર્થાત્ યાદ રાખજે કે તારા ધ્યાનમાંથી તને કામદેવ જરૂરજ ચલિત કરશે), કેમકે તરતનાજ
જન્મેલા (અને એથી કરીને) લઘુ દેહવાળા એવા (વીર) જિનેશ્વરના ચરણથી મેરૂ પર્વતનું
શિખર શું કદાપિ ચલાયમાન થયું નથી કે ! ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકાર્થનું સમાધાન—

આ શ્લોકમાં એમ લખ્યું છે કે રાહમતીના જીવન દરમ્યાન નહિ જન્મ ધારણ કરેલા
એવા વીર પ્રભુએ મેરૂ પર્વત કમ્પાયમાન કર્યો, તો આ વાત સતી રાહમતીએ કેવી રીતે જાણી
એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આનો ઉત્તર બે રીતે આપી શકાય છે. એક તો જન્મ મેઘકુમારના ભાવિ
દધાન્તમાં ‘ ધમ્મસારહીણં ’ એ પદથી ભાવિમાં ભૂતનો ઉપચાર કર્યો છે તેમ આહિ પણ સમજવું.

૧ કવિવર આદિ પોતે રચેલા શિશુપાલવધ નામના મહાકાવ્યમાં આ રૈવતક પર્વતનું સુંદર વર્ણન કર્યું
છે અને તેમ કરતાં તેણે આખો ચોથો સર્ગ રચ્યો છે.

૨ ભાવિમાં ભૂતનો ઉપચાર કરવો એટલે ભાવિનો ભૂત તરીકે આરોપ કરવો એ નૈગમ નયનો એક પ્રકાર છે.
આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ન્યતુવિંશતિકા (૫૦ ૨૦).

भीजे उत्तर ये छे के पुव्वतिथ्यरानिदिडे अर्थात् पूर्व तीर्थकरे निर्देश कर्यो होय के वीर प्रथु भेइ पर्वत कंपावरो ये वात जन-समाजमां सुप्रसिद्ध होय अने अर्थी करीने शल्लभती ते वात आण्णती हुती अेम कही शकय.

* * * * *

तत्रोषितं निधुवनाय समागतास्त्वां

देव्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

टीका

हे नेमे ! देव्यो-देवनार्य इति वक्ष्यन्ति-कथयिष्यन्ति । किं कृत्वा ? त्वां समीक्ष्य-विलोक्य । कथंभूतं त्वां ? तत्र रैवतके उषितं-स्थितम् । पुनः कथंभूतं त्वां ? सुतनुं-शोभनदेहम् । कथंभूता देव्यः ? सहचरैः-निजमित्रैः समं-सार्धं समागता-आयाताः । कस्मै ? निधुवनाय-सम्भोगाय । पुनः कथंभूता देव्यः ? मोहिततरा-अतिशयमोहं प्राप्ताः । इति वक्ष्यन्ति, इतीति किं ? हे नाथ ! त्वमपरः-अपूर्वो दीपोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? 'जगत्प्रकाशः' जगति-विष्टपे प्रकाशो यस्येति । तैलमयदीपस्तु गृहमात्रमेव प्रकाशयति, अतोऽपर इति । कथंभूतस्त्वं ? कामरूपः-कन्दर्पसमानः । अथवा तपः-सिद्धत्वादिच्छास्वरूपः ॥ १६ ॥

अन्वयः

सहचरैः सह निधुवनाय समागताः, मोहित-तराः देव्यः तत्र उषितं सु-तनुं त्वां समीक्ष्य '(हे) नाथ ! कामरूपः त्वं जगत्-प्रकाशः अपरः दीपः असि ' इति वक्ष्यन्ति ।

श्लोकार्थ

तत्र=यां.

उषितं (मू० उषित)=रहेला.

निधुवनाय (मू० निधुवन)=संभोगने भाटे.

समागताः (मू० समागता)=आवेली.

त्वां (मू० युष्मद्)=तने.

देव्यः (मू० देवी)=देवीओ.

समं=सहित.

सहचरैः (मू० सहचर)=मित्रो.

सु=श्रेष्ठतायायक अण्यय.

तनु=शरीर.

सुतनुं=सुंदर छे शरीर जेनुं अेवाने.

समीक्ष्य (धा० ईक्ष्)=अधने.

वक्ष्यन्ति (धा० वच्)=कहेशे.

मोहिततराः (मू० मोहित-तरा)=अतिशय मोह पाभेती.

इति=अेम.

काम=(१) कंदर्प, कामदेव; (२) छ्छा .

रूप=रूप.

कामरूपः=(१) कंदर्पना समान रूप छे जेनुं अेवा;

(२) छ्छा मुण्य रूप धारणु करनारा.

दीपः (मू० दीप)=दीपक, दीपो.

अपरः (मू० अपर)=अपूर्व.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

असि (धा० अस्)=छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=हे नाथ !

जगत्=दुनिया.

प्रकाश=प्रकाश, तेज.

जगत्प्रकाशः=जगत्ते विषे प्रकाश छे जेने अेवा.

१ अयमर्थः समीचीनो यतो मेघदूते (स० १, श्लो० ६) अपि 'जानामि त्वां प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मयोनः' इत्युल्लेखः ।

श्लोकार्थ

“पोताना भिन्नोनी साथे संबोगार्थे आवेदी तेमज् अतिशय मोहु पाभेदी अेवी देवीअो त्यां (रैवतक पर्वत उपर) रहेला अेवा तेमज् सुंदर देहुवाणा अेवा तने जेधने कहेरी डे हे नाथ ! कंठर्पना समान रुपवाणो [अथवा धग्धित रुपवाणो] अेवो तुं जगतने विषे प्रकाश पाउनारो अपूर्व दीपक छे.”—१६

* * * * *

त्वद्ध्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया—

मिष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।

सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वं मुनीन्द्रलोके-योगीश्वरजने 'सूर्येति' सूर्याद् अतिशायी-अधिको महिमा यस्य स एवंविधोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? 'सहजेति' सहजोद्यमेन-आत्मनिष्ठितारम्भेण धौता-प्रक्षालिता दोषा-कर्ममलरूपा रात्रियेन स इति । कथंभूते मुनीन्द्रलोके ? सद्धर्मधाम्नि-शुभधर्ममन्दिरे । पुनर्हे नेमे ! त्वं मयि विषये सूर्यातिशायिमहिमा नासि । कथंभूतायां मयि ? त्वद्ध्यानभाज्यपि-तव ध्यानयुक्तायामपि । पुनः कथंभूतायां मयि ? गतायां-प्राप्तायाम् । किं प्रति ? 'इष्टेति' इष्टार्थो-वाञ्छितार्थस्तस्य बाधकं-निरोधकं बृहत्-प्रौढं विरह एवान्धकारमिति स्पष्टम् । एतेन त्वं मुनीन्द्रलोके प्रद्योतकारकोऽसि, मयि तु न, विरहान्धकार(स्य) विद्यमानत्वात् इति तव न युक्तमिति ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) सत्-धर्म-धाम्नि मुनि-इन्द्र-लोके सहज-उद्यम-धौत-दोषः, सूर्य-अतिशायिन-महिमा असि, पुनर् त्वत्-ध्यान-भाजि अपि, इष्ट-अर्थ-बाधक-बृहत्-विरह-अन्धकारं गतायां मयि नो ।

श्लोकार्थ

ध्यान=ध्यान.

भाज्=भज्नात्.

त्वद्ध्यानभाजि=तारा ध्यानने भज्नारी.

अपि=पयु.

पुनर्=वणी.

मयि (मू० अस्मद्)=भारे विषे.

नो=नहि.

गतायां (मू० गता)=प्राप्त थयेदी.

इष्ट=वाञ्छित.

अर्थ=वस्तु.

बाधक=निरोध करनारा.

बृहत्=भोटा.

अन्धकार=अंधकार, अंधारं.

इष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारं=वाञ्छित वस्तुना आ-
धक तेमज् विस्तीर्ण अेवा विरहइपी अंधकारने.

सत्=शुभ.

धर्म=धर्म.

धामन्=मंदिर.

सद्धर्मधाम्नि=शुभ धर्म-मंदिर(इप.)

सहज=स्वाभाविक.

उद्यम=उद्यम.

धौत (धा० धात्र)=प्रक्षालन करे, धोष नापे.ल.

दोषा=रात्रि.

सहजोद्यमधौतदोषः=स्वाभाविक उद्यम वडे धोष

नांभी छे (कर्म-मलरूपी) रात्रिने जेणे जेवो.

सूर्य=सूर्य, रवि.

अतिशायिन्=यडियातो.

महिमन्=महिमा, गौरव.

सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्यथी यडियातो महिमा छे जेते जेवो.

मुनि=योगी.

इन्द्र=उत्तम.

लोक=लोक.

मुनीन्द्रलोके=योगीश्वर लोकने विषे.

श्लोकार्थ

“ (हे जिन !) जेणे शुभ धर्म-मन्दिररूप जेवा योगीश्वर-लोकाने विषे स्वाभाविक उद्यम वडे (कर्म-मलरूपी) रात्रिनुं प्रक्षालन कर्युं छे जेवो तेमज सूर्य करतां अधिक महिमावाणो जेवो तुं छे, परंतु तां ध्यान धरनारी (होवा छतां) पण वांछित वस्तुना पाधक तेमज विस्तीर्ण विरहरूपी अंधकारने प्राप्त थयेवी जेवी हुं (शलभती) तेने विषे तुं तेवो नथी (अर्थात् लवे तुं योगि-जनोनी कर्मरूपी रात्रिने अंत लावनार होवाथी तेमना संबंधमां तो तुं सूर्य करतां वधारै प्रभावशाली हो, परंतु मारा विरहरूपी अंधकारनो तुं नाश नहि करी शकतो होवाथी हुं तने सूर्य करतां डेवी रीते यडियातो गणुं ? उलटे तने तेनाथी उतरतो गणुवो जेधजे, डमड ते तो अंध-कारनो नाश जेइरण करे छे). ”—१७

* * * * *

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो

विश्वासतो मृगाशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।

संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे जिन !—हे नेमे ! ते-तव वक्त्रं-मुखं अपूर्वशशाङ्कबिम्बं संदृश्यते, लोकैरिति शेषः । कथंभूतस्य ते ? अत्र-नगे वसतो-वासं कुर्वतः । पुनः कथंभूतस्य ते ? प्रणिधानभाजः-समाधि-योगयुक्तस्य । कथंभूतं वक्त्रं ? ‘मृगेति’ मृगाणां-हरिणानां शिशवो-बालास्तेषां व्रजः-समूहस्तेन चुम्बितं सद्-वर्तमानम् । कस्मात् ? विश्वासतो-निश्चलत्वान्निर्भयत्वेन विश्वासहेतुत्वात् । अत एव कथंभूतं वक्त्रं अपूर्वशशाङ्कबिम्बं ? ‘बहुलेति’ बहुलानि लक्षणानि-लाञ्छनानि तैर्भावितं-सहितम् । चन्द्रमण्डलमध्ये तु एकं लक्ष्म वर्तते, अत्र तु बहूनि चिह्नानि सन्ति, तेन वक्त्रमपूर्वशशाङ्कबिम्ब-मित्युक्तम् । किं कुर्वत् वक्त्रं ? विद्योतयत्-प्रकाशयत् । किं ? जगद्-विश्वमिति ॥१८॥

अन्वयः

(हे) जिन ! अत्र वसतः प्रणिधान-भाजः तेविश्वासतः मृग-शिशु-व्रज-चुम्बितं, सत्, बहुल-लक्षण-भावितं, जगत् विद्योतयत् वक्त्रं अपूर्व-शशाङ्क-बिम्बं (लोकैः) संदृश्यते ।

શબ્દાર્થ

વક્ત્રં (મૂં વક્ત્ર)=મુખ, વદન.

જિન ! (મૂં જિન)=હે જિન !

અન્ન=અહિંઆ.

વસતઃ (મૂં વસત)=રહેનારા.

પ્રણિધાન=ધ્યાન.

માજ્=ભજનાર.

પ્રણિધાનમાજઃ=ધ્યાનયુક્ત.

વિશ્વાસતઃ (મૂં વિશ્વાસ)=વિશ્વાસને લીધે.

મૃગ=હરણ.

શિશુ=બાળક.

વ્રજ=સમૂહ.

ચુમ્બિત (ધાં ચુમ્)=ચુંબિત, ચુંબન કરાવેલ.

મૃગશિશુવ્રજચુમ્બિત=હરણનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત.

સત્ (ધાં અસ)=વિધમાન.

સંદશ્યતે (ધાં દશ)=જોવાય છે.

વહુલ=અતિશય.

લક્ષણ=લાંછન.

ભાવિત=યુક્ત.

વહુલલક્ષણભાવિત=અતિશય લાંછનોથી યુક્ત.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારૂં.

વિદ્યોતયત્ (ધાં વ્યુત)=પ્રકાશ કરનારૂં.

જગત્ (મૂં જગત્)=દુનિયાને.

અર્પ્વ=અસાધારણ.

શશ=મૃગ.

અઙ્ક=લાંછન, ચિહ્ન.

શશાઙ્ક=મૃગનું લાંછન છે જેને વિષે તે, ચન્દ્ર.

વિમ્બ=બિંબ.

અર્પ્વશશાઙ્કવિમ્બ=અસાધારણ ચન્દ્રનું બિંબ.

શ્લોકાર્થ

“ હે જિન ! અહિંઆ (રૈવતક પર્વત ઉપર) વસનારા તથા સમાધિ-યોગથી યુક્ત એવા તારા (નિશ્ચલતા તેમજ નિર્ભયતાને લીધે) વિશ્વાસથી હરણનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત થયેલું એવું, વર્ણી અનેક લક્ષણોથી લક્ષિત એવું તેમજ વિશ્વને પ્રકાશમય કરનારૂં એવું મુખ અસાધારણ ચન્દ્રના બિંબના સમાન (લોહોથી) જોવાય છે.”—૧૮

* * * * *

ઉદ્યોગ एष भवता क्रियतां किमर्थं ?

किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।

त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

ટીકા

અથેતિ અન્વાદેશે પ્રશ્ને વા । હે નેમે ! ભવતા-ત્વયા एष उद्योग-उद्यमः किमर्थं क्रियतां ? ન કોऽपि हेतुर्दृश्यत इत्यर्थः । નુરવધારણે । वरवस्तुनः-પ્રધાનરાજ્યાદિવસ્તુનઃ સકાશાત્ इतरत् किं ते-તવ ऊनं-અસંપૂર્ણમસ્ति ? किमप्यूनं नास्तीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह—मयूर्यो-मयूरवल्लभाः शितिभं-श्यामवर्णं एवंविधं त्वामेव वीक्ष्य-विलोक्य समुदः-सहर्षा भवन्ति । तदा जलभार-नम्रैः-नीरभारेण नमनशीलैः जलधरैः-मेघैः कियत् कार्यं ? न किमपि कृत्यमस्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥

અન્વયઃ

एषः उद्योगः भवता किमर्थं क्रियतां ? किं वा अथ ते वर-वस्तुनः ऊनं नु अस्ति ? शितिभं त्वां एव वीक्ष्य मयूर्यः सह-मुदः (भवन्ति, तदा) जल-भार-नम्रैः जलधरैः कियत् कार्यम् ? ।

૧ અસાધારણ કહેવાનું કારણ એ છે કે ચન્દ્રમાં તો એક લાંછન છે, જ્યારે નેમિનાથમાં તો અનેક લાંછનો છે

શબ્દાર્થ

ઉચોગઃ (મૂં ઉચોગ)=ઉદ્ધમ.
 ઇષઃ (મૂં ઇતદ્)=આ.
 ભવતા (મૂં ભવત્)=આપથી.
 ક્રિયતાં (ધાં કૃ)=કરામ છે.
 કિમર્થઃ=શા માટે.
 કિંવા=અથવા.
 અથ=પ્રશ્નાર્થક અવ્યય.
 નુ=નહીં.
 વર=ઉત્તમ.
 વસ્તુ=ચીજ.
 વરવસ્તુનઃ=ઉત્તમ ચીજથી.
 ઝનં (મૂં ઝન)=અપૂર્ણ.
 અસ્તિ (ધાં અસ્)=હે.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.
 ઇવ=જ.
 વીશ્ય (ધાં શ્ક)=જ્ઞેધને.
 શિતિમં (મૂં શિતિમ)=શ્યામવર્ણી.
 મુદ્=હર્ષ.
 સમુદઃ=હર્ષિત.
 મયૂર્યઃ (મૂં મયૂરી)=મયૂરીઓ, ઢેલો.
 કાર્ય (મૂં કાર્ય)=કાર્મ, કૃત્ય.
 કિયત્=કેટલું.
 જલધરૈઃ (મૂં જલધર)=મેધો વડે.
 જલ=જલ, પાણી.
 ભાર=ભાર, બોજો.
 નમ્ર=નમનશીલ.
 જલભારનમ્રૈઃ=જલના ભાર વડે નમનશીલ.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) આ (તપશ્ચર્યા, ધ્યાન, સમાધિ ઇત્યાદિ) ઉદ્ધમ તું શાને માટે કરે છે ? શું (ઉત્તમ રાજ્યરૂપી) શ્રેષ્ઠ વસ્તુથી કંઈક અપૂર્ણ છે ? શ્યામવર્ણી એવા તનેજ જ્ઞેધને મયૂરીઓ હર્ષિત થઈ જાય છે, તો પછી જલના ભાર વડે નમ્ર બનેલા એવા મેધોતું (તેમને) શું કાર્ય છે ? (તેવીજ રીતે તને ઉત્તમ રાજ્યાદિક સામગ્રી મળેલી હોવા છતાં તું કેમ તપશ્ચર્યા કરે છે ? તારે શાની ખોટ છે ?) ”—૧૯

* * * * *
 ઇચ્છાવરં વરમિતિ સ્વજનેન નુન્ના
 વચ્મીત્યહં દ્રુતકરાબ્જનિરુદ્ધકર્ણા ।
 રત્ને યથા જનતયા ક્રિયતેઽભિલાષો
 નૈવ તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા

હે નેમે ! અહં इति वच्मि—कथयामि । कथंभूताऽहं ? इति स्वजनेन—बन्धुवर्गेण नुन्ना—
 प्रेरिता—कथिता । इतीति किं ? हे राजीमति ! त्वं अवरं—अन्यं वरं—भर्तारं इच्छ—वाञ्छ इति ।
 (पुनः) कथंभूताऽहं ? द्रुतं—शीघ्रं कराब्जाभ्यां—हस्तकमलाम्यां निरुद्धौ—पिहितौ कर्णौ—श्रवणौ यथा
 सेति । इति वच्मि, इतीति किं ? हे स्वजन ! यथा जनानां—लोकानां समूहो जनता तथा रत्ने—मणौ
 अभिलाषः—वाञ्छा क्रियते, एवं तु किरणाकुले—मरीचिव्याप्तैऽपि काचशकले—काचखण्डे न
 क्रियत इति ॥ २० ॥

અન્વયઃ

‘ અવરં વરં ઇચ્છ ’ इति स्वजनेन नुन्ना अहं द्रुत—कर—अब्ज—निरुद्ध—कर्णा ‘ यथा रत्ने जनतया
 अभिलाषः क्रियते (तथा) किरण—आकुले अपि काच—शकले तु न एवं ’ इति (अहं) वच्मि ।

શબ્દાર્થ

હચ્છ (ધાં ઇષ્)=પસંદ કરે.

અવરં (મૂં અવર)=અન્ય.

વરં (મૂં વર)=વરને.

इति=એમ.

સ્વજનને (મૂં સ્વજન)=સ્વજન વડે.

નુત્તા (ધાં નુદ)=પ્રેરિત.

વચ્ચિમ (ધાં વચ્)=કહું છું.

અહં (મૂં અસ્મદ)=હું.

દ્રુત=શીઘ્ર, જલદી.

કર=હરત, હાથ.

અઙ્ગ=કમળ.

નિરુદ્ધ (ધાં રુધ્)=બંધ કરેલ.

કર્ણ=કાન.

દ્રુતકરાઙ્ગનિરુદ્ધકર્ણા=કર-કમળ દ્વારા શીઘ્ર ઢાંકી
હીધા છે કાનો જેણે એવી.

રત્ને (મૂં રત્ન)=રત્નને વિષે.

યથા=એમ.

જનતયા (મૂં જનતા)=લોકથી.

ક્રિયતે (ધાં કૃ)=કરાય છે.

અભિલાષઃ (મૂં અભિલાષ)=છટ્ટા.

ન=નહિ.

एवं=એવી રીતે.

તુ=કિન્તુ.

કાચ=કાચ.

શકલ=ટુકડો, કકડો.

કાચશકલે=કાચના કકડાને વિષે.

કિરણ=કિરણ.

આકુલ=વ્યાપ્ત.

કિરણાકુલે=કિરણો વડે વ્યાપ્ત.

અપિ=પણ.

શ્લોકાર્થ

“ (નેમિનાથને મૂકીને) અન્ય વરને વર એમ સંબંધીઓ દ્વારા પ્રેરણા કરાયેલી હું કર-
કમળ વડે શીઘ્ર કાન ઢાંકી રુધ' એમ કહું છું કે જેમ લોકો રત્ન વિષે અભિલાષા રાખે છે, તેમ
તેઓ કિરણો વડે પણ વ્યાપ્ત એવા કાચના કકડા વિષે રાખતા નથી.”—૨૦

* * * * *

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः

किं नेमिनाऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।

वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

ટીકા ।

हे नेमे ! तदा आल्या-सख्या इत्थं किं वाच्यं-कथं वक्तव्यं, अमुना वाक्येन सृतमित्यर्थः ।
इत्थं किं तदाह—भव्या-मनोहरा तस्याः संबोधनं क्रियते हे भव्ये !-हे राजीमति ! भवत्याः-तव
राजीमत्या मनोहरवरो भविता-भविष्यतीत्यर्थः । अतो नेमिना किं ? सृतमित्यर्थः । च-पुनः
असहशुचा किं ? उत्कटशोकेन सृतमित्यर्थः । इति हे नाथ ! यदि-चेदन्यः कश्चिज्जनोऽत्र-अस्मिन्
भवे भवान्तरे-अन्यभवेऽपि मे-मम मनः-चित्तं न हरति । क इव ? भवानिव, यथा भवान् त्वं मम
मनो हरति तथाऽन्यो नेत्यर्थः ॥ २१ ॥

૧ આ રાજમતીનું અનુપમ સતીત્વ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે સાધારણ રીતે કોઈ પણ સુલક્ષણા સુંદરી પોતાના
પતિનું અનિષ્ટ યોલાતું હોય, તો તે ખિન્ન થયા વિના રહેતી નથી અને અને તો ત્યાંથી તે સવર આવી ખસી
જાય છે.

अन्वयः

यदि (हे) नाथ ! भवान् इव अन्यः कश्चित् अत्र भव-अन्तरे अपि मे मनः न हरति (तर्हि) भव्ये ! भवत्याः मनोहर-वरः भविता, (अतः) नेमिना किं ? अ-सह-शुचा च किं ? इत्थं आल्या किं वाच्यम् ? ।

शब्दार्थ

भव्ये । (मू० भव्या)=हे अन्य (स्त्री) ।
मनोहर=यिता ३५^क ।
वर=वर, पति.
मनोहरवरः=मनोहर वर.
भविता (धा० भू)=थरो.
भवत्याः (मू० भवती)=आपनो.
किं=शुं.
नेमिना (मू० नेमि)=नेमि वडे.
असह=सहन न थछ शके तेवे, असह.
शुच्=शोक.
असहशुचा=असह शोक वडे.
च=वणी.
इत्थं=आ प्रभाणे.
आल्या (मू० आली)=सभी वडे.

वाच्यं (मू० वाच्य)=कहेवाय.
अत्र=आ संसारभा.
यदि=जे.
मे (मू० अस्मद्)=भाइं.
न=नहि.
भवान् (मू० भवत्)=आप.
इव=जेम.
अन्यः (मू० अन्य)=भीजे.
कश्चित् (मू० किम्)=केल्यु.
मनः (मू० मनस्)=यितने.
हरति (धा० ह)=हरे छे.
नाथ ! (मू० नाथ)=हे नाथ !
भव=भव.
भवान्तरे=अन्य भवभा.
अपि=पल्यु.

श्लोकार्थ

“ हे^१ नाथ ! ज्यारे आपनी जेम डोछ अन्य (पुइष) आ भवभां तेमज भवान्तरभां पल्यु भाइं मन हरनार नथी, तो पछी हे मनोहर (भृगाक्षी) ! आप (राजभती) ने मनोहर वर भणशे, वास्ते नेमिथी शुं (अर्थात् तो पछी नेमिनाथनुं शुं काम छे) ? वणी असह शोकथी पल्यु सर्थुं, जेम सणीथी डेम कहेवाय ? (अर्थात् नज कहेवाय). ”— २१

+ + + + +

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो—

ऽबाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगतां च शिवा यमर्क

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

टीका

शिवा-समुद्रविजयनृपपत्नी प्राची एव-पूर्वा एव दिक्-काष्ठा यं नेमिनं अर्क-सूर्य जनयति । कस्मै ? सर्वजगतां-सर्वजनानां साताय-सुखाय । कथंभूतं यमर्क ? स्फुरदंशुजालं-

१ अत्र ' नेमिन् ' शब्द पल्यु संभवी शके छे. जुओ श्रीहेमचन्द्रसरिदृत अलिदानयिन्ताभणि (का० १, श्लो० २८) नी स्तोपत टीका.

२ आ पद्यभां अनेक अण्ययो दृष्टिगोचर थाम छे जे जेनी विशेषता छे.

दीप्यमानकिरणसमूहम् । अत्र शिवैव प्राची यमेव सूर्य इति रूपकालङ्कारः प्रोक्तः, अथ च-
शब्दोऽत्र भिन्नक्रमत्वात् शिवा-निरूपद्रवा प्राची एव दिक् यमकं जनयतीति द्वितीयः सूर्यपक्षार्थः ।
शेषं तथैव । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । हे ईश ! हि-यस्मात् कारणात् सोऽपि भवान्-नेमिः एवंविधो
भवति । तदाह-कथंभूतः स भवान् ? ' कृतान्तजनकः ' कृतान्तं-वियोगलक्षणं यमं जनयति-
उत्पादयतीति कृतान्तजनकः, यम पीडाकारणं भवति । यमो हि सर्वेषां पीडाकृदस्तीति । पुनः
कथंभूतः स भवान् ? अबाधः-उच्छृङ्खलः, निरङ्कुश इत्यर्थः । " अबाधोच्छृङ्खलोदामा० " इति
हैमः (का० ६, श्लो० १०२) । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्यः-असहनीयः, कठोरप्रकृतित्वात् ।
अतः साताय सर्वजगतामिति पूर्वान्वयापेक्षया प्रसूतः पश्चाद् दुष्टो जात इति विरोधः । अपिर्विरो-
धार्थः । परिहारस्तु-कथंभूतः स भवान् ? कृतान्तं-सिद्धान्तं अथवा क्षेमकार्यं जनयतीति कृता-
न्तजनकः । " कृतान्तो क्षेमकर्मणि । सिद्धान्तयमदैवेषु " इति हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः स
भवान् ? न विद्यते बाधा-पीडा यस्य सोऽबाध इति । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्य-उप-
सर्गैरक्षोभ्य इति । अथ द्वितीयपक्षे सोऽपि सूर्यः कृतान्तजन्मकारकः । पुनः कथंभूतः स सूर्यः ?
अबाधः-अन्यसर्वतेजोभिरनभिभवः । पुनः कथंभूतः सोऽपि सूर्यः ? असह्यो-दुर्निरीक्ष्यः । अतः
पूर्वार्थापेक्षया कृतान्तजनकादिशब्दलाभात् अस्याः शिवाया जनन्याः पूर्वायाः दिशश्च दूषणं न
विद्यते, तस्याः किं दूषणं ? त्वं (एव) ईदृशो जात इति काकुः ॥ २२ ॥

अन्वयः

'शिवा' एव प्राची दिक् यं स्फुरत्-अंशु-जालं अर्कं सर्व-जगतां साताय जनयति, हे ईश ! हि स
अपि भवान् अ-सह्यः, अ-बाधः, कृतान्त-जनकः च भवति, अतः अस्याः न दूषणम् ।

शब्दार्थ

अस्याः (मू० इदम्)=आप्तुं.

न=नडि.

दूषणं (मू० दूषण)=दूषणम्.

अतः=अथी करीने.

हि=केभके.

भवान् (मू० भवत्)=आप.

असह्यः (मू० असह्य)=सहन न करी शक्य तेवो.

बाधा=पीडा.

अबाधः=(१) उच्छृङ्खलः;(२) अविद्यमान छे पीडा अने
अथो.

कृतान्त=(१) यमः; (२) सिद्धान्तः; (३) कल्या-
णकारी कार्य.

जनक=(१) पिता; (२) उत्पन्न करानार.

कृतान्तजनकः=(१) यमना जनक; (२) सिद्धा-
न्तना प्रपक; (३) कल्याणकारी कार्य करानार.

भवति (धा० भू)=थाय छे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

सः (मू० तद्)=ते.

अपि=पणु.

साताय (मू० सात)=सुप्तने माटे.

सर्व=समस्त, आप्नी.

जगत्=दुनिया, आलम.

सर्वजगतां=आप्नी आलमना.

१ रूपकालङ्कारस्य लक्षणम्—

“ रूपकं यत्र साधर्म्या—दर्थयोरभिदा भवेत् ।

समस्तं वाऽसमस्तं वा, खण्डं वाऽखण्डमेव वा ॥१॥ ”

—वाग्मटालङ्कारे (प० ४, श्लो० ६६)

ચ=અને.

શિવા (મૂં શિવા)=શિવા (રાણી).

શિવા (મૂં શિવ)=કલ્યાણકારી.

યં (મૂં યદ)=જેને.

અર્ક (મૂં અર્ક)=સૂર્યને, રવિને.

પ્રાચી=પૂર્વ.

પવ=જ.

દિક્ (મૂં દિક્)=દિશા.

જનયતિ (ધાં જન્)=જન્મ આપે છે.

સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર)=સ્ફુરાયમાન, પ્રકાશમાન.

અંશુ=કિરણ.

જાલ=સમૂહ.

સ્ફુરદંશુજાલં=પ્રકાશમાન છે કિરણોનો સમુદાય જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! (સમુદ્રવિજય નૃપતિની પટરાણી) શિવારૂપી (કલ્યાણકારી) પૂર્વજ દિશા સ્ફુરાયમાન કિરણોના સમુદાયવાળા એવા જ આપ (નેમિ-) સૂર્યને આપી આલમના સુખને અર્થે જન્મ આપે છે, તે આપ પણ (કઠોર પ્રકૃતિવાળા હોવાને લીધે) અસહ્ય, ઉચ્છૃંખલ અને (હું વિરહી હોવાને લીધે મારા પ્રતિ) મરણદાયક છો (અર્થાત્ આપ તો દુઃખના હેતુ થઇ પડ્યા છો), એથી કરીને એનો દોષ નથી.”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધનો પરિહાર—

જગતના સુખને માટે જ આપને શિવા દેવીએ જન્મ આપ્યો, તે આપ તો મને મરણાન્ત કષ્ટ-દાયક થઇ પડ્યા છો એ વિરોધનો નીચે મુજબ પરિહાર છે:—

શિવા રાણીરૂપી પૂર્વ દિશાએ જ નેમિનાથ રૂપી સૂર્યને સમસ્ત શ્રદ્ધાહુડના સુખને અર્થે જન્મ આપ્યો તે આપ તો (ઉપસર્ગોથી) ક્ષોભ પામતા નથી, વળી આપને (ક્રોધ પ્રકારની) પીડા નથી, તેમજ આપ સિદ્ધાન્તના પ્રરૂપક છો અથવા કલ્યાણકારી કાર્યને કરવાવાળા છો, એથી શિવાનો કંઇ દોષ નથી.

+ + + +

चेतश्चमच्चरिकरीषि दरीश्रितानां

तीव्रैर्व्रतैर्विषमरैवतशृङ्गसङ्गी ।

आदर्शधाम्नि धृतकेवलचक्रिवत् किं

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ? ॥ २३ ॥

हे मुनीन्द्र ! त्वं चेतः चमच्चरिकरीषि-अतिशयेनाश्चर्ययुक्तं करोषीत्यर्थः । केषां ? दरी-श्रितानां-कन्दरास्थितानां जनानाम् । कैः ? तीव्रैः-उत्कटैः व्रतैः-यमनियमरूपैः । कथं भूतस्त्वं ? विषमरैवतशृङ्गसङ्गी, असमरैवतगिरिशिखरस्थित इत्यर्थः । हे मुनीन्द्र ! शिवपदस्य पन्था-मार्गो-

૧-૩ સૂર્યના સખધર્મા ' અસહ્ય'થી ' તેના તરફ નહિ જોઇ શકાય એવો' અર્થ કરવો. તેવીજ રીતે ' અ-આધ ' શબ્દથી ' અન્મ તેજ વડે પરાલભ નહિ પામનારો એવો ' અર્થ કરવો. વિશેષમાં લોકોક્તિ પ્રમાણે સૂર્ય યમ-રાજનો આપ થાય છે.

ડન્ય એતત્કષ્ટાત્ ઇતરઃ કિં ન વર્તેતે ? અપિતુ વર્તેતે એવં । કથંભૂતઃ પન્થ્યાઃ ? શિવો-નિરુપદ્રવઃ ।
કિંવત્ ? આદર્શધામ્નિ-દર્પણગૃહે ધૃતકેવલચક્રિવત્-લબ્ધકેવલજ્ઞાનભરતચક્રધર ઇવેતિ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

હે મુનિ-હન્દ્ર ! વિષમ-‘રૈવત’-શૃદ્ધ-સદ્ગી ત્વં તીર્થૈઃ વ્રતૈઃ દરી-શ્રિતાનાં ચેતઃ ચમચ્ચરિકરીષિ ।
આદર્શ-ધામ્નિ ધૃત-કેવલ-ચક્રિન્-વત્ કિં શિવ-પદસ્ય અન્યઃ શિવઃ પન્થ્યાઃ ન (વર્તેતે) ? ।

શીખદાર્થ

ચેતઃ (મૂં ચેતસ્) = ચિત્તને.
ચમચ્ચરિકરીષિ (ધાં ક્ર) = અતિશય આશ્ચર્યાકિત
કરે છે, ધણો અચંબો પમાડે છે.
દરી=ગુફા.
શ્રિત (ધાં શ્રિ) = આશ્રય કરેલ.
દરીશ્રિતાનાં=ગુફાનો આશ્રય કરેલાના.
તીર્થૈઃ (મૂં તીર્થ) = તીર્થ.
વ્રતૈઃ (મૂં વ્રત) = નતો વડે.
વિષમ=વિષમ.
રૈવત=રૈવત (પર્વત).
શૃદ્ધ=શિખર.
સદ્ગી=સંગ કરનાર.
વિષમરૈવતશૃદ્ધસદ્ગી=વિષમ રૈવતના શિખરનો
સંગ કરનારા.
આદર્શ=દર્પણ.
આદર્શધામ્નિ=દર્પણ-ભુવનમાં.

ધૃત (ધાં ધૃ) = પ્રાપ્ત કરેલ.
કેવલ=કેવલ (જ્ઞાન), સર્વજ્ઞતા.
ચક્રિન્=ચક્રવર્તી.
વત્=સરખું, બરાબર.
ધૃતકેવલચક્રિવત્=પ્રાપ્ત કર્યું છે કેવલ (જ્ઞાન) જેણે
એવા ચક્રવર્તીની જેમ.
કિં=શું.
ન=નહિ.
અન્યઃ (મૂં અન્ય) = બીજો.
શિવઃ (મૂં શિવ) = કલ્યાણકારી.
શિવ=ભોક્ષ.
પદ=સ્થાન.
શિવપદસ્ય=ભોક્ષ-સ્થાનનો.
મુનિ=વતિ, સાધુ.
હન્દ્ર=મુખ્ય.
મુનીન્દ્ર ! = હે યોગીશ્વર, હે મુનિરાજ !
પન્થ્યાઃ (મૂં પથિન્) = માર્ગ.

શ્લોકાર્થ

“ હે યોગીશ્વર ! વિષમ રૈવત (પર્વત) ના શિખર ઉપર રહેલો એવો તું તીર્થ (તપસ્થા-
દિક) પ્રતો વડે ગુફામાં વસનારા (જનોના) ચિત્તને અતિશય આશ્ચર્યાકિત કરે છે. (પરંતુ
આ કષ્ટકારી માર્ગ સિવાય) દર્પણ-ભુવનમાં કેવલ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરનારા એવા (ભરત) ચક્ર-
વર્તીની જેમ શું મુક્તિ-પદનો (દોષ) અન્ય કલ્યાણકારી માર્ગ નથી વાડ ? ” — ૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

ભરત ચક્રવર્તીને કેવલજ્ઞાન—

એક દિવસ ભરત નરેશ્વરે સ્નાન કરી, ખલિ-કર્મ કરી, દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર વડે શરીર લૂછી,
કેશમાં પુષ્પ-માલા ગુંથી, ગોશીર્ષ ચંદનનું વિલેપન કરી અને અમૂલ્ય અલંકારો ધારણ કરી અંતઃ-
પુરની ઉત્તમ અખજાઓના પરિવાર સહિત પ્રતિહારે દર્શાવેલા માર્ગે થઈને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ
કર્યો. ત્યાં તેઓ રત્નના આદર્શ-ગૃહમાં જઈ દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોવા લાગ્યા. તેવામાં તેમની
આંગળીમાંથી મુદ્રિકા પડી ગઈ, પરંતુ તેની તેમને ખબર પડી નહિ. ધીરે ધીરે શરીરના સર્વ ભા-
ગને જોતાં જોતાં તેમની નજર મુદ્રિકા વિનાની આંગળી ઉપર પડી. તેને નિસ્તેજ જોઈને તેઓ

વિચારવા લાગ્યા કે શું શરીરના બીજા ભાગો પણ અલંકાર વિના આમ નિસ્તેજ દેખાતા હશે ? એની પ્રતીતિ કરવા તેઓ અંગ ઉપરથી એક પછી એક આભૂષણ ઉતારવા લાગ્યા.

આનું વર્ણન કરતાં શ્રીહૈમ્યચન્દ્રસૂરિ કહે છે કે પ્રથમ તો તેમણે મસ્તક ઉપરથી માણિ-
ક્યનો મુકુટ ઉતાર્યો; એથી તે મસ્તક રત્ન વિનાની મુદ્રિકા જેવું દેખાવા લાગ્યું. ત્યાર પાદ તેમણે
કાનમાંનાં કુણ્ડળ કાઢી નાંખ્યાં, એટલે તે કાન સૂર્ય અને ચન્દ્ર વિનાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા
જેવા ભાસવા લાગ્યા. ત્રીવા (ડોક) ઉપરથી ગળચવો દૂર કરવાથી તેમની ત્રીવા નીર (જળ) વિનાની
નદી જેવી જણાવા લાગી. પછીથી તેમણે વક્ષઃસ્થલ (છાતી) ઉપરથી હાર ઉતાર્યો, એથી તો તે
તારા વિનાના આકાશની જેમ શૂન્ય દેખાવા લાગ્યું. બાજુબંધ ઉતારતાં તેમના બંને હાથ અણે
અર્ધલતાપાશથી રહિત બે સાલ વૃક્ષ હોય તેમ ભાસવા લાગ્યા. હાથના મૂળમાંથી તેમણે કડાં
ઉતાર્યાં, એટલે તે આમલસાર વગરની ધમારત જેવા જણાવા લાગ્યા. તેમણે ત્યાર પછી બીજી
બધી આંગળીઓમાંથી મુદ્રિકા કાઢી નાંખી, એટલે તે આંગળીઓ સર્પ વિનાની ફેણ જેવી દેખાવા
લાગી. ત્યાર પાદ તેમણે પાદમાંથી પાદ-કટક દૂર કર્યાં, એથી તે રાજકુંજરના સુવર્ણ કંકણથી
રહિત દાંતના જેવા જણાવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે સર્વ આભૂષણોનો તેમણે અનુક્રમે ત્યાગ કર્યો એટલે તેમનું શરીર પત્ર વિનાના
વૃક્ષ જેવું શોભારહિત દેખાવા લાગ્યું. આ પ્રમાણેનું પોતાનું શરીર જોઈને તેમણે એવો વિચાર
આવ્યો કે શરીરની અલંકારોથી કૃત્રિમ શોભા છે. બાકી આ શરીર તો અંદરથી વિશાદિક મળથી
અને બહારથી મૂત્રાદિકના પ્રવાહથી એમ ઉભય રીતે મલિન છે. આ પ્રમાણે તેમણે શરીર ઉપરની
મમતા ઓછી કરવા માંડી એટલુંજ નહિ, પરંતુ શુદ્ધ વિચારમાં આગળ વધતા જતા એવા તે રાજ-
શ્વર અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક શ્રેણિ ઉપર આરૂઠ થયા. શુદ્ધ ધ્યાનમાં તદ્દલીન બનેલા એવા
તેમને સદ્વિચારના પ્રભાવથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ધન્ય છે આવા રાજર્ષિને કે જેમણે
“ મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધમોક્ષયોઃ ” એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું તેમજ ગૃહસ્થાવાસમાં
રહીને પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

* * * *

पूर्ण ब्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽस्तवलमन्यकृत्यैः ।

चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

टीका

हे नेमे ! ब्रतेन पूर्ण—सूतम् । क्रियया भवतु—सूतम् । गतैः—गमनैः—विहारैः किं ?—सूतम् ।
कष्टैः—लोचादिभिः कृतं—सूतम् । तपसाऽस्तु—सूतम् । अन्यकृत्यैः—अन्यधर्माभासकार्यैः अलं—सूतम् ।

હે નેમે ! ચેદ્-યદિ સન્તઃ-પણ્ડિતાઃ કેવલમ્-અસહાયમેકં અમલં-નિર્મલં શિવસુખાબ્જવિકાશ-
હેતું-મોક્ષસુખકમલોલ્લાસનકારણં એવંવિધં જ્ઞાનસ્વરૂપં-જ્ઞાનલક્ષણં પ્રવદન્તિ ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) ચેદ્ સન્તઃ કેવલં અ-મલં શિવ-સુખ-અબ્જ-વિકાશ-હેતું જ્ઞાન-સ્વરૂપં પ્રવદન્તિ,
(તર્હિ) વ્રતેન પૂર્ણં, ક્રિયયા ભવતુ, ગતૈઃ કિં ? કષ્ટૈઃ કૃતં, તપસા અસ્તુ, અન્ય-કૃત્યૈઃ ચ અલમ્ ।

શબ્દાર્થ

પૂર્ણં=સર્વું.
વ્રતેન (મૂં વ્રત)=વ્રત વડે.
ભવતુ=સર્વું.
ક્રિયયા (મૂં ક્રિયા)=ક્રિયા વડે.
ગતૈઃ (મૂં ગત)=ગમનો વડે.
કિં=શું, સર્વું.
કષ્ટૈઃ (મૂં કષ્ટ)=કષ્ટો વડે.
કૃતં=સર્વું.
ચ=વળી.
તપસા (મૂં તપસ)=તપશ્ચર્યાથી, તપથી.
અસ્તુ=સર્વું.
અલં=સર્વું.
અન્ય=અપર.
કૃત્ય=કાર્ય.
અન્યકૃત્યૈઃ=અન્ય કાર્યો વડે.

ચેદ્=એ.
કેવલં (મૂં કેવલ)=નિઃસહાયી, એકલા.
શિવ=(૧) કલ્યાણ; (૨) મોક્ષ.
સુખ=સુખ.
અબ્જ=કમળી.
વિકાશ=ખીલવું તે.
હેતુ=કારણ.
શિવસુખાબ્જવિકાશહેતું=શિવસુખરૂપી કમળના
વિકાસના કારણરૂપ.
જ્ઞાન=જ્ઞાન.
સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.
જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાનના સ્વરૂપને.
અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મલ.
પ્રવદન્તિ (ધાં વદ)=કહે છે.
સન્તઃ (મૂં સન્ત)=સન્તો, પાણ્ડિતો.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) એ સન્તો જ્ઞાનના સ્વરૂપને નિઃસહાયી તથા નિર્મલ તેમજ મુક્તિના સુખ-
રૂપી કમળના વિકાસના કારણરૂપ કહે છે, તે પછી વ્રતથી તેમજ ક્રિયા વડે (પણ) સર્વું; (વિ-
હારાદિક) ગમનોથી શું ? (લોચાદિક) કષ્ટો (પણ) શા કામનાં ? તપશ્ચર્યાથી શી સાર્થકતા ?
અને અન્ય (ધર્માભાસરૂપી) કાર્યોથી પણ ખસ થયું (અર્થાત્ આ બધી ક્રિયાઓ નકામી
છે). ”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ—

‘ સર્વું ’ શબ્દવાચક વિવિધ શબ્દોથી શૈલતા આ પદ્ય દ્વારા રાખતી ક્રિયાનો નિષેધ
કરે છે, પરંતુ તે વાત યુક્ત નથી; કેમકે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગથીજ મુક્તિ મળે છે. આ
વાતની “ સમ્યજ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ ” સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્ઞાન એ દેખવું
છતાં પાંગળું છે, જ્યારે ક્રિયા એ ગતિ કરનારી હોવા છતાં આંધળી છે; એટલે આ બંનેને અર-
સ્પરસનો સહયોગ જોઈએ. વિશેષમાં ઉત્તમ જ્ઞાનની સર્જનતા પણ ઉત્તમ ચારિત્રમાંજ સમાયેલી છે,
એ વાતને શાસ્ત્રકારો પણ ટેકા આપે છે. કેમકે “જ્ઞાનસ્ય ફલં ત્રિવિધઃ” યાને “સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે”
એ તેમનો સુદ્રાલેખ છે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની કીર્તિ તેના વિચાર કરતાં આચાર ઉપરથી વિશેષ અં-

કાય છે અને દુનિયામાં છાપ પણ ચારિત્રશાળી વ્યક્તિનીજ પડે છે. આ સંબંધમાં ધણું વિવેચન થઈ શકે તેમ છે, પરંતુ અત્ર તે “ આચારહીનં ન પુનન્તિ વેદાઃ ” એ વસિષ્ઠ-સ્મૃતિના છંદા અધ્યાયના ત્રીજા શ્લોકના ચરણનો ઉદ્દેશ્ય કરી વિરમણું ઉચિત સમજાય છે. આની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ વિશેષાવશ્યક (ગાથાંક ૧૧૪૩—૧૧૬૩).

* * * * *

बालश्चिखेलिथ सुरैः कृतनर्मकर्मै-

धीरो भवंश्च समितौ भुवनेषु जिष्णुः ।

सत्त्वात् पुनः स च गृहीति' किमत्र गण्यो

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

टीका

हे भगवन् ! व्यक्तं—प्रकटं अत्र—लोके त्वं एव पुरुषोत्तमो गण्यः—संख्येय इति किमसि ? अपितु पुरुषोत्तमो गण्यो नासि । त्वं बालः सन् सुरैः—देवैः सह चिखेलिथ—क्रीडां करोषि स्मेत्यर्थः । कथंभूतैः सुरैः ? कृतानि नर्मकर्माणि—क्रीडाकर्माणि येषां तैः । कर्मशब्दोऽत्राकारान्तोऽप्यस्ति । च—पुनः कथंभूतस्त्वं ? धीरो—दृढो भवन् । कस्यां ? समितौ—ईर्यादिपञ्चसमितिरूपेऽथवा साम्ययोगे । यतः—“समितिर्युधि सङ्गमे । साम्ये सभायामीर्यादौ” इति हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतस्त्वं ? भुवनेषु—विश्वेषु जिष्णुः—जयनशीलः । कस्मात् ? सत्त्वात्—पराक्रमात् । अथ कृष्णोऽपि सुरैः सह क्रीडां चकार, समितौ—सङ्ग्रामे सभायां वा धीरो भवन् पुनः सत्त्वात् विश्वे जयनशीलः । इति तव कृष्णस्य च साम्यं प्रोक्तम्, अथ कृष्णस्य विशेषमाह—पुनरितिभेदे । स च कृष्णः गृही—कलत्रवान् इति वर्तते, त्वं तु न इति, तेन पुरुषोत्तमः गण्यो नेति युक्तम् । पुरुषाणां मध्ये उत्तमः पुरुषोत्तम इति निरुक्तिः । अथवा “स च गृहीति भवांस्तु योगी” इति पाठान्तरम् । तत्र पक्षे हे भगवन् ! त्वमेव पुरुषोत्तमोऽसि, साम्यधर्मत्वात् । पुनः स च कृष्णो गृही । पुनः भवान् तु योगी—योगधारी । यतः (श्रीबाग्भटविरचिते) अलङ्कारग्रन्थे (प० ४, श્લો० ૮૫, ૮૬)—

“केनचिद् यत्र धर्मेण, द्वयोः संसिद्धसाम्ययोः ।

भवत्येकतराधिक्यं, व्यतिरेकः स उच्यते ॥१॥—अनु०

अस्त्वस्तु पौरुषगुणाज्जयसिंहदेव—

पृथ्वीपतेर्मृगपतेश्च समानभावः ।

किन्त्वेकतः प्रतिभटाः समरं विहाय

सद्यो विशन्ति वनमन्यमशङ्कमानाः ॥२॥”—वसन्त०

इति व्यतिरेकालङ्कार उक्तः । लोकभाषया स्त्रीरहितो योगी कथ्यते इत्यस्या ईर्ष्यावचनमपि ॥२५॥

અન્વય:

(ત્વં) વાલઃ (સન્) કૃત-નર્મન્-કર્મૈઃ સુરૈઃ ચિલ્લેલિથ, સમિતૌ ધીરઃ ભવન્ સત્ત્વાત્ ચ ભુવનેષુ જિણ્ણુઃ સઃ (પુરુષોત્તમઃ) ચ ગૃહીંઈતિ (તસ્માત્) હે ભગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં એવ અત્ર પુરુષ-ઉત્તમઃ ગણ્યઃ (ઈતિ) કિં અસિ ? !

શબ્દાર્થ

વાલઃ (મૂં વાલ)=ખાળક.
ચિલ્લેલિથ (ધાં લેલ)=ક્રીડા કરી.
સુરૈઃ (મૂં સુર)=દેવો સહિત.
કૃત (ધાં કૃ)=કરેલ.
નર્મન્=ક્રીડા.
કર્મૈઃ=કૃત્ય.
કૃતનર્મકર્મૈઃ=કર્મા છે ક્રીડાનાં કૃત્યો જોણે એવા.
ધીરઃ (મૂં ધીર)=દૃઢ.
ભવન્ (મૂં ભવત)=થતો.
ચ=વળી.
સમિતૌ (મૂં સમિતિ)=(૧) ઈર્થાદિક સમિતિમાં; (૨) યુદ્ધમાં; (૩) સભામાં.
ભુવનેષુ (મૂં ભુવન)=દુનિયાઓમાં.
જિણ્ણુઃ (મૂં જિણ્ણુ)=જનનશીલ, જીતવાના સ્વભાવવાળો.
સત્ત્વાત્ (મૂં સત્ત્વ)=પરાક્રમને લીધે.

પુનર્=વળી.
સઃ (મૂં તદ્)=તે.
ગૃહીંઈ (મૂં ગૃહિન્)=ગૃહસ્થ.
ઈતિ=એમ.
કિં=શું.
અત્ર=આ જગતમાં.
ગણ્યઃ (મૂં ગણ્ય)=ગણ્યવા લાયક.
વ્યક્તં=સ્પષ્ટ.
ત્વં (મૂં વ્યક્ત)=તું.
એવ=જ.
ભગવન્ ! (મૂં ભગવત્)=હે ભગવન્ !
પુરુષ=મનુષ્ય.
ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.
પુરુષોત્તમઃ (મૂં પુરુષોત્તમ)=(૧) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ; (૨) નારાયણ.
અસિ (ધાં અસ્)=છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમણે ક્રીડાનાં કૃત્યો કર્યાં છે એવા દેવોની સાથે ખાળક હોઈ કરીને તે જમ ક્રીડા કરી તેમજ (ઈર્થાદિક પાંચ) સમિતિને વિષે [અથવા યુદ્ધ કે સભામાં] ધીર થયો થકા પરાક્રમ વડે દુનિયાઓમાં તું જનનશીલ છે, તેમ તે નારાયણ પણ છે. (પરંતુ) તે ગૃહસ્થ છે (અને તું તો યોગી છે), એથી કરીને હે ભગવન્ ! તુંજ અત્ર પુરુષોત્તમ ગણી શકાય તેમ છે ખરો કે ? ”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

સમિતિ—

‘ સમિતિ ’ શબ્દનો અર્થ સાવધાનતા, સાવચેતી કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ચારિત્રની રક્ષાને માટે સાધુએ સમિતિ પાળવાની જરૂર છે. આ સમિતિના (૧) ઈર્થા-સમિતિ, (૨) ભાષા-સમિતિ, (૩) એષણા-સમિતિ, (૪) આદાન-નિક્ષેપણ-સમિતિ અને (૫) પારિષદાપનિકા-સમિતિ એમ પાંચ પ્રકારો છે. તેમાં ઈર્થા-સમિતિનો અર્થ એ છે કે જીવ-જંતુનો વધ ન થઈ જાય તેટલા માટે તેમજ પોતે પણ રસ્તામાં ખાડો હોય તો તેમાં પડી ન જાય ઇત્યાદિ ઉભય જીવના

૧ લેણમાં સ્ત્રી વગરનો મનુષ્ય ‘યોગી’ કહેવાય છે.

૨ આ પાંચ સમિતિ અને મનોગુપ્તિ, વચન-ગુપ્તિ અને કાય-ગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિના સમુદાયને ‘ અષ્ટ પ્રવચન-માતા ’ કહેવામાં આવે છે.

रक्षणार्थं ऐक युग (धोसरा) ऋटली अत्र इष्टि राणी यासतुं. लापा-समित्तिथी ऐ समजवानुं डे
 षोसती वपते सावयेत रडेवुं अर्थात् अद्धितकारी डे पापमय वयन षोसतुं नहि. अेषणा-समित्तुं
 तात्पर्य ऐ छे डे शास्त्रमां ण वस्तुञ्चो लक्ष्य अने पेय गणुवामां आवी डेय ते अहुणु करवी अर्थात्
 प्रासुक आहार पाणी लेवा. आदान-निक्षेप-समित्तिनो अर्थ ऐ छे डे वस्त्र तेमण पात्र देतां भूकतां
 भूमिनुं निरीक्षणु अने प्रमाणन करी तेम करवुं. पारिष्ठापनिका-समित्तिनो अर्थ ऐ छे डे मल-
 भूजनो योग्य भूमिऐ त्याग करवो.

* * * * *

पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः

के प्रेङ्खिताच्युतभुजो हसितोऽस्य दारैः ।

मौनं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैव

तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥२६॥

टीका

हे प्रभो ! पूर्व-प्रथमं भवान् 'प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः' प्रबलेन-शौर्येण पूरितो-ध्मातः पाञ्च-
 जन्यो-वासुदेवशङ्खो येन स इति अभवत् । ततोऽनन्तरं भवान् के-प्रकाशेऽर्थात् प्रकाशयुक्ते मल्ला-
 क्षाटके प्रेङ्खिताच्युतभुजो-वालितकृष्णहस्तोऽभवत् । ततोऽनन्तरं कशब्दोऽत्रानुवर्तनीयः तेन
 के-जले जलाश्रये इत्यर्थः । अस्य कृष्णस्य दारैः सत्यभामादिस्त्रीभिर्भवान् हसितः-हास्यं नीतः ।
 ततोऽनन्तरं भवान् परिणये-विवाहमेलननिमित्तं मौनं श्रितः-गृहीतमौनोऽभवत् । ततोऽनन्तर-
 मधुना-साम्प्रतम् एवंप्रकारः कोऽर्थः ? तोरण आगतः पाणिग्रहणमकृत्वा पश्चाद् वालितः, संवत्सरदानं
 दत्त्वा व्रतं गृहीत्वा 'रैवतके योगासक्त इत्यर्थः । एवंशब्दः प्रकारार्थः । हे जनभवोदधिशोषणाय !
 जनानां संसारसमुद्रशोषणे आयो-लाभो यस्य सः । अथवा जनो-मल्लक्षणस्तस्य भवः-जन्म स
 एवोदधिः-समुद्रस्तस्य शोषणे-स्थलकरणे आयो-लाभो यस्य स तस्य संबोधने इति । वियोगिना-
 मेकाऽपि घटिका कल्पान्तकालोपमा भवति, अतो भवोदधीत्युक्तं युक्तम् । हे नेमे ! तुभ्यं
 नमः- नमस्कारोऽस्तु । एतेन त्वं शिक्षायोग्यो न, अहं तु शिक्षाकथनेन धर्किता इति अत्यन्तति-
 रस्कृत्यलङ्कारोऽयम्, यदुक्तं नैषधे—

“मुखरय स्वयशोनवडिण्डिमं

जलनिधेः कुलमुज्ज्वलयाधुना ।

अपि गृहाण वधूवधपौरुषं

हरिणलाञ्छन ! मुञ्च कदर्थनाम् ॥ १ ॥”

इति ॥ २६ ॥

અન્વય:

(હે) પ્રમો ! પૂર્વે (ભવાન્) પ્રવલ-પૂરિત-પાંચજન્યઃ, (તતઃ) કે પ્રેક્ષિત-‘અચ્યુત’-મુજઃ, કે અસ્ય દારૈઃ હાસિતઃ, પરિણયે મૌનં શ્રિતઃ, અધુના एवं વિમુલ્હઃ (અભવત્), (તસ્માત્) જન-ભવ-ઉદ્ધિ-શોષણ-આય ! તુમ્યં નમઃ ।

શીખદાર્થ

પૂર્વે=પહેલાં.
 પ્રમો ! (મૂં પ્રમુ)=હે નાથ !
 પ્રવલ=પ્રકૃષ્ટ શૌભ.
 પૂરિત (ધાં પૂર)=પૂરેલ.
 પાંચજન્ય=પાંચજન્ય (નામનો શંખ).
 પ્રવલપૂરિતપાંચજન્યઃ=પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પૂર્વે છે પાંચજન્ય જેણે એવા.
 કે (મૂં ક)=(૧)પ્રકાશમાં; (૨) જલમાં.
 પ્રેક્ષિત (ધાં ઇક્ષ)=હલાવેલ.
 અચ્યુત=અચ્યુત, કૃષ્ણ.
 મુજ=હસ્ત, હાથ.
 પ્રેક્ષિતાચ્યુતમુજઃ=વાળ્યો છે કૃષ્ણનો હાથ જેણે તે.
 હાસિતઃ (મૂં હાસિત)=હસી કાઠેલ.
 અસ્ય (મૂં અસ્ય)=આની.
 દારૈઃ (મૂં દાર)=સ્ત્રી વડે.

મૌનં (મૂં મૌન)=મૌનને.
 શ્રિતઃ (મૂં શ્રિત)=આશ્રય કરેલ.
 પરિણયે (મૂં પરિણય)=લગ્નને વિષે.
 વિમુલ્હઃ (મૂં વિમુલ્હ)=વિમુખ.
 અધુના=હમણા.
 एवं=આમ.
 તુમ્યં (મૂં તુમ્યં)=તને.
 નમસ્=નમસ્કાર.
 જન=લોક.
 ભવ=સંસાર.
 ઉદ્ધિ=સમુદ્ર.
 શોષણ=શોષણું તે.
 આય=લાભ.
 જનમવોદ્ધિશોષણાય ! =હે લોકોના સંસાર-સમુદ્રના શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા ! (સંઠ)

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! પહેલાં તો તે પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પાંચજન્ય (નામનો શંખ) પૂર્વે હતો. ત્યાર બાદ તે પ્રકાશ (યુક્ત અખાડા)માં કૃષ્ણનો હસ્ત વાળ્યો હતો. વળી ત્યાર પછી જલાશયને વિષે એની પત્નીઓએ તને હસી કાઢ્યો હતો. ત્યાર બાદ લક્ષ્મીના સંબંધમાં તે મૌન ધારણ કર્યું હતું અને હમણા તું આમ વિમુખ થયો છે. તો તેથી લોકોના [અથવા મારા જવા મનુષ્યના] સંસાર-સમુદ્રનું શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા (હે નાથ) ! તને નમસ્કાર હોજો. ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

કૃષ્ણ-વિચાર—

દરેક વાસુદેવની પેઠે કૃષ્ણને ગરૂડનું વાહન હતું. તેની પાસે પાંચજન્ય શંખ, કૌમોદકી ગદા, નન્દક ખડ્ગ, શાર્દૂલ ધનુષ્ય અને સુદર્શન ચક્રહતાં. વળી તેને શ્રીવત્સનું લાંછન હતું. તેના હાથમાં સ્વમન્તક મણિ હતો, જ્યારે તેના જીવની મધ્યમાં કૌસ્તુભ મણિ હતો. તેને સત્યભામા પ્રમુખ પત્નીઓ હતી.

પાઠ-વિચાર—

લક્તામર-સ્તોત્રના ૨૬મા પદનું ચતુર્થ ચરણ તે ‘તુમ્યં નમો જિન ! મવોદ્ધિશોષણાય’ એમ છે, જ્યારે અહિં આ તો ‘જિન’ને બદલે ‘જન’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું શું કા-

रण्येयो प्रश्न उपस्थित थाय छे. शुं लक्षतामर-स्तोत्रनी ज्यूनी प्रतोमां 'जिन' शब्दने पदले 'जन' शब्दने उदलेप्य हुशे डे जथी करीने अहिं पण्येयो उदलेप्य करवाभां आये छे ?

त्वं चेच्छिवात्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?

नारिष्टनेमिरिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।

स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥२७॥

टीका

हे नेमे ! चेद्-यदि त्वं शिवात्मज इत्यसि, तदा त्वं मे-मम शिवाय-कल्याणाय किं नासि ? शिवहेतुत्वात् शिवा जननी तत्पुत्रस्त्वं तादृशो नेति । हे नेमे ! चेद्-यदि त्वं अरिष्टनेमिरिति असि, तदाऽपि-पुनः त्वं मे-ममाशुभच्छिदे-कष्टविदारणाय किं नासि ? अरिष्टस्य-अशुभस्य नेमिरिव प्रध्वंसकत्वादरिष्टनेमिरिति निरुक्ततः । वेति पक्षान्तरे । हे नेमे ! स्वैः-स्वकीयैर्जनैः कदाचिदपि-कस्मिंश्चिदपि काले स्वप्नान्तरेऽपि-निद्रावस्थायामपि त्वं मयि विषये सानुकूलः-अनुरागयुक्तो नेक्षितोऽसि-न विलोकितोऽसि । कस्मात् ? निरुक्तवशतः-निरुक्तयधीनतः । शिवात्मज इति अरिष्टनेमिरिति भवान् नामतोऽस्ति, परमार्थतो नास्ति इत्युक्तम् ॥२७॥

अन्वयः

(हे) ईश ! चेद् त्वं 'शिवा'-आत्मजः इति (असि, तर्हि) मे शिवाय किं न (असि) ? चेद् (त्वं) 'अरिष्टनेमिः', (तर्हि मे) अशुभ-छिदे अपि (किं न ?) । वा स्वप्न-अन्तरे अपि स्वैः (जनैः) निरुक्त-वशतः मयि स-अनुकूलः न कदाचित् अपि ईक्षितः असि ।

शब्दार्थ

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

चेद्=जे.

शिवा=शिवा.

आत्मजः=पुत्र, नन्दन.

शिवात्मजः=शिवा (देवी)नो नन्दन.

इति=अभ.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

शिवाय (मू० शिव)=कल्याणार्थे.

मे (मू० अस्मद्)=भारे.

किं=कम.

न=नहि.

अरिष्ट=अशुभ.

नेमि=यक.

अरिष्टनेमिः=(१) अरिष्टनेमि; (२) अशुभ प्रति यक.

अशुभ=अशुभ.

छिद्=छेदयुं ते, नाश करवा ते.

अशुभच्छिदे=अशुभना नाशने भारे.

अपि=पण्य.

स्वैः (मू० स्व)=पैताना (जनो) वडे.

वा=पक्षान्तरसूयक अन्वय.

निरुक्त=व्युत्पत्ति.

वश=आधीन.

निरुक्तवशतः=व्युत्पत्ति अनुसार, नामना अर्थ प्रमाणे.

मयि (मू० अस्मद्)=भारे विषे.

सानुकूलः=अनुकूल, हीक, सारे.

स्वप्न=स्वप्न.

अन्तर=मध्य.

स्वप्नान्तरे=स्वप्नमां.

कदाचित्=कदापि.

ईक्षितः (मू० ईक्षित)=जोवायेल.

असि (घा० अस्)=तुं छे.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) जे तुं शिवा (देवी) नो नन्दन होय, तो पछी मारा कट्याणार्थे डेम थतो नथी ? वणी जे तुं अरिष्टनेभि होय, तो पछी मारा अशुभतुं छेदन डेम करतो नथी ? अथवा निरुक्तने लीधे तुं अनुक्ष होयो जेथये तथापि तुं तारा स्व(जनो) वडे पणु स्वप्नमां पणु कदापि मारा प्रति सातुक्ष जेवाथो नथी. ”—२७

* * * * *

वेत्थेति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां
सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।
रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं
विम्बं रवेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

टीका

अद्रौ वसतिर्यस्य स तस्य संबोधने हे अद्रिवसते ! त्वमिति न वेत्थ-न वेत्सि । इतीति किं? तदाह-हे नेमे ! ध्रुवं-निश्चितं, प्रतिविभातं विभातं विभातमित्यव्ययीभावः, प्रभाते प्रभाते । धर-पार्श्ववर्ति-रैवतकपर्वतसमीपवर्तमानं पयो-जलं कर्तृपदम् । इदं मतं-मनोऽभिप्रायं त्वां ब्रवीति । ब्रूञ् धातुर्द्विकर्मकः । कथंभूतं मतं ? स्वस्येदं सौवं-स्वकीयम् । पुनः कथंभूतं ? विशदं-निर्मलम् । पुनः कथंभूतं मतं ? अरम्-अत्यर्थं विकचकोकनदश्रिया-विकस्वरक्तकमलच्छायया रागीभवत्-सञ्जायमानरक्तवर्णम् । किमिव ? रवेर्विम्बमिव-सूर्यस्य विम्बमपि मतं त्वां ब्रवीति । शेषं तथैव योजनीयमिति । एतेन जलं त्वां प्रति कथयति—यथाऽहं जलं रक्तकमलश्रिया सह रागीभवामि तथा त्वमपि राजीमत्त्या सह रागीभव इति त्वं न वेत्थ इति स्थितम् । “धरः कूर्माधिपे गिरौ कर्पासमूले” इति हैमानेकार्थः ॥२८॥

अन्वयः

(हे) अद्रि-वसते ! रवेः विम्बं इव विकच-कोकनद-श्रिया (प्रति-विभातं) रागीभवत् धर-पार्श्व-वर्ति पयः इदं विशदं ध्रुवं सौवं अरं मतं त्वां प्रति-विभातं ब्रवीति इति न वेत्थ ।

श्लोकार्थ

वेत्थ (धा० विद्.)=जाने छे.
इति=अभ.
न=नछि.
अद्रि=पर्वत.

वसति=निवास.
अद्रिवसते !=पर्वत उपर निवास छे जेतो अथा ।
(सं०)
विशदं (मू० विशद)=निर्मल.

ध्रुवं (मू० ध्रुव)=निश्चित.
 त्वां (मू० युष्मद्)=तने.
 सौवं (मू० सौव)=स्वकीय, पोतानो.
 मतं (मू० मत)=मत, अग्निप्राय.
 विभात=प्रभात, सवार.
 प्रतिविभातं=प्रत्येक प्रभाते.
 इदं (मू० इदम्)=आ.
 ब्रवीति (धा० ब्रू)=कहे छे.
 राग=रक्तता.
 रागीभवत्=रक्ततानुं आयरणु करतो.
 विकच=विकस्वर, भीक्षे.
 कौकनद=रक्त कमल, पद्म.

श्रिया (मू० श्री)=लक्ष्मी वडे.
 विकचकौकनदश्रिया=विकस्वर पद्मानी लक्ष्मीनी
 साथे.
 अरं (मू० अर)=अत्यंत.
 विम्बं (मू० विम्ब)=भिंय.
 रवेः (मू० रवि)=सूर्यतुं.
 इव=जैम.
 पयः (मू० पयस्)=जल.
 धर=पर्वत.
 पार्श्वे=समीप.
 वर्तिन्=ढोतार.
 धरपार्श्ववर्ति=पर्वतना समीप ढोतारं.

श्लोकाथ

“ जेतो (रैवत) पर्वतना उपर निवास छे जेवा (हे नाथ) । जेम रविनुं पिम्भ
 (सर्वदा) विकस्वर पद्मोनी लक्ष्मी साथे रक्ततानुं आयरणु करे छे (अर्थात् पद्मनी जेम
 पोते पणु रक्त भने छे, तेम तुं भारी साथे रागी था) जेम (आ) पर्वतनी पासे वहेतुं जल
 तने निर्भक्ष, निश्चित तेमज अत्यंत जेवो पोतानो अग्निप्राय प्रत्येक प्रभाते कहे छे जे तुं जणुतो
 नथी. (कभेक जेनी तने जणुत होय, तो तुं आम भारा प्रति विरक्त रहे परे कडे ?) ”—२८

* * * * *

स्वामिन् ! ‘ समुद्रविजया’वनिपालसूनो !

स्तादीश्वरोऽत्र यद्दहार्यगतिं तवेमाम् ।

कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-

स्तुङ्गेदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! हे समुद्रविजयावनिपालसूनो !- हे समुद्रविजयभूपुत्र ! अत्र-रैवतक-
 नगे भवानीश्वरः-स्वामी शब्दच्छलान्महादेवः स्तात्-भवतु । यद्-यस्मात् कारणात् को नरः तवेमां
 कान्तिम्-इच्छां शोभां वा निवारयति ? अपि तु न कोऽपीत्यर्थः । “कान्तिः शोभाकामनयोः”
 इति हैमानेकार्थः । कथंभूतां कान्तिं ? अहार्या-हर्तुमशक्या गतिः-गमनं यस्याः सा, अथवा-
 ऽहार्ये-पर्वते रैवतके गतिः-गमनं यस्याः सा, अथवाऽहार्यवत् पर्वतवद् गतिर्हठस्वरूपा यस्यां सा
 तामिति । पुनः कथंभूतां कान्तिं ? विष्णोः-कृष्णस्य पदं अर्थात् क्रीडास्थानं रैवतकस्तस्मिन्नुदि-
 ता-उदयं प्राप्ता, अथवा विष्णुपदवत्-आकाशवत् उदिता-उद्गता, शून्या निरर्थका इत्यर्थः,
 अथवा विष्णुपदे-आकाशे उदिता, भूमिगतं मनोहरवस्तुसार्थं विहाय शून्यस्थाने जातेत्यर्थः,
 तामिति । महादेवस्यापि कान्तिं को निवारयति ? अहार्ये-हिमाचले गतिर्यस्याः सा तां विष्णु-

પદોદિતાં-આકાશોદ્રતામ્ । અથવા વિષ્ણુપદાદુદિતાં-પ્રકટિતાં એવંવિધાં ક્ષાન્તિ-શોભાં ગદ્ગામિ-
ત્યર્થઃ । ગદ્ગા તુ હરિચરણોદ્રતા હરશિરઃસ્થિતેતિ લોકોક્તિઃ ઇત્યુક્તિલેશઃ । યથા તુદ્ગોદયાદ્રિશિ-
રસિ-ઉદ્ગોદયાચલશિખરે સહસ્રરશ્મેઃ-સૂર્યસ્ય ક્ષાન્તિ કો નિવારયતિ ? । વિષ્ણુપદ-આકાશે ઉદિ-
તામ્ । શેષં યથોચિતં યોજ્યમિતિ ॥૨૧॥

અન્વયઃ

(હે) સ્વામિન્ ! 'સમુદ્રવિજય'-અવનિપાલ-સૂનો ! અત્ર ઈશ્વરઃ સ્તાત્ યદ્ તવ ઇમાં અહાર્ય-ગર્તિ
વિષ્ણુ-પદ-ઉદિતાં ક્ષાન્તિ તુદ્ગ-ઉદય-અદ્રિ-શિરસિ સહસ્ર-રશ્મેઃ ઇવ કઃ નિવારયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

સ્વામિન્ ! (મૂં સ્વામિન્)=હે નાથ !
સમુદ્રવિજય=સમુદ્રવિજય, કૃષ્ણુના કાકા.
અવનિપાલ=પૃથ્વીપતિ, રાજા.
સૂનુ=પુત્ર.
સમુદ્રવિજયાવનિપાલસૂનો !=હે સમુદ્રવિજય રા-
જાના પુત્ર.
સ્તાત્ (ધાં અસ્)=હો.
ઈશ્વરઃ (મૂં ઈશ્વર)=(૧) સ્વામી; (૨) મહાદેવ.
અત્ર=અહિંઆ.
યદ્=એથી કરીને.
અહાર્ય=(૧) ચોરી નહિ શકાય એવું; (૨) પર્વત.
ગર્તિ=ગતિ, ગમન.
અહાર્યગર્તિ=(૧) હરી નહિ શકાય એવું ગમન છે
જેવું તે; (૨) પર્વત પ્રતિ ગમન છે જેવું તે;
(૩) પર્વતના સમાન ગતિ છે જેની તે.
તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.
ઇમાં (મૂં ઇદમ્)=આ.
ક્ષાન્તિ (મૂં ક્ષાન્તિ)=(૧) શોભાને; (૨)
ગંગાને.

નિવારયતિ (ધાં વાર્)=નિવારણ કરે.
વિષ્ણુ=કૃષ્ણુ.
પદ=(૧) ચરણ; (૨) સ્થાન.
વિષ્ણુપદ=(૧) કૃષ્ણુનું ચરણ; (૨) કૃષ્ણુનું સ્થાન;
(૩) આકાશ.
ઉદિત (ધાં ઇ)=ઉદયમાં આવેલ.
વિષ્ણુપદોદિતાં=(૧) કૃષ્ણુના (ક્રીડા) સ્થાનમાં
ઉદયમાં આવેલી; (૨) આકાશની જેમ ઉદયમાં
આવેલી; (૩) આકાશમાં ઉદય પામેલી; (૪)
વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલી.
કઃ (મૂં કિમ્)=કોણ.
તુદ્ગ=ઉચ્ચ, ઊંચો.
ઉદય=ઉદય.
અદ્રિ=ગિરિ, અચલ.
શિરસઃ=શિખર, શિખર.
તુદ્ગોદયાદ્રિશિરસિ=ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર.
ઇવ=જેમ.
સહસ્ર=હજાર.
રશ્મિ=કિરણ.
સહસ્રરશ્મેઃ=હજાર કિરણ છે જેનાં તેની, સૂર્યની.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! હે સમુદ્રવિજય (નામના) નૃપતિના નન્દન ! અહિંઆ (અર્થાત્ આ
ગિરનાર ગિરિ ઉપર) તું ઈશ્વર (મહાદેવ) હો, કારણ કે કૃષ્ણુના (ક્રીડા-) સ્થાન (રૂપી
આ પર્વત) ઉપર ઉદયમાં આવેલ [અથવા આકાશની જેમ ઉદયમાં આવેલ (અર્થાત્ નિર્રર્થક),
અથવા આકાશમાં (નહિ કે સકલ મનોહર વસ્તુથી મનોમોહક એવી ભૂમિને વિષે) ગયેલ]
તેમજ (ક્રીડાથી પણ) ન હરી શકાય એવી ગતિ છે જેની એવી [અથવા પર્વત પ્રતિ ગમન છે
જેવું એવી અથવા પર્વતના સમાન (હુઠવાળી) ગતિ છે જેની એવી] તારી શોભાને, ઉચ્ચ

૧ મહાદેવના પક્ષમાં ' હિમાલય ' સમજવો.

उदयायना शिपरने विषे (रडेला) सूर्यनी आकाशने विषे उदयभां आवेदी तेभण अहुर्य
अेवी कान्तिनी जेम डोणु निवारी शडे ? ”—२६

* * * * *

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये

मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।

सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप—

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

हे महेश !—हे महाप्रभो ! अहं ते—तव स्वरूपं—ध्यानावस्थागतरूपं अतः—कारणादफलं—निर-
र्थकमेव मन्ये—जानामि । कथंभूतं स्वरूपं ? मुख्यं—प्रधानमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? सिद्धा—दे-
वास्तेषामागम—आगमनं तस्यार्थो—हेतुस्तेन वरं—श्रेष्ठम् । अथवा सिद्धः—प्रसिद्ध आगमानां—जिन-
प्रणीतशास्त्राणामर्थो—हेतुस्तेन वरमिति, आगमोत्पत्तिकारणत्वात् । “आगमस्त्वागतौ शास्त्रे” इति
हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘उच्चदशं’ उच्चा—ऊर्ध्वा गुणस्थानापेक्षया दशाऽवस्था यस्य
तदुच्चदशम् । एवंविधमपि विशेषणद्वारेणाफलकारणमाह—पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? अपरोपकृत्—परे-
पामनुपकारकं, त्वत्स्वरूपस्यानुभवगम्यत्वात् स्थूलमतीनामकिञ्चित्करम् । अथवा विषमस्थानस्थि-
तस्य दर्शनमपि दुर्लभमतो जनानामनुपकारकमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘सारेच्छुदुर्लभं’
सारं—श्रेष्ठमिच्छतीति सारेच्छुस्तेन दुर्लभं—दुःप्रापमिति । कथंभूतस्य ते ? महतो—महानुभाव-
स्यापि । किमिव तटमिव । यथाऽहं सुरगिरेः—मेरुपर्वतस्य शातकौम्भं—सुवर्णमयं तटं अतोऽफलं
मन्ये । कथंभूतं तटं ? मुख्यं—प्रधानम् । पुनः कथंभूतं तटं ? ‘सिद्धेति’ सिद्धाः—प्रसिद्धा आगमा
अगाः शब्दप्रभेदत्वाच्चन्दनादिवृक्षा अर्धा(श्च)अन्यवस्तूनि तैर्वरं—श्रेष्ठम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चद-
शम्—उन्नतदशम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चैः—उन्नतम् । एवंविधमपि अफलकारणमाह—पुनः कथं-
भूतं तटं ? अपरोपकृत्—अनुपकारकम् । यतः कथंभूतं तटं ? सारेच्छुदुर्लभं—धनवाञ्छकनरदुःप्राप-
मिति । कथंभूतस्य सुरगिरेः ? महतः—प्रौढस्येति ॥३०॥

अन्वयः

(हे) महत्-ईश ! (अहं) (महतः) सुर-गिरेः शातकौम्भं, (मुख्यं), (सिद्ध-आगम-अर्थ-
वरं, उच्च-दशं) उच्चैः, (अ-पर-उपकृत्, सार-इच्छु-दुर्लभं) तटं इव महतः अपि ते मुख्यं,
सिद्ध-आगम-अर्थ-वरं, उच्च-दशं स्वरूपं अ-पर-उपकृत्, सार-इच्छु-दुर्लभं अतः अ-फलं मन्ये ।

शब्दार्थ

सार=(१) श्रेष्ठ; (२) धन.

इच्छु=छन्दनाद.

दुर्लभ=दुर्लभ.

सारेच्छुदुर्लभं=श्रेष्ठनी (अथवा धननी) छन्दना

शास्त्रान्ते दुर्लभ.

अतस्=अथै क्रीते.

અફલં (મૂં અફલ)=નિરર્થક.

एव=જ.

मन्ये (धा० मन)=હું માનું છું.

मुख्यं (મૂં मुख्य)=મુખ્ય, પ્રધાન.

महत=મોટા.

ईश=નાથ.

महेश!=હે મહાપ્રભુ !

महतः (મૂં महत्)=(૧) મહાન્ (પુરૂષ)ની;
(૨) પ્રૌઢની.

पर=અન્ય.

उपकृत=ઉપકાર કરનારં.

अपरोपकृत=અન્યને નહિ ઉપકાર કરનારં.

ते (મૂં युष्मद्)=તારં.

सिद्ध=(૧) દેવ; (૨) પ્રસિદ્ધ.

आगम=(૧) આગમન; (૨) શાસ્ત્ર; (૩) વૃક્ષ.

अर्थ=(૧) હેતુ; (૨) વસ્તુ.

चर=શ્રેષ્ઠ.

सिद्धागमार्थवरं=(૧) દેવોના આગમનના હેતુને લઈને શ્રેષ્ઠ; (૨) આગમોનો હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે શ્રેષ્ઠ; (૩) પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ તેમજ વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ.

उच्च=ઊંચી.

दशा=અવસ્થા.

उच्चदशं=ઊંચી છે અવસ્થા જેની તે.

स्वरूपं (મૂં स्वरूप)=સ્વરૂપ.

उच्चैः=ઉચ્ચ, ઊંચું.

तटं (મૂં तट)=શિખર.

सुर=દેવ.

गिरि=પર્વત.

सुरगिरेः=સુરગિરિના, મેરૂના.

इव=જેમ.

शातकौम्भं (મૂં शातकौम्भ)=શુવર્ણમય.

શ્લોકાર્થ

“ હે મહાપ્રભુ ! જેમ પ્રૌઢ એવા મેરૂ પર્વતનું પણ મુખ્ય, શુવર્ણમય, પ્રસિદ્ધ (ચન્દનાદિક) વૃક્ષો તેમજ (અન્ય) વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ, વળી ઉચ્ચ દશાવાયું એવું તેમજ ઉચ્ચ એવું શિખર અન્ય જનોને નહિ ઉપકાર કરનારં (હોવાથી), તેમજ ધનની ઇચ્છા રાખનારને દુર્લભ (હોવાથી) નિરર્થક છે, તેમ મહાનુભાવ જેવા તારા પણ પ્રધાન, વળી દેવોના આગમનને લઈને શ્રેષ્ઠ [અથવા (જિન-પ્રણીત) આગમોનો હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે ઉત્તમ], તથા વળી (ગુણ-સ્થાનની અપેક્ષાએ) ઉચ્ચ અવસ્થાવાળા એવા સ્વરૂપને (સાધારણ મતિવાળાને તે અગમ્ય હોવાને લીધે અથવા વિષમ સ્થાનમાં તારો વાસ હોવાથી તારા દર્શન પણ દુર્લભ હોવાને લીધે) અન્ય (જનો) પ્રતિ ઉપકાર નહિ કરનારં (હોવાને લીધે) તેમજ શ્રેષ્ઠની ઇચ્છા રાખનારને દુર્લભ હોવાને લીધે હું નિરર્થક માનું છું. ”—૩૦

* * * * *

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं

वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।

देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે દેવાર્ચિત !—હે સુરપૂજિત ! इह-અસ્મિન્ પર્વતે તવ એવમ્-અમુના પ્રકારેણ એવ-નિશ્ચયેન ત્રિકં અસ્તુ-ભવતુ । एकं ‘उच्चैति’ उच्च उपलः-પાપાણ એવાસનં-વિષ્ટમ્ । द्वितीयं ‘अशीतेति’

अशीतकरः-सूर्य एवातपत्रं-छत्रमिति । तृतीयं 'वातोचेति' वातेनोच्चलन्त-ऊर्ध्वोद्गच्छन्तो वितता-
विस्तीर्णभावं प्राप्ता निर्झरा एव चामरं इत्येवं त्रिकमिति । कथंभूतं (?) त्रिकं किं कुर्वत् ? त्रिजगतः-
त्रिभुवनस्य परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्-कथयत् इति रोपोक्तिः ॥ ३१ ॥

अन्वयः

(हे) देव-अर्चित ! इह तव त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत् उच्च-उपल-आसनं, अ-शीत-
कर-आतपत्रं, वात-उच्चलत्-वितत-निर्झर-चामरं च त्रिकं एवं एव अस्तु ।

शब्दार्थ

उच्च=उच्च, ०।या.

उपल=पत्थर.

आसन=आसन, ०।३३.

उच्चोपलासनं= ०।या पत्थर३पी आसन.

शीत=शीतल.

कर=किरलु.

अशीतकर=०।०लु छे किरलु ०।तां ते, सूर्य.

आतपत्र=तापथी रक्षलु करनार, छत्र.

अशीतकरातपत्रं=सूर्य३पी छत्र.

वात=पवन.

उच्चलत् (धा० चल्)=०।ये ०।तुं.

वितत (धा० तन्)=विस्तीर्ण.

निर्झर=अरे.

चामर=याभर.

वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं=पवन वडे ०।या ०।ता
तेम० विस्तीर्ण एवा अरा३पी याभर.

च=अने.

देव=सुर.

अर्चित (धा० अर्च्)=पूजयेल, पूजित.

देवार्चित ! =डे सुरे वडे पूजित ।

त्रिक=त्रलुनो समुदाय.

इह=अत्र.

अस्तु (धा० अस्)=डे.

तव (मू० युष्मद्)=तारे.

एवं=अम.

एव=०.

प्रख्यापयत् (धा० ख्या)=अडेर करनार.

त्रि=त्रलु.

जगत्=दुनिया, लुवन.

त्रिजगतः=त्रिलुवनता.

परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्व)=परमेश्वरपलाने.

श्लोकार्थ

“ डे सुरे वडे पूजित (त्रलु) ! अत्र (अर्थात् आ पवतने विषे) त्रिलुवनता परमेश्वर-
पलाने अडेर करनारे एवो तारे (१) उच्च पत्थर ३पी आसन, (२) सूर्य३पी छत्र अने
(३) पवन वडे ०।या ०।ता तेम० विस्तीर्ण एवा अरा३पी याभर ए त्रलुनो समुदाय आवोण
डे. ”—३१

* * * * *

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि

जानीध्वमादतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।

नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे नेमे ! यूयं अमीषु वचनेषु अमृतानि-पीयूषाणि जानीध्वं-बुध्यन्वम् । कथंभूतेषु वचनेषु ?
मयोक्तेषु-भाषितेषु । कथंभूतया मया ? आदतरुषा (अपि)-धृतकोपयाऽपि । कया ? अनुरागयुक्त्या-

અનુરાગયોજનેન । હીત્યુપપ્રદર્શને । વિવુધાઃ-પણ્ડિતા મે-મમ તત્ર નેત્રાદિષુ પદ્માનિ-કમલાનિ પરિકલ્પયન્તિ-કથયન્તિ । કેન ? પ્રથિતસામ્યગુણેન-વિખ્યાતતુલ્યગુણેનેતિ, યથા નેત્રે કમલં મુખે કમલમિત્યાદ્યુપમાનં ધૃતં, તથા ઘચનેષ્વમૃતોપમાનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

(હે 'નેમે !') આદત-રુષા અપિ મયા અનુરાગ-યુક્ત્યા ઉક્તેષુ અમીષુ ઘચનેષુ અમૃતાનિ જાનીઘ્વમ્, હિ વિવુધાઃ મે તત્ર નેત્ર-આદિષુ પ્રથિત-સામ્ય-ગુણેન પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

ઉક્તેષુ (મૂ० ઉક્ત)=ઉચ્ચારેલ.
અમીષુ (મૂ० અદસ્)=આ.
ઘચનેષુ (મૂ० ઘચન)=વચનોને વિષે.
મયા (મૂ० અસ્મદ્)=મારાથી.
અમૃતાનિ (મૂ० અમૃત)=અમૃતો.
જાનીઘ્વં (ધા० જ્ઞા) તમે જાણો.
આદત (ધા० દ)=આદરેલો, ધારણ કરેલો.
રુષુ=ક્રોધ, યુરસો.
આદતરુષા=ધારણ કર્યો છે ક્રોધ જેણે એવી.
અપિ=પણ.
અનુરાગ=પ્રીતિ.
યુક્તિ=યોગ, સંબંધ.
અનુરાગયુક્ત્યા=પ્રીતિના સંબંધથી.
નેત્ર=આંખ.

આદિ=પ્રમુખ.
નેત્રાદિષુ=નેત્રાદિકને વિષે.
પ્રથિત (ધા० પ્રથ)=પ્રખ્યાત.
સામ્ય=તુલ્ય.
ગુણ=ગુણ.
પ્રથિતસામ્યગુણેન=પ્રસિદ્ધ તુલ્ય ગુણે કરીને.
મે (મૂ० અસ્મદ્)=મારાં.
હિ=કેમકે.
પદ્માનિ (મૂ० પદ્મ)=પદ્મા.
તત્ર=ત્યાં.
વિવુધાઃ (મૂ० વિવુધ)=પણ્ડિતો.
પરિકલ્પયન્તિ (ધા० કૃપ્)=કહે છે.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નેભિનાથ !) જેણે ક્રોધ ધારણ કર્યો છે એવી (અર્થાત્ મારો અનાદર કરતા હોવાથી તમારા પ્રતિ ગુસ્સે થયેલી એવી) હું હોવા છતાં પણ મારાથી પ્રીતિપૂર્વક ઉચ્ચારાયેલાં આ વચનોને વિષે તમે અમૃતની કલ્પના કરો, કેમકે પણ્ડિતો મારા નેત્ર (મુખ) આદિમાં પ્રસિદ્ધ સાદૃશ્ય ગુણ હોવાને લીધે કમલની કલ્પના કરે છે. ”—૩૨

*

*

*

*

મત્સ્વામ્યહં ચ મુખનેત્રજિતાવમુષ્યા

નીતોષ્ણતામિતિ મદેન મૃગેણ મન્યે ।

દાહાય મે પ્રકૃતિરીશ ! વિઘોર્યથાઽસ્તિ

તાદૃક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે ઈશ !—હે સ્વામિન્ ! યથા—યેન પ્રકારેણ વિઘોઃ—ચન્દ્રસ્ય પ્રકૃતિઃ—જ્યોત્સ્નામયસ્વમાવઃ કર્તૃપદં મે—મમ દાહાય—મસ્મીકરણાય અસ્તિ, તાદૃક્—તાદૃશી વિકાશિન—ઉદ્યોતભાજોઽપિ

ग्रहगणस्य-उडुगणस्य प्रकृतिः कुतोऽस्ति ? नास्तीत्यर्थः । अहमेवं मन्ये । कथंभूता प्रकृतिः ? इति उष्णतां नीता-उष्णत्वं भावि(प्रापि)ता । केन ? मृगेण-लाञ्छनमिषहरिणेन । केन करणभूतेन ? मदेन-कस्तूरिकया । इतीति किं ? मत्स्वामी-मम स्वामी चन्द्रः च-पुनः अहं मृगः इमौ द्वौ अमुष्या-राजीमत्या मुखनेत्रजितौ-राजीमतीमुखनेत्राभ्यां परामृतौ, पीडितावित्यर्थः । इति हेतोः । “ मदः कस्तूरिकायां च ” इत्यनेकार्थः ॥ ३३ ॥

अन्वयः

(हे) ईश । यथा मत्-स्वामी अहं च अमुष्याः मुख-नेत्र-जितौ इति मृगेण मदेन उष्णतां नीता विधोः प्रकृतिः मे दाहाय अस्ति, तादृक् (प्रकृतिः) विकाशिनः अपि ग्रह-गणस्य कुतः ? इति मन्ये ।

शब्दार्थ

स्वामिन्=स्वामी, नाथ.

मत्स्वामी=भारो नाथ.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

च=अने.

मुख=पदन.

जित (धा० जि)=अतायेक्ष.

मुखनेत्रजितौ=मुष्प अने नेत्रे वडे अतायेक्ष.

अमुष्याः (मू० अदस्)=आनां.

नीता (धा० नी)=लक्ष्णं जवायेक्षी.

उष्णतां (मू० उष्णता)=गरभी प्रति.

इति=अने.

मदेन (मू० मद्)=कस्तूरी द्वारा.

मृगेण (मू० मृग)=हरिणी.

मन्ये (धा० मन)=हं मानुं धुं.

दाहाय (मू० दाह)=संतापने अर्थे.

मे (मू० अस्मद्)=भारो.

प्रकृतिः (मू० प्रकृति)=प्रकृति, स्वभाव.

ईश ! (मू० ईश)=हे स्वामी !

विधोः (मू० विधु)=यन्त्रनी.

यथा=अने.

अस्ति (धा० अस्)=अ.

तादृक् (मू० तादृक्)=तेषु.

कुतः=कथांती.

ग्रह=अक्ष.

गण=समुदाय.

ग्रहगणस्य=अहोना समुदायनी.

विकाशिनः (मू० विकाशिन)=प्रकाशमान.

अपि=पणु.

श्लोकार्थ

“ हे नाथ ! भारो स्वामी तेमज्जं हं आ (राअमती)नां मुष्प अने नेत्रे वडे अताया अथी करीने (डापायमान थयेला) हरिणी वडे कस्तूरी द्वारा उष्णताने पाभेक्षी अथी यन्त्रनी (शीतल) प्रकृति (पणु) अने भारो परितापार्थे अ, तेवी प्रकृति प्रकाशमान अथी अहोना समुदायनी पणु कथांती-होअ शके अने हं मानुं धुं. ”—३३

* * * * *

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविण्यां

ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

स्नेहान्वितः परिवृढो विमुखोऽयनं हि

दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३३ ॥

ટીકા

હે પર !—ઉત્કૃષ્ટ ! અથવા પર ! શત્રુરિવ પ્રતિકૂલત્વાત્ । અત્ર-અસ્મિન્ પ્રસિદ્ધ એવ પદાર્થે ત્વં પશ્ય-વિલોકય । હે નેમે ! શશાઙ્કઃ—ચન્દ્રઃ કૈરવિષ્ણ્યાં—કુમુદ્રત્યાં ચ—પુનર્જ્યોત્સ્નાપ્રિયે—ચકોર-વિહૃદ્ગમે પરમાં—ઉત્કૃષ્ટાં રતિં—રાગં વિતનોતિ—વિસ્તારયતિ । હિ—યસ્માત્ સ્નેહાન્વિતઃ—પ્રીતિયુક્તઃ પરિવૃદ્ધઃ—સ્વામી વિમુઃ—પરાદ્ગુણો ન ભવતિ । કિં કૃત્વા ? ઉભવત્ ઉભયોઃ—દ્વયોઃ કુમુદિનીચ-કોરયોરિવ આશ્રિતાનાં—સેવકાનાં અમયં—ભયરહિતં અયનં—માર્ગં ગૃહં વા દષ્ટ્વેતિ । નિજસ્વામી સેવકાનાં માર્ગં ગૃહં વા ગચ્છતિ સદ્ગમાર્થે પ્રીત્યેત્યર્થઃ । ઇતિ રાજીમત્યા વિપ્રલમ્ભાધિકારઃ (સંમ્પૂર્ણઃ) ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) પર ! અત્ર એવ પશ્ય ! શશ-અઙ્કઃ કૈરવિષ્ણ્યાં જ્યોત્સ્ના-પ્રિયે ચ પરમાં રતિં વિતનોતિ, હિ સ્નેહ-અન્વિતઃ પરિવૃદ્ધઃ ઉભ-વત્ આશ્રિતાનાં અયનં અમયં દષ્ટ્વા વિમુઃ ન ભવતિ ।

શબ્દાર્થ

શત્રુ=અહિંઆ.

એવ=અ.

પશ્ય (ધા० દશ)=તું જો.

પરમાં (મૂ० પરમા)=ઉત્કૃષ્ટ.

પર ! (મૂ० પર)=(૧) હે શ્રેષ્ઠ; (૨) હે શત્રુ ।

કૈરવિષ્ણ્યાં (મૂ० કૈરવિષ્ણ)=કુમુદિનીને વિષે.

જ્યોત્સ્ના=ચન્દ્ર-પ્રભા, ચાંદરણી.

પ્રિય=પ્રિય, વલ્લભ.

જ્યોત્સ્નાપ્રિયે=ચન્દ્ર-પ્રભા છે પ્રિય જેને તેને વિષે, ચકોરને વિષે.

ચ=અને.

વિતનોતિ (ધા० તન્)=વિસ્તારે છે.

રતિં (મૂ० રતિ)=પ્રીતિને.

શશા=મૃગ.

અઙ્ક=ચિહ્ન, લાંછન.

શશાઙ્કઃ=મૃગ છે લાંછન જેનું તે, ચન્દ્ર.

સ્નેહ=પ્રીતિ.

અન્વિત (ધા० ઇ)=યુક્ત, સહિત.

સ્નેહાન્વિતઃ=પ્રીતિથી યુક્ત.

પરિવૃદ્ધઃ (મૂ० પરિવૃદ્ધ)=સ્વામી.

વિમુઃ (મૂ० વિમુઃ)=વિમુખ, પ્રતિમુલ.

અયનં (મૂ० અયન)=ગૃહને.

હિ=હેમકે.

દષ્ટ્વા (ધા० દશ)=જોઈને.

અમયં (મૂ० અમય)=નિર્ભય, ભયરહિત.

ભવતિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

ન=નહિ.

ઉભ=બે.

વત્=માફક.

ઉભવત્=બેની માફક.

આશ્રિતાનાં (મૂ० આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાના.

શ્લોકાર્થ

“ હે શ્રેષ્ઠ (સ્વામી) ! [અથવા (મારા જેવા તરફ પ્રતિકૂળ હોવાથી) હે શત્રુ !] તું અહિંઆજ જો. ચન્દ્ર કુમુદિની પ્રતિ તેમજ ચકોર (પક્ષી) પ્રતિ (કૃત્વી) ઉત્કૃષ્ટ પ્રીતિને વિસ્તાર કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે પ્રીતિયુક્ત સ્વામી આ બે (કુમુદિની અને ચકોર)ના જેવા આશ્રિત (જનો)ના માર્ગ [કે તેમનું ગૃહ] નિર્ભય જોઈને તેનાથી વિમુખ થતો નથી (અર્થાત્ તે સેવકના માર્ગ અથવા ગૃહ તરફ સંગમાર્થે જાય છે). ”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

શૃંગાર-અધિકાર—

શૃંગાર રસ એ નવ રસો પૈકી પ્રથમ છે. આ રસના સંભોગાત્મક શૃંગાર અને વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગાર એમ બે પ્રકારો પડે છે. આ વાતની વાગ્બટાલંકારના પંચમ પારચ્છેદનું નિમ્ન-લિખિત પંચમ પદ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ જાયાપત્યોર્મિથો રત્યાં, વૃત્તિઃ શક્તર ઉચ્યતે ।
સંયોગો વિપ્રયોગશ્ચ—ત્યેષ તુ દ્વિવિધો મતઃ ॥ ”

તેમાં વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગારના પૂર્વાનુરાગ, માન, પ્રવાસ અને કંરૂણા આશ્રીને ચાર પ્રકાર પડે છે. તેમાં પૂર્વાનુરાગનું લક્ષણ એ છે કે—

“ સ્ત્રીપુંસયોર્નિવાલોકા-દેવોલ્લસિતરાગયોઃ ।
જ્ઞેયઃ પૂર્વાનુરાગોઽય-મપૂર્ણસ્પૃહયોર્દશા ॥ ”

—વાગ્બટાલંકાર, ૫૦ ૫, શ્લો ૧૮

અર્થાત્ નૂતન દર્શનમાત્રથી જન્મનામાં રાગ ઉત્પન્ન થયો છે તેમજ જન્મની અભિલાષા અપૂર્ણ છે એવા સ્ત્રી-પુરૂષોની અવસ્થા તે ‘ પૂર્વાનુરાગ ’ છે.

માન અને પ્રવાસના સંબંધમાં આ પછીનો નીચે મુજબનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“ માનોઽન્યવનિતાસક્ત્યા-દીર્ઘ્યાવિકૃતિરુચ્યતે ।
પ્રવાસઃ પરદેશસ્થે, પ્રિયે વિરહસમ્ભવઃ ॥ ”

અર્થાત્ (પતિએ કરેલા) અન્ય અખળાના સંગથી (પત્નીમાં) જ ઇર્ષ્યાથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તે ‘ માન ’ છે; જ્યારે પ્રિય પરદેશમાં હોય, ત્યારે વિરહને લઇને ઉત્પન્ન થતો વિપ્રલમ્બ-શૃંગાર તે ‘ પ્રવાસ ’ છે.

કંરૂણાત્મક શૃંગારનું સ્વરૂપ આ પછીના શ્લોકમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ સ્યાદેકતરપશ્ચત્વે, દમ્પત્યોરનુરક્તયોઃ ।
શૃંગારઃ કરુણાખ્યોઽયં, વૃત્તવર્ણન ઇવ સઃ ॥ ”

અર્થાત્ એક એકના અનુરાગી દમ્પતીમાંથી એકનું મરણ થતાં જ રસ ઉદ્ભવે છે તે કંરૂણાત્મક શૃંગાર છે અને આ રસ તો વૃત્ત-વર્ણનમાં—સંપૂર્ણ પ્રબંધમાંજ હોઇ શકે છે.

૧ રસનું લક્ષણ—

“ વિભાવૈરનુભાવૈશ્ચ, સાત્વિકૈર્વ્યમિચારિભિઃ ।
આરોપ્યમાણ ઉત્કર્ષઃ, સ્થાયીભાવો રસઃ સ્મૃતઃ ॥ ”

—વાગ્બટાલંકાર, ૫૦ ૫, શ્લો ૧

૨ સરખાવો—

“ શક્તારવીરકરુણા-હાસ્યાદ્ભુતમયાનકાઃ ।
રૌદ્રવીમ્ભસશાન્તાશ્ચ, નવૈતે નિશ્ચિતા બુધૈઃ ॥ ”

—વાગ્બટાલંકાર, ૫૦ ૫, શ્લો ૨

૩ આ રસને દેટલાકા કરૂણા રસ તરીકેજ ઓળખાવે છે અને તેમના મત પ્રમાણે વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગારનો આ એક ભેદ નથી, એટલે એના તેઓ પૂર્વાનુરાગ, માન અને પ્રવાસ એમ ત્રણ ભેદોજ સ્વીકારે છે. જુઓ શ્રી-હુમચન્દ્રસૂરિકૃત કાવ્યાનુશાસનનો ખીજો અધ્યાય.

આ ઉપરથી એક શકાય છે કે રાજમતી અને નેમિનાથને લગતો શૃંગાર-રસ સંયોગાત્મક નહિ હોવાથી તે વિપ્રલમ્ભાત્મક છે. તેમાં પણ તે નેમિનાથ પ્રભુ તોરણે આવ્યા, ત્યાં સુધી તો તેને પૂર્વાનુરાગ કહી શકાય. તોરણેથી પાછા ફર્યા ત્યાર પછીથી તો એકલા પ્રવાસાત્મક રસનો પ્રારંભ ગણી શકાય અને જ્યારે તેમણે સિદ્ધિ-સુન્દરીને વરવાને માટે તપ કરવા માંડ્યું ત્યારથી માંડીને તે રાજમતીએ જ્યાં સુધી દીક્ષા લેવાનો વિચાર ન કર્યો ત્યાં સુધી તેને માનાત્મક શૃંગાર ગણી શકાય.

એ તો દેખીતી વાત છે કે શૃંગારના સ્થાનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી આ રસનો નાશ થાય છે અને વૈરાગ્યનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. તે પ્રમાણે આ પદ સમાપ્ત થતાં વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃંગારનો અધિકાર સમાપ્ત થાય છે અને વૈરાગ્યની શરૂઆત થાય છે.

* * * * *

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે નિરેનો-

સહ્યોડ્યહો ! સકલકેવલસમ્પદાપ્તેઃ ।

સાલત્રયં ભવિભૃતં ભુવિ મોહભૂપો

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

દીકા

નિર્ગતમેનઃ-પાપં યસ્માત્ સ નિરેનાસ્તસ્ય સંબોધને હે નિરેનઃ !-હે નિષ્પાપ ! અહો ઇત્યાશ્રયે અસહ્યોડ્યપિ-અસહનીયોડ્યપિ મોહભૂપઃ-સકલકર્મનાયકો મોહરાજઃ સાલત્રયં-વપ્રત્રિકં નાક્રામતિ-ન પીડયતિ । કથંભૂતં સાલત્રયં ? તે-તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ચરણયુગલપર્વતાશ્રિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં સાલત્રયં ? ભવિભૃતં-દેવૈર્નરૈસ્તિર્યગ્નિભઃ પૂર્ણમ્ । કથંભૂતસ્ય તે ? 'સકલેતિ' સકલં-સમ્પૂર્ણં યત્ કેવલં-કેવલજ્ઞાનં તસ્ય સમ્પદ આપ્તિઃ-પ્રાપ્તિર્યસ્ય સ તસ્ય સકલકેવલસમ્પદાપ્તેઃ । કસ્મિન્ ? 'માકન્દેતિ' માકન્દા-આપ્રાસ્તેપાં વૃન્દાનિ યસ્મિન્સ્તત્ એવંવિધં યદ્ વનં તસ્ય રાજિઃ-શ્રેણિસ્તસ્યાઃ પદે-સ્થાને રૈવતકે । આધારે સપ્તમી । શ્રીનેમેઃ કેવલજ્ઞાનં રૈવતકે સમુત્પન્નમિતિ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર-પનઃ ! અહો અ-સહ્યઃ અપિ મોહ-ભૂપઃ માકન્દ-વૃન્દ-વન-રાજિ-પદે સકલ-કેવલ-સમ્પદ-આપ્તેઃ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ભવિન્-ભૃતં સાલ-ત્રયં ભુવિ ન આક્રામતિ ।

શીખદાર્થ

માકન્દ=આપ્ર, આપ્નો.

વૃન્દ=સમુદાય.

વન=વન, જંગલ.

રાજિ=શ્રેણિ.

પદ=સ્થાન.

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે=આપ્રના (વૃક્ષ) સમુદાયો છે જેમાં એવાં વનોની શ્રેણિના સ્થાનમાં.

निर्=शून्यतावाचक अव्यय.

एनसू=पाप.

निरेनः=हे पाप-रहित !

सह्य=अभी शक्य तेने.

असह्यः=असहनीय.

क्षपि=पशु.

अहो=अहो.

सकल=संपूर्ण.

केवल=केवल (ज्ञान).

सम्पद्=लक्ष्मी.

प्राप्ति=प्राप्ति.

सकलकेवलसम्पदाप्तेः=संपूर्ण केवल(ज्ञान)रूपी लक्ष्मीनी प्राप्ति (यद्य) छे जेने तेना.

साल=गढ.

त्रय=त्रयुक्तो समुदाय.

सालत्रयं=त्रयु गढे.

भविन्=भव्य.

भूत (धा० भृ)=पूर्व, भरपूर.

भविभृतं=भव्योथी भरपूर.

भुवि (मू० भू)=पृथ्वी उपर.

मोह=मोह.

भूप=राज.

मोहमूपः=मोहराज.

न=नहि.

आक्रामति (धा० क्रम्)=आक्रमण करे छे.

क्रम=चरण.

युग=युगल, जेउकुं.

अचल=पर्वत.

संश्रित (धा० श्रि)=आश्रय लीधे.

क्रमयुगाचलसंश्रितं=चरण-युगलरूपी पर्वत वडे आश्रित.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

श्लोकार्थ

सर्वज्ञतानो प्रभाव—

“ हे पापरहित (प्राण-नाथ) ! आम्ह (वृक्षा)ना समुदायोथी युक्त बनोनी श्रेष्ठिना स्थानमां (अर्थात् गिरनार पर्वत उपर) जेने संपूर्ण केवल(ज्ञान)रूपी लक्ष्मीनी प्राप्ति (यद्य) छे जेवा तारा चरण-युगलरूपी पर्वतो वडे आश्रित तेमज्ज अव्य (ज्योना आगमन) वडे पूर्ण जेवा त्रयु गढेउं असहनीय (प्रतापवाणे) जेवा मोहराज (पशु) आक्रमण करतो नथी जे आश्चर्य छे. ”—३५

* * * * *

अथ नेमिस्तुतिद्वारं प्रकटयन्नाह—

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी

‘राजीमती’ दृढमतिः सुसती यतीशम् ।

इन्द्रैः स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखार्भिं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

१ विचारे—

“ गत्या विभ्रममन्दया प्रतिपदं या राजहंसायते

यस्याः पूर्णमृगाङ्गमण्डलमिव श्रीमत्सदैवाननम् ।

यस्याश्चानुक्रोति मेत्रयुगलं मीलोत्पलानि श्रिया

तां कुन्दार्हदतीं त्यजन्नपती राजीमतीं पातु वः ॥”

—वाग्भट्टाक्षर ५०४, श्लो० ५१

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતં રાજીમતી યતીશં—સાધુસ્વામિનં નેમિનં ઇતિ ઉપયયૌ—સમીપંજગમ । કથં-
 મૂતા રાજીમતી ? ઇત્યુત્સુકા—સાદરા । ઇતીતિ કિં તત્ ? પ્રમુસમીપં મોહભૂપીડારહિતમિતિ હેતોઃ ।
 પુનઃ કથંમૂતા રાજીમતી ? ‘ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી’ સ્પષ્ટમ્ । પુનઃ કથંમૂતા રાજીમતી ? દૃઢમતિઃ—
 નિશ્ચલબુદ્ધિઃ । પુનઃ કથંમૂતા રાજીમતી ? સુસતી—શુભસાધ્વી । કથંમૂતં યતીશં ? ઇન્દ્રૈઃ સ્તુતં—
 કીર્તિતમ્ । ઇતીતિ કિં ? હે નેમે ! ત્વન્નામકીર્તનજલં—તવ નામસ્તવનમેવ નીરં કર્તૃપદં નઃ—અસ્માકં
 અસુખાગ્નિ—દુઃખાનલં અશેષં—સમસ્તં શમયતિ—સ્ફેટયતિ ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

ઇતિ ઉત્સુકા ગતિ-વિનિર્જિત-રાજહંસી દૃઢ-મતિઃ સુ-સતી ‘રાજીમતી’ ત્વદ્-નામન્-કીર્તન-
 જલં નઃ અ-શેષં અ-સુખ-અગ્નિ હિ શમયતિ ઇતિ ઇન્દ્રૈઃ સ્તુતં યતિ-ઈશં ઉપયયૌ ।

શબ્દાર્થ

ઇતિ=એમ.

ઉત્સુકા (મૂં ઉત્સુક)=આતુર.

ગતિ=યાલ.

વિનિર્જિત (ધાં જિ)=શુભ.

રાજહંસી=રાજહંસી.

ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી=યાલમાં શુભી છે

રાજહંસીને જોણે એવી.

રાજીમતી=રાજીમતી

દૃઢ=નિશ્ચળ.

મતિ=શુદ્ધિ.

દૃઢમતિઃ=નિશ્ચલ છે શુદ્ધિ જેની તે.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

સતી (મૂં સત્)=સાધ્વી.

સુસતી=ઉત્તમ સાધ્વી.

યતિ=મુનિ.

યતીશં=મુનીશ્વરને.

ઇન્દ્રૈઃ (મૂં ઇન્દ્ર)=ધન્દ્રો વડે.

સ્તુતં (મૂં સ્તુત)=સ્તુતિ કરાયેલ.

હિ=નિશ્ચયતાવાચક અવ્યય.

ઉપયયૌ (ધાં યા)=સમીપ ગઇ.

નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમારા.

સુખ=શુભ.

અગ્નિ=અગ્નિ, આગ.

અસુખાગ્નિ=દુઃખરૂપી અગ્નિને.

નામન્=નામ.

કીર્તન=સ્તવન.

જલ=જલ, પાણી.

ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપ જલ.

શમયતિ (ધાં શમ)=શાંત કરે છે.

અશેષ (મૂં અ-શેષ)=સમસ્ત, નિઃશેષ.

શ્લોકાર્થ

રાજીમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન—

“ (મારા પ્રાણ-નાથ પાસે મોહરાજ પણ મીણ જેવો ખની જાય છે) એમ (જણીને)
 આતુર બનેલી એવી, વળી ગતિ વડે જોણે રાજહંસીને (પણ) પરાગ્નિત કરી છે એવી, તથા
 વળી નિશ્ચલ મતિવાળી એવી તેમજ ઉત્તમ સાધ્વી એવી રાજીમતી ‘ (હે નાથ) તારા નામના
 કીર્તનરૂપી જલ અમારા સમસ્ત દુઃખાગ્નિને નક્કી શાંત કરે છે ’ એમ ધન્દ્રો વડે સ્તુતિ કરા-
 યેલા એવા (પોતાના સ્વામી) મુનીશ્વર (નેમિનાથ)ની સમીપ ગઇ. ”—૩૬

*

*

*

*

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी

योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः ।

जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे योगीश !—हे साम्ययोगस्वामिन् ! यस्य पुंसो—नरस्य हृदि—हृदयकमले त्वन्नामनागदमनी—
तवाभिधानमेव भुजङ्गदमनी ओषधी वर्तते । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । तेन पुरुषेण मत्तालिपाटलमलीमस-
कामभोगी जय्यः—जेतुं शक्यते । मत्ताः—क्षैब्यं प्राप्ता येऽलयो—भ्रमरास्तेषां पाटलं—समूहस्तद्वन्मलीम-
सः—कृष्णो यः काम एव भोगी—सर्प इत्यर्थः । कथंभूतः ? 'दुर्धरेति' दुर्धरा-दुःसहा-भयङ्करा
ये कषायाः—क्रोधादयस्त एव फटाः—फणास्तैरुत्कटे—तीव्रे अक्षिणी—नेत्रे यस्य सः । अथवा
दुर्धरकषायाः फटा—दम्भा एव उत्कटे—मत्ते अक्षिणी यस्य स इति । “ फटास्तु कैतवे फणे ”
इति, “ उत्कटस्तीव्रमत्तयोः ” इति च हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः मत्तकामभोगी ? जवेन—
वेगेन जठरम्—उदरमासः—प्राप्त एवंविधो जनो यस्य सः । अपिः विस्मये । कामसर्पेण सर्वे
जना भक्षिताः सन्ति ॥ ३७ ॥

अन्वयः

यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नाग-दमनी (वर्तते) तेन दुर्धर-कषाय-फट-उत्कट-अक्षः, जवेन
जठर-आस-जनः अपि मत्त-अलि-पाटल-मलीमस-काम-भोगी (जवेन) जय्यः ।

शब्दार्थ

मत्त=उ-भत्त.

अलि=अभर.

पाटल=समूह.

मलीमस=दृष्टु, क्षणो.

काम=मदन, रति-पति.

भोगिन्=सर्प, साप.

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी=उ-भत्त भ्रमरेणा

समूहना समान क्षणो कामदेवश्चि सर्पः.

योगिन्=योगी, मुनि.

ईश=नाथ.

योगीश ! =हे योगिनाथ, हे मुनीश्वर ।

दुर्धर=अयं कर, दुःसहनीय.

कषाय=क्षाय.

फट=(१) ईशु; (२) क्षपट.

फटा=ईशु.

उत्कट=(१) तीव्र; (२) उ-भत्त.

अक्षि=नेत्र.

दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः=(१) दुर्धर क्षायश्चि

ईशो वडे तीव्र छे नेत्रो ज्ञेनां ज्ञेयो; (२) दुर्धर

क्षाय ज्ञेवां के क्षपटो ते चि उ-भत्त छे नेत्रो

ज्ञेनां ज्ञेयो.

जय्यः (मू० जय्य)=जती शक्य तेवो.

जवेन (मू० जव)=वेगधी, जडपथी.

जठर=उदर, पेट.

आस (धा० आप्)=प्राप्त.

जन=मनुष्य.

जठरासजनः=ज्ञेना उदरते विषे प्राप्त थया छे

मनुष्यो ज्ञेयो.

अपि=विरभयवायक अव्यय.

तेन (मू० तद्)=तेनाथी.

१ ' दुर्धरेति ' इत्यधिकः ख-पाठः । २ ' मत्तकामभोगी ' इत्यधिकः ख-पाठः ।

નામન્=નામ.

નાગ=સર્પ.

દમની=(૧) વિષને હરનાર ઓષધી; (૨) જાંચુલી
મંત્ર.

ત્વન્નામનાગદમની=તારા નામરૂપી નાગ-દમની.

હૃદિ (મૂં હૃદ)=હૃદયમાં.

યસ્ય (મૂં યદ)=જેના.

પુંસઃ (મૂં પુંસ)=મનુષ્યના.

શ્લોકાર્થ

“ અહો ! જે મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેનાથી દુર્ધર (ક્રોધાદિક) કષાયરૂપી ક્રેણો વડે તીવ્ર નેત્રવાળો (અથવા દુર્ધર કષાયો જેવાં કે કપટો તે રૂપી ઉન્મત્ત છે નેત્રો જેનાં એવો) તેમજ ગ્રહપથી જેના ઉદરને વિષે મનુષ્યો પ્રાપ્ત થયા છે એવો (અર્થાત્ વેગપૂર્વક મનુષ્યોનું ભક્ષણ કરી ગયેલો એવો) ઉન્મત્ત ભ્રમરોના સમૂહની જેમ કાળો કામદેવરૂપી સર્પ (વેગપૂર્વક) જીતી શકાય છે. ”—૩૭

* * * * *

કાલોપમં વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં

પક્ષદ્વયાત્ સદસતો ધૃતતર્કજાલમ્ ।

મિથ્યાત્વિશાસનમિદં મિહિરાંશુવિદ્ધં

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા

હે નેમે ! इदं મિથ્યાત્વિશાસનં કર્તૃપદં ત્વત્કીર્તનાત્-તવ સમ્યક્સ્તવનાત્ આશુ-શીઘ્રં તમઃ-અન્ધકારમિવ મિદાં-વિનાશં ઉપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ । કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? કાલોપમં-કાલકૂટવિષસમાનં, મૃત્યુદાયિત્વાત્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં-નિર્મલસમ્યક્ત્વકાર્યેણ રહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? સદસતઃ-શુદ્ધાશુદ્ધાત્ પક્ષદ્વયાદ્ ધૃતતર્કજાલં-ધૃતવિચારજાલમિતિ । કથંભૂતં તમઃ ? મિહિરાંશુવિદ્ધં-સૂર્યકિરણસ્ખિન્દિતમિતિ ॥૩૮॥

અન્વયઃ

ત્વત્-કીર્તનાત્ કાલ-ઉપમં, વિશદ-દર્શન-કૃત્ય-શૂન્યં, સત્-અસતઃ પક્ષ-દ્વયાત્ ધૃત-તર્ક-જાલં इदं મિથ્યાત્વિન્-શાસનં મિહિર-અંશુ-વિદ્ધં તમઃ इવ આશુ મિદાં ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

કાલ=કાલકૂટ (એર).

ઉપમા=ઉપમા.

કાલોપમં=કાલકૂટના સમાન ઉપમા છે જેની એવું.

વિશદ=નિર્મળ.

દર્શન=શ્રદ્ધાન.

કૃત્ય=કાર્ય.

શૂન્ય=રહિત.

વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં=નિર્મળ શ્રદ્ધાનના કાર્યથી

રહિત.

પક્ષ=પાણી.

દ્વય=યુગલ, બેડકું.

પક્ષદ્વયાત્=પક્ષ-યુગલથી.

સત્=શુદ્ધ.

અસત્=અશુદ્ધ.

સદસતઃ=શુદ્ધ અને અશુદ્ધ.

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કરેલ.

તર્ક=તર્ક.

જાલ=જાળ.

ઘૃતતર્કજાલં=ધારણ કરી છે તર્કોની જાળને જેણે એવું.
મિથ્યાત્વિન=મિથ્યાત્વી.
શાસન=શાસન, આત્મા.
મિથ્યાત્વિશાસનં=મિથ્યાત્વીઓનું શાસન.
ઈદં (મૂં ઇદમ્)=આ.
મિહિર=સૂર્ય.
અંશુ=કિરણ.
વિદ્ધ (ધાં વિધ્)=બેદાયેલું.

મિહિરાંશુવિદ્ધં=સૂર્યનાં કિરણો વડે બેદાયેલું.
કીર્તન=પ્રશંસા.
ત્વર્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.
તમઃ (મૂં તમસ્)=અંધકાર, અંધારું.
દ્વ=જેમ.
આશુ=શીઘ્ર, સત્વર.
મિદાં (મૂં મિદા)=બેદને, નાશને.
ઉપૈતિ (ધાં ઇ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમ સૂર્યનાં કિરણોથી બેદાયેલું અંધારું સત્વર નાશ પામે છે, તેમ તારા કીર્તનથી આ (મૃત્યુદાયક હોવાથી) કાલકૂટની ઉપમાવાળું, નિર્મળ દર્શનના કૃત્યથી રહિત તથા વળી જણે (એકાંત) સત્ અને (એકાંત) અસત્ એમ બે પક્ષથી તર્ક-જાળ પાથરી છે એવું મિથ્યાત્વીઓનું શાસન શીઘ્ર નાશ પામે છે. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

‘ સત્ ’ અને ‘ અસત્ ’ સંબંધી વિચાર—

કોઇ પણ વસ્તુના સંબંધમાં જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ વિચાર કરવો તે ‘ અનેકાન્તવાદ ’ યાને ‘ સ્યાદ્વાદ ’ છે. આ અનેકાન્તવાદ-શૈલીનો ઉપયોગ કરવાથી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે તેથી વિપરીત લક્ષણવાળી એકાન્તવાદ-શૈલીનો આશ્રય લેવાથી અયથાર્થ જ્ઞાન થવાનો પૂર્ણ સંભવ રહે છે.

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે દરેક વસ્તુની બંને બાજુઓ તપાસવી જોઈએ. આ વાતના ઉપર શાસ્ત્રકારોએ તો ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જ શાસ્ત્રો આ દષ્ટિપૂર્વક રચવામાં આવ્યાં હોય તે આદરણીય તેમજ હિતકારી છે એમ કહેવામાં જરાએ ભય રહેતો નથી. ટુંકમાં જ ધર્મમાં સ્યાદ્વાદ-સિદ્ધાન્તને યથોચિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય, તેજ ‘ ધર્મ ’ એવા નામને લાયક ગણી શકાય; બાકી બીજા ધર્મો તો નામધારીજ સમજવા જોઈએ.

કોઇ પણ પદાર્થ એકાન્તતઃ સત્ કે એકાન્તતઃ અસત્ નથી એમ જૈનો માને છે. અપેક્ષા અનુસાર દરેક પદાર્થમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા વિરુદ્ધ ધર્મો પણ સુખેથી સ્વીકારી શકાય તેમ છે, એવી આ તેમની માન્યતા અસ્થાને નથી.

આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં સમજી શકાય છે કે જો પદાર્થને એકાન્તતઃ સત્ માને છે, તેઓ તેમ કરવામાં ભૂલે છે. પ્રથમ તો કોઇ પણ પદાર્થને ‘ એકાન્તતઃ સત્ ’ માનવાથી તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ઉડી જાય છે. ક્રમકે તેમાં અન્ય પદાર્થોના ધર્મોનો પણ અંતર્ભાવ માનવો પડે છે અને એથી કરીને તે પદાર્થનો અભાવ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તો સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને તેજ પદાર્થરૂપ માનવું પડે છે અને આ હકીકત તો ઇષ્ટ નથી. ક્રમકે આવી માન્યતા-વાળાને તો પોતાની પત્નીને પણ સર્વથા જનનીરૂપે તેમજ જનનીને પણ સર્વથા પત્નીરૂપે સ્વીકારવી પડે તેમ છે, ક્રમકે એકજ વસ્તુમાં તે સર્વ ધર્મોનો સર્વથા સ્વીકાર કરે છે. એકા-

ન્તવાદી આ સંબંધમાં એવો બચાવ કરી શકે તેમ નથી કે અને તેો સર્વ ધર્મો એકજ અપેક્ષાપૂર્વક સ્વીકાર્યા નથી, પરંતુ અન્યાન્ય અપેક્ષા પ્રમાણે તેમ કર્યું છે, કેમકે એ કાર્ય તેો અનેકાન્તવાદીનું છે.

વળી વસ્તુને એકાન્તતઃ સત્ માનનારને તેને દ્રુટસ્થ નિત્ય માનવી પડશે અને તેમ કરવાથી તેો તેને શિરે અનેક આપત્તિઓ આવી પડશે. તેમાંની અત્ર એકનુંજ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે અને તે એ છે કે પોતે પણ પોતાની આર્થિક, નૈતિક કે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સુધારી શકશે નહિ. આથી ખીજી મોટી આપત્તિ શું હોઈ શકે ?

આવીજ રીતે કોઈ પણ વસ્તુને એકાન્તતઃ અસત્ માનવી તે પણ ઇષ્ટ નથી, કેમકે તેમ કરવા જતાં તેો બ્રહ્માણ્ડ શૂન્યરૂપ અને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તેો ભયંકર શૂન્યવાદનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં નિવેદન કર્યા મુજબ દરેક પદાર્થનું (૧) દ્રવ્ય, (૨) ક્ષેત્ર, (૩) કાલ અને (૪) ભાવ એમ ચાર દષ્ટિપૂર્વક અવલોકન થઈ શકે છે. તેમાં દરેક પદાર્થનું અસ્તિત્વ પોતાના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું નથી એમ સ્વીકારવું તે અનેકાન્તવાદ છે અને આ ઉત્તમ માર્ગ છે અને તેનો જૈન દર્શનમાં પૂર્ણ સત્કાર કરવામાં આવ્યો છે, જોકે કેટલીક વાર તેો જૈનેતર દર્શનોમાં પણ અનેકાન્તવાદની ગન્ધ આવે છે.

આ ચારે દષ્ટિઓનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જને ‘પિતા’ કહેવામાં આવે છે, તે તેનાજ પુત્રનો પિતા છે અર્થાત્ તે અન્યના પુત્રનો પિતા નથી. એટલે કે તે વ્યક્તિમાં અમુક અપેક્ષાએ પિતૃત્વ ધર્મ રહેલો છે અને અમુક અપેક્ષાએ તે ધર્મ રહેલો નથી. અર્થાત્ સ્વપુત્રથી પિતા તરીકે સત્ એવો જ પિતા તે ખીજના પુત્રથી પિતા તરીકે અસત્ છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પોતાના ગુણોથી—પોતાના ધર્મોથી—પોતાના સ્વરૂપથી જ દ્રવ્ય સત્ છે, તેજ દ્રવ્ય ખીજ દ્રવ્યના ગુણોથી—ખીજ દ્રવ્યના સ્વરૂપથી અસત્ છે.

આ હુકીકત વિશેષ ધ્યાનમાં આવે તે માટે આપણે ઘટનું ઉદાહરણ ચારે દષ્ટિપૂર્વક વિચારીએ. ધારો કે એક ઘટ માટીનો બનેલો છે અને તે મુંબાઈમાં રહેલો છે. વળી તે શરદ્ ઋતુમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે તેમજ તે શુક્લ વર્ણવાળો છે. એમાં માટી, મુંબાઈ, શરદ્ ઋતુ અને શુક્લ વર્ણ એ આ ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ છે. આથી કરીને આ ઘટ માટીરૂપ છે પરંતુ તે જળરૂપ નથી એમ કહી શકાય; અર્થાત્ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ સત્ છે, પરંતુ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. એવીજ રીતે મુંબાઈમાં રહેલો ઘટ મુંબાઈ-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સત્ છે, પરંતુ અન્ય ક્ષેત્રની જવા કે સુરત, અમદાવાદ ઇત્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે. એવીજ રીતે શરદ્ ઋતુની—સ્વકાલની અપેક્ષાએ

૧ સ્વકાલની અપેક્ષાએ સત્ત્વ, અસત્ત્વ વિચારતાં એ પણ સમજી શકાય છે કે અમુક કાલનો માટીનો બનેલો ઘટ અન્ય કાલમાં તેના પરમાણુની સંખ્યામાં તેમજ તેની ગોઠવણમાં ફરક પડતાં તે જલરૂપે કે પિત્તજરૂપે કે એવા કોઈ અન્ય પદાર્થરૂપે પણ પરિણમે, કેમકે દરેક પદાર્થ એકજ જાતના પુદ્ગલનો બનેલો છે. આ પુદ્ગલના પરમાણુઓની સંખ્યા અને યોજના પ્રમાણે તે પુદ્ગલ અન્ય અન્ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમે છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારોનું કથન છે.

એ સત્ છે, જ્યારે હેમન્તાદિક અન્ય ઋતુઓની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. વળી તે શુક્ષ્ણ વર્ણુની અપેક્ષાએ સત્ છે, જ્યારે અન્ય વર્ણુની અપેક્ષાએ અસત્ છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે આ ધટ સ્વ-ભાવથી સત્ છે, પરંતુ પર-ભાવથી અસત્ છે.

* * * * *

રત્નત્રયં નિરુપમં નરરાજહંસાઃ

સંવિત્તિદર્શનચરિત્રમયપ્રકાશમ્ ।

ક્ષિત્યાપ્તસંસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહં

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે નેમે ! ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ—તવ ચરણકમલવનસેવિનઃ ‘નરરાજહંસા’ નરા એવ રાજ-હંસા—ઉત્તમહંસા રત્નત્રયં લભન્તે—પ્રાપ્નુવન્તિ । કથંભૂતં રત્નત્રયં ? ‘સંવિત્તિ’ સંવિત્તિઃ—સમ્યગ્-જ્ઞાનં, દર્શનં—સમ્યક્ત્વં, ચરિત્રં (ચં) એતન્મયમ્—એતત્સ્વરૂપં પ્રકાશં યસ્ય તત્ । પુનઃ કથંભૂતં રત્નત્રયં ? નિરુપમં—ઉપમાનરહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં રત્નત્રયં ? ‘ક્ષિત્યેતિ’ ક્ષિત્તિ—વિનાશમાપ્તઃ—પ્રાપ્તઃ સંસૃતેઃ—સંસારસ્ય પરિશ્રમસ્ય—ક્લેશસ્ય દુઃખદાહઃ—સન્તાપો યસ્મિન્સ્તદિતિ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ નર-રાજહંસાઃ સંવિત્તિ-દર્શન-ચરિત્ર-મય-પ્રકાશં, ક્ષિતિ-આપ્ત-સંસૃતિ-પરિશ્રમ-દુઃખ-દાહં, નિર્-ઉપમં રત્ન-ત્રયં લભન્તે ।

શબ્દાર્થ

રત્ન=રત્ન.

રત્નત્રયં=ત્રણ રત્નોના સમુદાયને.

નિરુપમં (મૂ. નિરુપમ)=ઉપમા-રહિત.

નર=મનુષ્ય.

રાજહંસ=રાજહંસ.

નરરાજહંસાઃ=મનુષ્યોરૂપી રાજહંસો.

સંવિત્તિ=સમ્યગ્ જ્ઞાન, યથાર્થ બોધ.

દર્શન=દર્શન.

ચરિત્ર=ચારિત્ર.

મય=સ્વરૂપવાચક તદ્વિત પ્રત્યય.

પ્રકાશ=તેજ.

સંવિત્તિદર્શનચરિત્રમયપ્રકાશં=સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન

અને ચારિત્રરૂપ છે પ્રકાશ જેનો એવા.

ક્ષિતિ=નાશ.

આપ્ત (ધા. આપ્)=પામેલ.

સંસૃતિ=સંસાર.

પરિશ્રમ=પરિશ્રમ, કલેશ.

દુઃખ=દુઃખ.

દાહ=સંતાપ.

ક્ષિત્યાપ્તસંસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહં=નાશ પામેલો છે

સાંસારિક પરિશ્રમ સંબંધી દુઃખનો સંતાપ

જેને વિષે એવા.

પાદ=ચરણ.

પદ્મજ=કમળ.

વન=વન.

આશ્રયિણ=આશ્રય લેનાર.

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારા ચરણ-કમળરૂપી વ-

નનો આશ્રય લેનારા.

લભન્તે (ધા. લમ્)=પ્રાપ્ત કરે છે.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) तारा यरशु-कमक्षरुपी वननो आश्रय लेनारा यथार्थ ज्ञान, दर्शन अने आश्रितरूप प्रकाशवाणा अेवा तथा वणी ळने विषे सांसारिक परिश्रम संपंधी दुःखना संतापनो नाश यथो छे अेवा तेमज्ज उपमा-रहित अेवा रत्न-त्रयने प्राप्त करे छे. ”—३६

* * * * *

वित्तेन साधकतमेन सुनद्धभावात्
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः ।
सम्यक्प्रमादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात्
त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

टीका

हे नेमे ! असुभृतः—प्राणिनोऽव्ययतां—अक्षयभावं व्रजन्ति—प्राप्नुवन्ति । कस्मात् ? (स्मरणात्—) संस्मरणतः । किं कृत्वा ? भवतः—संसारत् त्रासं—भयं विहाय—त्यक्त्वा । कथंभूतात् स्मरणात् ? त्वदीयात्—भवदीयात्, तव संबन्धिनः । पुनः कथंभूतात् स्मरणात् ? ‘सम्यक्प्रमात्’ सम्यक्—शुभा—सकलनैगमादिनयैरवाधिता प्रमा—ज्ञानं यस्मिस्तत् (तस्मात्) । पुनः कथंभूतात् स्मरणात् ? सुनद्धा—अतिशयेन वद्धा भावाः—पदार्था हेयज्ञेयादिका यस्मिस्तत् तस्मात् । केन ? साधकतमेन—उत्कृष्टकरणेन । कथंभूतेन साधकतमेन ? वित्तेन—प्रसिद्धेन । कथंभूता असुभृतः ? ‘कैवल्येति’ कैवल्यं—मोक्ष एव नारी—स्त्री तस्या उरसिजौ—स्तनौ तयोरेकरसे—अद्वितीयस्वादेऽभिलाषो येषां ते । इति नेमिस्तुत्यधिकारः ॥ ४० ॥

अन्वयः

वित्तेन साधकतमेन सु-नद्ध-भावात् सम्यक्-प्रमात् त्वदीयात् स्मरणात् कैवल्य-नारी-उरसि-ज-एक-रस-अभिलाषाः असु-भृतः भवतः त्रासं विहाय अव्ययतां व्रजन्ति ।

शब्दार्थ

वित्तेन (मू० वित्त)=प्रसिद्ध, प्रख्यात.
साधकतमेन (मू० साधक-तमे)=उत्कृष्ट करण वजे.
सु=अत्यंततावाचक अव्यय.
नद्ध (धा० नहृ)=पद्ध, अधिव.
भाव=पदार्थ.
सुनद्धभावत्=अतिशय अधिवा छे पदार्थो ळने विषे अेवा.
कैवल्य=मोक्ष, मुक्ति.

नारी=रमणी, महिला.
उरसिज=स्तन.
एक=अद्वितीय, असाधारण.
रस=स्वाद.
अभिलाष=प्रेम्णा.
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः=मुक्तिरुपी महि-
लाना स्तनाना अद्वितीय स्वादनी प्रेम्णा छे
ळनेने अेवा.
सम्यक्=शुभ, सुंद.

प्रमा=ज्ञान.

सम्यक्प्रमात्=३दुं छे ज्ञान जेभां जेवा.

असु=प्राण.

भृत्=धारणु करनार.

असुभृतः (मू० असुभृत)=प्राणीज्यो.

अव्ययतां (मू० अव्ययता)=अक्षय लावने.

त्वदीयात् (मू० त्वदीय)=तारा.

त्रासं (मू० त्रास)=त्रासने.

विहाय (धा० हा)=भूझीने, लज्जेने.

भवतः (मू० भव)=संसारथी.

स्मरणात् (मू० स्मरण)=स्मरणथी, माह करवाथी.

व्रजन्ति (धा० व्रज्)=पामे छे.

श्लोकार्थ

“ जेभां प्रसिद्ध जेवा उत्तम करणु वडे (हेय-ज्ञेयादिक्) पदार्थी अतिशय पांथ्या छे जेवा तथा वणी जेने विषे शुभ ज्ञान छे जेवा तारा स्मरणथी मुक्तिइपी महिलाना स्तनोना (मर्दन-इपी) अद्वितीय स्वादनी जेभने अखिलापा छे जेवा प्राणीज्यो संसारना त्रासने त्यज्ज दधने (अर्थात् तेनाथी मुक्त थधने) अक्षयपणाने पामे छे. ”—४०

स्पष्टीकरण

उद मा पधथी जे नेमिनाथनी राखमतीजे स्तुति करवा मांडी हती, ते स्तुति-अधिकार अत्र समाप्त थाय छे, केमके ज्या पछीना पधमां कविराज ते सार्धनी केवलज्ञान प्राप्त करी मोक्षे जय छे जेभ सुखे छे.

* * * * *

पीत्वा वचो जिनपतेरधिगम्य दीक्षां

साऽथार केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।

आश्रित्य सिद्धवरवस्त्वगदा हि के नो

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ? ॥ ४१ ॥

टीका

अथ-अनन्तरं सा राजीमती केवलं-केवलज्ञानं आर-प्राप च-पुनर्मोक्षं-निर्वाणमार । किं कृत्वा ? जिनपतेः-श्रीनेमिनो वचो-वचनं पीत्वा-सादरं श्रुत्वा । पुनः किं कृत्वा ? दीक्षां-पञ्चमहाव्रतभारं अधिगम्य-प्राप्य । कथंभूतं मोक्षं ? अनन्तसुखं स्पष्टम् । हीत्युपप्रदर्शने । के मर्त्या-मनुष्या मकरध्वजतुल्यरूपाः-कन्दर्पसमरूपा नो भवन्ति ? अपितु (सर्वे) भवन्त्येव । कथंभूता मर्त्याः ? अगदा-रोगरहिताः । किं कृत्वा ? सिद्धवरवस्तु आश्रित्य-प्राप्य-आसेव्येति, सिद्ध-औषधसिद्धः-सिद्धवैद्यः तस्य वरं-श्रेष्ठं वस्तु-रसायनादिभेषजम् इति ॥ ४१ ॥

अन्वयः

अथ जिन-पतेः वचः पीत्वा दीक्षां (च) अधिगम्य सा ('राजीमती') केवलं अनन्त-सुखं मोक्षं च आर, हि सिद्ध-वर-वस्तु आश्रित्य अ-गदाः के मर्त्याः मकर-ध्वज-तुल्य-रूपाः नो भवन्ति ? ।

શબ્દાર્થ

પાત્વા (ધા૦ પા)=પાન કરીને, આદરપૂર્વક શ્રવણ કરીને.
 વચ્ચ: (મૂ૦ વચ્સ્)=વચનને.
 જિન=સામાન્ય કેવલી.
 પતિ=નાથ.
 જિનપતે: (મૂ૦ જિનપતિ)=જિનેશ્વરના.
 અધિગમ્ય (ધા૦ ગમ્)=પ્રાપ્ત કરીને.
 દીક્ષાં (મૂ૦ દીક્ષા)=દીક્ષાને.
 સા (મૂ૦ તદ્)=તે.
 અથ=ત્યાર આદ.
 આર (ધા૦ ઋ)=પ્રાપ્ત કરતી હતી.
 કેવલં (મૂ૦ કેવલ)=કેવલ (જ્ઞાન)ને.
 અનન્ત=અનન્ત, નિ:સીમ, અપાર.
 સુખ=સુખ.
 અનન્તસુખં=અનન્ત સુખ છે જ્યાં એવા.
 ચ=વળી.
 મોક્ષં (મૂ૦ મોક્ષ)=મોક્ષને.
 આશ્રિત્ય (ધા૦ શ્રિ)=આશ્રય લઇને.
 સિદ્ધ=ઔપધ-સિદ્ધ, સિદ્ધ-વૈદ્ય.

વર=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
 વસ્તુ=વસ્તુ, સ્ત્રીજ.
 સિદ્ધવરવસ્તુ=સિદ્ધની ઉત્તમ વસ્તુને.
 ગદ્=રોગ.
 અગદાઃ=રોગ-રહિત.
 હિ=કારણ કે.
 કે (મૂ૦ કિમ્)=કેાણ.
 નો=નહિ.
 મર્ત્યા: (મૂ૦ મર્ત્ય)=મર્ત્યો, માનવો.
 ભવન્તિ (ધા૦ ભૂ)=થાય છે.
 મકર=મગર.
 ધ્વજ=ધ્વજ.
 મકરધ્વજ=મગર છે ધ્વજમાં જેની તે, મદન.
 તુલ્ય=સમાન.
 રૂપ=રૂપ.
 મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=મદનના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

રાશ્મભતીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિગમન—

“ ત્યાર આદ (અર્થાત્ પોતાના પ્રાણનાથ નેમિનાથની સ્તુતિ કર્યા આદ તે) જિનેશ્વરના વચન(રૂપી અમૃત)નું પાન કરીને અને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને તે રાશ્મભતીએ કેવલ (જ્ઞાન)ને અને (ત્યાર પછી) અનન્ત સુખાત્મક મોક્ષને (પણ) પ્રાપ્ત કર્યા, કારણ કે સિદ્ધ (વૈદ્ય)ની ઉત્તમ (રસાયનરૂપી) વસ્તુનો આશ્રય લઇને (અર્થાત્ તે રસાયનનું સેવન કર્યા આદ) રોગરહિત (બનેલા) એવા કયા માનવો મદનના સમાન રૂપવાળા થતા નથી ? ”—૪૧

* * * * *

કૌસ્કાન્ નવાનિ હસિતાબ્જશુચીન્ ગુણાસ્તે

યેડનાદિતો વિષમબ્રાણમટેન નદ્ધાઃ ।

રાજ્ઞિ ત્વયીશ ! મનુજાઃ સતિ સાર્વભૌમે

સદ્યઃ સ્વયં વિગતબન્ધભયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા

હે ર્શ ! અહં તે તવ કૌસ્કાન્-કાન્ કાન્ ગુણ(ગાન્) ઔદાર્યાદીન્ નવાનિ-સ્ત્રીમિ(વાનિ) ? તવ ગુણાનાપ્રાનન્યાદ વક્તું સમર્થો ન ભવામી(ની)ત્યર્થઃ । કથંભૂતાન્ ગુણાન્ ? હસિતાબ્જશુચીન્—

૧ જૈન દર્શનમાં મુક્તિમાં સુખનો સદ્ભાવ માનેલો છે અને તે વાત મુક્તિ-મુક્ત છે. જુઓ ન્યાયકુસુમાં-જલિ (પૃ૦ ૩૩૪-૩૩૮).

વિકસ્વરકમલપવિત્રાન્ । હે ઈશ ! યે પ્રાણિનઃ અનાદિતઃ—અનાદિકાલાદ્ વિષમબાણમટેન—કામ-સુમટૈઃ(ટેન) નદ્વા—નદ્વાઃ સન્તિ । તચ્છબ્દોઽન્ન ગમ્યઃ । તે મનુજાઃ સદ્યઃ—શીઘ્રં સ્વયમ્—આત્મના વિગતબન્ધભયા ભવન્તિ । કસ્મિન્ સતિ ? ત્વયિ-નેમૌ સાર્વભૌમે—ચક્રવર્તિનિ રાજ્ઞિ—ભૂપે સતીતિ સ્પષ્ટમ્ । “દ્વિઃ કાનઃ કાનિ સઃ” (સિદ્ધં ૦ અં ૧, પાં ૩, સૂં ૧૧) ઇતિ સૂત્રેણ સકારાગમઃ પૂર્વસ્યાનુસ્વારાનુનાસિકૌ ચ ઇતિ હેમ્બૃહદ્વૃત્તૌ, તેન કાઁસ્કાનિતિ સિદ્ધમિતિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! (અહં) તે હસિત-અબ્જ-શુચીન્ કાઁસ્કાન્ ગુણાન્ નવાનિ ? । યે મનુજાઃ અનાદિતઃ વિષમ-બાણ-મટેન નદ્વાઃ, તે ત્વયિ સાર્વભૌમે રાજ્ઞિ સતિ સદ્યઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-ભયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

કાઁસ્કાન્ (મૂં કિમ્)=કમા કમા.
 નવાનિ (ધાં ઝુ)=હું સ્તવું.
 હસિત (ધાં હસ્)=વિકસ્વર.
 અબ્જ=કમલ.
 શુચિ=પવિત્ર.
 હસિતાબ્જશુચીન્=વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર.
 ગુણાન્ (મૂં ગુણ)=ગુણોને.
 તે (મૂં ગુણ્)=તારા.
 યે (મૂં યદ્)=એ.
 અનાદિતઃ (મૂં અનાદિ)=અનાદિ (કાલ)થી.
 વિષમ=વિષમ, ભયંકર.
 બાણ=આણ.
 વિષમબાણ=વિષમ છે આણો જેનાં તે, મદન.
 મટ=સુભટ, લડવૈયો.
 વિષમબાણમટેન=મદનરૂપી સુભટ વડે.

નદ્વાઃ (મૂં નદ્)=અંધાયેલા.
 રાજ્ઞિ (મૂં રાજન્)=રાજા.
 ત્વયિ (મૂં ગુણ્)=તું.
 ઈશ ! (મૂં ઈશ)=હે નાથ !
 મનુજાઃ (મૂં)=માનવો, મનુષ્યો.
 સતિ (મૂં સત્)=થતાં.
 સાર્વભૌમે (મૂં સાર્વભૌમ)=ચક્રવર્તી.
 સદ્યઃ=સત્વર, શીઘ્ર.
 સ્વયં=પોતાની મેળે.
 વિગત (ધાં ગમ્)=વિશેષે કરીને ગયેલ.
 બન્ધ=અન્ધન.
 ભયા=ભીતિ, ધીક.
 વિગતબન્ધભયાઃ=વિશેષે કરીને ગયેલી છે અન્ધનની ભીતિ જેમની એવા.
 ભવન્તિ (ધાં ભૂ)=થાપ છે.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! હું વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર એવા તારા કયા કયા ગુણોની સ્તુતિ કરું ? (કહેવાની મતલબ એ છે કે તારા ગુણો અનન્ત હોવાથી હું તે કહેવા અસમર્થ છું.) જે માનવો અનાદિ (કાલ)થી મદનરૂપી સુભટ વડે (સંસારરૂપી પંદીખાનામાં) પંધાયેલા છે, તેઓ જ્યારે તું ચક્રવર્તી રાજ થયો છે ત્યારે સત્વર પોતાની મેળે જેમની અન્ધનની ભીતિ વિશેષતઃ ગયેલી છે એવા અને છે (અર્થાત્ તેઓ સંસાર-ભયથી સર્વથા મુક્ત બની મુક્તિ-રમણીને વરે છે). ”—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદમાં જે ‘કાઁસ્કાન્’ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે. એ વાત ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, ક્રમિકે તેમાં ‘દ્વિઃ કાનઃ કાનિ સઃ’ એ સિદ્ધ-હેમ વ્યાકરણ તેમજ તેની પૃષ્ઠ-વૃત્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિશેષમાં આવી રીતે વ્યાકરણના આધારે રચાયેલું 'કસ્કઃ' પદ શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભ-
સૂરિકૃત શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીના આઠમા પદના નીચે મુજબના—

“ કાર્યાકાર્યવિવેકશૂન્યહૃદયઃ કસ્કો ન સંજાયતે ”

—અન્તિમ ચરણમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીઅધ્યલક્ષ્મિ-
પ્રખન્ધમાંના ૭૧૮ માં પદના નીચે મુજબના—

“ કસ્કઃ કાં કાં ગતિં ગન્તા, બુધ્યતે કો જિનં વિના ”

—ઉત્તરાર્ધમાં પણ નજરે પડે છે.

* * *
સદ્બ્રહ્મચાર ! જિન ! 'યાદવ'વંશરત્ન !

'રાજીમતી'નયનકોકવિરોકિતુલ્ય ! ।

જુષ્ટઃ શ્રિયા સકલયૈકપદે ભવેત્ સ

યસ્તાવકં સ્તબમિમં મતિમાનધીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે સદ્બ્રહ્મચાર ! બ્રહ્મચારિત્વાત્ । હે જિન ! । હે યાદવવંશરત્ન ! સ્પષ્ટમ્ । હે રાજીમતી-
નયનકોકવિરોકિતુલ્ય !—રાજીમતીનેત્રચક્રવાકસૂર્યસમાન ! । વિરોકાઃ—કિરણા અસ્ય સન્તીતિ
વિરોકી—સૂર્યઃ । હે નેમે ! યો મતિમાન્—પણિડત્ત્વમ્ તાવકં—ત્વત્સંબન્ધનં સ્તવં—સ્તવનં અધીતે—
પઠતિ, સ મતિમાન્, એકપદે इति વિભક્તિપ્રતિરૂપકમવ્યયં શીઘ્રાર્થે, શીઘ્રં શ્રિયા—લક્ષ્મ્યા જુષ્ટઃ—
સહિતો ભવેત્ । કથંભૂતયા શ્રિયા ? સકલયા—સમસ્તયા ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) સત્-બ્રહ્મચાર । (હે) જિન । (હે) 'યાદવ'-વંશ-રત્ન । (હે) 'રાજીમતી'-નયન-કોક-
વિરોકિન્-તુલ્ય । યઃ મતિમાન્ इમં તાવકં સ્તવં અધીતે, સઃ એક-પદે સકલયા શ્રિયા જુષ્ટઃ ભવેત્ ।

શીઘ્રાર્થ

સત્=શોભનીય, સુંદર.

બ્રહ્મચાર=બ્રહ્મચર્ય.

સદ્બ્રહ્મચાર !=સુંદર છે બ્રહ્મચર્ય જેનું એવા । (સં.)

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થકર ।

યાદવ=યાદવ.

વંશ=વંશ, કુળ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

યાદવવંશરત્ન !=હે યાદવ વંશને વિષે રત્ન (સમાન) ।

રાજીમતી=રાજીમતી.

નયન=નેત્ર.

કોક=ચક્રવાક.

વિરોકિન્=કિરણો છે જેને તે, સૂર્ય.

તુલ્ય=સમાન.

રાજીમતીનયનકોકવિરોકિતુલ્ય !=હે રાજીમતીના

નેત્રરૂપી ચક્રવાક પ્રતિ સૂર્ય સમાન ।

જુષ્ટઃ (મૂં જુષ્ટ)=સેવાયેલો.

શ્રિયા (મૂં શ્રી)=લક્ષ્મી વડે.

સકલયા (મૂં સકલા)=સમસ્ત.

એકપદે=એકપદ, એક આચકે.

ભવેત્ (ધાં મૂ)=થાય.

સઃ (મૂં સદ્)=તે.

યાઃ (મૂં યદ્)=જે.

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા સંબંધી.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તવવનને.

इમં (મૂં इवમ્)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્)=પણિડત.

અધીતે (ધાં इ)=અધ્યયન કરે છે, લાણે છે.

श्लोकार्थ

“ (आल-प्रहयारी होवाने लीधे) सुंदर प्रहयर्थवाणा जेवा हे (नेमिनाथ) । हे (राग-द्वेषना उपर विजय भेणवेला) तीर्थंकर । हे यादव वंशने विषे रत्न (समान) । हे राशु-भतीना नेत्ररूपी यक्षवाकने (आनंद आपवाभां) सूर्य समान । जे युद्धिमान् आ तारा स्तवनतुं अध्ययन करे छे, ते जेकदम समस्त लक्ष्मी वडे सेवित पने छे (अर्थात् ते अपूर्व लक्ष्मीने स्वाभी थाय छे). ”—४३

* * * * *

हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीद्धां
कण्ठे दधाति महिमाप्रभसूरिराजः ।
यस्ते सदैव रुचिराश्रितभावरत्नां
तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभक्तामरस्तोत्रात्तचतुर्थपादसमस्यामयं श्रीनेमिसम्बोधनस्तोत्रम् ॥

टीका

हे जिन ! यो जनस्ते-तवेमां नुतिं-स्तुतिं हारावलीं-हारश्रेणिरूपां सदैव कण्ठे दधाति-अलङ्करोति । कथंभूतो यः ? 'महिमेति' महिम्ना-महत्त्वेन आ-समन्तात् प्रभा यस्य स महिमाप्रभः, सूरीणां-पण्डितानां राजा सूरिराजः, महिमाप्रभश्चासौ सूरिराजश्च महिमाप्रभसूरिराजः । एतेन स्वगुरोः श्रीमहिमाप्रभसूरिराज इति नाम दर्शितम् । कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? 'द्युतिसन्ततीद्धां' द्युतीनां-प्रभाणां सन्ततिभिः-आवलीभिः इद्धां-दीप्त्याम् । पुनः कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? रुचिराणि-मनोहराणि आश्रितानि-प्रोतानि भावा-अभिधेयविशेषा एव रत्नानि यस्यां सा तामिति । एतद्विशेषणेन शिष्यावस्थायां भावरत्न इति निजनाम कविना दर्शितम् । सूरिपदग्राप्तौ तु भावप्रभ इति नाम लब्धमिति । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । लक्ष्मीस्तं पुरुषं समुपैति-प्राप्नोति । कथंभूता लक्ष्मीः ? अवशा-अनधीना [अपि] । कथंभूतं तं ? मानतुङ्गं-मानोन्नतमपि ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभावप्रभसूरिविरचिता नेमिसम्बोधनस्वोपज्ञवृत्तिः समाप्ता ॥

अन्वयः

(हे नाथ !) यः महिमन्-आ-प्रभा-सूरि-राजः ते इमां द्युति-सन्तति-इद्धां, रुचित-आश्रित-भाव-रत्नां हार-आवलीं नुति कण्ठे दधाति, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः सदा एव समुपैति ।

श्लोकार्थ

हार=हार.

आवली=श्रेणि.

हारावलीं=हारनी श्रेणिने.

नुतिं (मू० नुति)=स्तुतिने.

इमां (मू० इदम्)=आ.

द्युति=प्रभा.

सन्तति=श्रेणि.

इद्ध (धा० इन्च्)=दीप्त, प्रकाशित.

द्युतिसन्ततीद्धां=प्रभानी श्रेणि वडे प्रकाशित.

कण्ठे (मू० कण्ठ)=गणभां.

દઘાતિ (ધાં ઘા)=ધારણ કરે છે.
 મહિમન્=મહિમા.
 આ=સમન્તાત્, એમર.
 પ્રમા=તેજ, કાન્તિ.
 મહિમાપ્રમ=મહિમાપ્રભ, ભાવપ્રભસૂરિના ગુરૂ.
 સૂરિ=(૧) પણ્ડિત; (૨) આચાર્ય.
 રાજન્=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.
 મહિમાપ્રમસૂરિરાજઃ=(૧) જેના મહિમાની સમસ્તતઃ
 પ્રભા છે એવો પણ્ડિતવર્ષ; (૨) મહિમાપ્રભ
 (નામના) સૂરીશ્વર.
 યઃ (મૂં યદ્)=જે.
 તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.
 સદા=હમેશાં.
 एव=જ.
 रुचिर=મનોહર.

આશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ, પરોવેલ.
 ભાવ=ભાવ.
 રત્ન=રત્ન, મણિ.
 ભાવરત્ન=ભાવરત્ન, કવિરાજનું શિષ્યાવસ્થા દર-
 મ્યાનનું નામ.
 રુચિરાશ્રિતભાવરત્નઃ=મનોહર તેમજ પરોવેલાં એવાં
 ભાવરૂપી રત્નો છે જેને વિષે એવી.
 તે (મૂં તદ્)=તેને.
 માન=(૧) અભિમાન; (૨) બહુમાન.
 તુન્ન=ઉન્નત, ઊંચો.
 માનતુન્ન=(૧) માનથી ઉન્નત; (૨) માનતુંગ,
 ભક્તતામરના કર્તા.
 અવશા (મૂં અવશ)=સ્વતંત્ર.
 સમુપૈતિ (ધાં ઇ)=પાસે જાય છે.
 લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

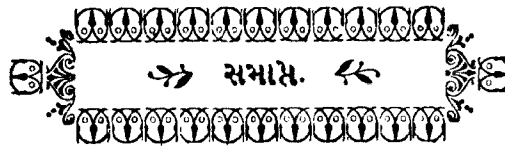
શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) જેના મહિમાની પ્રભા સર્વત્ર (પ્રસરેલી) છે એવા જે પણ્ડિતરાજ કાન્તિની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત એવી તથા મનોહર તેમજ પરોવેલાં ભાવરૂપી રત્નોવાળી એવી આ તારી હારાવલીરૂપી સ્તુતિ કણ્ઠમાં ધારણ કરે છે, તે માનથી ઉન્નત (મનુષ્ય)ની સમીપ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી સર્વદા જાય છે (અર્થાત્ જે મનુષ્ય તારા યશોગાન ગાય છે, તે સર્વદા ધનિકંજ રહે છે).”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાવ્યનો ધ્વનિ—

આ કાવ્ય રચીને કવિરાજ આડકતરી રીતે પોતાનું શિષ્ય-અવસ્થા દરમ્યાનનું ‘ભાવરત્ન’ એ નામ તેમજ સૂરિ-પદ પામ્યા પછીનું ‘ભાવપ્રમ’ એ નામ નિવેદન કર્યું છે. વિશેષમાં તેમણે પોતાના ગુરૂનું મહિમાપ્રભ એ નામનો તેમજ મૂળ ભક્તતામરના કર્તા માનતુંગના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.

क-परिशिष्टम्
श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितं

॥ भक्तामरस्तोत्रम् ॥

काव्यद्वयेन मङ्गलं प्रादुर्बुवन्नाह—

भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणा-

मुद्ग्योतकं दलितपापतमोवितानम् ।

सम्यक् प्रणम्य जिनपादयुगं युगादा-

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

यः संस्तुतः सकलवाङ्मयतत्त्वबोधा-

दुद्भूतबुद्धिपटुभिः सुरलोकनाथैः ।

स्तोत्रैर्जगन्नितयचित्तहरैरुदारैः

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

कविरात्मौद्धत्यं परिजिहीर्षुराह—

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ !

स्तोतुं समुद्यतमतिर्विगतत्रपोऽहम् ।

बालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुबिम्ब-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

जिनस्तुतावन्येषां दुष्करतां दर्शयन्नाह—

वक्तुं गुणान् गुणसमुद्र ! शशाङ्ककान्तान्

कस्ते क्षमः सुरगुरुप्रतिमोऽपि बुद्ध्या ? ।

कल्पान्तकालपवनोद्धतनक्रचक्रं

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

स्तवनविरचनप्रथरनेकारणमाह—

सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान्मुनीश !
 कर्तुं स्तवं विगतशक्तिरपि प्रवृत्तः ।
 प्रीत्याऽऽत्मवीर्यमविचार्य मृगो मृगेन्द्रं
 नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

निजासामर्थ्येऽपि वाचालताकारणमाह—

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासघाम
 त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।
 यत् कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति
 तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

स्तवनग्रन्थने यो गुणस्तमाह—

त्वत्संस्तवेन भवसन्ततिसन्निबद्धं
 पापं क्षणात् क्षयमुपैति शरीरभाजाम् ।
 आक्रान्तलोकमलिनीलमशेषमाशु
 सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

स्तवारम्भसामर्थ्यं दृढयन्नाह—

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-
 मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।
 चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु
 मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

सर्वज्ञकथाप्रभावं प्रदर्शयन्नाह—

आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषं
 त्वत्संकथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।
 दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव
 पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

भगवद्गुणोत्कीर्तनफलमाह—

नात्यद्भुतं भुवनभूषणभूत ! नाथ !
 भूतैर्गुणैर्भुवि भवन्तमभिष्टुवन्तः ।
 तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा
 भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

भगवद्दर्शनफलमाह—

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीयं
 नान्यत्र तोषमुपयाति जनस्य चक्षुः ।
 पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः
 क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवद्रूपवर्णनमाह—

यैः शान्तरागरुचिभिः परमाणुभिस्त्वं
 निर्मापितस्त्रिभुवनैकललामभूत ! ।
 तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां
 यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

जिनमुखवर्णनमाह—

वक्त्रं क्व ते सुरनरोगनेत्रहारि
 निःशेषनिर्जितजगन्नितयोपमानम् ।
 बिम्बं कलङ्कमलिनं क्व निशाकरस्य
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

भगवद्गुणानां व्याप्तिमाह—

सम्पूर्णमण्डलशशाङ्ककलाकलाप-
 शुभ्रा गुणास्त्रिभुवनं तव लङ्घयन्ति ।
 ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वर ! नाथमेकं
 कस्तान् निक्वयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

भगवन्नीरागतामाह—

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-
नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।

कल्पान्तकालमरुता चलिताचलेन

किं मेन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवतो दीपेनोपमां निरस्यन्नाह—

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः

कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।

गम्यो न जातु मरुतां चलिताचलानां

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

सूर्येणौपम्यनिरासमाह—

नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः

स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्जगन्ति ।

नाम्भोधरोदरनिरुद्धमहाप्रभावः

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

विशेषाच्चन्द्रोपमां निरस्यन्नाह—

नित्योदयं दलितमोहमहान्धकारं

गम्यं न राहुवदनस्य न वारिदानाम् ।

विभ्राजते तव मुखाब्जमनल्पकान्ति

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवन्मुखेन्दुपुरतः सूर्याचन्द्रमसोर्निष्प्रयोजनत्वं सूचयन्नाह—

किं शर्वरीषु शशिनाऽह्नि विवस्वता वा

युष्मन्मुखेन्दुदलितेषु तमस्सु नाथ ! ।

निष्पन्नशालिवनशालिनि जीवलोके

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनघ्नैः ? ॥ १९ ॥

ज्ञानद्वारेणान्यदेवाँस्तिरस्कुर्वन्नाह—

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं
नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।

तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्वं
नैवं तु काचशंकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

निन्दास्तुतिमाह—

मन्ये वरं हरिहरादय एव दृष्टा

दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।

किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनजननीप्रशंसाद्वारेण भगवद्वर्णनमाह—

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्

नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।

सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मिं

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

परमपुँस्त्वेन स्तुतिमाह—

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-

मादित्यवर्णममलं तमसः परस्तात् ।

त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वदेवनाम्ना जिनं नुवन्नाह—

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्यं

ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमैनङ्गुकेतुम् ।

योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

१ ' तेजो यथा व्रजति जात्यमणौ महत्त्वं ' इति पाठान्तरम् । २ ' शकलेषु रुचाकुलेषु ' इत्यपि पाठः ।

३ मदनस्य विनाशहेतुः ।

अर्थान्तरकरणेनान्यदेवनाम्ना जिनं स्तुवन्नाह—

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्

त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।

धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

जिनं नमन्नाह—

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !

तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।

तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

पुनर्निन्दास्तुतिमाह—

को विस्मयोऽत्र यदि नाम गुणैरशेषै-

स्त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! ।

दोषैरुपात्तविधिधायजातगर्वैः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

कियत्प्रातिहार्यप्रकटनैर्जिनं स्तुवन्नाह—

उच्चैरशोकतटसंश्रितमुन्मयूख-

माभाति रूपममलं भवतो नितान्तम् ।

स्पष्टोल्लसत्किरणमस्ततमोवितानं

बिम्बं खेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

पुनरपि भगवद्भूर्वर्णनमाह—

सिंहासने मणिमयूखशिखाविचित्रे

विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।

बिम्बं विथद्विलसदंशुलतावितानं

तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण भगवद्वपुर्वर्णयन्नाह—

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभं

विभ्राजते तव वपुः कलधौतकान्तम् ।

उद्यच्छशाङ्गशुचिनिर्झरवारिधार-

मुञ्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

छत्रत्रयलक्षणं प्रातिहार्यं वर्णयन्नाह—

छत्रत्रयं तव विभाति शशाङ्गकान्त-

मुञ्चैः स्थितं स्थगितभानुकरप्रतापम् ।

मुक्ताफलप्रकरजालविवृद्धशोभं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अतिशयद्वारा जिनं स्तुवन्नाह—

उन्निद्रहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-

पर्युल्लसन्नखमयूखशिखाभिरामौ ।

पादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! धत्तः

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

स्तोत्रं संक्षेपयन्नाह—

इत्थं यथा तव विभूतिरभूज्जिनेन्द्र !

धर्मोपदेशनविधौ न तथा परस्य ।

यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गजभयहरं जिनं दर्शयन्नाह—

श्रयोतन्मदाविलविलोलकपोलमूल-

मत्तभ्रमद्भ्रमरनादविवृद्धकोपम् ।

ऐरावताभिमिभमुद्धतमापतन्तं

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

सिंहभयापहारमाह—

भिन्नेभकुम्भगलदुज्ज्वलशोणिताक्त-

मुक्ताफलप्रकरभूषितभूमिभागः ।

बद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

दावानलभयं दलयन्नाह—

कल्पान्तकालपवनोद्धतवह्निकल्पं

दावानलं ज्वलितमुज्ज्वलमुत्स्फुलिङ्गम् ।

विश्वं जिघत्सुमिव संमुखमापतन्तं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

सर्पभयं निराकुर्वन्नाह—

रक्तेक्षणं समदकोकिलकण्ठनीलं

क्रोधोद्धतं फणिनमुत्फणमापतन्तम् ।

आक्रामति क्रमयुगेन निरस्तशङ्क-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

रणभयं हरन्नाह—

वल्गत्तुरङ्गगजगर्जितभीमनाद-

माजौ बलं बलवतामपि भूपतीनाम् ।

उद्यद्दिवाकरमयूखशिखापविद्धं

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

सहस्रामभयं निरस्यन्नाह—

कुन्ताग्रभिन्नगजशोणितवारिवाह-

वेगावतारतरणातुरयोधभीमे ।

युद्धे जयं विजितदुर्जयजेयपक्षा-

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

समुद्रभयं दूरीकुर्वन्नाह—

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र-

पाठीनपीठभयदोल्बणवाडवाग्नौ ।

रङ्गत्तरङ्गशिखरस्थितयानपात्रा-

स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥

रोगभयं निन्दयन्नाह—

उद्भूतभीषणजलोदरभारभुग्नाः

शोच्यां दशामुपगताश्च्युतजीविताशाः ।

त्वत्पादपङ्कजरजोऽमृतदिग्धदेहा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निगडबन्धभयं तिरस्कुर्वन्नाह—

आपादकण्ठमुरुशृङ्खलवेष्टिताङ्गा

गाढं बृहन्निगडकोटिनिघृष्टजङ्घाः ।

त्वन्नाममन्त्रमनिशं मनुजाः स्मरन्तः

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

पूर्वोक्तान्यष्टभयानि निर्गमयन्नाह—

मत्तद्विपेन्द्र-मृगराज-दवानला-ऽहि-

सङ्ग्राम-वारिधि-महोदर-बन्धनोत्थम् ।

तस्याशु नाशमुपयाति भयं भियेव

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

स्तवप्रभावसर्वस्वमाह—

स्तोत्रस्रजं तव जिनेन्द्र ! गुणैर्निबद्धां

भक्त्या मया रुचिरवर्णविचित्रपुष्पाम् ।

धत्ते जनो य इह कण्ठगतामजस्रं

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमानतुङ्गाचार्यधिरचितं भक्तामरस्तोत्रम्

ख-परिशिष्टम्
श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतः

॥ श्रीगिरिनारकल्पः ॥

वरधर्मकीर्तिविद्या—नन्दमयो यत्र विनतदेवेन्द्रः ।

स्वस्तिश्रीनेमिसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १ ॥

उत्तम धर्म, કીર્તિ, વિદ્યા અને હુર્ષથી પરિપૂર્ણ એવા તેમજ જમને સુરેન્દ્રોએ વિશેષ કરીને નમસ્કાર કર્યો છે એવા તથા કલ્યાણરૂપ લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા નેમિ (નાથ) જ્યાં (વિરાજ) છે, તે ગિરિનાર પર્વતરાજ જ્યવંતો વર્તે છે.—૧

નેમિજિનો યદુરાજી—મતીત્ય રાજીમતીત્યજનતો યમ્ ।

શિશ્રાય શિવાયાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨ ॥

યાદ્વોની શ્રેણિની ઉપેક્ષા કરીને તેમજ રાજમતીનો ત્યાગ કરીને નેમિ (નાથ) તીર્થ-કરે જનો મોક્ષ (મેળવવા) માટે આશ્રય લીધો, તે ગિરિનાર ગિરીશ્વર જ્ય પામે છે.—૨

સ્વામી છત્રશિલાન્તે, પ્રવ્રજ્ય યદુચ્ચશિરસિ ચક્રાણઃ ।

બ્રહ્માવલોકનમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩ ॥

છત્ર-શિલાના અન્ત (ભાગ)માં દીક્ષા ગ્રહણ કરીને જના ઉચ્ચ શિખર ઉપર (રહીને) (નેમિ) સ્વામીએ નિજ સ્વરૂપનું દર્શન કર્યું, તે ગિરિનાર૦—૩

યત્ર સહસ્રામ્રવણે, કેવલમાપ્યાદિશદ વિમુર્ધર્મમ્ ।

લક્ષારામે સૌડ્યં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૪ ॥

જ્યાં સહસ્રામ્રવણમાં ઠેવલજ્ઞાન પામીને પ્રભુએ લક્ષારામમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, તે ગિરિનાર૦—૪

નિર્વૃત્તિનિતમ્બિનીવર—નિતમ્બસુખમાપ યદ્વિતમ્બસ્થઃ ।

શ્રીયદુકુલતિલકોડ્યં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૫ ॥

જના નિર્તમ્બ ઉપર રહી શ્રીયદુકુળને વિષે તિલક (સમાન નેમિનાથે) નિર્વાણરૂપ નારીના ઉત્તમ નિર્તમ્બનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, તે ગિરિનાર૦—૫

૧ જ્યાં હજારો આંખાનાં ઝાડ છે એવું વન. ૨ જ્યાં લાખો શુવોને આરામ મળે છે તે, સમવસરથુ. ૩ પર્વતની ક્ષે. ૪ કુલો.

બુદ્ધ્વા કલ્યાણત્રય—મિહ કૃષ્ણો રૂપ્યરુક્મમણિવિમ્બમ્ ।

ચૈત્યત્રયમકૃતાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૬ ॥

અહીં (નેમિનાથના દીક્ષા, ઇવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ) ત્રણ કલ્યાણકાંડા આણીને કૃષ્ણે
રૂપાના, સોનાના અને મણિના બિમ્બવાળા ત્રણ ચૈત્યો કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૬

પવિના હરિર્યદન્ત—વિંધાય વિવરં વ્યઘાદ્ રજતચૈત્યમ્ ।

કાઞ્ચનબલ્લાનકમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૭ ॥

જેના મધ્ય ભાગમાં ધન્દ્રે વજ્ર વડે છિદ્ર પાડીને કાંચનના ખંડાનકવાણું રૂપાનું ચૈત્ય બનાવ્યું,
તે ગિરિનાર૦—૭

તન્મધ્યે રત્નમયીં, પ્રમાણવર્ણાન્વિતાં ચકાર હરિઃ ।

શ્રીનેમેર્મૂર્તિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૮ ॥

એ (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં ધન્દ્રે શ્રીનેમિની તેમના (દેહ-) માન અને વર્ણ પ્રમાણેની રત્નની
મૂર્તિ (સ્થાપન) કરી, તે ગિરિનાર૦—૮

સ્વકૃતૈતદ્વિમ્બયુતં, હરિસ્ત્રિવિમ્બં સુરૈઃ સમવસરણે ।

ન્યદઘત યદન્તરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૯ ॥

જે (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં સમવસરણમાં ધન્દ્રે સ્વકૃત બિમ્બ યુક્ત ખીજાં ત્રણ બિમ્બો દેવો
પાસે (સ્થાપન) કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૯

શિખરોપરિ યત્રામ્બા—ડવલોકનશિરસ્થરઙ્ગમણ્ડપકે ।

શમ્બો બલ્લાનકેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૦ ॥

જેના શિખર ઉપર અવલોકનવાળા મસ્તક ઉપરના રંગ-મંડપમાં અંબા (ની મૂર્તિ) છે
અને બલ્લાનકમાં શાંભા (ની મૂર્તિ) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૦

યત્ર પ્રદ્યુમ્નપુરઃ, સિદ્ધિવિનાયકસુરઃ પ્રતીહારઃ ।

ચિન્તિતસિદ્ધિકરોડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૧ ॥

ન્યાં ચિન્તિત (અર્થ) ની સિદ્ધિ કરનારો સિદ્ધિ વિનાયક દેવ પ્રદ્યુમ્નની આગળ પ્રતિહાર
(રૂપે રહેલો) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૧

તત્પ્રતિરૂપં ચૈત્યં, પૂર્વાભિમુખં તુ નિર્વૃત્તિસ્થાને ।

યત્ર હરિશ્ચક્રેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૨ ॥

૧ મંદિરો. ૨ મર્મ-ગૃહની અંદરનો ગોખલો. ૩ પોતે કરેલા. ૪ દેખી શકાય તેવા, ખુલા.

न्यां तेना जेवुंअ अने पूर्व तरइ मुअवाणुं अेवुं (अन्य) चैत्य धन्द्रे (प्रभुना) निर्वाणु-
स्थानमां रअ्युं, ते गिरिनार०—१२

तीर्थेऽतिस्मरणाद् यत्र यादवाः सप्त कालमेघाद्याः ।
क्षेत्रपतामापुरसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १३ ॥

जे तीर्थमां (प्रभुना) अत्यंत स्मरण्थी कालमेघ प्रभुअ सात यादवो क्षेत्रना स्वामी-
पणाने प्राप्त थया, ते गिरिनार०—१३

विभुमर्चति मेघरवो, बलानकं गिरिविदारणश्चक्रे ।
यत्र चतुर्द्वारमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १४ ॥

न्यां पर्वतने काडनारा (धन्द्रे) आर दरवानवाणुं अलानक रअ्युं अने न्यां (रहीने)
मेघरव (नेभि) प्रभुनी पूअ करे छे, ते गिरिनार०—१४

यत्र सहस्राम्रवणा—न्तरस्ति रम्या सुवर्णचैत्यानाम् ।
चतुरधिकविंशतिरयं, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १५ ॥

न्यां सहस्राअवनमां सोनाना चैत्योनी मनोहर चोवीसी छे, ते गिरिनार०—१५

द्वासप्ततिर्जिनानां, लक्षारामेऽस्ति यत्र तु गुहायाम् ।
सचतुर्विंशतिकाऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १६ ॥

न्यां गुहामां लक्षारामनी अंदर (वर्तमान अवसर्षिणी काणमां थअ गयेदी) चोवीसी
सहित (पसार थअ गयेदी तेमअ हुवे पछीनी उत्सर्षिणीनी चोवीसीआ मणीने) पोत्तेर जिनोनी
प्रतिमाओ छे, ते गिरिनार०—१६

वर्षसहस्रद्वितयं, प्रावर्तत यत्र किल शिवासूनोः ।
लेप्यमयी प्रतिमाऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १७ ॥

न्यां अरेअर शिवा (राणी)ना पुत्र (नेभिनाथ)नी लेप्यमयी प्रतिमा जे हुअर
वर्ष सुधी (टकी) रही, ते गिरिनार०—१७

लेपगमेऽम्बादेशात्, प्रभुचैत्यं यत्र पश्चिमाभिमुखम् ।
रतनोऽस्थापयतासौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १८ ॥

न्यारे लेप(मय प्रतिमा)नो नाश थयो, त्यारे अंभा (देवी)नी आजाथी रतन
(आयडे) पश्चिम (दिशा) तरइ मुअवाणा प्रभुना (नवा) चैत्यनी स्थापना करावी, ते
गिरिनार०—१८

કાઞ્ચનબલ્લાનકાન્તઃ, સમવસૃતેસ્તન્તુનેહ વિમ્બમિદમ્ ।

રત્તનેનાનીતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૯

(જ્ઞા) કાંચન બલ્લાનકની અંદરના સમવસરણુમાંથી સૂત્રના તાંતણા વડે (ખેંચીને આ (અત્યારે વિદ્યમાન) બિંબ અહીં રતન લાવ્યો, તે ગિરિનાર૦—૧૯

બૌદ્ધનિષિદ્ધઃ સદ્ધો, નેમિનતૌ યત્ર મન્ત્રગગનગતિમ્ ।

જયચન્દ્રમાદિશદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં (નેમિનાથ)ને પ્રણામ કરવામાં બૌદ્ધો વડે નિષેધ કરાયેલા સંધે મંત્ર (બળ)થી ગગનમાં ગમન કરનારા જયચન્દ્રને (ત્યાં આવવા) આજ્ઞા કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૦

તારાં વિજિત્ય બૌદ્ધાન્, નિહત્ય દેવાનવન્દયત્ સદ્ધમ્ ।

જયચન્દ્રો યત્રાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૧ ॥

તારા (દેવી)ને છતીને અને બૌદ્ધોને પરાસ્ત કરીને જ્યાં જયચન્દ્રે સંધને દેવોનું વન્દન કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૧

નૃપપુરતઃ ક્ષપણેભ્યઃ, કુમાર્યુદિતગાથયાઽમ્બયાઽપ્યૃત યઃ ।

શ્રીસદ્ધાય સદાઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૨ ॥

રાજાઓની સમક્ષ કુમારીઓએ ઉચ્ચારેલી ગાથા વડે (આ પર્વત શ્વેતામ્બરોનો છે એમ સિદ્ધ કરી આપીને) અથા (દેવી)એ દિગમ્બરો પાસેથી (લઇને) જ્ઞને શ્રીસંધને સદા માટે સમર્પણ કર્યો, તે ગિરિનાર૦—૨૨

નિત્યાનુષ્ઠાનાન્ત-સ્તતોઽનુસમયં સમસ્તસદ્ધેન ।

યઃ પઠ્યતેઽનિશમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યારથી (માંડીને) નિત્ય ક્રિયા કરતાં આખો સંધ જ ગાથાનો નિરન્તર પાઠ કરે છે, તે (ગાથા-વિષયક) ગિરિનાર૦—૨૩

દીક્ષાજ્ઞાનધ્યાન-વ્યાખ્યાનશિવાવલોકનસ્થાને ।

પ્રમુચ્ચૈત્યપાવિતોઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૪ ॥

દીક્ષા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વ્યાખ્યાન તથા મોક્ષના દર્શનને સ્થાને જ પ્રભુતાં ચૈત્યથી પવિત્ર બન્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૪

રાજીમતીચન્દ્રદરી-ગજેન્દ્રપદકુણ્ડનાગજ્ઞર્યાદૌ ।

યઃ પ્રમુમૂર્તિયુતોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૫ ॥

રાજમતીની યુક્ત, ચન્દ્ર-યુક્ત, ગજેન્દ્રપદ કુણ્ડ, નાગઝરી ઇત્યાદિ (સ્થળે) જ પ્રભુની પ્રતિમાથી યુક્ત છે, તે ગિરિનાર૦—૨૫

છત્રાક્ષરઘન્ટાઙ્ગન--વિન્દુશિવશિલાદિ યત્ર હાર્યસ્તિ ।

કલ્યાણકારણમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૬ ॥

જ્યાં છત્રાક્ષર, ઘંટાંજન-ખિન્દુ, શિવ-શિલા ઇત્યાદિ (સ્થળો) મનોહર તેમજ કલ્યાણનાં કારણરૂપ છે, તે ગિરિનાર૦—૨૬

યાકુડચમાત્યસજ્જન--દણ્ડેશાઘા અપિ વ્યધુર્યત્ર ।

નેમિમવનોઠ્ઠૃતિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૭ ॥

યાકુડી મંત્રી તથા સજ્જન દણ્ડેશ પ્રમુખ (ઉત્તમ જનોએ) પણ જ્યાં નેમિ-ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૭

કલ્યાણત્રયચૈત્યં, તેજઃપાલો ન્યવીવિશન્મન્ત્રી ।

યન્મેખલાગતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૮ ॥

જની મેખલા ઉપર રહેલું એવું તથા (નેમિનાથના) ત્રણ કલ્યાણકાને લગતું એવું ચૈત્ય તેજઃપાલ મંત્રીએ કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૮

શત્રુઙ્ગજયસંમેતા-ષ્ટાપદતીર્થાનિ વસ્તુપાલસ્તુ ।

યત્ર ન્યવેશયદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૯ ॥

વળી જ્યાં વસ્તુપાલે શત્રુજય, સમેત(શિખર) તથા અષ્ટાપદ તીર્થોની રચના કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૯

યઃ ષડ્વિંશતિવિંશતિ--ષોડશદશકદ્વિયોજનાસ્ત્રશતમ્ ।

અરષટ્ક ઉચ્છિત્તોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૦ ॥

જ (અવસર્પિણીના) છ આરામાં છઠ્વીસ, વીસ, સોળ, દસ, અને બે થોજન તથા સો અસ્ત્ર (ધનુષ્ય) જટલો (અનુક્રમે) ઊંચો વર્તે છે, તે ગિરિનાર૦—૩૦

અઘાપિ સાવધાના, વિદધાના યત્ર ગીતનૃત્યાદિ ।

દેવાઃ શ્રૂયન્તેઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૧ ॥

અત્યારે પણ જ્યાં (ભક્તિને લીધે) ગીત, નૃત્ય વિગેરે કરતા સાવધાન સુરો સંભળાય છે, તે ગિરિનાર૦—૩૧

વિઘાપ્રામૃતકોઠ્ઠૃત-પાદલિપ્તકૃતોઙ્ગજયન્તકલ્પાદેઃ ।

ઈતિ વર્ણિતો મયાઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૨ ॥

॥ ઇતિ શ્રીગિરિનારકલ્પઃ ॥

વિદ્યા-પ્રાભૃત (નામના શાસ્ત્ર)માંથી ઉદ્ધાર કરેલા એવા પાદાંલિપ્તસૂરિકૃત ઉજ્જયન્ત-
કલ્પ વિગેરે ઉપરથી આ પ્રમાણે મેં જનું વર્ણન કર્યું છે, તે ગિરિનાર૦—૩૨

જોકે અત્ર શ્રીગિરિનારકલ્પનો અનુવાદ પૂર્ણ થાય છે, છતાં પણ પ્રથમ શ્લોકમાં તેના
કર્તાએ આડકતરી રીતે જે નામ સૂચવ્યાં છે તે સંબંધમાં નીચે મુજબનો ઉદ્દેશ્ય કરવો આવશ્યક
સમજાય છે:—

આ કલ્પના કર્તાએ ધર્મકીર્તિથી પોતાનું ઉપાધ્યાય અવસ્થા દરમ્યાનનું નામ સૂચવ્યું છે.
આથી એમ માની શકાય કે આ કલ્પ તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પૂર્વે રચ્યું હશે. કેમકે
સૂરિ થયા પછી તો તેમનું ધર્મઘોષ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિદ્યાનન્દ (સૂરિ) એ
એમના ગુરૂભાઈનું નામ છે અને દેવેન્દ્ર (સૂરિ) એ એમના ગુરૂનું નામ છે.

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थसूची
(स्पष्टीकरणसाधनीग्रन्थसूची)

जैनग्रन्थाः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
जीवाजीवाभिगमः
उत्तराध्ययनम्
प्रश्नव्याकरणम्
भगवतीसूत्रम्
सूर्यप्रज्ञप्तिः
आवश्यकम्
स्थानाङ्गम्
महानिशीथम्
कल्पसूत्रम्
आवश्यकनिर्णयः
दशवैकालिकम्
प्रवचनसारोद्धारः
आवश्यकचूर्णः
नमुद्ध्युणं (शक्रस्तवः)
विशेषावश्यकम्
स्तुतिचतुर्विंशतिका
त्रिषष्टिशलाकापुष्पचरित्रम्
काव्यानुशासनम्
अभिधानचिन्तामणिः
योगशास्त्रम्
सिद्धहेमशब्दानुशासनम्
सकलार्हत्
सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)
वाग्भटालङ्कारः
भक्तामरवृत्तिः

”

प्रणेतारः

श्रीसुधर्मस्वामी (गणधरः)

”

”

”

”

”

”

”

”

श्रुतकेवलिश्रीभद्रबाहुस्वामी

”

श्रीशायम्भवसूरिः

श्रीनेमिचन्द्रसूरिः

श्रीजिनदासमहत्तरः

श्रीसौधर्मेन्द्रः

क्षमाश्रमणश्रीजिनभद्रगणिः

श्रीशौभनमुनिराजः

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रहरिः

”

”

”

”

”

उपाध्यायश्रीविनयविजयः

मुनिश्रीवाग्भटः

उपाध्यायश्रीमेघविजयः

श्रीकनककुशलमुनीश्वरः

जैनग्रन्थाः

जिनशतकम्
 विचारसारप्रकरणम्
 श्रेणिकचरित्रम्
 दुर्गद्वयाश्रयकाव्यम्
 आवश्यकवृत्तिः
 योगदृष्टिसमुच्चयः
 लोकतत्त्वनिर्णयः
 अष्टकप्रकरणम्
 भक्तामरस्तोत्रम्
 भगवतीवृत्तिः
 हीरसौभाग्यम्
 प्रभावकचरित्रम्
 गौतमीयकाव्यम्
 गौतमाष्टकम्
 गौतमस्तोत्रम्
 संवेगद्रुमकन्दली
 ऋषभभक्तामरम्
 नेमिभक्तामरम्
 शान्तिभक्तामरम्
 सरस्वतीभक्तामरम्
 सिन्दूरप्रकरः
 शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी
 सोमशतकम्
 गुणस्थानक्रमारोहः
 चतुर्विंशतिका
 कुमारपालचरित्रम्
 प्रवचनसारोद्गाहवृत्तिः
 पञ्चसङ्ग्रहवृत्तिः
 नन्दीसूत्रवृत्तिः
 आचाराङ्गवृत्तिः
 श्रीपालचरित्रम्
 तत्त्वार्थाधिगममूत्रम्
 न्यायकुसुमाञ्जलिः

प्रणेतारः

मुनिश्रीजम्बूकविः
 श्रीप्रद्युम्नसूरिः
 उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

श्रीहरिभद्रसूरिः

”

”

”

श्रीमानतुङ्गसूरिः

श्रीअभयदेवसूरिः

श्रीदेवविमलगणिः

श्रीचन्द्रप्रभसूरिः

मुनिश्रीरूपचन्द्रः

श्रीदेवानन्दसूरिः

श्रीजिनप्रभसूरिः

श्रीविमलसूरिः

उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरगणिः

मुनिराजश्रीरत्नसिंहः

श्रीकीर्तिविमलगुनीशः

श्रीधर्मसिंहसूरिः

शतार्थिकश्रीसोमप्रभसूरिः

”

”

श्रीरत्नशेखरसूरिः

श्रीबप्पभट्टिसूरिः

श्रीचारित्रसुन्दरगणिः

श्रीसिद्धसेनसूरिः

श्रीलयगिरिसूरिः

श्रीमलयगिरिसूरिः

श्रीशीलाङ्कसूरिः

श्रीज्ञानविमलसूरिः

वाचकवर्यश्रीउमास्वातिः

न्यायविशारद-न्यायतीर्थ-मुनिश्रीन्यायविजयः

જૈનપ્રન્યા:

શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતયઃ
શ્રીપાલરાખનો રાસ
મહાવીરસ્વામીનું પંચકલ્યાણકનું સ્તવન.
જૈન અન્યાવલી
અજૈનપ્રન્યા:
માલતીમાધવનાટકમ્
કવિકલ્પદ્રુમઃ
વૃત્તરત્નાકરવૃત્તિઃ
મેઘદૂતમ્
શિશુપાલવધઃ
વસિષ્ઠસ્મૃતિઃ
અષ્ટાધ્યાયી
સરસ્વતીચન્દ્રનો નાટક.

પ્રણેતાર:

પણ્ડિતશ્રીમેહુવિજયગણિ:
ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી
શ્રીહંસરાજજી
પ્રસિદ્ધકર્તા-શ્રીજૈન શ્વેતામ્બર કોન્કરન્સ, મુંબઈ
પ્રણેતાર:
કવિવરશ્રીભવભૂતિ:
શ્રીવોપદેવ:
શ્રીનારાયણભટ્ટ:
કવોશ્વરશ્રીકાલિદાસ:
કવિરાજશ્રીમાવ:
શ્રીવસિષ્ઠ:
વૈયાકરણરાજશ્રીપાણિનિ:

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરવામાં મેં જે જે અન્યોની સહાય લીધી હતી તેની સૂચી અત્ર પૂર્ણ થાય છે એટલે એ સંબંધમાં કંઈ ઉમેરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધન-ગણિએ તેમજ શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ટીકા રચવામાં જે જે અન્યોના પાઠો ટાંચણરૂપે લીધા છે તેનો ઉલ્લેખ કરવો રહી જાય છે. એથી કરીને આ સંબંધમાં એ નિવેદન કરવાનું કે ઉપાધ્યાયજીએ સારસ્વત વ્યાકરણ, કાત્યાયનકૃત વર્તિક, શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ તેમજ અમર-કોશનો ઉપયોગ કર્યો છે, જ્યારે સૂરિજીએ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિનો તેમજ અનેકાર્થકોશનો તથા વળી એકાક્ષરનિઘણ્ટનો, મહીપકૃત અનેકાર્થકોશનો અને શ્રીહર્ષકૃત નૈષધીય-ચરિતનો ઉપયોગ કર્યો છે.

अथ प्रशस्तिः

(शार्दूलविक्रीडितम्)

पादाङ्गुष्ठसुचालितामरगिरि-हस्तास्तदेवस्मयः
जिह्वाखण्डितशक्रसंशयचयो, वाङ्मण्डहालाहलः ।
सर्वाङ्गीणमहोपसर्गदकृपा-नेत्राम्बुदत्ताञ्जलिः
दाढदारितदिव्ययुत्समवतात्-श्री वर्धमानो जिनः ॥११॥

(वसन्ततिलका)

श्रीवीर-गौतम-सुधर्मगणेश-जम्बू-
स्वाम्यादिपट्टधरसूरिगणः पुनातु ।
'श्रीहेमचन्द्रयतिचन्द्र' 'जगत्सुचन्द्र'-
श्रीहीरसूरि-यशसश्च शिवं दिशन्तु ॥१२॥

एतन्महर्षिशुचिपट्टपरंपराजान्-
आनन्दसूरिकमलाभिधसूरिपादान् ।
संविज्ञसन्तिसदीशपादान् प्रणम्य
श्रीवीरदानचरणौश्च गुरुन् स्तविष्ये ॥१३॥

श्रीदानसूरिवरशिष्यमतल्लिका स
श्रीप्रेमसूरिरनिशं शममग्नयोगी ।
सिद्धान्तवारिवरवारिनिधिः पुनातु
चारित्र्यचन्दनसुगन्धिशरीरशाली ॥१४॥

(शार्दूलविक्रीडितम्)

प्रत्यग्रत्रिशतर्षिसन्तिसरित्-स्रष्टा क्षमाभृच्चहान्
गीतार्थप्रवरो वरश्रुतयुतः सर्वागमानां गृहम् ।
तर्कं तर्कविशुद्धबुद्धिविभवः, सोऽभूत् स्वकीयेऽप्यहो
गच्छे संयमशुद्धितत्परमतिः, प्रज्ञावतामग्रणीः ॥१५॥

तत्कालीनकरग्रहग्रहविधा-वन्दे ह्यभूद् वैक्रमे
तिथ्याराधनकारणेन करुणो भेदस्तपागच्छजः ।

कारुण्यैकरसेन तेन गुरुणा सत्पट्टकादात्मनो
बह्वङ्शेन निवारितः

खकरखौ-ष्ठेऽब्देऽपवादध्वना ॥ ६ ॥

(वसन्ततिलका)

तत्पट्टके भुवनभान्वभिधश्च सूरिः
श्रीवर्धमानसुतपोनिधिकीर्तिधाम ।
न्याये विशारद इतीह जगत्प्रसिद्धो
जातोऽतिवाक्पतिमति-र्मतिमच्छरण्यः ॥१७॥

तस्याद्यशिष्यलघुबन्धुरथाब्जबन्धु-
तेजास्तपःश्रुतसमर्पणतेजसा सः ।
पंन्यासपद्मविजयो गणिराट् श्रियेऽस्तु
क्षान्त्येकसायकविदीर्णमहोपसर्गः ॥१८॥

शिष्योऽस्य धीजलधिबोधनबद्धकक्षः
वैराग्यदेशनविधौ परिपूर्णदक्षः ।
सीमन्धरप्रभुकृपापरपात्रमस्तु
श्रीहेमचन्द्रभगवान् सततं प्रसन्नः ॥१९॥

कारुण्यकम्रालयानां महनीयमुख्यानां
महोमालिनां

लोकोपकारचतुराणां वैराग्यदेशनादक्षाचार्यदे-
श्रीमद्विजयहेमचन्द्रसूरीश्वराणां सदुपदेशेन
श्री जिनशासन आराधना-ट्रस्ट विहिते
श्रुतसमुद्धारकार्यान्वये

कारापितमिदं ग्रन्थरत्नं श्रुतभक्तितः ॥
वि.सं. २०६

સાલ્ય સંગ્રહ

પ્રથમ વિભાગ

વીર ભક્તામર તથા નેમિ ભક્તામર

સંશોધક

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ ડાપડીયા (એમ.એ.)

પ્રેરક-માર્ગદર્શક

પ.યૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પ્રકાશક :-

શ્રી જિનશાસન

આરાધના ટ્રસ્ટ